

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 26 том 1

Одеса
2017

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету протокол № 6 від 28 квітня 2017 р.

Видавнича рада:

С.В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А.Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М.П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **С.А. Андронаті**, акад. НАН України; **О.М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д.А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В.М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М.З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р техн. наук, проф.; **В.А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **І.В. Ступак**, д-р філол. наук, доц.; **Г.П. Пекліна**, канд. мед. наук, проф.; **О.В. Токарев**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – доктор філологічних наук, професор **І.В. Ступак**

Відповідальний секретар – кандидат філологічних наук, доцент **Л.І. Морошану (Дем'янова)**

Редакційна колегія серії «Філологія»:

Н.В. Бардіна, доктор філологічних наук, професор; **О.А. Жаборюк**, доктор філологічних наук, професор; **К.Б. Зайцева**, кандидат філологічних наук, доцент; **М.І. Зубов**, доктор філологічних наук, професор; **Е. Пирву**, кандидат філологічних наук, професор; **Т.М. Корольова**, доктор філологічних наук, професор; **В.А. Кухаренко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Я. Мізецька**, доктор філологічних наук, професор; **І.Б. Морозова**, доктор філологічних наук, професор; **О.М. Образцова**, доктор філологічних наук, професор; **Н.В. Петлюченко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Г. Таранець**, доктор філологічних наук, професор.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16819-5491Р від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 502,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (+38) 099-547-85-90, www.vestnik-philology.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Філологія», 2017

© Міжнародний гуманітарний університет, 2017

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

Бабакова О. В.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

КОГНІТИВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ БАТЬКО В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті з'ясовано, що концепт батько має тривалу історію та акумулює великий обсяг знань носіїв української мови. Як свідчать результати асоціативного експерименту, уявлення про батька у свідомості української спільноти не є гомогенним: більшість реакцій на слово-стимул була позитивною, хоч виявлено й невелику кількість негативних асоціацій.

Ключові слова: мовна картина світу, родинні концепти, асоціативний експеримент, когнітивні ознаки.

Постановка проблеми. Одне з важливих місць у мовній картині світу українського народу посідають родинні концепти, зокрема концепт *батько*, адже найбільшою цінністю для українців споконвіку була родина, в якій вони надавали перевагу чоловічому началу. Батько як голова родини був її годувальником, захисником, порадником. Тож, досліджуючи вербальний образ світу, наявний у свідомості носіїв української культури, науковці не оминули своєю увагою названий вище концепт. Як стверджують лінгвісти, «концепти «батько», «мати» входять до групи тих носіїв національного інформаційного коду (інформаційної пам'яті), що покладені в основу творення світогляду українського народу, його екзистенціально-аксіологічної системи, виформування культурного семіотичного універсаму» [1, с. 16].

Когнітивне дослідження концептів *батько*, *мати* в українській лексико-фразеологічній системі світу здійснене А. Черновою [1]; аналізові концепту-тріади *батько-мати-батьки*, визначенню його етнічно сталих і трансформованих образів, які оформлюють цей концепт у сучасному медіадискурсі, присвячено наукову розвідку О. Порождько-Лях [2]. Проте репрезентація асоціативного поля лексеми *батько* як концептовиражального засобу дотепер не була реалізована, що зумовлює актуальність такого дослідження.

Метою розвідки є розкриття основ концепту *батько* шляхом опису різнорідних у семантичному плані мовних виявів, етимологічних витоків, асоціативних ознак аналізованого концепту на засадах когнітивістики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним зі шляхів вивчення концептів є аналіз внутрішньої форми лексичних одиниць-репрезентантів концепту, а також побудова асоціативного поля, що є значущим для розуміння ментальних процесів, які відбуваються під час сприйняття, осмислення й, отже, пізнання дійсності людиною.

У Словнику української мови Б. Грінченка (1907 р.) фіксуються два семні поля субстантиву *батько*: 1. Отець. 2. Пошанне звертання до старшої за віком людини [3, с. 33]. Перше значення є основним, а друге утворилося внаслідок розширення семантики першого. Крім названих вище тлумачень, є ще значення *головатий батько* (отець на свадьб'ї) і *вечернишиний батько* (хозяїн хати, вь которой бывають вечерниці) [3, с. 33]. Ці значення подано як похідні від *рідний батько*.

З часом до основного значення слова додаються нові, здебільшого переносні чи аналогічні до основного. Так, одинадцятитомний Словник української мови (1970 р.) фіксує вже п'ять значень лексеми *батько*: 1. Чоловік стосовно до своїх дітей. 2. *чого, перен.* Основоположник якого-небудь учення, якої-небудь галузі науки, мистецтва і т. ін. *Батьком української літературної мови ми вважаємо Тараса Григоровича Шевченка* (Корн., Разом із життям, 1950, 36). 3. Шанобливе називання козацької старшини, отаманів тощо. *Ой, Богдане, батьку Хмелю, Славний наш гетьмане / Встала наша Україна На вражого пана* (Укр. думи, 1955, 129). 4. Ввічливе звертання до чоловіка похилого віку. *Добре еси, мій кобзарю, Добре, батьку, робиши* (Шевч., I, 1951, 25). 5. Самець стосовно до свого потомства [4, т. 1, с. 113].

Залежно від свого значення, лексема *батько* вступає в певні синонімічні відношення, формуючи широкі синонімічні ряди: *батько* – *тато* розм., *батьа* розм. рідко, *отець* уроч., діал., *ньо* діал., *няньо* діал., *нянько* діал.; *панотець* заст. (з повагою) [5, т. 1, с. 27]; *батько* (письменства) – *засновник*, *основоположник*, *фундатор*, *родоначальник* уроч., *основник* діал., *зачинатель* [5, т. 1, с. 563]; *батько* (повстанців) – *провідник*, *отаман*, *проводир*, *ватаг*, *ватажко* рідше, *проводар* рідше, *провідець* [провідця] розм. рідко, *привідець* [привідця] розм. рідко, *вожак* розм. рідко [5, т. 1, с. 26].

Субстантиви *батько* й *тато* (у знач. 1) представлені також пестливими формами *батуто*, *батусь*, *батусьо*, *батенько*, *батечко*, *батонько*; *тато*, *татко*, *татонько*, *татусь*, *татусик*, *татусенько*, *татуньо*; *ньо*, *нянько*, *ньо*, *няньо* [6, с. 29].

Відповідь на запитання, чому в українській мові виникло багато слів для позначення одного поняття *батько* й чому ці слова продовжують паралельно існувати, знаходимо в монографії О. Братка-Кутинського «Фенomen України». На думку вченого, «український етнос творився тисячоліттями, шляхом об'єднання споріднених за мовою племен, кожне з яких, однак, мало свої особливості в мові, її словниковому складі. Так в українську мову увійшли різні слова для позначення одного й того ж поняття. А продовжують вони жити тому, що кожне з них набрало свого особливого значення, характеризуючи різні іпостасі такого явища, як голова роду [7, с. 76].

Укладачі Етимологічного словника української мови припускають спорідненість українського слова *батько* з псл. *bata, *batja з дінд. *rita «батько», лат. pater, гр. πατήρ «тс.» (інша версія – слово виникло внаслідок фонетичного спрощення псл. *bratъ «брат» і значення «батько» розвинулося вже після спрощення) [8, т. 1, с. 152].

О. Братко-Кутинський вважає, що «походження та специфічне значення слів «батько», «вітець» і «ньо» є цілком прозорим. Слово «батько» походить від дуже давнього слова «бат», що означало чоловічу іпостась світотворення» [7, с. 76–77]. Учений стверджує, що корінь «бат» символізує чоловіче начало світобудови. Якщо в слові «батько» підкреслюється чоло-

віче начало голови роду, то в слові «вітець» (рос. отец) – його життєдайне начало. У давньоарійській, отже, й у давньоукраїнській мовах слово «віта» означало «життя», «життєдайність». Слово «неньо» або інакше «наньо» характеризує голову роду не як містичне космотворче начало, а як добру домашню істоту, захисника-вихователя, який разом із дружиною (ненею); помічницею (нянею) винаячує та виховує своїх дітей [7, с. 77].

Поширеним звертанням в українській мові є синонім *тата*. Слова з таким самим значенням зі схожим звучанням наявні й у неслов'янських мовах, що вказує на доволі давнє походження цього слова (в литовській *tete*, у турецькій *ata*). Етимологи вважають, що українське слово утворилося від праслов'янського *tata* (з дитячого лепету) [8, т. 5, с. 527].

Популярне сьогодні в південно-східних говорах звертання «папа», на думку етимологів, потрапило в українську мову через російське та польське посередництво з французької мови та являє собою результат редуплікації «в дитячій мові вигуку *ра-*, який ліг в основу назв батька в ряді мов» [8, т. 4, с. 281]. Менш відомим натеper є синонім – діалектний іменник «дядику». Як свідчать лексикографічні джерела, він є західноукраїнським варіантом лексеми *батько* [9, с. 333].

Отже, поняттєвий складник аналізованого концепту формувався в народній свідомості впродовж тривалого часу під впливом різних культурних, історичних, соціально-політичних і релігійних факторів.

Істотне значення для вивчення особливостей структурування когнітивної моделі концепту *батько* має побудова його асоціативного поля. Під час дослідження асоціативного поля концептів часто застосовується методика асоціативно-змістового експерименту. Вона дає змогу виявити сукупність парадигматично та синтагматично пов'язаних вербальних репрезентантів концептів, а також систему породжених ними асоціацій.

У ході експерименту, проведеного серед студентів 1–4 курсів філологічного й соціально-гуманітарного факультетів Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького, змодельовано асоціативне поле концепту.

БАТЬКО (300) – сила **90**; опора **80**; любов **38**; рідна людина **37**; захист **26**; мужній, повага, турбота **23**; голова, рідний **22**; надійність, підтримка **21**; дім **20**; захисник, сильний, чоловік **18**; суворість **11**; друг, мати **8**; господар, опіка, піклування, родина **7**; мудрість **5**; добрий, єдиний **4**; Махно, радість, розум, спокій, справедливість, тепло **3**; відповідальність, вірність, вічний, упевненість, учитель, годувальник, гордість, діти, допомога, затишок, літо, люблячий, людина, машина, мій, наставник, неповторний, оберіг, порада, робота, син, чесність, честь **2**; авторитет, Афганістан, будівництво, бокс, баскетбол, вино, виноград, відносини, військовий, влада, водій, воля, вуса, гвинтівка, гени, гіркий смуток, гиря, головний, горе, гра, грізний, грубість, горілка, гумор, дарунок, дитсадок, дід, добро, дорога, досада, досвід, дядько, зрада, ідеал, козел, конфлікт, коріння, краса, краший друг, ласкавий, люлька, майстер, мотор, найкращий, ніжність, ненависть, плече, порада, посмішка, правда, приклад для дітей, рибалка, рід, рідний, рідна людина на все життя, родич, розуміння, розуміючий, свято, сивина, сміливий, сміх, сорочка, справжній, стійкість, стіна, сувора людина, фінанси, футбол, хоробрість, цвинтар, щастя, ширий **1**.

Отже, слово-стимул *батько* асоціюється у свідомості реципієнтів із **фізичними характеристиками людини 131** (сила **90**, мужній **23**, сильний **18**); **моральними якостями людини 123** (турбота **23**, надійність **21**, підтримка **21**, суворість **11**,

мудрість **5**, добрий **4**, єдиний **4**, розум **3**, спокій **3**, справедливість **3**, люблячий **2**, честь **2**, неповторний **2**, чесність **2**, відповідальність **2**, вірність **2**, грізний **1**, грубість **1**, ласкавий **1**, найкращий **1**, розуміючий **1**, сміливий **1**, стійкість **1**, сувора людина **1**, хоробрість **1**, справжній **1**, ширий **1**, головний **1**, розуміння **1**); **властивостями 77** (захист **26**, захисник **18**, опіка **7**, піклування **7**, тепло **3**, наставник **2**, оберіг **2**, порада **2**, допомога **2**, вічний **2**; авторитет **1**, ідеал **1**, порада **1**, досвід **1**, плече **1**, стіна **1**); **почуттями 75** (любов **38**, повага **23**, радість **3**, гіркий смуток **2**, гордість **2**, впевненість **2**, ніжність **1**, ненависть **1**, щастя **1**, досада **1**, гумор **1**); **родинними зв'язками 30** (родина **7**, мати **8**, діти **2**, мій **2**, син **2**, рідний **1**, рідна людина на все життя **1**, рід **1**, приклад для дітей **1**, дядько **1**, дід **1**, родич **1**, коріння **1**, гени **1**); **домівкою 20** (дім **20**); **другом 18** (найближчий друг **9**, друг **8**, краший друг **1**); **професійною діяльністю чи родом заняття 11** (вчитель **2**, машина **2**, водій **1**, будівництво **1**, військовий **1**, робота **1**, майстер **1**, дорога **1**, мотор **1**); **із побутом 8** (господар **7**, виноград **1**); **абстрактними поняттями 8** (затишок **2**, краса **1**, добро **1**, правда **1**, влада **1**, воля **1**, горе **1**); **зовнішнім виглядом людини та атрибутами 4** (вуса **1**, сивина **1**, сорочка **1**, люлька **1**); **спортом 4** (бокс **1**, баскетбол **1**, гиря **1**, футбол **1**); **історичними персонажами 3** (Махно **3**); **матеріальним забезпеченням 3** (фінанси **1**, годувальник **2**); **дитинством 2** (дитсадок **1**, гра **1**); **позитивними емоціями 2** (сміх **1**, посмішка **1**); **порою року 2** (літо **2**); **людьми 2** (людина **2**); **алкогольними напоями 2** (вино **1**, горілка **1**); **негативними діями 2** (зрада **1**, конфлікт **1**); **зброєю 1** (гвинтівка **1**); **захопленням 1** (рибалка **1**); **країною 1** (Афганістан **1**); **тваринами 1** (козел **1**); **подіями 1** (свято **1**); **смертю 1** (цвинтар **1**).

Усього нами виявлено 26 когнітивних ознак, що організують польову структуру концепту *батько*.

Як відомо, до ядерної зони належать лексеми, які експонують ядро національної свідомості, до периферії – індивідуальну свідомість. У концепті *батько* когнітивні ознаки *співвіднесеність із фізичними характеристиками людини, з моральними якостями, властивостями й почуттями* становлять ядро концепту. Ці ознаки збігаються з народними уявленнями про батька як захисника та вихователя дітей. Із периферією асоціативно-оцінного поля концепту співвідносяться когнітивні ознаки *професійна діяльність чи рід заняття, побут, зовнішній вигляд людини, спорт, історичні персонажі, алкогольні напої, негативні дії* тощо. Хоч такі ознаки й перебувають на периферії розгляданого поля, проте вони є не менш важливими для усвідомлення української ментальності та глибшого розуміння національної самосвідомості. Наприклад, цікавим є той факт, що когнітивна ознака *матеріальне забезпечення* співвідноситься з дальньою периферією, а це значить, що респонденти не вважають батька основним годувальником у сім'ї, оскільки останнім часом цю функцію бере на себе мати, адже більшість жінок зараз працює та нарівні з чоловіком (чи самостійно) матеріально забезпечують сім'ю.

У результаті вільного асоціативного експерименту виявлено такі різновиди асоціацій: 1) синтагматичні атрибутивні (*батько – мужній, сильний, добрий, єдиний, люблячий, неповторний, грізний, ласкавий, найкращий, розуміючий, сміливий, справжній, ширий, головний, рідний*); 2) парадигматичні: а) гіперонімічні (*батько – родина, родич, рідна людина на все життя*); б) антонімічні – за кривними зв'язками: *батько – діти, син*; за статтю: *батько – мати*; 3) тематичні (фізичні характеристики, моральні якості, почуття, властивості тощо): *батько – сила,*

захист, опіка, піклування, тепло, наставник, оберіг, поради, домога; 4) асоціації-персоналії: батько – *Махно*.

Висновки. Аналіз словникових статей дав змогу встановити семантичну структуру лексеми *батько*, яку сьогодні в українській мові формують п'ять лексико-семантичних варіантів. Численні синонімічні й пестливі найменування свідчать, що в сучасній українській мовній картині світу диференційна семантична ознака «позитивне» є ядерним елементом смислової структури цього концепту.

Асоціативне поле концепту *батько* репрезентоване переважно парадигматичними реакціями, хоча частина респондентів представила синтагматичні атрибутивні реакції, даючи якісну характеристику особи батька. Більшість реакцій на слово-стимул *батько* є позитивною чи нейтральною, тільки крайня периферія містить кілька негативно забарвлених реакцій, які пов'язують з алкогольними напоями (*вино, горілка*) негативними діями (*зрада, конфлікт*) та образною характеристикою (*козел*), що, ймовірно, є результатом негативних вчинків особи.

Мовні засоби, що вербалізують розгляданий концепт, відображають національно-мовні уявлення про батька як головного в родині, захисника й вихователя, який утверджує моральні устої. Водночас пошанівок до батька потребує від останнього особливої відповідальності та життєвих чеснот.

Лексема *батько*, перебуваючи в певному культурно-концептуальному просторі, вступає в тісні зв'язки з іншими культурними концептами, зокрема похідними від неї утвореннями *батьківщина, батько-мати, батьки*, а також асоціативними національно забарвленими мовними одиницями *рід, родина, вогнище, хата, поріг, гетьман, кобзар* тощо. Дослідження таких зв'язків, на нашу думку, є перспективним.

Література:

1. Чернова А.В. Концепти «батько», «мати» в українській лексико-фразеологічній системі світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / А.В. Чернова ; Дніпропетровський нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.
2. Породько-Лях О. Трансформація етнічних образів у сучасному медіадискурсі (на прикладі концепту-тріади батько-мати-батьки) / О. Породько-Лях [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2142>.

3. Грінченко Б. Словник української мови : у 4 т. / Б. Грінченко. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1958. – Т. 1 : А-Ж. – 1958. – 539 с.
4. Словник української мови : в 11 т. / ред. кол.: акад. АН УРСР І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1 : А-В. – 1970. – 800 с.
5. Словник синонімів української мови : у 2 т. / [А. Бурячок, Г. Гнатюк, С. Головащук та інші]. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 1 : А-Н. – 2001. – 1026 с.
6. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
7. Братко-Кутинський О. Феномен України: наукове дослідження / О. Братко-Кутинський. – К. : Вечірній Київ, 2008. – 302 с.
8. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1. – 1982. – 631 с.; Т. 4. – 2003. – 656 с.; Т. 5. – 2006. – 704 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

Бабакова О. В. Когнитивная репрезентация концепта *ОТЕЦ* в украинском языке

Аннотация. В статье выяснено, что концепт отец имеет длительную историю и аккумулирует большой объем знаний носителей украинского языка. Как свидетельствуют результаты ассоциативного эксперимента, представление об отце в сознании украинского общества не является гомогенным: преобладают положительные реакции на слово-стимул, хотя выявлено и небольшое количество негативных ассоциаций.

Ключевые слова: языковая картина мира, концепты родства, ассоциативный эксперимент, когнитивные признаки.

Babakova O. Cognitive representation of the concept *FATHER* in the Ukrainian language

Summary. According to the study presented in the article, it was found that the concept father has a long history and accumulates a wealth of knowledge of native Ukrainian speakers. As the results of the associative experiment show, the idea of a father in Ukrainian society is not homogeneous: positive responses to the word-stimulus predominate, although a small number of negative associations are also revealed.

Key words: linguistic worldview, concepts of family ties, concept, associative experiment, cognitive features.

*Беценко Т. П.,**доктор філологічних наук, професор кафедри української мови
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка*

ТЕКСТОВО-ОБРАЗНІ УНІВЕРСАЛІЇ-ЗАКІНЧЕННЯ ЯК КОМПОНЕНТИ АРХІТЕКТОНІКИ НАРОДНИХ ДУМ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, ПОЕТИКА

Анотація. У статті розглядаються структура, семантика й поетичні функції текстотвірних елементів народних дум – кінцівок. Увага зосереджена на аналізові мікро- та макроєдиниць текстково-образних універсалій, які формують різновиди стилістично-композиційних структур. Виявлено специфіку словесно-образної організації формул закінчень: на рівні внутрішньої структури, змісту, естетичних функцій. Проаналізовано мовно-структурний зв'язок фінальних формул дум з ідентичними компонентами тексткової організації інших фольклорно-епічних творів. Підкреслено синкретичний характер текстково-образних універсалій, які в єдності формують стилістично-композиційні макроєдиниці.

Ключові слова: фінальні формули, формули закінчення, кінцівка, дума, текстково-образна універсалія, фольклорний текст, епічний текст, мова фольклору.

Постановка проблеми. Українські народні думи як епічні зразки найпізнішого творення характеризуються своєрідністю тексткової організації. Однією з найприкметніших ознак побудови думових текстів є наявність у їх складі формул-закінчень (фінальних конструкцій). Викликає інтерес аналіз фінальних структур у ході імпровізаційного конструювання епічної оповіді.

Потреба вивчення прикметних рис структури фольклорних зразків різних жанрів зумовлена необхідністю встановити специфіку розвитку уснонародного текстотворення, визначити способи й засоби усноімпровізаційного конструювання епічної оповіді, означити закономірності формування культури фольклорного піснетворення.

Спостереження за архітектонікою народного героїчного епосу дасть змогу з'ясувати генезу жанру, його взаємозв'язок з іншими гілками фольклору.

Питання архітектоніки народних дум порушив Ф. Колесса (1935). Учений означив тематичні групи фінальних формул. Крім нього, до розгляду цієї проблеми ніхто з дослідників не звертався.

Мета статті – описати структуру, семантику, поетичні функції фінальних конструкцій – текстково-образних універсалій-закінчень – як компонентів архітектоніки народного епосу (дум).

Основне завдання – з'ясувати природу фінальних формул у структурі епічних текстів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження мовностильової специфіки думових формул закінчень має безпосередній стосунок до розв'язання низки теоретико-практичних проблем, пов'язаних зі з'ясуванням виникнення та генези жанру дум (у порівнянні з іншими видами фольклорної словесної творчості), з виокремленням дум на тлі інших зразків народнопоетичного мистецтва.

Думові закінчення як текстково-образні універсалії-макроструктури характеризуються лексичними, фразеологічними,

морфологічними, синтаксичними особливостями й діляться на власне текстові кінцівки, якими завершується оповідь і які не мають формульного вираження як такого; і кінцівки-формули, для яких характерна: а) виокремленість із тексту, б) відсутність безпосереднього зв'язку з ним, в) наявність певної теми, г) наявність мікроформул, г) теологічне наповнення (теологічний зміст).

Простежуючи генезу текстково-образних універсалій у закінченнях дум, доходимо думки, що становлення й виокремлення їх відбувалося поступово (про це свідчать варіанти однієї й тієї самої думи, записані в різні часи в різних місцях від різних виконавців). Наприклад, дума «Козак Голота»: I і II варіанти думи не містять власне виокремленої формули закінчення [19, с. 73]: кінцівка в цій думі хоча і є, проте вона не відділяється від тексту думи, тісно з ним пов'язана та оформлена прямою мовою. Така кінцівка є продовженням описуваних подій у думі, вона засвідчує зв'язок із попередніми подіями (відповідно, і текстовим викладом). Будучи оформленою монологом, кінцівка містить: а) звернення до татарина, б) оцінювання дій татарина, в) розповідь про те, як козак буде діяти. III варіант думи дещо відмінний: тут також наявний монолог козака (у формі прямої мови), але іншого змісту, ніж у I і II варіантах: герой звертається не до татарина, а до поля, до Бога – з проханням сприяти козакам у перемозі. Окрім того, поза прямою мовою (монологом) додані три рядки зовсім інакшого змісту, що тяжіють уже до суто виокремленої частини тексту як кінцівки: стверджується, що «слава не вмре, не поляже», і додаються слова молитовного змісту [19, с. 78]. Четвертий варіант думи «Козак Голота» засвідчує чіткіше розмежування та відокремлення прямої мови (монологу) персонажа і власне текстково-образної універсалії – формули закінчення. До того ж пряма мова, порівняно з попередніми варіантами, має дещо узагальнений зміст. І в прямій мові, і у власне текстково-образній універсалії закінчення наявне звернення до Бога.

Певно, текстково-образні універсалії-закінчення додалися пізніше, виникли вони в середовищі виконавців, про що свідчить той факт, що однакові кінцівки простежуємо в думках, записаних у різний час від різних кобзарів у різній місцевості. Згодом наявність закінчень у думі стала явищем нормативним. І жанр думи надалі почав вимагати таких універсалій закінчення, які мали бути незалежними від тексту загалом і «прикладалися» до думової оповіді.

Думова кінцівка «як архітектонічна форма ціннісно спрямована на зміст (можливу подію), віднесена до нього» [1, с. 15]. Ціннісна спрямованість думових закінчень, вочевидь, постає вже з їх тематики. Згідно зі спостереженнями Ф.М. Колесси, невільницькі плачі, наприклад, закінчуються прокльоном турецької неволі й молитвою про визволення [12, с. 33], у кінцівках лицарських дум прославляється полеглий козак-товариш [12, с. 40], група дум про щасливе повернення козаків у кінцівках має

вказівку про паювання здобичі та засвідчує похвалу ватажкові [13, с. 47], думи про Хмельниччину містять прославлення воєнних успіхів і побажання козакам [13, с. 49], побутові думи закінчуються похвалою батьківській-материнській молитві [13, с. 50] тощо.

Ідейно-тематичний зміст текстово-образних універсаль-кінцівок певною мірою визначають окреслені в них концепти. Відповідно до ідейно-змістового навантаження дум, опису історико-героїчних подій, закінчення активізують концепти *пам'ять, слава, воля/неволя, прохання, побажання, віра*. Провідним концептом для закінчень і для дум загалом є концепт *віра*, який репрезентований насамперед у теологічній назві *Бог* як домінанті, атрибутивних текстових універсальях з епітетами-означеннями *православний, хрещений* (з опозиційними до них *бусурманський, турецький*).

Лексико-граматична домінанта думових текстово-образних універсальї закінчення представлена:

I) іменниками: 1) істотами (теологічними назвами та найменуваннями осіб за різними ознаками): *Бог, Господь, християни, козаки, невільники, неприятель*; збірними поняттями на позначення сукупності людей: *люд, мир, народ, рицарство, військо*; 2) неістотами: а) просторовими найменуваннями: *берег, край, город, води*, б) абстрактними поняттями: *слава, пам'ять, просьби, молитви*;

II) прикметниками: а) *веселий, тихий*, б) *хрещений, православний, царський, християнський, бусурманський*;

III) дієсловами (часто в наказовій формі з відтінком прохання, побажання) на позначення: а) слухових виявів: *услши, б) дій, спрямованих на об'єкт мовлення: визволь, пошли, сотвори, утверди*, в) фізичного стану: *помирати, полягти, сотвори*.

Окрім того, закінчення активізують також фразеологічні одиниці, зокрема поетичну фразеологію, – постійні епітети *ясні зорі, тихі води*, які вживаються для побудови адвербіальних текстово-образних універсальї із значенням місця й водночас функціонують як перифрастичні найменування української дійсності (національного простору в усіх його вимірах – конкретних і абстрактних (насамперед духовних)); тавтологічні сполуки різного ступеня складності (*будеть слава славна* [19, с. 155], *буде слава славна* [20, с. 48], *буде світ світати* [19, с. 67]); синекдохічні утворення (*померла трехъ братьевъ голова* [19, с. 155], *слухаючі голови*); фразеологізмами церковнослов'янського походження (*многая літа, до кінця віка, однині до віка, амінь, на здоров'є*), що переконливо свідчить про вплив релігійних джерел на мовностильову організацію думових текстів.

Текстово-образні універсальї – думові кінцівки як макроодиниці – будуються на основі парадигматичних зв'язків, зокрема синонімічних відношеннях між компонентами: *в просьбах, у молитвах* [20, с. 36; 19, с. 176], *А слава не вмере, не поляже* [19, с. 162], *А слава його не вмере, не загине* [19, с. 167], *Слава не вире, не поляже* [20, с. 31, 48].

За синтаксичною організацією думові текстово-образні універсальї-закінчення реалізують просте ускладнене речення (здебільшого односкладне [20, с. 55; 5, с. 35, 58, 92, 98; 19, с. 102, 106, 108, 121, 125, 176–177 тощо]), складне речення (сурядне [5, с. 120; УНД 1972, с. 105], підрядне [19, с. 188]), складне синтаксичне ціле [20, с. 31, 48, 58, 77; 19, с. 118, 124, 125, 130, 303–304].

У багатьох випадках засвідчено функціонування однорідних членів (додатків, обставин), напр.: *Да услыши, Господи, у*

просьбах, у молитвах / Люду царському, / Народу християнському / І усім головам слухающим / На многая літа, / До кінця віка! [19, с. 411]; <...> *так слава їх козацька молодецька не помере, не поляже / Междо панями, / Междо козаками, / Междо всіма православними християнами <...>* [19, с. 188]. Актуалізованими є обставинні сполуки місця – адвербіальні текстово-образні універсальї зі значенням місця (*Визволь, Боже, бідного неволька / На святоруський берег, / На край веселий, / Меж народ хрещений!* [19, с. 102]) і адвербіальні текстово-образні універсальї зі значенням часу (*Дай, Боже, миру царському, / Народу християнському / На многая літа, / До кінця віка!* [19, с. 388]).

Інколи закінчення об'єднують ніби дві окремі універсальї в одній [20, с. 31; 5, с. 18, 37–38, 50, 54; 19, с. 148, 149, 165, 242]. Наприклад:

Буде слава славна
Помеж козаками,
Помеж друзями,
Помеж рицарями,
Помеж добрими молодцями!
Утверди, Боже, люду царського,
Народу християнського,
Войська запорозького, донського
З сією черню дніпровою,
Низовою
На многая літа,
До кінця віка! [19, с. 242].

Мікроструктури 1) і 2) творять єдину текстово-образну універсалью-закінчення; мікроструктуру, позначену 1), характеризуємо як таку, що має семантику «уточнення того, які межі поширення слави»; мікроструктура 2) відзначається семантикою прохання й водночас ствердженням певних ідей, зокрема релігійного віровчення та національної самоідентифікації, уславлення й вихвалення козаків як захисників народу, також побажання, що є традиційним, канонічним у релігійних обрядах.

Засвідчені випадки, коли в одному варіанті думи текстово-образна універсальї-макроструктура є кінцівкою, а в другому – частиною тексту, що передує кінцівці, виконуючи функцію не власне виокремленої кінцівки, а виступаючи завершальними, підсумковими словами ліричного героя (героїв) із досить виразним узагальнено-символічним змістом. Пор., наприклад, текстово-образні універсальї закінчень I та II варіантів думи «Плач невільників»: I. *Визволь, Господи, невольника з неволі, / На простій дороги, / На ясні зорі, / На руський берег, / На край веселий, / Меж мир хрещений* [19, с. 106]. II. *То як стали бідний невольники на собі кров забачати, / Стали турка клясти-проклинати: / «Ой ти, турок проклятий, віро бесурмянська, / Розлуко християнська! / Ти не одного сина із отцем і з матір'ю розлучила, / І брата з сестрою, І мужа з женою, Товариша із товаришем; Бідному невольнику ніколи й спокою немає. / Визволь нас, Господи, із тяжкої неволі / Та на тихії води, / І на ясні зорі, / Та у край веселий, / Между мир хрещений, / У городи християнські!» / Дай, Боже, люду царському, / Народу християнському / На здоров'я й на многії літа / До кінця віка!* [19, с. 107–108]. Подібні до другого варіанта закінчення й у III–IV варіантах цієї думи. Така особливість у побутуванні думових закінчень свідчить про генезу дум як жанру.

Універсальї-кінцівки можуть тісно поєднуватися з попереднім текстом. Як правило, такі структури започатковуються сполучником сурядності, що й створює враження приєднувальної конструкції, напр.: *Полягли двох козаків голови вище річки Самарки,*

/ *А третьего наименьшего, / Пшого-пшотинця, на Савур-могили. / А сая слава не вмере, не поляже однині й до віка, / А вам, братця, всім слухаючим головам на многая літа!* [19, с. 209].

Висновки. Отже, думові кінцівки – тексто-образні універсалії-макроструктури – виникли як своєрідний максимально узагальнений підсумок описаних подій, як певне обрамлення оповіді з актуалізацією відповідних концептів і зверненням до Бога як вищого начала з проханням про визволення – духовне, фізичне. Звернення до Бога є обов'язковою композиційною умовою кінцівки в усіх текстах дум.

Як зачини, так і кінцівки є своєрідними стилістично-композиційними «макровузлами» текстової організації дум. Їх синкретичний (комплексний) характер слугує доказом єдності та взаємозв'язку різноструктурних тексто-образних універсалій. Разом означені компоненти композиційної організації дум органічно формують мовностилістичну природу текстів героїчного епосу.

Література:

- Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики / М.М. Бахтин. – М. : Худ. лит., 1975. – 504 с.
- Бондар О.І. Часова структура української народної казки / О.І. Бондар // Мова і стиль українського фольклору : зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 85–100.
- Буслаев Ф.И. О литературе. Исследования. Статьи / Ф.И. Буслаев. – М. : Худ. лит., 1990. – 512 с.
- Дмитренко М. Українські народні думи як феномен традиційної культури / М. Дмитренко // Дмитренко М. Українська фольклористика: аспекти сьогодення / М. Дмитренко. – К. : Сталь, 2008. – С. 20–69.
- Думи (Історико-героїчний цикл) : зб. / упоряд. О. Дея ; вст. слово М. Стельмаха ; іл. худ. В. Лопати. – К. : Дніпро, 1982. – 159 с.
- Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : Femina, 1995. – 686 с.
- Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах / П. Житецкий. – К. : Киевская старина, 1893. – 249 с.
- Житецкий П.Г. Вибрані праці. Філологія / П.Г. Житецкий. – К. : Наук. думка, 1987. – 328 с.
- Квятковский А. Поэтический словарь / А. Квятковский. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 376 с.
- Колесса Ф. Про генезу українських народних дум (українські народні думи у відношенні до пісень, віршів, похоронних голосінь) / Ф. Колесса. – Львів, 1921. – 144 с.
- Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Едмонтон, 1983. – 645 с.
- Колесса Ф. Формули закінчення в українських народних думах у зв'язку з питанням про наверхтвування дум / Ф. Колесса. – Львів, 1935. – 67 с.
- Кононенко Н. Епос та плач: про витоки української думи / Н. Кононенко // Родовід. – 1993. – № 6. – С. 27–30.
- Костенко Н.В. О стихе украинских народных дум и его связи с былинным стихом / Н.В. Костенко // Вісник Київського університету. Серія «Літературознавство, мовознавство». – 1985. – Вип. 27. – С. 64–70.
- Марченко М.І. Історія української культури / М.І. Марченко. – К. : Рад. школа, 1961. – 286 с.
- Народні думи : зб. / упорядкув., передм., приміт. С. Мишанича ; іл. худож. В. Лопати. – К. : Дніпро, 1986. – 173 с.
- Рильський М.Т. Зібрання творів : у 20 т. / М.Т. Рильський. – К. : Наук. думка, 1983–1985. – Т. 16. – 1983. – С. 132–163.
- Русанівський В.М. Методи дослідження граматичного матеріалу і теорія граматики / В.М. Русанівський // Мовознавство. – 1967. – № 1. – С. 10–18.
- Украинские народные думы / изд. подгот. Б.Н. Кирдан ; отв. ред. серии «Эпос народов СССР» А.А. Петросян ; отв. ред. тома В.М. Гацак ; вст. ст. Б.П. Кирдана. – М. : Наука, 1972. – 560 с.
- Українські народні думи та історичні пісні / упорядкув. : П.Д. Павлій, М.С. Родіна, М.П. Стельмах ; за ред. М.Т. Рильського, К.Г. Гуслистого ; іл. М.Г. Дерегуса ; вст. стаття П.Д. Павлія. – К. : Вид-во АН УРСР. – 1955. – 660 с.
- Українські народні казки, легенди, анекдоти. – К. : Молодь, 1989. – 432 с.
- Українські народні думи. – К. : Державне видавництво України, 1927. – Т. 1 : Тексти № № 1–13. – 1927. – 176 с.

Беценко Т. П. Текстово-образные универсалии-окончания как компоненты архитектоники народных дум: структура, семантика, поэтика

Аннотация. В статье подробно рассматриваются структура, семантика и поэтические функции текстообразующих элементов народных дум – концовок. Внимание сосредоточено на выявлении специфических языковых признаков указанных архитектурных структур, на анализе микро- и макроединиц тексто-образных универсалий, которые формируют разновидности стилистических композиционных структур. Выявлена специфика словесно-образной организации формул окончаний: на уровне внутренней структуры, содержания, эстетических функций. Проанализирована в языковом аспекте взаимосвязь финальных конструкций дум с идентичными компонентами текстовой организации других фольклорно-эпических произведений. Подчеркнут синкретический характер тексто-образных универсалий, которые участвуют в образовании макроединиц – формул окончаний.

Ключевые слова: финальные формулы, концовка, дума, тексто-образная универсалия, фольклорный текст, эпический текст, язык фольклора.

Becenko T. The introduction and conclusions – the general-purpose text-shaped structures of architectonic national thoughts

Summary. In article the structure, semantics and poetic functions of textual elements of national thoughts – endings explicitly is considered. The attention is concentrated to detection of specific language signs specified structures. Attention is concentrated to the analysis micro- and macrounits of text and figurative universaliya which create varieties stylistically composition structures. It is revealed specifics of the pictorial-verbal organization of endings: at level of an inner pattern, the contents, esthetic functions. It is analyzed in language aspect correlation of endings of thoughts with identical components of the text organization of other folklore and epic works. It is underlined syncretic character of text and figurative universaliya.

Key words: beginning, ending, thought, text-shaped universals.

*Волошук Л. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури і компаративістики
Інституту філології
Київського університету імені Бориса Грінченка*

КОЛЬОРОВІ ТА ЗВУКОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

Анотація. У статті зроблено спробу аналізу творів сучасних українських письменників у контексті виявлення елементів кольорових і звукових навантажень, рецептивного сприйняття й окреслення теоретичних основ питання міжмистецьких взаємозв'язків, що залишається актуальним сьогодні та потребує переосмислення в контексті сучасного літературознавства. Витоки взаємодії мистецтв ґрунтуються на синтезі первісного мистецтва, в якому органічно поєднувалися звуки, слова, кольори, жести, дії тощо. Генетична спорідненість видів мистецтв виявляється в прагненні висвітлити їх багатомірність і синкретичну сутність.

Ключові слова: синкретизм мистецтв, сучасний літературний процес, рецепція, контекст, інтерпретація.

Постановка проблеми. Питання міжмистецьких взаємозв'язків залишається актуальним сьогодні й потребує переосмислення в контексті аналізу творів сучасної української літератури. В.І. Вернадський «живильним середовищем» науки вважав мистецтво, а ключ до пізнання світу бачив у синтезі наукової та художньої думки. Учений був переконаний у тому, що числові співвідношення первинні в музиці й лише потім стають надбанням науки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема синтезу мистецтв тривалий час перебуває в центрі уваги дослідників. Витоки теоретичного осмислення знаходимо в працях Арістотеля («Про мистецтво поезії») та Леонардо да Вінчі («Суперечка живописця з поетом, музикантом і скульптором»). Цікавила ця проблема Г. Лессінга, Гегеля, Шеллінга, Шлегеля, а пізніше – Шопенгауера, Макка Дессуара. Особливо активно це прозвучало в працях теоретиків мистецтва, які досліджували процеси міжвидового дискурсу кінця XIX – початку XX століть.

Ідея взаєморозчинення мистецтва відіграла суттєву роль у розвитку культури. На думку Ф. Клодона, поезія Бодлера, загадкові образи Гюстава Моро, музика Вагнера мають багато спільного [1]. Л. Генералюк уважає, що взаємодія мистецтв як міждисциплінарна проблема сьогодні вивчається в декількох напрямках: «Один з них – взаємодоповнююча співпраця (в тому числі на рівні співтворства) художників, музикантів та літераторів, простежена істориками мистецтва; інший – літературознавчий, особливу увагу приділяє поетам і письменникам, що є водночас рисувальниками або ж використовують засоби суміжних мистецтв у своїй творчості» [2, с. 229–230].

Як зазначає Д. Наливайко, проблема взаємодії мистецтв означає «необхідність і актуальність вивчення міжвидової взаємопов'язаності і взаємодії літератури в системі мистецтв» [3]. Відзначимо, що період кінця XIX – початку XX століть позначений потужним розвитком синтетичних і полісинтетичних видів мистецтва, адже відбуваються кардинальні зміни в способі

сприйняття й мислення. Отже, поліфонічна проблема взаємодії мистецтв є надзвичайно актуальною.

О. Рисак, узагальнюючи спостереження дослідників, які займаються проблемами синтезу мистецтв, окреслює низку основних положень [4], а саме: «Поміж літературою і музикою, літературою і живописом існують досить розмаїті види зв'язків; виникає потреба і можливість їх наукового осмислення; насиченість літератури музикою і живописом – закономірний результат їх «контактних» зв'язків; музика й живопис, як і інші види мистецтв, у контексті літературного твору виконують роль культурних символів; «музичність літератури», «живописність літератури» і т. д. засвідчують прагнення мистецтва слова до розширення рамок природних обмежень; синтез вимагає нових правил аналізу, нових підходів в оцінці того чи іншого мистецького явища; збагачення літератури музикою та живописом є ознакою еволюції видів мистецтв і водночас ознакою нового естетичного ідеалу, який, попри інше, виражає ідею єдності мистецтв; синтез мистецтв дозволяє повніше охарактеризувати особистості митців, а відтак – духовний портрет епохи» [4, с. 38–39].

Сучасне літературознавство зосереджує увагу на залежності впливу художніх творів від епохи, національної культури, індивідуальних психологічних особливостей реципієнта тощо. Досвід рецептивних досліджень засвідчує, що твір некоректно розглядати як утілення однієї певної цінності, адже він синкретичний у своєму впливі на багатьох, отже, рецепція – це форма сприйняття. Процес художньої рецепції надзвичайно складний і не обмежується художнім текстом, залежить від особливостей реципієнта до сприйняття художньої літератури, є складним видом діяльності, яка складається з безпосереднього сприйняття, розуміння змісту твору, його естетичної оцінки й у результаті впливає на особистість читача. Під безпосереднім сприйняттям літератури розуміємо процес відтворення образів і їх переживання читачем, який крок за кроком розкриває для себе художній світ конкретного твору, розкодує систему автора. Як зазначав М. Бахтін, «текст існує тільки тоді, коли контактує з іншим текстом (контекстом)» [5, с. 373].

Українській прозі кінця XX – початку XXI століть притаманні як гіпертекстуальність, так і використання принципу ризому, що не передбачає необхідність єдиного смислового центру, адже реципієнт вирішує індивідуально, в якій послідовності читати твір, домислює (створює) сюжети й образи, використовуючи певні асоціативні ряди на основі власного попереднього чуттєвого досвіду. При цьому треба зважати на думку Ю. Лотмана про взаємодію та перетин мов різних видів мистецтва і творення поліфонічного мультимедійного простору.

Українська література сьогодні розвивається в поліаспектному середовищі синтезу мистецтв, й аналіз творів саме з та-

ких позицій є доцільним. В іронічному романі Л. Денисенко «Сарабанда банди Сари» буденність подій іронічно трактується різними персонажами. Численна родина Сари Полонської врівається в унормований, спокійний, виважений простір Павла Дудника й абсолютно змінює його світогляд. Як відомо, сарабанда – старовинний іспанський народний танець тричастинної будови, який виконується помірно і плавно в розмірі 3/4. Сарабанда в романі виступає як лейтмотив, що об'єднує весь твір і в кожному з десяти розділів знаходить певну інтерпретацію: у першому (увертюра) – згадка про старовинне німецьке піаніно, яке нагадує родинний склеп, – «чорне, блискуче прикрашене двома канделябрами» [6, с. 4]. Інструмент дійсно можна вважати мертвим, адже на ньому довгий час ніхто не грав. Виникає асоціація з головним персонажем, який нібито й не жив до зустрічі із Сарою та її родичами. Оживає інструмент (і сам Павло Дудник), коли починає грати Еміль, дванадцятирічний племінник Сари: він розучує партію фортепіано у творі Г.-Ф. Генделя «Сарабанда для струнного оркестру та фортепіано». Еміль іронічно ставиться до всього, що так цінує Павло, хлопчик абсолютно серйозно вірить у свою геніальність у музиці й водночас зневажає будь-які побутові реалії. Як настроюють фортепіано, так поступово змінюється життя Павла, який розкриває в собі таланти, почуття, ніжність тощо. На думку батьків Емілі, «дитина повинна жити твором, який вона розучує, причому протягом всього часу перебування в активному стані» [6, с. 49].

У розділі сьомому роману «Сарабанда банди Сари» знаходимо інформацію про автора: «Коли говориш про Генделя, то перше, що варто пригадати: музикувати він почав у сім років, а вже в дев'ять був композитором. В дванадцять написав першу оперу «Амеція» після цього помандрував до Італії навчатися. Як не дивно, майже все своє життя композитор мешкав в Англії, там його поховано з великою шаною. Спадщина Генделя – п'ятдесят опер, двадцять три ораторії, безліч хоралів, органних концертів та розважальних творів» [6, с. 153–154]. У героїв роману виникає суперечка щодо духу музики великого композитора: «Не знаю, про яку німецькість можна говорити, якщо Гендель фактично був британцем. Він носив в Німеччину не показав і похований, як велике цабе, у Вестмінстерському абатстві» [6, с. 154]. І далі діалог отримує логічне завершення: «Британськість, от що можна почути в його музиці. А от відчуття – німецькість» [6, с. 155]. На рівні ось таких відчуттів, іронічного забарвлення, розповідей-аналізу, кумедних пригод, різноманітних настроєвих тональностей і мозаїчних персонажів звучить урочиста, повільна, неперевершена музика вічної «Сарабанди» Генделя, що у фіналі роману трансформується у звичайний танець, який весело танцювати в порту, найвишсь риби. Можна вважати концепт «сарабанда» камертоном, що рухає події, впливає на взаємини, формує нову інформацію й, зрештою, підносить спілкування до пізнання одне одного, коли акцентованими в житті є родинні стосунки, що є втіленням філософських універсалій.

У романі «Польові дослідження з українського сексу» О. Забужко знаходимо кілька прекрасних сугестивних асоціацій, що стосуються слова, мови, а саме: «Вона так само смислово любила слово – насамперед на звук, але звук щільним неведом волік за собою фактуру, консистенцію, запах і, ясна річ, колір також: кольором наділені були не тільки поодинокі слова, особливо вчувався він при переході з одної мови на іншу, – кожна-бо мала свій мінливо-ряхтуючий, основний тон випромінювання: італійська – електричний фіолет, ультрама-

рин, десь такий світловий ефект, як коли б червоне вино могло зробитися синім, польська шамшіла терпкою, оскомною од шиплячого тертя молодою зеленню, англійська побулькувала, просвічуючи навиліт чимось подібним до ніжно-золотавого курячого бульйону, причому в Штатах водянистіше, в британському варіанті інтенсивніше, смолисто тягучіше – ситніше; звісно, рідна була найпоживніша, найцілющіша для зміслів: чорнобривцевий оксамит, ні, радше вишневий (сік в устах) руський (запах волосся)...» [7, с. 71].

Письменниця Людмила Баграт у містичній мелодрамі «Зло» подає свої кольорово-семантичні рецепції поліфонії мов: «Який колір має мова? Синій, – скажете ви. Типова асоціація, бо чорнило, зазвичай, буває синім, ну, ще інколи чорним і червоним, наприклад, у вчителя. Проте це колір мовних знаків на папері. Я ж запитую про мову взагалі, про всю систему. Якого кольору українська мова? А хінді? А грецька? Кожна мова має свій власний колір, форму, запах, звук, смак. Що довше вивчаєш мову, то краще її відчуваєш всім своїм єством.

Візьмімо, наприклад, німецьку. Вона – кольору жовтої глини. На дотик може бути сухою. Твердою, ламкою, а може бути м'якою, теплою, еластичною і піддатливою. Вона має запах розім'ятого в руці дубового листа і смак волосських горіхів, перетертих з цукром, лимонною шкоринкою, родзинками і корицею... Українська має біло-сіро-блакитний колір свіжовипраного полотна, на дотик – як невеличка хмарка, гладенька і пухнаста водночас, та невлонима – як полонити повітря? Пахне вона спілими яблуками, смакує криничною водою, а звучить, як журавлиний крик. Англійська – з гіркуватим присмаком, на дотик – золотий пісок. Іспанська – кисло-солодка і звучить палким шепотом закоханого» [8, с. 186].

Л. Баграт також належать рецептивні означення щодо циганської мови, які виголошує головна героїня роману «Зло»: «Яка прекрасна мова! Я досі тремтіла від захоплення. Дуже незвична. Дивного чорного кольору. Кольору абсолютної темряви, а на поверхні блищить, як нафта. На дотик така... Така... Я подивилася на невеличку канапку у своїй руці. Точно! На дотик вона подібна до зернятка червоного кав'яру – здається, спробуй натиснути – і вже вислизнула з твоєї руки. Вона смакувала старовинним червоним вином, а пахла ладаном, пергаментом, воском...» [8, с. 205].

Роман жахів «Павук» Олега Шміда сповнений філософськими роздумами про глибинну сутність закономірності між добром і злом, вічним і хвилиним; порушувати закони розвитку дуже небезпечно, адже це може призвести до непередбачуваних наслідків: «... існує на світі добро, яке зовсім не відповідає нашим про нього уявленням; а те, що ми називаємо цим словом – добро, далеко не завжди є добром у собі. Хто взяв на себе судити, що є добром, а що злом? Людина! Тільки людина крізь своє спотворене сприйняття й за цінником, нею ж складеним, бере на себе сміливість оцінювати, що є добре, а що погане» [9, с. 45]. Отже, сіре місто у творі асоціюється з неживим містом, а поява сірого павука приносить смерть: «Сірий колір змінився фіолетовим, той – червоним, і за мить усю кімнату охопило багряне полум'я... Пожежа згасала, а за нею тягнувся морок і порожнеча...» [9, 30]. Поступово сірий і чорний кольори превалюють, поглинають яскраві, які залишаються тільки у снах: «Щойно, доки ти мене не розбудив, мені снилися метелики. Червоні, жовті, блакитні...» [9, с. 81]. Цікаво, що люди мороку не здатні до творчості: «Ельза вмокнула пензель у чорну фарбу й провела полотном дві густі

паралельні лінії. Барбара придивився: на цьому малюнку не було жодної лінії, яка сходилася б із іншою» [9, с. 130]. Роман можна розглядати як пересторогу для тих, хто штовхав людей у прірву, хто не бажає рахуватися з думкою оточуючих. Цілком закономірним є фінал твору: «Горіла свічкою запалена хата. Жалісно дзенькнула порвана струна, павутина засичала, скручуючись у полум'ї. Дикий вогонь злизав маестро-павука і його жертву. Вогонь, яким Прометей хотів урятувати людство... Вогонь великої любові до ближнього... Всепоглинаючий вогонь...» [9, с. 208].

Роман-притча Ольги Компанієць «Обличчя янгола» – про цінність і непередбачуваність людського життя, про марність будь-яких планів, дріб'язковість проблем і близькість вічності в кожній нашій миті існування. Твір наповнений кольорами і звуками, які резонують із відчуттями головної героїні Марго. Автор фокусує увагу на музиці, яка наповнює оповідь, і навіть називає конкретні твори – 6-й ноктюрн Ф. Шопена, сонати В.-А. Моцарта, мелодія С. Адамо «Том бе ля неже», що мають сприяти виникненню певних романтичних асоціацій. На особливу увагу заслуговує сірий колір, який виникає в період депресії й постає у вигляді «глибокої сірої ями» [10, с. 17], життя без кохання – «сумна сіра декорація» [10, с. 41], «у колишньої дружини занадто сіро та одноманітно» [10, с. 81]. Все змінюється й набуває інших значень, відчуттів і кольорів, коли людина любить не тільки себе, а й світ навколо, адже тоді вона «малює кольорову абетку свого життя» [10, с. 33]: «аура у нього була зеленого кольору» [10, с. 70], «аура над блакитнооком чоловіком стояла міцна, різнокольорова та яскрава» [10, с. 32], «кольорові картинки мого майбутнього щастя з коханим чоловіком» [10, с. 69], «крізь зелене, вже вкрите пилом листя, я бачила небесну мозаїку» [10, с. 73]. Почуття героїні сповнені звукових навантажень: «... не було ще чоловіка, з яким би я так співпадала в звучанні всіх нот» [10, с. 59]. Отже, Ольга Компанієць не тільки написала роман-притчу, а і як художник наповнила його яскравими кольоровими символами, а як композитор надихнула проникливими звуковими асоціаціями.

Українська література кінця ХХ – початку ХХІ століть посилила аспекти самовираження митця, а нюансуванню його палітри великою мірою сприяв процес синтезу мистецтв, адже до художніх творів, особливо тих, які народжені в епоху великого соціального напруження, треба підходити не тільки як до закономірного художнього вияву певної проблеми, «закодованих» програм тощо, а і як до активного пошуку митцем поліфонічної концептосфери. У дослідженнях останнього часу все більше йдеться про відкритість твору стосовно творчої особистості митця й реципієнта. Збільшенню відкритості сприяє насиченість твору синтетичними утвореннями, різномірними компонентами. Митець завдяки цьому повніше розкривається як багатогранна, всебічно обдарована особистість, а адресат має можливість повніше відчутти поліфонізм і багатобарвність мистецького твору.

Висновки. Отже, кольорова семантика, музична насиченість спрямовані насамперед на поглиблення психологізму, виявлення нових асоціативних рядів, розуміння глибоких творчих процесів автора й, зрештою, на розгерметизацію тексту. Уявлення письменників про характер як процес, нові підходи до зображення внутрішнього світу людини ґрунтуються на інтуїтивному проникненню митців у закони психіки та людської свідомості; при цьому предметна реальність, перелом-

лена крізь призму сприйняття, стає своєрідним індикатором почуттів і переживань. Процесуальність внутрішнього життя людини зумовлює застосування таких художніх засобів, зокрема деталей, які б передавали мінливість, рухливість, саме цим пояснюється увага в тексті до світлотіні та кольору. Отже, створення цілісної системи форматів синестезії мистецтв надало б нового імпульсу щодо інтерпретації художніх текстів на підґрунті літературознавчо-психологічного симбіозу.

Література:

1. Клодон Ф. Музыка / Ф. Клодон // Энциклопедия символизма: Живопись, графика, скульптура. Литература. Музыка / [Ж. Кассу, П. Брюнель, Ф. Клодон и др.]. – М., 1998. – С. 288–290.
2. Генералюк Л. Універсализм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва / Л. Генералюк. – К.: Наукова думка, 2008. – 544 с.
3. Наливайко Д. Література в системі мистецтв як галузь компаративістики / Д. Наливайко // Літературна теорія і компаративістика. – К., 2006. – С. 58.
4. Рисак О. Лесин дивосвіт / О. Рисак. – Львів: Світ, 1992. – 184 с.
5. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1979. – 412 с.
6. Денисенко Л. Сарабанда банди Сари: [роман] / Л. Денисенко. – К.: Нора-Друк, 2008. – 240 с.
7. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу: [роман] / О. Забужко. – 8-е видання. – К.: Факт, 2006. – 176 с.
8. Баграт Л. Зло: [роман] / Л. Баграт. – Львів: Кальварія, 2002. – 288 с.
9. Шмід О. Павук: [роман] / О. Шмід. – Львів: ЛА «ПІРАМІДА», 2004. – 212 с.
10. Компанієць О. Обличчя янгола: [роман] / О. Компанієць. – Львів: ЛА «ПІРАМІДА», 2003. – 140 с.

Волошук Л. В. Цветные и звуковые трансформации в современной украинской прозе

Аннотация. В статье сделана попытка анализа произведений современных украинских писателей в контексте выявления элементов цветных и звуковых нагрузок, рецептивного восприятия и определения теоретических основ вопроса о взаимосвязях между разными видами искусств, что остается актуальным сегодня и нуждается в переосмыслении в контексте современного литературоведения. Истоки взаимодействия искусств основаны на синтезе первобытного искусства, в котором органично сочетались звуки, слова, цвета, жесты, действия и т. д. Генетическое родство видов искусств проявляется в стремлении осветить их многомерность и синкретическую суть.

Ключевые слова: синкретизм искусств, современный литературный процесс, рецепция, контекст, интерпретация.

Voloshuk L. Colour and acoustic transformations in the modern Ukrainian prose

Summary. This article attempts to analyse the works of modern Ukrainian writers within the framework of uncovering the colour and acoustic loads, receptive perception and determination of the theoretical basis of the problem of interrelations between arts, which remains currently central and requires reinterpretation in the context of modern literary studies. The beginnings of arts interrelations premised on the prehistoric art synthesis, which had seamlessly combined sounds, words, colours, gestures, actions, etc. The genetic affinity of art forms is manifested in the pursuit to encapsulate their pluridimensionality and syncretic nature.

Key words: art syncretism, contemporary literary process, reception, context, interpretation.

*Гурдуз А. І.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови і літератури
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*

*Жарюк О. Ю.,
студентка Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*

ЧАС І ПРОСТІР У СИСТЕМІ ФЕНТЕЗІЙНОЇ ЛОГІКИ РОМАНУ ДАРИ КОРНІЙ «ГОНИХМАРНИК»

Анотація. У статті вперше проаналізована специфіка хронологічної організації роману Дари Корній «Гонихмарник» в аспекті логіки міського фентезі. Розглянуто особливості поєднання локального та психологічного просторів твору. Доведено, що система часових і просторових параметрів роману відповідає фентезійній логіці й виконує важливу сюжетотвірну функцію, сприяє переосмисленню рамок зображених подій до масштабів універсальних, позачасових і циклічних, що, у свою чергу, узгоджено із законами міфопоетичного моделювання.

Ключові слова: фентезійна логіка, міфопоетика, традиція, хронотоп, локальний і психологічний простори, колористика.

Постановка проблеми. Літературно-мистецький процес початку ХХІ ст. за всієї строкатості посилює ознаки системних тенденцій на різних рівнях організації, що виправдовує настійні, хоча й суперечливі поки спроби якісно нової термінології на означення спектру його явищ. В українській літературі цього періоду так чи інакше принципово віддзеркалені ключові риси процесів світового масштабу, одним із важливих і маловивчених тут є питання іншого, порівняно з класичним, принципу побудови тексту. Чітко виражене в українській прозі межі ХХ–ХХІ ст. фентезійне тяжіння позначене в аспекті архітектоники й поетики особливо, сприяє переосмисленню національної традиції та сутності художніх інновацій і репрезентативно виявляється в жіночій прозі. Знаковим автором означеного вітчизняного корпусу є Дара Корній (Мирослава Замойська), яка, синтезуючи досвід міфології й неоміфології, української і світової літератур, послідовно виводить у своїй романістиці специфічний образ метагероїні відповідно до запитів національної культури сьогодення [1]. Механізми моделювання авторкою власного метароману, зокрема поєднання в ньому системи хронотопів, поки об'єктом спеціальної уваги не ставали, тимчасом як заслуговують на ґрунтовне вивчення через низку причин (потреби осягнення типології вітчизняного й західного принципів формування циклів творів, ступеня адаптації національним художнім матеріалом зарубіжного досвіду тощо). Особливою оригінальністю, структурною складністю й водночас художньою органічністю хронотопу в аспекті жанрової належності, національної традиції тощо відзначений роман письменниці «Гонихмарник» 2010 р., поки найбільш високо оцінений у її творчості. Але в присвячених йому нечисленних розвідках означене питання швидше порушене, ніж проаналізоване.

Мета статті – вперше проаналізувати специфіку хронологічної організації роману Дари Корній «Гонихмарник» в аспекті логіки міського фентезі. Ключовим при цьому стає розгляд питань: а) поєднання локального і психологічного просторів

твору, б) співвідношення системи часових і просторових параметрів роману з фентезійною логікою, а також наявності в цій системі сюжетотвірної функції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комплексне ґрунтовне дослідження романістики Дари Корній уперше реалізовано А. Гурдузом [2; 3], який доводить формування в її прозі особливої національно маркованої міфопоетичної парадигми [1], висвітлює характер і ступінь рецепції у творах авторки українського й зарубіжного літературного досвіду, зокрема в тексті «Гонихмарника» [2, с. 230–232], тощо. Більш чи менш предметно стильові особливості й проблематику названого роману розглядають Л. Романенко, Т. Белімова; швидше емоційними є більшість схвальних відгуків і рецензій К. Соснюк і Ю. Железної, Н. Ліщинської й ін.

Дебютний і ключовий для художнього поступу Дари Корній «Гонихмарник» окреслює програму її творчості. Ідейно-художня концепція цієї книги, як і більшості романів авторки, органічна концепціям численних творів жіночої фентезійної прози в Україні початку ХХІ ст. і визначає прогнозоване для відповідної логіки протиставлення двох начал (добро – зло) не тільки на сюжетному чи образному рівнях. Сюжетний стрижень сформовано тут як своєрідний квест, де ключову роль відіграє сильна духом героїня-творець.

Важливою для розуміння художньої природи «Гонихмарника» є структура його часопростору, яка, з одного боку, відбиває особливе фентезійне начало твору, а з іншого – визначає низку його базових характеристик. Свого часу про такий синкретизм справедливо зауважив М. Бахтін: «Через ворота хронотопів звершується будь-який вступ у сферу смислів» [4, с. 391]; думку про жанротвірну функцію хронотопу пізніше послідовно розвинено Н. Копистянською, Л. Овдійчук та ін. Спираючись на формулу Н. Копистянської про існування в межах хронотопної моделі твору локального (зовнішнього) і психологічного (внутрішнього) просторів [5, с. 85], розглянемо відповідні аспекти в тексті «Гонихмарника».

Художній час роману Дари Корній уповні не конкретизований, однак, відповідно до бінарноопозиційної організації простору (природа (світ Карпат) – місто (Львів)), постає в чіткому триєдиному протиставленні: давній час легенд – час батьків – час дітей. Локальний і психологічний простори в художній системі твору переплелися. Героїня Аліна, навчаючись у Художній академії Львова, не дарма для всіх «залишалася дивовижною, білою вороною. Ні, чорною вороною серед білих ворон» [6, с. 11], адже втілювала парадокс зустрічі двох начал: техногенної цивілізації (зразка одного з найвідоміших міст України) і природного світу, лісу Карпат (нащадок характерників і характерниця

у фіналі). Таким маркером «природності» стає в романі вплетаєна в його канву лінія «Лісової пісні» Лесі Українки (поряд із лінією «Тіней забутих предків» М. Коцюбинського), це улюблена книжка Аліни в дитинстві, і батько її називає Мавкою [6, с. 205]. Розповідаючи про побачену силу гонимарника, Аліна каже матері: «... я зустріла Того, що Греблі Рве, чи В Скалі Сидить, Перелесника. Я не знаю, як воно називається насправді» [6, с. 206]. Прикметний протягом довгого часу зелений колір Аліниного волосся, те, що її мати «виросла в глухому волинському поліському селі» [6, с. 58] і що сама героїня ніби створює казку навколо себе. Останнє вабить Сашка: «Вона вигадує казки і дарує охоче всім, хто бажає чути, найвдячнішим слухачам – навіть місяцеві й горам... Вигаданий світ, у якому хочеться залишитися назавжди, бути поруч, щоб стати частинкою її казки» [6, с. 227]. Так виникає ефект «казки в казці».

Знайомство з хлопцем у чорному, Кажаном, символізує кардинальну зміну уявлень героїні про світ і власне її світу, коли магія, таємниця роду й неочікувана місія стають частиною життя Аліни. Спілкування із Сашком (і мимовільне захоування в нього) позитивно впливає на внутрішній простір Аліни: останній набуває особливої вібрації. Символічно, що ключові зміни в її душі тривають у Карпатах, отже, гармонію в життя дівчини привносить кохання як дар самої природи. «Нічне небо рясно всіяне зорями. Тут, у горах, воно видається і близьким, і далеким водночас, а ти – зерниною в чорному полі вічності чи поршинкою. Але важливою, такою потрібною, без якої вся ця безкінечність – лишень пуста, ні, не пуста – вакуум» [6, с. 168], – ці роздуми героїні свідчать про прагнення очищення, свободи й надії на краще майбутнє. Вона виривається з внутрішнього замкнутого простору, в якому раніше не було місця цим категоріям; їй необхідна свобода. Вона ніби Мавка, котру «закрили» в місті. Можемо говорити про своєрідне переакцентування порівняно з драмою-феєрією: сильна духом Аліна бореться за душу Сашка-гонимарника (у Лесі Українки ж – Мавка, яка прагне людського, і слабший духом Лукаш). Вольова, бунтівна, сильніша за чоловічу натура героїні роману доповнює галерею жіночих образів сучасної української прози, зокрема фентезійної, що відповідає й письменницькій концепції [2, с. 234].

Захопливому та динамічному розвитку подій роману сприяє широко використувані Дарою Корній прийоми ретроспекції й інтроспекції: герої (Аліна та Сашко) і ключові персонажі твору (батьки й бабуся Аліни, її подруга Марта й ін.), міркуючи про світ чи витаючи у мріях, пригадують своє минуле чи й навіть переймаються розповідями про легендарний час. У мальовничій природі Карпат вони намагаються знайти гармонію, розраду та примирення зі світом і з собою; цей «чистий» простір інсталюється в текст роману вже як своєрідна матриця, закономірно асоціюючись у реципієнта з відповідними картинками з вищезазваної повісті М. Коцюбинського й у такий спосіб якісно доповнює сучасну фентезійну модель. Топоси полонини, лісу, села, міста поєднуються з внутрішнім світом персонажів роману Дари Корній, які проходять специфічні ініціації на обширах часу і простору.

Утіленням сили природної стихії виступає в романі Сашко-Гонимарник, який, подібно до Аліни в її сім'ї й місті, перебуває в конфлікті зі світом (володіючи водночас дивовижним даром і покарою роду як людина, на душу якої претендує темна ірраціональна сутність Градобура). Прикметно, що зближення підточуваних внутрішніми конфліктами героїв приносить їм у результаті оптимальний для внутрішнього світу й контактів із

навколишнім баланс. Сашко в такий спосіб урятований Аліною, і вона також знаходить із ним рівновагу в житті.

Певним контрастом до Аліниного змальованого світу її матері. Так, зі спогадів Ірини знайомимося з її простором до й після знайомства з Ігорем-Гонимарником. Людина, яка підкорена страху і знайшла порятунок у місті, Ірина перебуває в просторі, насиченому п'ятою та Гонимарниками з потойбіччя, які поколіннями «забирали» дівчат, щоб ті народжували їм хлопчиків і помирили під час пологів. Дисонує з внутрішнім простором Аліни і психологічний простір Марти, яка випадково осліпла; це також несе символічну, підтекстову форму «хронотопу кризи і життєвого зламу» (М. Бахтін): Марта на певний час (до порятунку) опиняється з матір'ю в новому для неї світі, де панують трагедія, розлучення й зневіра. Приклад критичної ситуації Марти демонструє майстерність зображення письменницею стану людини в момент екзистенційної кризи; реалізовано названий пороговий «хронотоп кризи і життєвого зламу» також в окремих сценах з іншими персонажами «Гонимарника». Варто додати, що на розкриття закладеного в аналізованому романі ідейного конфлікту з дидактичною розв'язкою орієнтовано також поетикальний шар тексту, зокрема специфічну колористичну систему. Прикметна ключова роль у контексті фентезійної логіки роману сірого кольору – посередництво «між світлом і темрявою»; поєднуючи ці протилежності, він символізує, зокрема, виснаженість і втому, самотність, які так характерні для міського життя ХХІ ст. Високий відсоток у «Гонимарнику» кольороназв сірого підтверджує тенденції «згладжування» в сучасному фентезі конфлікту добра і зла, для чого тут висувається третя сторона. Так, специфіка модельованого Дарою Корній світу полягає, зокрема, у своєрідності морально-етичних акцентів за «нівелювання» бінарності «добро – зло».

Висновки. Система часових і просторових параметрів роману Дари Корній «Гонимарник» підкорена фентезійній логіці, водночас визначаючи її, а отже, виконує важливу сюжетотвірну функцію, сприяє переосмисленню рамок зображених у творі подій до масштабів універсальних, позачасових і циклічних, що, у свою чергу, відповідає законам міфопоетичного моделювання. Завдяки динамічному зміщенню зовнішнього і внутрішнього хронотопів персонажі аналізованого роману перебувають одночасно в декількох локусах: у конкретному місці й часі фізичного перебування та в просторі своїх думок, спогадів, пам'яті нації тощо.

Письменицька продуктивність Дари Корній, еволюція її індивідуального стилю, помітні в творах системні перегуки [1], нарешті, важливе місце авторки в національному літературному процесі свідчать про потребу перспективного, передусім компаративного й міфопоетичного, подальшого аналізу текстів «Гонимарника» й пізніших романів на тлі української класики та фентезійної традиції новітнього часу.

Література:

1. Гурдуз А.І. Метагероїня романів Дари Корній / А.І. Гурдуз // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Філологічні науки: (літературознавство)»: зб. наук. пр. / за ред. О.С. Філатової. – Миколаїв: МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2015. – Жовтень. – Вип. 2(16). – С. 61–67.
2. Гурдуз А. Роман Дари Корній «Гонимарник»: місце в мистецькому контексті з погляду традиції й новаторства / А. Гурдуз // Українознавчий альманах / ред. кол.: М.І. Обушний (відп. ред.) та ін. – К.; Мелітополь, 2012. – Вип. 9. – С. 229–235.

3. Гурдуз А.І. Міфопоетика роману Дари Корній «Щоденник Мавки» / А.І. Гурдуз // *Studia methodologica* : зб. наук. праць пам'яті д-ра філол. наук, проф., акад. Академії ВШ України Р. Гром'яка (1937–2014) / Тернопіл. нац. пед. ун-т імені В. Гнатюка. – Тернопіль : Наук.-ред. відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 40. – С. 307–312.
4. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
5. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова : [монографія] / Н. Копистянська. – Львів : ПАІС, 2012. – 344 с.
6. Корній Д. Гонимарник / Д. Корній ; передм. Люко Дашвар. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2010. – 336 с.

Гурдуз А. И., Жарюк Е. Ю. Время и пространство в системе фэнтезийной логики романа Дары Корний «Гонитель туч»

Аннотация. В статье впервые проанализирована специфика хронологической организации романа Дары Корний «Гонитель туч» в аспекте логики городского фэнтези. Рассмотрены особенности сочетания локального и психологического пространств произведения. Доказано, что система временных и пространственных параметров романа соответствует фэнтезийной логике и выполняет важную сюжетообразующую функцию, благоприятствует переос-

мыслению рамок изображаемых событий до масштабов универсальных, вневременных и циклических, что, в свою очередь, согласуется с законами мифопоэтического моделирования.

Ключевые слова: фэнтезийная логика, мифопоэтика, традиция, хронотоп, локальное и психологическое пространства, колористика.

Gurduz A., Zhariuk O. Time and space in the system of fantasy logic of the novel “The Persecutor of Clouds” by Dara Korniy

Summary. In our article the specific of the chronotypical organization of the novel “The Persecutor of Clouds” by Dara Korniy in aspect of the logic of the urban fantasy is analyzed for the first time. The special features of the combination of the local and psychological spaces of the novel is consider. It is proved that the system of the temporal and spatial parameters of the novel corresponds to the fantasy logic and fulfils an important plot generating function contributes to rethinking of the frame of depicted events to the extent universal, timeless and cyclical. This, in its turn, is consists with the laws of the mythopoetic modeling.

Key words: fantasy logic, mythopoetics, tradition, chronotope, local and psychological space, colouring.

*Бойко В. М.,
доцент кафедри української мови
Ніжинського державного університету*

*Давиденко Л. Б.,
доцент кафедри української мови
Ніжинського державного університету*

ФРАЗЕМОТВІРНА АКТИВНІСТЬ СЛІВ-КОМПОНЕНТІВ У СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ ЛЮДИНИ»

Анотація. У статті розглянуто фраземотвірну активність соматичних компонентів у формуванні семантичної структури фразеологізмів на позначення інтелектуальних властивостей людини, визначено їх продуктивність, а також суто мовні й позамовні чинники, які тільки в сукупності гарантують високу активність актуалізації зазначених лексем у фразеологічній системі мови.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, компонент-соматизм, семантична структура, інтелект, структурна модель.

Постановка проблеми. У лінгвістичних дослідженнях спостерігається поглиблення інтересу до системного вивчення одиниць фразеологічного рівня мови. Увагу дослідників привертає насамперед проблема семантичної природи компонентного складу фразеологічної одиниці (далі – ФО). У фразеологічній теорії існують два діаметрально протилежні підходи до вирішення цієї проблеми: представники першого підходу (В. Жуков, О. Молотков, Г. Удовиченко, М. Алефіренко) вважають, що компоненти ФО позбавлені ознак слова аж до його цілковитої десемантизації. На переконання М. Алефіренка, «лексичні компоненти, сполучившись у межах того чи іншого фраземного знака в семантично-неподільну єдність, утрачають знакову природу одиниць попереднього рівня і перероджуються в конститутивно-розрізнявальні елементи одиниць вищого рівня» [1, с. 10].

Прихильники другого підходу (В. Мокієнко, А. Мелерович, Р. Попов, А. Райхштейн, Л. Скрипник) не поділяють попередньої концепції й доводять, що слова в структурі ФО все ж зберігають автономну семантику: «... у процесі функціонування фразеологічної одиниці в живому й художньому мовленні компоненти цієї одиниці активно реалізують свої «слівні» потенції, незважаючи на обмеження, що накладаються стійкістю» [2, с. 29].

Отже, лінгвістичний статус компонента фразеологізму залишається одним із основних проблемних питань у теорії фразеології.

Проблема лінгвістичного статусу компонента ФО є актуальною в слов'янському мовознавстві, тому в останні десятиліття цьому питанню присвячено значну кількість наукових досліджень: на матеріалі української мови – фразеологізми з анімалістичним (зоолексичним) (В. Бойко, Д. Ужченко), соматичним (І. Тимченко, М. Осташевська) компонентами; фразеологізми з компонентами «душа» (О. Каракуця), «хата» (Ю. Лебеденко); на матеріалі польської мови – ФО з ономастичним компонентом (А. Кравчук); на матеріалі німецької мови – фразеологізми з топонімічним компонентом (Ю. Фірсова); на матеріалі верхньолужицької мови – з компонентом «голова» (О. Моторний) та ін. Проводились також

дослідження фразеологізмів із компонентом назвою людини за родом занять у зіставному плані на матеріалі української, англійської та німецької мов (О. Пономарьова), з флористичним компонентом на матеріалі української та англійської мов (А. Шестаков).

У дисертаційних працях Н. Пасік «Власні назви в українській фразеології та пареміології», З. Унук «Словацька й українська фразеологія з компонентами – назвами метрологічних і грошових одиниць», Н. Щербакової «Фразеологізми з компонентами – назвами людей у лексичному наповненні», Г. Крайчинської «Функціонально-семантичний аналіз польських фразеологізмів із компонентами – назвами грошових одиниць», Т. Семашко «Особливості семантики та функціонування слів-колативів в українській фразеології» компонент розглядається як **концепт**, тобто знання про позначуване в усіх його зв'язках і відношеннях, фонові семи, усе те, що ми знаємо про об'єкт. А назване, зрозуміло, дещо змінює аспекти дослідження ФО, їх внутрішньоконцентних зв'язків, взаємовідношення лінгвістичного й екстралінгвістичного [3, с. 435].

Частина одиниць фразеологічного фонду власною семантикою вербалізує абстрактні поняття, які належать до нематеріальної сфери об'єктивної дійсності. Фразеосемантичні групи, що маніфестують інтелектуальні властивості людини, проаналізовано в дослідженні О. Волобуєвої «Концептуальне поле «человек и его интеллект» в русской и английской фразеологии». Авторка дійшла висновку, що концептуальне поле «людина та її інтелект» системно організоване, структура поля збігається своєю основою в російській та англійській фразеології, що пояснюється антропоцентризмом семантики, загальнолюдськими поглядами на довкілля й саму людину, спільністю міфологічних уявлень та інтернаціональних джерел запозичення [4, с. 20]. Дослідниця В. Калько в статті «Репрезентація рівня інтелектуального розвитку людини в українських пареміях» проаналізувала особливості мовної реалізації концепту «розум», виявила основні закономірності його вербалізації, встановила домінуючі ознаки, які характеризують рівень інтелектуального розвитку людини [5, с. 187].

Мета статті – виявити продуктивність семантично панівних слів-компонентів у структурі українських фразеологізмів, що вербалізують інтелектуальні властивості людини; розглянути особливості їх структурної організації, вказати на мовні (лінгвальні) та позамовні (екстралінгвальні) чинники у формуванні семантики таких ФО.

Матеріалом для дослідження слугують ФО, вибрані з Фразеологічного словника української мови : у 2 книгах. – К. : Наук. думка, 1993.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження ФО на позначення різноманітних ознак і властивостей людини

є актуальним і перспективним. Фразеологізми відтворюють національно-культурну своєрідність (ментальність) кожного народу. Окрім вербалізації матеріального й духовного життя етносу, ФО пов'язані з явищами соціального та психічно-фізіологічного характеру.

Внутрішня форма ФО становить взаємодію значення вільного словосполучення із семантикою переосмислених на її основі слів-компонентів. Тому компоненти фразеологізму – це одиниці першорядної вагомості у створенні загального фразеологічного значення [6, с. 23].

Соматична лексика, формуючи семантичну структуру ФО, має неоднакову амплітуду фразеологічності. За досліджуванним матеріалом найбільш частотними опорними компонентами в складі ФО, що вербалізують інтелект людини, виявились компоненти-соматизми **голова**, **кебета**, метафоризовані конститuentи **клевка**, **макітра**, **казанок**, **баняк**, **черепок** (*голова тухне*, *світла голова*, *туман у голові*, *голова варить*; *макітра розуму*, *клевки розсохлися*, *десятої клежки не вистачає*, *баняк варить*), менш продуктивні – компоненти-концепти **думка**, **розум**, **мізки**. У термінології фразеологів В. Жукова, Л. Скрипник такі повнозначні компоненти виконують у складі фразеологізму смислоутворювальну функцію. Його наявність викликана нерівномірністю фразеологізації, тобто різним ступенем деактуалізації компонентів [3, с. 66].

Голова в деяких старожитніх народів цінувалася більше, ніж серце. Голова сприймалася як важлива частина людського тіла, вважалася не тільки розумовим центром, а й вмістилищем душі й навіть здатна існувати сама по собі.

У сучасній українській мові лексема **голова** багатозначна. У 11-томному Словнику української мови (СУМ) подаються такі значення: 1) частина тіла людини чи тварини; 2) одиниця лічби худоби (*тисяча голів*); 3) велика квітка чи плід на кінці стебла рослини (*голова соняшника*); 4) мозок як орган мислення (*роїлися думки в голові*); 5) керівник установи, об'єднання, товариства, організації (*голова студради*); 6) щось головне, основне в чому-небудь (*хліб – усьому голова*); 7) розум, свідомість (*розумна голова*); 8) передня частина групи, загону (*голова колонни*); 9) авторитетна особа; головний у чому-небудь (*не жінка в хаті голова, а чоловік*) [7, т. 2, с. 109–111]. Лексема *голова*, уживаючись спочатку в прямому значенні, поступово розширює свою семантику, стає центром для створення серії фразеологізмів різної структури, що також засвідчує розгалуженість її лексичних значень і стилістичних функцій, бо там, де з'являється кожне нове лексичне значення полісемічного слова, виникає й нова, додаткова його стилістична функція [8, с. 156].

Пояснити високу питому вагу соматичних компонентів у фразеологічній системі мови, тим більше їх фраземотвірну продуктивність, можна з погляду екстралінгвальних (позамовних) і суто мовних (лінгвістичних) чинників.

Лінгвальні чинники сприяють високій фраземотвірній активності компонента: 1) лексема *голова* праслов'янського походження існувала ще на спільнослов'янському мовному ґрунті; 2) належність до споконвічної лексики; 3) доступність, простота складів; 4) непохідна основа – слово має корінь і закінчення; 5) частотність уживання; 6) розгалуженість семантичної структури [9, с. 237].

Екстралінгвальні фактори: в житті людини велику роль відіграють органи відчуттів, через які відбувається процес пізнання навколишнього світу, й органи, за допомогою яких здійснюються найрізноманітніші дії та процеси. Орієнтацію в просторі, оцінку оточення людина здавна співвідносила з частинами свого тіла [10, с. 386].

Голова як розумовий центр у свідомості носіїв мови відповідає повною мірою за інтелектуальний стан людини, а інтелект – це глобальна здатність діяти розумно, раціонально мислити й добре справлятися із життєвими обставинами (Д. Векслер).

Виявлено, що ФО з компонентом *голова* вербалізують **високі** та більшою мірою **низькі** інтелектуальні властивості.

Фразеосемантична група ФО, що продукує **високий** рівень інтелектуальних властивостей людини, представлена такими одиницями: *мати голову на плечах*, *сам собі голова*, *світла (ясна) голова*, *з головою*, *усьому голова*, *своя голова на плечах (на в'язях)*, *золота голова*, *голова варить*, *є лій у голові*.

Низький рівень інтелектуальних здібностей продукують ФО: *без голови*, *без третьої клежки в голові*, *мати порожню макітру*, *вітер у голові*, *немає царя в голові*, *дубова голова*, *дурна голова*, *капустяна голова*, *голова з вухами*, *необачна голова*, *порожня голова*, *садова голова*, *туман у голові*, *ще мак росте у голові*, *без царя в голові*, *хоч кіл на голові теши*.

Семантико-граматичні властивості фразеологізмів формуються в процесі складної взаємодії й лексичних, і граматичних значень слівних компонентів генетично співвідносного словосполучення чи речення. Фразеологічне значення виявляється залежним від граматичних особливостей фразеологізму, тому що в структурних особливостях стійких зворотів матеріалізується яскравий національний характер фразеології.

Традиційно за своєю будовою ФО ділять на дві великі групи: фразеологізми, структурно-організовані за моделями речення; фразеологізми, співвідносні за своєю будовою зі словосполученнями. Етимологічна модель словосполучення й речення охоплює й ФО зі значенням «інтелектуальні властивості людини».

Предикативні фразеологічні одиниці (в термінології О. Молоткова – дієслівно-пропозиційні ФО, в термінології Л. Скрипник – стійкі фрази) виражають, на відміну від речень, не ситуаційний денотат, відображений свідомістю у формі судження, а лише один із елементів цієї ситуації, зафіксований свідомістю у формі уявлення або поняття. Це призвело до перетворення змісту речення в якісно іншу семантичну категорію – фразеологічне значення [1, с. 95].

За структурою предикативні ФО співвідносяться з елементарними двоскладними й односкладними реченнями, хоч, на відміну від синтаксичних предикативних конструкцій, їх компоненти не вступають між собою в семантико-синтаксичні відношення. Члени речення в них мають фіктивний характер, тому виділяти їх можна тільки умовно для з'ясування не семантико-синтаксичної, а суто формально-синтаксичної організації предикативних ФО [1, с. 96].

Найбільш поширеними в сучасній українській мові є ФО, побудовані за схемою двоскладних, рідше односкладних речень, які вільно доповнюються другорядними членами. Сюди належать дієслівно-іменникові сполуки, в яких граматично-панівним словом є:

1) іменник у називному відмінку й узгоджене з ним залежне дієслово [10, с. 327]: *голова варить у кого*, *голова тріщить*, *голова замакітрилась у кого*; *голова тухне (репається, лопається, розбухає, розпухає) у кого*; *голова туманіє*; *клежки розсохлися*; *казанок (макітра, баняк) варить*, *голова тріщить*, наприклад: *Наговорив стільки, що аж голова репається од думок* (т. 1, с. 183); *Голова тріщала від нових понять про світ і людей* – хто-небудь перебуває в стані розумового напруження від думок, турбот, галасу (11, с. 183);

2) іменник + іменник із прийменником чи без: *голова з вухами*, *голова на плечах (на в'язях)*, *туман у голові в кого*, *жуки*

в голові, вітер у голові, макітра розуму в кого: Тільки шия вже болить, в голові туман, думати важко – хто-небудь не може ясно, чітко усвідомлювати що-небудь (через утому, недугу тощо) (11, с. 903); *Давайте поради! У вас же розуму добра макітра* – хто-небудь дуже розумний, розсудливий, кмітливий (11, с. 461);

3) іменник + прикметник чи дієприкметник (часом ускладнений ще одним компонентом): *голова світла, голова садова, голова ялова, голови нерозумні, голова стала дірява, голова не половою (не соломою, не клоччям) набита: У мене, слава Господеві, голова не половою набита!* – хто-небудь розумний, кмітливий (11, с. 182); *Ой, мабуть, забуду. Чогось на старість у мене голова дірява стала!* – хто-небудь безпам'ятний, забудькуватий (11, с. 183);

4) багаточленні предикативні структури, які доповнюються назвами суб'єкта у формі особово-вказівного займенника в не-прямих відмінках (з прийменником чи без нього): *горобці цвірінькають у голові, джмелі гудуть у голові, зайчики в голові стрибають, цвіркуни трищать у голові, ще мак росте у голові в кого, вітер у голові [грає, віє, свище, посвистує] у кого*, наприклад: *Тільки в неї, здається, зайчики в голові стрибають* – хто-небудь легковажний, безтурботний (11, с. 306); *Ну, що йому скажеш, коли в нього в голові ще мак росте?* – хто-небудь молодий, недосвідчений, нерозумний (11, с. 460). У свідомості носіїв мови голова як розумовий центр відповідає не лише за інтелектуальний стан людини, а й за її фізичні та моральні якості;

5) предикативні ФО, у яких предикативний компонент виражено безособовим дієсловом: *у голові макітриться, у голові паморочиться: Професор таке говорить, що в голові макітриться, нічого не розумієш* – виникає стан запаморочення й нерозуміння в кого-небудь (11, с. 461).

У процесі фразеологізації предикативних конструкцій відбувається не просте перенесення найменування на інший об'єкт реальної дійсності, а одночасне формування того поняття, яке буде виражене предикативною ФО [1, с. 110]. Слова-компоненти в складі предикативних фразеологізмів характеризуються граматичною десемантизацією. Утрачаються категорійні значення часу, способу, модальності, тому такі ФО не вживаються як самостійні комунікативні одиниці, а тільки як предикати в реченні-висловленні.

Висновки. Фразеологізми, що вербалізують процеси людського мислення та людину з погляду її інтелектуальних здібностей, посідають важливе місце в системі будь-якої мови.

Лексикографічні джерела засвідчують широке входження до структури цих ФО таких слів-компонентів, як *голова* (найбільшою мірою) та метафоризовані *макітра, баняк, кебета, клепка, казанок* (меншою мірою). Назви частин тіла належать до найдавнішої шару лексики, пов'язаного з функціонально-чуттєвими сторонами людського існування.

У дослідженні обстоюємо думку, що високопродуктивний компонент-соматизм *голова* повністю не десемантизується, зберігає ознаки слівності, стає основою для формування внутрішньої форми, впливаючи так на збереження цілісного експресивного значення фразеологізму.

Перспективою подальшої розробки проблеми є дослідження фразеологізмів на позначення інтелектуальних властивостей зі структурою словосполучення; вивчення компонентів-соматизмів як концептів, що вербалізують культурологічну інформацію про всі чинники соціального чи психофізіологічного характеру.

Література:

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології : [монографія] / М.Ф. Алефіренко. – Харків : Вища шк., 1987. – 133 с.
2. Мокієнко В.М. Славянська фразеологія : [учебное пособие] / В.М. Мокієнко. – М. : Высшая школа, 1989. – 287 с.
3. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови : [навчальний посібник] / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
4. Волобуєва О.Н. Концептуальное поле «человек и его интеллект» в русской и английской фразеологии : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык»; 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / О.Н. Волобуєва ; Тюменский государственный университет. – Тюмень, 2011. – 23 с.
5. Калько В. Репрезентація рівня інтелектуального розвитку людини в українських пареміях / В. Калько // Функціональна семантика лексичних і граматичних одиниць // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Випуск X. – Херсон, 2009. – С. 187–92.
6. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія / Р.П. Зорівчак. – Львів : Вища шк., 1983. – 173 с.
7. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 2. – 1971. – 550 с.
8. Дудик П.С. Стилістика української мови : [навчальний посібник] / П.С. Дудик. – К. : Видавнич. центр «Академія», 2005. – 367 с.
9. Бойко В. Фразеобразовательная активность компонентов-зоонимов в современном украинском языке / В. Бойко, Л. Давиденко // Антропоцентричний підхід у дослідженні мови : матеріали VII міжнародних Карських читань 13–14 травня 1988 р.). – Ніжин : ТОВ «Наука-сервіс», 1989. – С. 235–237.
10. Скрипник Л.Г. Фразеологія / Л.Г. Скрипник // Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. – К. : Наук. думка, 1973. – 438 с.
11. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / укл.: В.М. Білоноженко, В.О. Винник, І.С. Гнатюк та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.

Бойко В. М., Давиденко Л. Б. Фразеобразовательная активность слов-компонентов в семантической структуре фразеологических единиц со значением «интеллектуальные свойства человека»

Аннотація. В статті розглядається фразеобразовательная активність соматических компонентів в формуванні семантической структури фразеологізмів, обзначаючих інтелектуальні властивості людини; визначено їх продуктивність, а також лінгвістическіє та екстралінгвістическіє причини, гарантуючіє в сукупності високу активність актуалізації досліджуваних компонентів во фразеологіческій системі мови.

Ключевые слова: фразеологіческая одиниця, соматический компонент, семантической структура, інтелект, структурная модель.

Boyko V., Davydenko L. The phrase-forming activity of word-components in the semantic structure of phraseological units with the meaning “intellectual properties of a person”

Summary. The article deals with the phrasal activity of somatic components in the formation of the semantic structure of phraseological units that denote the intellectual properties of a person; their productivity is determined, as well as linguistic and extralinguistic causes, which guarantee, in the aggregate, the high productivity of actualization of the investigated components in the phraseological language system.

Key words: phraseological unit, somatic component, semantic structure, intellect, structural model.

Дьячок Н. В.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри загального та слов'янського мовознавства
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ЯВИЩЕ УНІВЕРБАЦІЇ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА СЛОВ'ЯНСЬКОГО ЛІНГВАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

Анотація. Статтю присвячено визначенню універсального для слов'янських мов явища універбації. Об'єктом аналізу є універбалізаційні процеси у їх різноманітності. Охарактеризовано відповідності «словосполучення – слово» досліджуваного типу, які є формами абстрактної лексичної одиниці, що називається номінатемою і характеризується низкою формальних і семантичних особливостей, притаманних лише зазначеним лексичним структурам.

Ключові слова: деривація, мотивація, номінатема, номінація, слово, словосполучення, універб, універсалізація.

Постановка проблеми. Глобальний світогляд сучасного філолога-славіста формується завдяки актуалізації класичних уявлень про лінгвальні процеси та закони через удосконалення, обґрунтоване переосмислення цих уявлень, а також введення до наукового обігу нових понять, дефініцій, методів аналізу мовних і мовленнєвих явищ.

Новий підхід до дослідження явища універбації, яке є характерним для слов'янських мов, видається досить значущим не лише з погляду його релевантності, але й із позицій необхідності розмежування принципів мовної і мовленнєвої номінації.

Такий підхід є актуальним через низку факторів: 1) розвиток антропоцентричного погляду на мову передбачає введення до наукового обігу нових категорій і понять у сфері теорії номінації, одним із яких є поняття номінатема; 2) номінатема як базова одиниця мови має значний евристичний потенціал для сучасної теорії номінації, відкриває нові перспективи для пояснення динамічних процесів у системі номінації; 3) поява в мовленні великої кількості універбів вимагає їх різноаспектного вивчення: ототожнення цих одиниць на відповідному рівні, побудови моделей їх відтворення і закріплення в мовленні й мові, дослідження їх організації та типологічних ознак; 4) визначення номінативного статусу різних груп універбів стає основою становлення актуальних моделей і тактик універбальної номінації у слов'янських мовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під терміном «універбація» розуміють творення слова на основі одного з компонентів найменування, що передається поєднанням слів: рос. *неотложка – неотложная помощь, короткометражка – короткометражный фильм, молодежка – молодежная газета*; болг. *кабеларка – кабелна телевизия, мобилка – мобилен телефон, офшорка – офшорна держава*; слвц. *обувачка – obuvacia izba, mobil – mobilny telefon*; польськ. *mikrofalowka – mikro falowa piec* тощо. У цьому значенні використовуються й інші терміни. О.А. Земська, М.В. Китайгородська, Є.М. Ширяев, автори монографії «Русская разговорная речь», зараховують подібні утворення до явищ семантичного стягнення, чи семантичної конденсації, розуміючи під цим процеси, пов'язані з утратою семантичної розчленованості комплексних найменувань, що складаються із двох і більше лексем. В.М. Немченко творення

похідних слів у результаті еліпсису твірного словосполучення водночас із суфіксацією називає стягненням. За такого розуміння універбація являє собою компресію мотивувального словосполучення, зокрема фразеологізму, що супроводжується входженням його семантики у вихідний варіант, отриманий внаслідок афіксальної деривації. Таке явище обов'язково має супроводжуватися наявністю в мові двох формально пов'язаних номінативних одиниць із тотожною семантикою: розчленованою (аналітичною) та нерозчленованою (синтетичною).

Лінгвісти зазвичай відносять утворення на зразок рос. *генералка (генеральная репетиция), прогрессивка (прогрессивная зарплата), зачетка (зачетная книжка)*, болг. *портал (портален сайт), сапунка (сапунен телефон)*, слвц. *mikrovlanka (mikrovlanna piecka)* до компресивного словотворення (О.А. Земська, О.С. Кубрякова, В.В. Лопатін, Н.О. Янко-Триницька), розглядають їх як вияв загального закону втрати формальної і семантичної розчленованості, називають суфіксальними універбами (Л.І. Осипова), визначають їх як один із випадків лексичної конденсації (І.О. Устименко) тощо. Але всі дослідники сходяться на думці щодо дериваційного характеру досліджуваного явища, хоча тотожність семантики словосполучення і слова, яке йому відповідає, дозволяє зробити припущення про те, що між словосполученням і словом реалізуються відношення далеко не словотвірні, і саме тому ці відношення не призводять до виникнення нових номінативних одиниць.

Метою статті є визначення універсального для слов'янських мов явища універбації.

Виклад основного матеріалу. Доволі часто висловлюється думка про те, що між вихідним словосполученням і його конденсатом існують відношення похідності, тобто зовнішньої вмотивованості. Але якщо виходити з того, що під зовнішньою вмотивованістю розуміють відношення між двома номінатами, значення однієї з яких (похідної) формується значенням іншої (твірної), але не збігається з ним, можемо констатувати: у наведених вище прикладах між твірною і похідною одиницями не існує відношень зовнішньої словотвірної мотивації. Це можна підтвердити такими спостереженнями:

1) значення слова в такому разі не визначається через значення словосполучення, а абсолютно збігається з ним (укр. *мазана хата* і *мазанка, жінка-лікар* і *лікарка*, рос. *железная дорога* і *железка, карта пополнения счета* і *пополняшка*, слвц. *letenka* і *cestovny listok na lietadlo, utyvacka* і *utyvaci stroj*);

2) за модифікації подібного типу не відбувається і граматичних змін (спостерігаємо граматичну – родову – тотожність головного слова вихідного словосполучення й відповідного універба: рос. *мобильный телефон – мобильник, кожаная куртка – кожанка*, болг. *найлонка – найлонова торбичка, форумка – участничка във форум*, слвц. *mikrovlanka – mikrovlanna piecka*; випадки типу рос. *мобильный телефон – мобилка, мобила, ко-*

жаный плац – кожанка, капитальный ремонт – капиталка, укр. мобільний телефон – мобіла, шкряяний плац – шкряянка, слвц. *letenka – cestovny listok na lietadlo, utyvacka – utyvaci stroj* розглядаємо як специфічні вияви універсальної аналогії).

Таким чином, можна стверджувати, що між словосполученням і його словесним еквівалентом реалізуються словотвірні, але не зовнішні, дериваційні, а внутрішні, міжгласові мотиваційні відношення.

Тому маємо запропонувати єдиний термінологічний еквівалент наведеному процесу й тим одиницям, що постають внаслідок цього процесу. Видається доречним розглядати кожен «дериват» як універбалізований дублет словосполучення, тобто слово, що виникло в результаті вербальної інтерпретації словосполучення, має абсолютно тотожне словосполученню лексичне і граматичне значення та синтаксичну функцію. Таку універбалізаційну пару ми визначаємо як номінатему на зразок «словосполучення + еліптичний універб». Вона входить до розряду структурних різновидів номінатем з домінантою-словосполученням, тобто є одиницею, семантично тотожною словосполученню.

Слово, що виникло внаслідок універбації, нарівні зі словосполученням є дублетом номінатем, до складу якої входять обидві ці одиниці. Саме ж перетворення словосполучення на слово має визначитися не як деривація і не як лексикалізація, що передбачає семантичний розвиток мовленнєвої реалізації вихідної номінатем і руйнування її актуальної тотожності, а як універбалізація, яка характеризується не зміною, а збереженням семантики словосполучення в новоутвореному слові.

Отже, як універб ми розглядаємо семантично і граматично тотожне певному словосполученню слово, що може стилістично відрізнитися від цього словосполучення ознаками розмовності, сленговості або стилістично збігатися з ним. Таке слово, як і словосполучення, є дублетом однієї номінатем.

Останнім часом у слов'янських мовах з'являється велика кількість суфіксальних універбів, мотивованих словосполученням, або ж, згідно із прийнятою нами термінологією, слів, тотожних вихідному словосполученню (вербальних еквівалентів словосполучень, вербальних реалізацій номінатем на кшталт «словосполучення + універб»).

Мотивація (вмотивованість) є семантичною зумовленістю значення похідного слова значеннями його складників; в акті словотворення одні одиниці є джерелом вмотивованості, а інші – результативні – розглядають як зумовлені мотиваційні. Але в нашому випадку вмотивованість є не зовнішньою (словотвірною), а внутрішньою (формотвірною). Факт вмотивованості може бути втілений у двох основних моделях формування універбів:

1) $\underline{1} + 2 = \underline{3}$, де $\underline{1}$ – основа залежного елемента вихідного словосполучення, що імітує твірну, 2 – суфікс, що імітує словотвірний, до якого синтезувався головний елемент вихідного словосполучення, 3 – основа вербалізованого еквівалента вихідного словосполучення, що імітує похідну;

2) $\underline{1} + 2 = \underline{3}$, де $\underline{1}$ – основа головного елемента вихідного словосполучення, що імітує твірну, 2 – суфікс, що імітує словотвірний, до якого синтезувався залежний елемент вихідного словосполучення, 3 – основа вербалізованого еквівалента вихідного словосполучення, що імітує похідну.

Варто також відзначити факт існування двох основних правил виникнення вербалізованих дублетів конкретних словосполучень:

1) твірним є залежний елемент словосполучення, тоді як головний елемент синтезується зі словотвірним афіксом;

2) твірним є головний елемент словосполучення, якщо залежний елемент синтезується зі словотвірним афіксом.

Найменування у формі словосполучення може, як відомо, репрезентувати три типи елементарних відношень між головним і залежним словом: узгодження, керування і прилягання. Ті самі найменування у формі похідних слів можуть втілювати: 1) поєднання основи із суфіксом, 2) поєднання основи із префіксом, 3) різні види складання, 4) субстантивізацію або 5) ті чи інші комбінації попередніх чотирьох типів.

Стосовно досліджуваних нами одиниць можемо відзначити, що дублетами номінатем типу «словосполучення + універб» є словосполучення, що характеризуються відношеннями узгодження (рос. *взрывчатое вещество, планшетный компьютер, аварийная машина*; укр. *мазана хата, обмінний пункт*; болг. *скупчен човек, стационарен телефон, ефирна телевизия*; слвц. *mikrovlhna piecka*, польськ. *mikro falowa piec*) й керування (рос. *сотрудник ГАИ, дочь царя*; укр. *донька царя*, болг. *участничка във форум*; слвц. *poplatok za stravu*), а також відповідні їм вербалізовані елементи (універби), що характеризуються поєднанням основи із суфіксом (рос. *взрывчатка, планшет, аварийка, гаишник, царевна*; укр. *мазанка, обмінник, царівна*; болг. *форумка, скупняга, стационарка, ефирка*; слвц. *mikrovlhna, stravne*; польськ. *mikrofalowka, nadglowic sie*).

Існують три основні причини появи універбів у слов'янських мовах. По-перше, компресія у словотворенні, яке характеризується явищем внутрішньої вмотивованості, пояснюється дією закону економії мовленнєвих засобів, що особливо виразно виявляється в розмовному мовленні. По-друге, універби з'являються задля позначення нових реалій, що потребують відповідних найменувань. По-третє, виникає комунікативна (стильова) необхідність для зміни назви наявного явища. Ідеться, наприклад, про номінації у сфері жаргонної стилістики: *зачетная книжка – зачетка, студенческий билет – студак, курсовая работа – курсач* (студ.). Окрім комунікативних факторів, на такі зміни можуть впливати фактори політики, економіки, престижу тощо. Також явище універбації свідчить не лише про економію мовленнєвих зусиль, а й про прагнення мови до «слівності», про тенденцію до синтетизму чи принаймні до урівноваження аналітизму й синтетизму.

Активізація процесів універбації зумовлена також і деякими внутрішньолінгвістичними факторами. Вважають, що універбація є окремим виявом однієї із загальних тенденцій у розвитку мови, зокрема тенденції до регулярності внутрішньомовних відношень, до формування мовного автоматизму. Окрім того, ця активізація викликана дією одного з основних законів розвитку лексики – прагненням до подолання внутрішнього протиріччя між розчленованістю форми найменування та єдністю його значення.

Разом із зазначеними причинами, що сприяють розвитку процесів універбації, суттєву роль відіграє також психологічний чинник – чинник саморегуляції кількості морфем і складів у слові в оптимальних для оперативної пам'яті людини межах. Об'єм оперативної пам'яті людини накладає обмеження як на кількість морфем у слові, тобто на його глибину, так і на кількість складів у ньому, тобто на його довжину. Наприклад, більшість слів сучасної російської мови міститься в інтервалі від 2 до 5 морфем і від 2 до 5 складів, із чого було зроблено висновок, що ці параметри визначають оптимальну для опера-

тивної пам'яті глибину й довжину слів російської мови. Саме таким оптимальним параметрам відповідає глибина й довжина універбів.

Висновки. Отже, дослідження явища універбації у слов'янських мовах сприяє розвитку сучасної теорії номінації в антропоцентричному напрямі, створює підґрунтя для системного опису одиниць різної форми, дає інструмент для моделювання динамічних процесів. Цим закладається нова база для подальшого розвитку теорії синхронної і діахронної номінації. Матеріал дослідження – незліченна кількість універбів – дає підстави для розмежування засад слово- й формотворення, побудови словників різних типів, зіставлення лексичних і морфологічних систем різних мов.

Література:

1. Земская Е.А. Русская разговорная речь / Е.А. Земская, М.В. Китайгородская, Е.Н. Ширяев. – М. : Наука, 1981. – 276 с.
2. Кубрякова Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения: роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
3. Лопатин В.В. Суффиксальная універбація и смежные явления в сфере образования новых слов / В.В. Лопатин // Новые слова и словари новых слов. – Ленинград : Наука, 1978. – С. 72–80.
4. Немченко В.Н. Современный русский язык. Словообразование : [пособ. для филолог. спец. ун-тов] / В.Н. Немченко. – М. : Высшая школа, 1984. – 256 с.
5. Осипова Л.И. Суффиксальная універбація как продуктивный способ образования новых слов в русской разговорной речи / Л.И. Осипова // Русский язык: исторические судьбы и современность : II Международ. конгресс исслед. рус. языка (18–21 марта 2004 г) : тезисы докладов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.philol.msu.ru/~rle2004/ru/participants/psearch.php?pid=12514>.
6. Устименко И.А. Явление семантической конденсации в русском словообразовании : [монография] / И.А. Устименко. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2007. – 132 с.
7. Янко-Триницкая Н.А. Словообразование в современном русском языке / Н.А. Янко-Триницкая. – М. : Индрик, 2001. – 504 с.
8. Янко-Триницкая. – М. : Индрик, 2001. – 504 с.

Дьячок Н. В. Явление універбації как составляющая славянского лингвального пространства

Аннотация. Статья посвящена определению явления універбації, которое универсально для славянских языков. Объектом анализа выступают універбализационные процессы в их разнообразии. Характеризованы соответствия «словосочетание – слово» исследуемого типа, что являются формами абстрактной лексической единицы, которая именуется номинатемой и характеризуется целым рядом формальных и семантических особенностей, присутствующих только указанным лексическим структурам.

Ключевые слова: деривация, мотивация, номинатема, номинация, слово, словосочетание, універб, універбализация.

Diachok N. Univerbation as an element of Slavonic lingual space

Summary. The article deals with definition of univerbation, which is universal phenomenon for Slavonic languages. Object under analysis is univerbalizing processes in the context of their diversity. «Word combination-word» parallels of the type under analysis are forms of abstract lexical unit called nominatheme characterizing by a number of formal peculiarities and semantic ones typical for the lexical structures only.

Key words: derivation, motivation, nominatheme, nomination, word, word combination, univerb, univerbalization, univerbalization models.

Свтушенко С. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури і компаративістики
Київського університету імені Бориса Грінченка

МИНУЛЕ ЯК ТЕПЕРІШНЄ У ТВОРЧОСТІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНИХ АВТОРІВ

Анотація. У статті розглянуто проблему взаємодії та взаємозв'язку таких категорій, як «минуле», «теперішнє» та «майбутнє». Наголошено на зміні акценту із сучасного майбутнього на сучасне минуле. Досліджено функціонування зазначених категорій у творчості вітчизняних письменників.

Ключові слова: минуле, теперішнє, майбутнє, історія, інтерпретація.

Постановка проблеми. На сьогодні проблема минулого та його взаємодії з теперішнім і майбутнім є вкрай актуальною. Пов'язано це насамперед з активним використанням набутого досвіду сучасними інтерпретаторами (від інтелектуалів до пересічних громадян). Відчувається постійний вплив минулого на сучасні події, що потребує ретельного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорії минулого, теперішнього і майбутнього вивчаються дослідниками з різних наукових галузей (В. Беньямін, П. Коннертон, Е. Гобсбаум, Т. Рейнджер та ін.). Особливої уваги заслуговують напрацювання Я. Ассмана («Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности») та А. Ассман («Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті», «Новое недовольство мемориальной культурой», «Распалась связь времен? Взлет и падение темпорального режима Модерна»). Дослідницька діяльність німецьких науковців насамперед спрямована на виявлення специфіки функціонування минулого в теперішньому та визначення способів подолання «незручного» минулого.

Мета статті – дослідити взаємозв'язок минулого, теперішнього, майбутнього та встановити реалізацію цих категорій у творчості вітчизняних авторів.

Виклад основного матеріалу. Неминулість минулого та сприйняття теперішнього й майбутнього крізь призму пройдешнього – найхарактерніша прикмета/«ключовий феномен» сучасного світу: «<...> Вкупе с опытом, воспоминаниями, чувствами и различными элементами идентичности прошлое тесно связано с настоящим и будущим» [2, с. 28]. Минуле, за В. Беньяміном, є складником конструкції, «місце якої не в гомогенному та порожньому, а в доконаному теперішньому часі»: «Так, античний Рим для Робесп'єра був минулим, ущерб повним теперішності, от він і виривав його з неперервного ланцюга історії. Французьку революцію почали сприймати як Рим, що постав заново. Вона переймала собі атрибути старого Риму так само, як мода переймає атрибути старосвітського вбрання» [5, с. 47]. Минуле і майбутнє перебувають у постійному діалозі, насичуючи, означуючи, доповнюючи одне одного. За Е. Саїдом, «ні минуле, ні теперішнє, як і жоден поет чи митець, не витворюють повного значення самі-одні» [16, с. 38].

Варто відзначити, що не всі дослідники розділяють думку щодо неминучого взаємозв'язку між минулим і сучасним. Наприклад, О. Гнатюк вважає, що «зв'язок між минулим і сучасним є радше витвором нашої уяви, аніж «твердою» реальністю; все, що ми насправді можемо, – це рефлексувати навколо образів минулого; решта ж – від диявола чи, точніше, наукового шарлатанства і політичного маніпулятивства» [9, с. 87].

Учені неодноразово наголошували на «складності стосунків між минулим і теперішнім» (Т. Еліот, Е. Саїд, А. Ассман). Визначають два способи взаємодії минулого і теперішнього. Перший – теперішнє впливає на минуле. У результаті постають «образи добірного, генеалогічно придатного минулого, з якого <...> вилучили небажані елементи, сліди й наративи» [16, с. 52]. Другий – минуле впливає на теперішнє. Як наслідок, «наше формулювання й репрезентація минулого формує наше розуміння й бачення теперішнього» [16, с. 38].

Е. Саїд вважає інтерпретацію теперішнього крізь призму минулого однією з найпоширеніших стратегій і пов'язує її розповсюдження з незгодою «стосовно того, що було в минулому і чим було минуле», та непевністю «стосовно того, чи минуле насправді минуло, завершилося, пройшло, чи триває – хоч, мабуть, і в інших формах» [16, с. 37]. Більше того, дослідник вважає, що «вплив минулого на культуру сьогодення важливіший за саме минуле» [16, с. 54].

Подібні думки знаходимо в роботах П. Коннертона («Як суспільства пам'ятають»), А. Алейди («Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті», «Распалась связь времен?..»), В. Беньяміна («Про поняття історії»). Так, П. Коннертон стверджує, що «наше сприйняття теперішнього великою мірою залежить від нашого знання про минуле, і наші образи минулого зазвичай слугують для легітимізації наявного соціального ладу» [13, с. 18]. А. Ассман вважає, що «минуле, від якого ми із часом все більше віддаляємося, не стає повністю лише надбанням істориків, а продовжує у вигляді суперечливих претензій і обов'язків впливати на сучасність» [3, с. 25]. В. Беньямін не тільки говорить про взаємозалежність історії з теперішнім часом, а також акцентує увагу на впливі теперішнього часу на історію: «Теперішній час, що як модель часу месіанського стискає історію людства в лещатах жадливої абрєвіатури, достоту збігається з тим слідом, що його залишає після себе у всесвіті історія людства» [5, с. 48].

Процес аномального заглиблення в минуле розпочався у 70–80-х рр. ХХ ст. і триває донині. Серед першопричин глобальності подібного явища дослідники (А. Хюссен, А. Ассман та ін.) називають «переизбыток насилия в истории ХХ века» і «необходимость ответственного отношения к нему и <...> памятования». Вагомою підставою валоризації минулого також вважають втрату віри в майбутнє як надійний орієнтир: «Оно перестало быть той перспективной точкой схода, к которой

устремлены наши чаяния, цели и планы» [4, с. 10]. У результаті сучасність майбутнього поступилася місцем сучасності минулого, що виявилось животворним джерелом для різного роду політичних концепцій, сучасних ідеологій та «формулою програми на майбутнє» (А. Ф'ют).

Процес створення «надійного і придатного минулого» (Е. Гобсбаум) як одного з інструментів утримання імперської влади в колоніях розпочався наприкінці XIX ст. Наприклад, у Великій Британії систематизоване минуле із британським та індійським складниками було представлено як британцям в Індії та вдома, так і індійцям: «Королева була монархом водночас Індії і Британії, владним центром обох суспільств. Голова британського уряду в Індії в 1858 р. мав подвійний титул і посаду. Як генерал-губернатор, він у підсумку відповідав перед парламентом, а як «віце-король» – представляв монарха і його зв'язок із князями і народом Індії» [6, с. 195].

У XX ст. європейська панівна еліта продовжує конструювати минуле, оскільки «старі нитки й переплетіння, які зсередини зв'язували домодерні суспільства, почали обтріпуватися, а соціальний тиск управління численними віддаленими територіями й чималими новими внутрішніми землями зростає» [16, с. 52]. Одночасно інша сторона – бунтівні «тубільці» – розпочала вибудовувати подібні конструкції щодо свого колоніального минулого. Деколонізація стимулювала створення національних образів і традицій, які, попри часткову вигаданість та «романтичну, фантастичну забарвленість», відіграли важливу роль мобілізувальної сили. У постколоніальних національних державах конструювання минулого виявилось придатним як для «місцевих маніпуляторів, які <...> використовують їх для прикриття своїх сучасних невдач, корупції і тиранії», так і до «вишикуваних у бойовому порядку імперських контекстів, з яких вони походять і які їх потребували» [16, с. 53].

Доба могутніх імперій відійшла в минуле, однак імперські культурні константи продовжують суттєво впливати на сьогодення. Парадоксальним чином «старий поділ на колонізатора й колонізованого знову виник у формі так званих північно-південних стосунків» [16, с. 54], що загрожує геополітичній стабільності світу. «Живучість імперського минулого» (Е. Саїд) спонукає, з одного боку, до «переосмислення імперського досвіду», а з іншого – до «критичного передумування свого національного минулого», «перероблення історії», «сумніня ставити до історії запитання і вимагати від неї відповіді» [9, с. 467].

Подібна переоцінка пройдежного досвіду вимагає «точних прорахунків із минулим» (А. Ф'ют): 1) визнати злочини власного народу («злочин мусимо назвати злочином»); 2) переглянути взаємини із сусідами («страшенно заплутані»); 3) перебороти будь-які різновиди націоналізму; 4) стати на захист культурної відмінності та різnorodності; 5) взяти за основу ідею Центральної Європи. Такий «рецепт» переоцінки та оздоровлення минулого пропонує Т. Венцлова і стосується він насамперед литовського народу, однак виявляється напрочуд актуальним для будь-якого народу: «<...> Постулат сумлінного поведіння з історичним минулим, що полягає в устремлінні до чесного, невибіркового збирання всіх фактів, доповнює поет постулатом чесною ідентифікації з тими, що проминули, і досягнення цим шляхом «емоційної правди окремих людей» [17, с. 84].

Загалом сучасному світові властивий такий феномен, як «ідеалізація давнього історичного минулого». А. Алейда наголошує на тому, що люди продовжують конструювати для себе зручне минуле, «поскольку их тяготят темные эпизоды

собственной истории, к тому же прошлое способно оказывать различные виды давления» [2, с. 21]. Виникнення та функціонування подібного явища зумовлене комплексом причин, серед яких не останнє місце займають імперсько-колоніальні прояви, страх перед процесами глобалізації та механізмами вільного ринку тощо. Надмірне культивування ідеалізованого минулого загрожує неминучій стагнації суспільства. Т. Венцлова переконаний, що «надмірний культ пам'яті знеохочує та паралізує», тому що «в жодному суспільстві пам'ять не є привілеєм кожної людини» (раніше її привласнювали собі «шамани, барди, духовні особи»), і тим більша роль належить нині письменникам та інтелектуалам, котрі повинні бути «охоронцями пам'яті» [17, с. 85].

Вітчизняні інтелектуали доволі багато уваги приділяють проблемам минулого та його взаємозв'язків із теперішнім. Подібні рефлексії мають місце як у художніх (В. Шкляр, Ю. Винничук, М. Матіос та ін.), так і в публіцистичних текстах (Ю. Андрухович, О. Забужко, С. Процюк, А. Дністровий). Можна виокремити декілька позицій, що визначають напрям думок сучасних авторів: 1) актуальність минулого; 2) нерозривність минулого та сьогодення; 3) «оздоровлення» минулого; 4) минулість минулого.

У збірнику статей та есеїв «Письмо з околиці» знаходимо рефлексії А. Дністрового щодо корисності, доцільності та, найголовніше, наближеності суджень і думок давноминутих філософських традицій. Автор переконаний, що «розроблення нинішніх проблем безпосередньо опирається на давні й минулі інтелектуальні системи», тому пошук свого когнітивного Ельдорадо серед модних і сучасних мислителів та скептичне ставлення до «минулого як пережитку і музею знань – це присутньо шлях в нікуди»: «Тому я ніколи не відмовлюся від творчості Декарта, Спінози як «давню минутих і застарілих» доктрин, бо це омана, до якої схильні хіба поверхові та банальні люди, що нахапалися популярного базікання ганебних лекторів. Пошук «сучасного» у старовині має бути першим методологічним принципом» [12, с. 18].

М. Матіос свою заглибленість в «історію тієї частини України, яка й тепер залишається дуже і дуже незрозумілою для багатьох тих, хто не винен у своїх незнаннях про неї» пояснює словами одного з філософів: «Хто не пам'ятає свого минулого, приречений пережити його знову» [14, с. 31]. У «Вірваних сторінках з автобіографії» письменниця наголошує на тому, що «теперішнє – це я і те, що мене турбує, на які алюзії наштовхує, до яких думок чи дій спонукає». Усвідомлення єдино можливого сучасного теперішнього спонукає постійно повертатися до минулого, оскільки «всі коди сучасного і майбутнього «зашифровані» в минулому»: «І якщо ми не здатні розкодувати послання з минулого – ми не є спроможні продукувати продуктивне майбутнє з теперішнього дня» [14, с. 8].

Ю. Андрухович звертає увагу на те, що «будь-який текст, спроектований цілком у минуле, все одно стосується сьогодення, затим що минуле є активною часткою нашого тепер». Нерозривність минулого і теперішнього письменнику добре вдається відтворити кризь призму сприйняття своїх персонажів, як у випадку Цумбруннена з роману «Дванадцять обручів»: «Усе, що Цумбруннен побачив, блукаючи з поверха на поверх, переходячи з крила у крило, минаючи більші зали й меші відсіки, залишало враження дивної комбінації часів, коли цілі шматки минулого існування щоразу нагадували про себе, цілком виразно вклинюючись у теперішнє – то незаштукатуреним фрагмен-

том стіни, викладеним із передвоєнної цегли SERAFINI, то ділянкою мозаїчного панно з радянськими космонавтами і штучним супутником. То в цілком несподіваній ніші виникла, безсоромна у своїй неприкритості, чавунна австрійська ванна зі шляхетно позеленілими кранами, то фосфоресцентний олень – вершина декоративного мислення шістдесятих, але в натуральну величину – ошелешував із постаменту, викладеного шліфованим річковим каменем» [1, с. 58].

А. Дністровий у збірці статей та есеїв «Письмо з околиці» наголошує на надзвичайній важливості «оздоровлення» від минулого і пояснює це насамперед приналежністю до останнього радянського покоління: «На очах моєї юності розкладався потужний комбінат соціалізму, у поглядах дорослих з'явилася зневіра, страх і апатія, а в міркуваннях про завтрашній день – розгубленість і непотрібність» [12, с. 185]. Письменник переконаний, що принаймні для генерації 70–80-х рр. минулого століття совок до кінця життя залишиться неприємним, але реальним привидом: «Навіть кризь десятиліття через їхні роки, тіла, шкіру прозирає совок», що «робить їх агресивними й байдужими, інколи захланними і знавіснілими» [12, с. 185]. Оскільки сумні результати радянського експерименту «даються знаки ще й нині», украй необхідним видається вивільнення від «неприємної реальності» власного минулого.

У «Канатоходцях» С. Процюка читаємо про незбагненну катарсисну тасмніцю родової пам'яті та поклику родової крові: «Скільки тих безіменних і забутих могил солдатів національної боротьби розкидано сибірськими льодовиками чи чужими землями? Скільки їх, колишніх карооких та темноволосях українців і українців, непогребених і неоплаканих, що так непорочно любили і по-ангельському вірили у святість своєї вітчизни? <...> Тих, що гинули під Крутами і в упівських криївках, розривали себе гранатами, аби не здаватися в полон, творячи ритуал ідеологічного самогубства? Що ми знаємо про тисячі цих лицарів та лимарок духу?» [15, с. 172]. Письменник упевнений, що наша «навіть подібна державності» не відбулася б, «якби не кривава і безкровна офіра цих багатотисячних і майже забутих журавлів української історії» [15, с. 172].

Заповнення лакун вітчизняної історії видається вагомою частиною процесу подолання складного та суперечливого минулого. Важливо при цьому пам'ятати, що історичне минуле будь-якої країни часто нагадує «мінне поле», що приховує в собі вкрай болючі «суспільні небезпеки». Найкращими «саперами», на думку М. Матіос, є митці і художники. Вони за допомогою Слова можуть «навіть заміновані поля <...> розминувати безпечно» [14, с. 31]. Найнебезпечнішими на мінних полях історії виявляються «шеренги грубих і безпардонних мінерів»: «Тих, хто не боїться ні совісті, ні Бога, збурюючи людей одне проти одного не задля самих людей чи якоїсь Великої Істини, а задля своїх корисливих цілей на дуже коротких дистанціях» [14, с. 31]. Насамперед такими мінерами виступають вітчизняні політики, які «жонглюючи необдуманними словами, як <...> камінням», нав'язують псевдоінтерпретації тих чи інших історичних подій.

М. Матіос виступає проти необережного поводження з минулим. Найскладніші епізоди історії – «часи постійно змінної – як електричний струм – влади» (як у випадку УПА – НКВД – МГБ, коли діяли «яструбки») – секоти – провокатори – слабкі й сильні люди, негідники і порядні <...>) – доводять, що кожен з учасників драми змушений був керуватися «своїми – цивільними чи людськими – законами», і «кожен із них – дотепер! –

має свою Правду, над істинністю якої не завжди має відправу замислитися» [14, с. 31]. Важливо чесно собі сказати: ««Так, це було. Я про це не знав раніше. Або знав, але знав інакше. І я це, можливо, не до кінця розумію. Однак я в цьому не винен. І я зроблю все для того, щоб ТАКЕ більше не могло статися на моїй землі. Бо я – Людина знаюча і думаюча. І це – моя земля, навіть якщо я народився десь-інде. Але тут я живу. Тут залишиться мій прах. І тут мене продовжуватимуть мої діти і внуки. Тому на цій землі повинен панувати спокій, щоб мій прах, бо-роне Боже, не став згодом торгом для недобросовісних політиків чи інших якихось безумців» [14, с. 31].

Вітчизняні автори також звертають увагу на таке явище, як «минулість минулого». Приміром, у романі Ю. Винничука «Цензор снів» наголошується на неможливості повернути минуле. Один із героїв Стефан Шуберт востаннє повертається у Львів, місто своєї молодості, у 1996 р. й усвідомлює, що все змінилося – минуле відійшло в минуле: «Він буде ходити вулицями, якими снів, обмацуючи поглядом знайомі будинки, часто зупиняючись і мружачи очі, шукатиме п'ятдесят років тому, бо все зазнало змін або назавше зникло» [8, с. 9].

Висновки. На думку В. Беньяміна, «минуле повністю відійде у спадок людству лиш тоді, коли те вивільниться від страждань». [5, с. 40]. Дещо утопічне припущення німецького філософа спонукає до усвідомлення необхідності подальшого дослідження минулого на різних дискурсивних полях.

Література:

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів: роман / Ю. Андрухович. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 288 с.
2. Ассман А. Новое недовольство мемориальной культурой / А. Ассман ; пер. с нем. Б. Хлебникова. – М. : Новое литературное обозрение, 2016. – 232 с.
3. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / А. Ассман ; пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 440 с.
4. Ассман А. Распалась связь времен? Взлет и падение темпорального режима Модерна / А. Ассман ; пер. с нем. Б. Хлебникова ; пер. с англ. цитат Д. Тимофеева. – М. : Новое литературное обозрение, 2017. – 272 с.
5. Беньямін В. Вибране / В. Беньямін. – Л. : Літопис, 2001. – 214 с.
6. Винайдення традиції / за ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера ; пер. з англ. М. Климчука. – К. : Ніка-Центр, 2015. – 444 с.
7. Винничук Ю. Танго смерті: роман / Ю. Винничук. – Х. : Фоліо, 2013. – 348 с.
8. Винничук Ю. Цензор снів: роман / Ю. Винничук. – Х. : Фоліо, 2016. – 319 с.
9. Гнатюк О. Між літературою і політикою. Есеї та інтермедії / О. Гнатюк. – К. : Дух і література, 2012. – 368 с.
10. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності: статті та есеї / Я. Грицак. – 3-ге вид. допов. – К. : Грані-Т, 2011. – 248 с.
11. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Есеї / Я. Грицак. – К. : Критика, 2011. – 350 с.
12. Дністровий А. Письмо з околиці: статті та есеї / А. Дністровий. – К. : Грані-Т, 2010. – 240 с.
13. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / П. Коннертон ; пер. з англ. С. Шліпченка. – К. : Ніка-Центр, 2013. – 184 с.
14. Матіос М. Вирвані сторінки з автобіографії / М. Матіос. – Л. : Піраміда, 2011. – 368 с.
15. Процюк С. Канатоходці / С. Процюк. – Брустури : Дискурс, 2015. – 232 с.
16. Саїд Е. Культура й імперіалізм / Е. Саїд. – К. : Критика, 2007. – 608 с.
17. Ф'ют А. Зустрічі з Іншим / А. Ф'ют. – К. : Акта, 2009. – 261 с.

Евтушенко С. А. Прошлое как настоящее в творчестве постколониальных авторов

Аннотация. В статье рассмотрена проблема взаимодействия и взаимосвязи таких категорий, как «прошлое», «настоящее» и «будущее». Подчеркивается изменение акцента с настоящего будущего на настоящее прошлое. Исследуется функционирование указанных категорий в творчестве отечественных писателей.

Ключевые слова: прошлое, настоящее, будущее, история, интерпретация.

Yevtushenko S. The past as present in creation of post-colonial authors

Summary. The problem of interaction and interrelation of such categories as «past», «present» and «future» is considered in the article. It is noted on the change in emphasis from modern future on modern history. We investigate the functioning of the categories of past, present and future in the work of Ukrainian writers.

Key words: past, present, future, history interpretation.

Жиленко І. Р.,
кандидат філологічних наук,
докторант кафедри германських мов і зарубіжної літератури
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ПУШКІН У ТВОРАХ МАЛОЇ ПРОЗИ РОСІЙСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ-ЕМІГРАНТІВ ПЕРШОЇ ХВИЛІ

Анотація. У статті обґрунтовано важливість творчості Пушкіна у складний час перебування митців поза межами батьківщини та її вплив на письменників діаспори. Окреслено жанрову палітру творів, виявлено їх художні особливості, а також виокремлено кілька груп пушкініани малої прози. Звернено увагу на маловідомі імена письменників, у творах яких чільне місце займає пушкінське слово.

Ключові слова: пушкініана, мала проза, міфологізація, еміграція, цитата, образ.

Постановка проблеми. Науковці, досліджуючи творчість письменників-емігрантів, звертають увагу на різні літературознавчі питання, серед яких важливе місце займає вивчення впливу пушкінських творів на діяльність митців зарубіжної Росії. Моральною опорою у скрутні часи в духовних пошуках усього російського зарубіжжя було ім'я О. Пушкіна. Представники різних естетичних і політичних поглядів сприймали його як головний символ російської культури, тому що воно «<...> виявилось тим центром, навколо якого могла об'єднатися уся зарубіжна Росія, залишивши позаду політичні та ідейні розбіжності», – зазначала Л. Березова [1, с. 29]. Д. Туманов також підкреслював, що еміграції був необхідний символ, потреба відчуття щось вище, що могло б над партіями поєднати емігрантів між собою й усіх їх у сукупності із втраченою батьківщиною [2, с. 170].

У російському зарубіжжі склався справжній культ Пушкіна, відбулася його міфологізація. Велику роль у цьому відіграли філософи й публіцисти С. Булгаков, В. Ільїн, А. Карташов, Д. Мережковський, Л. Шестов, П. Струве, Г. Федотов та ін. [2, с. 163]. У своїх роботах вони називали поета Пророком, вбачали у ньому живе втілення Святого Духа [3, с. 11]. Дослідники відзначають головні події, що сприяли міфологізації Пушкіна. 6 червня 1921 р. в Парижі відбувся 3'їзд національного об'єднання. Після появи празької відозви у березні 1925 р. розпочинаються щорічні Дні російської культури. І ця традиція «прижилася відразу» [4, с. 151–152]. Особливе значення мало Пушкінське свято 1937 р. – до 100-річчя загибелі поета. Безпрецедентна культурна акція відбулася тоді в 42 державах п'яти частин світу. Л. Березова зазначала, що «<...> у 231 місті світу російська діаспора святкувала День російської культури і століття Пушкіна як грандіозний ідеологічний і політичний захід» [1, с. 30]. Усі без винятку митці діаспори сказали своє слово – у доповідях, статтях, віршах, біографіях, оповіданнях. Письменники першої хвилі еміграції вступали у творчий діалог із класиком. Найбільшу кількість становили художньо-публіцистичні твори І. Буніна, Д. Мережковського, О. Ремізова, В. Ходасевича, М. Цветаєвої, І. Шмельова та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для багатьох письменників російської еміграції Пушкін був кумиром, тому численні виступи на Днях російської культури, статті в

емігрантських виданнях І. Буніна, І. Шмельова, О. Ремізова, М. Алданова стали предметом дослідження науковців. Загальні питання вивчення Пушкіна як символу російського зарубіжжя висвітлювали Л. Березова [1], І. Мітіко [4]. Публіцистичну пушкініану досліджував В. Туманов [2]. Тему Пушкіна у творчості Буніна вивчали О. Атаманова, М. Білик, О. Жильцова, рецепцію й рефлексію у творах А. Ремізова – Н. Блищ, життя пушкінських рядків у творчості І. Шмельова – Я. Дзига. Пушкінські мотиви у творах І. Лукаша вивчала Л. Спроге. Однак, незважаючи на певну кількість досліджень, майже невивченою залишається пушкініана малих жанрів у творах М. Осоргіна, Саші Чорного, Дона-Амінадо та інших, у чому й полягає актуальність нашої розвідки.

Мета статті – дослідити художню пушкініану в малих прозових жанрах письменників-емігрантів першої хвилі. Із цією метою необхідно окреслити жанрову палітру їх творів та виявити художньо-стильові особливості.

Виклад основного матеріалу. Твори відомих і маловідомих письменників-емігрантів, які зверталися до Пушкіна та «плодів його існування» (В. Набоков), різні як за жанровими ознаками, так і за тематичним наповненням. Спробуємо об'єднати малу художню прозу – оповідання, фейлетони, есе, нариси – у кілька груп. Кожна з них по-своєму є відбитком міфологізації Пушкіна.

У фантастичних та історичних оповіданнях першої групи авторам було важливо «оживити» Пушкіна – саме з таких позицій виступала діаспора (див. книгу П. Мілюкова «Живий Пушкін»). Тому й письменники подають образ самого поета і його двійника, щоб певною мірою призупинити процес міфологізації поета. Його показують як творчу людину, яскраву і неповторну особистість.

Саша Чорний у сатирично-фантастичному оповіданні «Пушкін у Парижі» знайомить з емігрантським середовищем напередодні Дня російської культури і показує різні групи, течії та партії. Використовуючи прийом візуалізації, автор «поселив» відомого поета у паризькому готелі. Гоголівський мотив із «Ревізора» допомагає письменникові викрити різні типи «ходоків». Один пропонує «почесне головування» і залишає Пушкіну завчасно підготовану промову для вітання їхнього об'єднання. Другий відвідувач, представник «найпотужнішої зарубіжної організації», нагадує, що Пушкін був їх предтечею, тому сподівається, що в день свята він буде лише з ними, і вручає йому аванс. З'являється до поета й а-ля Ноздрьов, і крайні праві, і празькі есери. Була ще ціла купа телеграм і листів із проханнями надіслати статті, вірші до різних видань, переробити «Капітанську доньку» в комерційний сценарій. Відповіддю усім прохачам і редакторам стало несподіване зникнення поета з готелю на зразок Ісаака Бікерстафа із твору В. Ірвінга. Така літературна аналогія невивадкова, адже відомо, що Пушкін ви-

користувався його твори як основу для власних («Історія села Горюхіна», «Легенда про арабського астролога»). Але якщо герой американського твору залишив у готелі мішки зі списаними аркушами паперу – майбутньої «Історії Нью-Йорка», то залишена Пушкіним старовинна золота монета є не лише платою за перебування у готелі, а й своєрідним символом – відповіддю усій російській еміграції про закінчення золотого віку [5].

Реальні історії використовує М. Осоргін. Оповідання «Кишинівський випадок» написане за архівними документами й дає уявлення про перебування Пушкіна у засланні. Головне, на що звертає увагу автор, – це показати вибуховий невгамовний характер поета, його дзвінкий сміх. Поет перебуває під арештом: «Лежати набридло, писати вірші не те щоб набридло, а якось не пишеться». Але минає деякий час, і ось він уже сидить «<...> серед купи списаного паперу: «Режь меня! Жги меня!»; «Папірців навколо поета валяється достатньо». Вірний слуга Микита охороняє спокій свого пана: «<...> Вже якщо вони пишуть, краще не лізь: порвуть усі свої папірці й запустять у пику». Натомість Пушкін, почувши голоси, «регоче і відкидає папір: «Микито, впусти!». Схвилюваного товариша Пушкін зустрічає, катаючись від сміху по дивану і тримаючись за живіт, заражаючи своїм сміхом усіх присутніх [6].

В іншому оповіданні М. Осоргіна, «Людина, схожа на Пушкіна», використано мотив схожості Олександра Терентійовича Телятина з поетом. Письменникові було важливо показати не лише зовнішню схожість, а й внутрішні якості – простоту, самотність. Крім того, наголосити, що він, як і поет, «людина особливої долі, ніби відмічена роком» [7]. Двійник Пушкіна – «не фігляр, не актор» – відчував свою причетність до великого поета, тому ніс свою долю «покірно, гідно і цілком скромно». Щодня Телятин приходив до пам'ятника Пушкіну і близько години сидів на лавці, «злегка схиливши голову». І вважав це необхідним, ніби знак долі – бути схожим на Пушкіна і сидіти на Тверському бульварі напроти пам'ятника. Цікаву деталь наводить М. Осоргін, якому нібито вдалося побачити Пушкіна немолодим, старим і нещасним – саме такий вигляд мав його герой через п'ятнадцять років, у часи «революції, руїни і московського голоду» [7]. А ще завдяки втручання свого товариша у текст вірша «Пам'ятник» – замість «<...> прелестью стихов я был полезен» автор побачив інший напис: «И долго буду тем любезен я народу <...>». І це стало ще одним підтвердженням народності поета [7].

Кожен з авторів подає портрет Пушкіна, причому в різні роки його життя. Саша Чорний змалював загальновідому зовнішність поета: «<...> Ясні пильні очі, тугі завитки волосся навколо крутого широкого лоба, круглі капітанські бакенбарди» [5]. М. Осоргін показав Пушкіна у молоді роки на засланні: «<...> Смугла молода людина з наголо бритою головою» [6] і у старості, яким би він міг бути: «<...> зіштовхнувся з людиною дивного вигляду, товстогубим, з напівсивими рідкими кучерявими баками, у легкій, що визеленіла, крилатці» [7].

Твори другої групи – оповідання і нариси Нік. Гієвського та Івана Лукаша, у яких головну роль відіграють прототипи пушкінських героїв і особисті речі поета. Нік. Гієвський – це псевдонім Миколи Сергієвського (1875–1955 рр.), романіста, видавця, мемуариста, автора малої прози. Після Лютневої революції 1917 р. він у складі державної делегації відправився до США, де й залишився. Його твори друкувалися, зокрема, у нью-йоркському літературно-художньому журналі «Новоселье». Серед них і оповідання «Навіщо Пушкін їздив до Покрови ...». Образ

головної героїні Катерини Буткевич-Стройновської, що вразив колись Пушкіна, є предметом захоплення й самого автора. Він милується юною дівчинкою, потім молодою жінкою, яка стає втіленням жіночої вроди й гармонії. Розповідаючи про її життя, Нік. Гієвський наводить безліч пушкінських цитат, що підтверджують близькість його героїні до графині з віршованої повісті «Будиночок у Коломні» – туди приїздив поет подивитися на її красу й чарівність, а ще більше вона нагадує Тетяну з «Свгенія Онсгіна». Таким чином, Нік. Гієвський долучається до літературознавчої полеміки пушкіністів і підсумовує: «<...> Точно нічого довести не можна. Але з огляду на все розказане вище, можна з великою вірогідністю припустити, що основним прототипом Тані Ларіної була саме Катруся Буткевич-Стройновська – така вражаюча схожість їхнього життя й так випукло зобразив поет образ графині в «Будиночку в Коломні» [8, с. 42]. Самого Пушкіна автор показує ніби завуальовано, через сприйняття 16-річною Катериною: «На героя особливо не схожий: смуглявий молодий чоловік, живий, як в'юн, із приплюснутим плоским носом і великими губами. А як вірші пише! Вона ними зачитується» [8, с. 31]. У цьому історичному оповіданні, як визначає жанр сам автор, поєднані як автобіографічні відомості (історія, пов'язана з родом Нік. Гієвського), так і елементи наукової розвідки.

Творчість ще одного невідомого автора, Івана Лукаша (1892–1940 рр.), високо цінували В. Набоков, І. Шмельов, Б. Зайцев і називали «<...> одним з обдарованих письменників нашої зарубіжної літератури» (П. Голєнішев-Кутузов). Серед великої художньої спадщини І. Лукаша виділяються твори пушкінської тематики: «Заповітний перстень», «Треуголка Пушкіна». Автор подає власну версію пригод пушкінського головного убору. Поет, на думку письменника, все життя зберігав свою лицейську треуголку. А коли загинув, то вона виявилася в руках камердинера, який намагався продати цю дорогоцінну річ. Ходив слуга із трактиру в трактир до вечора, але так і не продав, бо «<...> гріш їй ціна: міллю проточена». Нарис І. Лукаша «Заповітний перстень», ймовірно, є полемікою із «Залізним перснем Пушкіна» М. Арцибашева, написаним ще у 1911 р., у якого основним лейтмотивом була російська рабська покірливість («Кому кланятися?»), що йшла, на думку автора, від монголо-татар. Письменники, як вважав М. Арцибашев, звикли мати «власителів дум», без яких нібито не можуть обійтися. Він саркастично заявляв: «Облиште, панове, цей нещасний перстень Пушкіна, <...> він зовсім і не перстень Пушкіна, а просто заіржавіле кільце того рабського ланцюга, якого ми ніяк не можемо скинути зі своєї шиї» [9, с. 57–58]. На іншу особливість персня Пушкіна звернув увагу І. Лукаш. Він розповів про велике кохання усього життя поета – графиню Воронцову – і довів, що той заповітний талісман – це «<...> невиразний звук нерозгаданого кохання поета, уривок його невідомого роману». Письменник задає риторичне питання: «Що дійшло до нас: малюнки пером, суворі й сумні профілі жіночих голівок у робочих зошитах Пушкіна, небагато нотаток, дві-три помітки, старовинні портрети і ось перстень <...>» [10]. Міркуючи про подальшу його долю, І. Лукаш проводить аналогію з нещасливими життєвими долями В. Жуковського й І. Тургенева, тобто тих, хто після нього володів цим талісманом. Наприкінці нарису І. Лукаш згадує «героїню незнайденого кохання поета Єлизавету Воронцову», того постарілого «Ангела Ніжного», яка «<...> служила якусь безперервну тиху літургію до самої могили», а ще – читала щоденно твори Пушкіна. А коли втра-

тила зір – просила читати їх у голос. А потім зник і перстень [10]. Письменник, як бачимо, тримає інтригу навколо Пушкіна і його імені завдяки загадковості, навіть містичності його речей, які можуть належати лише самому поетові.

Сюжетну основу наступної групи, до якої належать есе В. Набокова і фейлетон Дона-Амінадо, становлять пушкінські твори, зміст яких знаходить нову інтерпретацію у післяжовтневу добу. Есе «Пушкін, або Правда і правдоподібність» В. Набокова містить велику кількість думок, які гуртуються навколо великого поета і складають невід'ємну частину життя письменника. Це стосується і пушкінських віршів, що друкувалися на зворотних листках календаря, і власних перекладів пушкінських текстів, і недбалих «<...> злочинним чином спотворень пушкінського тексту» з боку музичних творів. Ставлення В. Набокова до Пушкіна дещо міфологізоване: «Схиляючись перед блиском його чернеток, ми прагнемо по них розпізнати кожен етап розпалу його натхнення, котрим створювався шедевр», «А яка наснага для мрії росіянина проникнути у світ Пушкіна!» [11].

Ніби підхоплюючи думку В. Набокова, але раніше на десяток років, вклинюється у пролог поеми «Руслан і Людмила» Дон-Амінадо. Його фейлетон «У лукомор'я дуб зелений» створений на зразок доповіді перед численною пролетарською аудиторією. У творі відчувається риторика більшовицьких вождів. У чотирьох рядках прологу Дон-Амінадо зміг сатирично показати всі більшовицькі недоречності. Через цензурні «нарости» автор угледів замість лукомор'я «Балтійську морську базу», на місці буржуазного міцного дуба «виростив» бідняцький «червоно-пролетарський ясень». А золотий ланцюг замінив на сталевий, а до того ще й розгледів експлуатацію праці у словах «і вдень, і вночі». Кота взагалі викинув із твору [12, с. 394–395]. Нарешті вийшов такий текст:

У Балтморбазы ясень красный,
Стальная цепь лежит на нем.
Восьмичасовой труд прекрасный,
А, кстати, кошка ни при чем [12, с. 396].

Дон-Амінадо показав, як радянська влада по-споживацькому використовує творчість класика.

Остання група творів є найбільшою. А. Аверченко, І. Бунін, З. Гіппіус, О. Купрін, Теффі, І. Шмельов та багато інших письменників використовують як цитати з Пушкіна, так і ремінісценції, алюзії на образи пушкінського тексту. Слова Буніна, сказані ним у статті «Думаючи про Пушкіна» («Уся моя молодість пройшла з ним...») [13], можна використати як епіграф до усіх письменників російського зарубіжжя, бо кожен із них у своїх творах так чи інакше доторкнувся до пушкінської творчості.

Висновки. Таким чином, розглянувши пушкініану російського зарубіжжя першої хвилі еміграції, ми звернули увагу на ставлення митців до Пушкіна як головного символу російської культури та Росії. Ми окреслили жанрову палітру творів, виявили їхні художньо-стильові особливості, а також виокремили кілька груп пушкініани малої прози. Письменники вступали в активний творчий діалог із класиком. Кожен з авторів шукав свого Пушкіна, намагаючись доторкнутися до таємниць пушкінського світу. Подальші дослідження малої прози, сподіваємося, допоможуть відкрити нові грані в пушкініані діаспори.

Література:

1. Березовая Л. Культурная миссия пореволюционной эмиграции как наследие Серебряного века / Л. Березовая // Новый исторический вестник. – 2001. – № 5. – С. 1–33.
2. Туманов Д. Конструирование социального образа в контексте публицистической пушкинианы русского зарубежья / Д. Туманов // Ученые записки Казанского государственного университета. – 2009. – Т. 151. – Кн. 5. – Ч. 2. – С. 162–174.
3. Блищ Н. А. М. Ремизов и русская литература XIX – XX вв.: рецепция, рефлексия, авторефлексия / Н. Блищ. – Минск: БГУ, 2013. – 191 с.
4. Митико И. Пушкин – духовная опора российской диаспоры в Харбине / И. Митико // Известия Восточного института. – 2004. – № 8. – С. 147–154.
5. Черный Саша. Пушкин в Париже / Саша Черный [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cherny-sasha.lit-info.ru/cherny-sasha/satira-v-proze/pushkin-v-parizhe.htm>.
6. Осоргин М. Кишиневский случай (рассказ по архивным документам) / М. Осоргин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.litmir.me/br/?b=241582&p=74>.
7. Осоргин М. Человек, похожий на Пушкина / М. Осоргин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://az.lib.ru/o/osorgin_m_a/text_0150.shtml.
8. Гиевский Ник. Зачем Пушкин ездил к Покрову... / Ник. Гиевский // Новоселье. – 1943. – № 4–5. – С. 27–44.
9. Арцыбашев М. Железное кольцо Пушкина / М. Арцыбашев //
10. Записки писателя (1907–1927). Дьявол. – М.: НПК «Интелвак», 2006. – С. 54–59.
11. Лукаш И. Заветный перстень / И. Лукаш [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://az.lib.ru/o/oredezhi/text_0080.shtml.
12. Набоков В. Пушкин, или Правда и правдолюбие / В. Набоков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lib.ru/NAVOKOW/Pushkin.txt>.
13. Дон-Аминадо. Наша маленькая жизнь: Стихотворения. Политический памфлет. Проза. Воспоминания / Дон-Аминадо. – М.: ТЕРРА, 1994. – С. 394–396.
14. Бунин И. Думаю о Пушкине / И. Бунин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bunin.niv.ru/bunin/public/dumaya-o-pushkine.htm>.

Жиленко И. Р. Пушкин в произведениях малої прози русских писателей-эмигрантов первой волны

Аннотація. В статті обоснована важкість творчості А. Пушкіна в складне час перебування писателів за межами родини і його вплив на представителів діаспори. Визначено жанрову палітру творів, художественні особливості, а також виділено декілька груп пушкініани малої прози. Звернено увагу на малоизвестные имена писателей, в произведениях которых главное место занимает пушкинское слово.

Ключевые слова: пушкиниана, малая проза, мифологизация, эмиграция, цитата, образ.

Zhylenko I. Pushkin in the works of short fiction of Russian emigrant-writers of the first wave

Summary. The present article affirms the importance of the creative work of A. Pushkin for the emigrant-writers as well as the impact on the writers of the diaspora. The article outlines the genre palette of works, their artistic features are being defined; several groups of short fiction of Pushkiniana are being distinguished. Particular attention is drawn to little-known writers, in whose works the influence of Pushkin represents a significant part.

Key words: Pushkiniana, small prose, mythology, immigration, quotation, image.

Ивко А. С.,
преподаватель кафедры иностранных языков и издательского дела
Кременчугского национального университета имени Михаила Остроградского

ОСОБЕННОСТИ ГЛАГОЛЬНОЙ УНИВЕРБАЦИИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. Статья посвящена обобщению особенностей процесса глагольной универбации и вербальных дублетов номинатом типа «словосочетание + эллиптический универб». Особенности основной единицы языка – номинатемы – и ее реализаций дают основание для рассмотрения заявленной проблемы как минимум с двух точек зрения: словообразовательной и формообразующей. Объектом анализа выступает процесс универбации, результатом которого стали глагольные универбы, предметом – группа универбов-глаголов, построенных по традиционной модели.

Ключевые слова: деривация, формообразование, мотивация, номинатема, номинация, слово, словосочетание, глагольный универб, универбализация.

Постановка проблемы. Процесс универбации остается одним из актуальных в контексте функционирования современных славянских языков. Стремление языка к «словности», тенденция экономии речевых усилий являются определяющими факторами активизации указанного процесса, который, несмотря на многочисленные попытки анализа, все еще нуждается в наиболее точной квалификации его особенностей.

Анализ последних исследований и публикаций. Считается правилом, что универбы репрезентованы существительными: *малолитражка* (*малолитражный автомобиль*), *кенгуренок* (*детеныш кенгуру*), *демисезон* (*демисезонное пальто*), *автомат* (*автоматическая коробка передач*), *анонимка* (*анонимное письмо*), *аноним* (*анонимное лицо*) и т. п.

Процессом универбации, результатом которого являются глаголы, заинтересовалась Н.В. Дьячок [2], обрисовав в своем исследовании возможные направления их анализа, предложив альтернативные параметры определения этих единиц.

Универбацией традиционно называют способ образования слова на основе словосочетания, при котором в производное слово формально входит основа одного из членов словосочетания, семантически – значение всего словосочетания.

Ученые либо относят универбы к компрессивному словообразованию (Е.А. Земская, Е.С. Кубрякова, В.В. Лопатин, Н.Я. Янко-Триницкая), либо считают их результатом вторичной номинации (А.А. Брагина), либо рассматривают их как проявление закона утраты формальной и семантической расчлененности наименования, либо называют суффиксальными универбами (Л.И. Осипова), либо определяют их как один из случаев лексической конденсации. И.Г. Милославский, например, видит в этой ситуации процесс синтеза словосочетания и производного слова. Кроме того, исследуемое явление, результатом которого являются вышеуказанные образования, называют семантическим стяжением, семантической компрессией, свертыванием наименований.

Практически все исследователи настаивают на том, что указанное явление имеет деривационный характер, хотя со-

впадение семантики словосочетания и соответствующего ему слова дает нам право предположить, что отношения между словосочетанием и словом невозможно определить как словообразовательные, например: *зачетная книжка* и *зачетка*, *детеныш тюленя* – *тюлененок*, *делать массаж* – *массажировать*, *укладывать асфальт* – *асфальтировать* и т. п.

Е.А. Земская, не употребляя термин «универбация», говорит о тождественном по сути явлении, рассматривая его в контексте словообразования. «Деятельностный характер словообразования обнаруживается в речевом акте», например, в создании «в процессе речевого акта производного от данного в предтексте <...> словосочетания» (выделено нами – А. И.) [3, с. 18].

Порождение слова в речевом акте, по мнению Е.А. Земской, происходит не только в результате свертывания именной конструкции. Наблюдается также обратное явление – порождение глагола в результате свертывания глагольной конструкции с целью динамического изображения ситуации, например: *кричать ура* – *уракать*, *говорить да* – *дакать*, *быть настырным* – *настырничать*, *быть скромным* – *скромничать*, *быть трусливым* – *трусливничать* и т. п. «Этот тип порождения производного слова более редкий и осуществляется чаще как шутка, острота, результат которой – неузвальное слово» [3, с. 20]. Хотя следует отметить, что отдельные из указанных глаголов переходят в разряд узувальных образований в результате процесса номинализации и лексикализации.

И.И. Ильина считает, что указанное явление нужно «рассматривать в рамках всей словообразовательной системы для определения того, является ли универбация особым способом словообразования» [4, с. 81]. Также, определяя исследуемое явление, лингвист однозначно считает его «развивающимся способом словообразования, характерным для разговорной речи. С помощью этого способа создаются слова, усиленные семантической интенсивностью, а это прямо отвечает задачам разговорной речи, естественному стремлению говорящего к ее интенсификации, поэтому отрицание семантической конденсации как способа словообразования нам представляется нецелесообразным» [4, с. 81].

В более узком понимании универбация – это «образование слова на базе наименования, представляющего собой сочетание слов» [6, с. 74–75]. Н.В. Дьячок считает, что даже при рассмотрении этого явления как деривационного вышеуказанное определение нечетко: оно может быть применимо и к широкому пониманию. В нашем случае универбацией можно назвать процесс, имитирующий словообразовательный акт, ведущий к возникновению универба на базе только зависимого слова/словосочетания (в отличие от именной универбации, где универб может образовываться как на базе как главного, так и на базе зависимого компонента: *неотложка* – *неотложная помощь*, *короткометражка* – *короткометражный фильм*, *молодежка* –

молодежная газета, пятерня – пять пальцев, двойня – двое одновременно родившихся детей и т. п.) определенной сложности с тождественным лексическим значением: *опустошать* – *делать пустым*, *тиранствовать* – *быть тираном*, *асфальтировать* – *укладывать асфальт*, *деканствовать* – *быть деканом* и т. п.

Универбаты Т.Д. Соколовская трактует как «однословное наименование, производные от опорного атрибута с помощью наиболее употребительного суффикса *-к(a)*, сохраняющие стилевую связь со сферой своего появления (с разговорной речью), а также синонимическую связь с производящими сложными наименованиями» [7, с. 83]. Последние легко могут быть «свернуты» в существительные на *-к(a)*, *-ушк(a)* и т. п.: *двухкопеечная монета* – *двушка*, *девятиэтажный дом* – *девятиэтажка*, *маршрутное такси* – *маршрутка*, *платёжная ведомость* – *платёжка*, *раскладная кровать* – *раскладушка*. Такое понимание процесса универбации и его результативных единиц слишком узко, поскольку к разряду универбов могут быть отнесены не только имена существительные, но и глаголы. И универбы-существительные, и универбы-глаголы, соответственно, возникают не только на базе атрибутивных словосочетаний.

Говоря о том, что в науке не упорядочена сама терминология и в связи с этим наряду с термином «универбат» могут использоваться синонимичные ему «конденсат», «компрессив», Л.В. Копоть предлагает такое определение указанных единиц: «Лексемы, возникшие на базе словосочетания путем сжатия его компонентов до опорнозначимого со сгущением/конденсацией семантики развернутого наименования» [5, с. 18]. Она также утверждает, что универбы возникают в непринужденной разговорной речи, активно употребляются в ней и лишь спустя определенное время немногие из них кодифицируются.

Н.С. Валгина трактует вышеуказанное явление как свертывание наименований – «результат активного сегодня семантико-синтаксического способа словообразования» [1, с. 79]. Языковед говорит о том, что подобные образования возникают «на базе словосочетаний прилагательного и существительного и являются яркой иллюстрацией процесса компрессии: на месте двухсловного образуется одно слово с тем же значением, при этом используется очень продуктивный в данном случае суффикс *-к-а*» [1, с. 79]. Это явление обусловлено потребностью экономии речевых усилий.

В таком случае сущность процесса деривации Н.С. Валгина, как и Т.Д. Соколовская, видит в трансформации модели словосочетания «прилагательное + существительное» в краткое наименование – имя существительное. Общим «объединяющим компонентом нового наименования оказывается суффикс *-к-а*, а значение образованного слова ориентируется на первую часть словообразующего словосочетания – на основу прилагательного, хотя это новое слово несет в себе в скрытой форме сумму значений сочетающихся слов» [1, с. 81].

Важно, что Н.С. Валгина, как и большинство ученых, занимающихся исследованием универбации, говорит об этом явлении как о языковом, понимая его как способ словообразования. В то же время исследователи видят синонимичность (или тождество) значений словосочетания и универба. Это выглядит достаточно парадоксально. Забегая вперед, заметим, что тождество значений двух единиц говорит не об отношениях производности между ними, а об отношениях дублетности. Это означает, что конкретное значение может воплощаться как в форме словосочетания, так и в словесной (вербальной) форме. Таким

образом, вслед за Н.В. Дьячок считаем, что перед нами образец реляционных (а не деривационных) отношений между универбом и соответствующим словосочетанием.

Целью статьи является определение особенностей глагольной универбации и универбов-глаголов в русском языке.

Изложение основного материала. Универб трактует как семантически и грамматически тождественное определенному словосочетанию слово, могущее стилистически отличаться от этого самого (эквивалентного) словосочетания наличием черт разговорности, сленговости либо стилистически совпадать с ним, являющееся наряду со словосочетанием дублетом одной номинатемы. Единицы исследуемого типа являются вербальными реализациями номинатем, созданных по модели «словосочетание + эллиптический универб», входящих в разряд структурных разновидностей номинатемы с доминантой-словосочетанием, то есть являются единицами, семантически тождественными словосочетаниям. Поэтому глагольную универбацию, равно как и именную, нельзя назвать способом словообразования, поскольку сущность того или иного способа словообразования можно выразить схемами: *слово X* → *слово XI*, *словосочетание XV* → *слово XI*, сущность универбации – такой схемой: *словосочетание XV* – *слово XI* либо *словосочетание XV* = *слово XI*.

Универбация – особое явление, актуальное для современной разговорной речи. Оно базируется на понятиях внутренней мотивации (в отличие от словообразования, сущность которого отражает понятие внешней мотивированности), семантического и грамматического тождества реализаций номинатемы – слова и словосочетания; именно поэтому в схемах, отражающих явление универбации, между двумя ее компонентами ставится тире или знак равенства, например: *обнулить* – *свести к нулю*, *генералить* – *делать генеральную уборку*, *обновить* – *сделать новым* и т. п.

Словообразовательные отношения всегда являются мотивационными отношениями. Но не всякое мотивационное отношение может выступать и как словообразовательное. Мотивация представляется семантической обусловленностью значения производного слова значениями их составляющих. В словообразовательном акте одни единицы выступают в качестве источника мотивации, а другие, итоговые, рассматриваются как обусловленные мотивационные. В нашем случае факт мотивированности можно представить таким образом:

$\underline{1} + 2 = \underline{3}$, где $\underline{1}$ – основа зависимого элемента исходного словосочетания, имитирующая производящую, 2 – суффикс, имитирующий словообразовательный, в который синтезировался главный элемент исходного словосочетания, 3 – основа вербализованного эквивалента исходного словосочетания, имитирующая производную.

На основании этой модели формируется основное правило глагольной универбации: производящим является зависимый элемент словосочетания, в то время как главный элемент синтезируется в словообразовательный аффикс.

Наименования в форме исследуемых словосочетаний реализуют один тип отношений между главным и зависимым словом – управление. Те же наименования в форме глаголов-дублетов представляют собой соединение основы с суффиксом или конфиксом.

Формальное приспособление элементов словосочетания друг к другу происходит при беспредложном управлении (имеется в виду имитация процесса синтеза словосочетаний в со-

ответствующие им слова). Характерной формальной чертой каждого вербализованного дублета словосочетания является либо наличие различных морфологических изменений, либо их отсутствие.

Среди морфологических изменений, сопровождающих глагольную универбацию, можно выделить такие: усечение производящей основы и ее разновидности; усечение производящей основы, сопровождающееся наращением сочетания «гласный + согласный», фонетическим чередованием согласных, фонетическим чередованием гласных, историческим чередованием согласных; наращение производящей основы без чередования и сопровождающееся чередованием; чередование согласных основы (фонетическое, историческое).

Неоднократно отмечалось, что суффиксальная, а также конфиксальная или префиксально-суффиксальная универбация – явление стилистически неоднородное: частично результативные единицы этого процесса принадлежит либо разговорной речи, либо публицистическому стилю, либо профессионально-технической и жаргонной лексике. Однако наши наблюдения показывают, что наряду со стилистически сниженными вербальными реализациями определенных номинатом (*ура-кать – кричать ура, буратинить – пищать, как Буратино* и т. п.) существуют и стилистически тождественные словосочетаниям универбы (*массажировать – делать массаж, асфальтировать – укладывать асфальт* и т. п.), которые употребляются с последними в одной и той же стилистической плоскости. Такое стилистическое тождество чаще всего сопровождается явлением номинализации.

Выводы. Итак, особенности квалификации и функционирования глагольных универбов в русском языке неоднородны. Многие из них, лексикализовавшись, вошли в кодифицированный литературный язык (*блаженствовать, возвеличивать*). Другие вышли из употребления, превратившись в историзмы (*гнусявить, лобызать*). Третьи в результате универбализации стали достоянием разговорной речи (*активничать, буратинить*). Четвертые – в результате процесса номинализации – характеризуются функциональным синкретизмом: являясь также достоянием разговорной речи, принадлежат языковой системе (*брат в жены – жениться, укладывать асфальт – асфальтировать, местность за рекой – заречье, командировочное удостоверение – командировка, грузовая машина – грузовик*). Однако все они формируются или формировались на базе основной модели глагольной (и не только) универбации, которая, в свою очередь, воплощается в основном правиле возникновения вербализованных глагольных дублетов конкретных словосочетаний.

Указанные заметки предполагают вклад в развитие современной теории номинации в контексте исследования особенностей явления внутренней мотивации и процессов речевой компрессии. Практическое применение результатов исследования может найти воплощение в создании словаря глагольных

универбов русского языка, а также в совершенствовании вузовских курсов «Основы научных лингвистических исследований», «Современный русский язык. Морфемика и словообразование».

Литература:

1. Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке : [учебное пособие для студ. вузов] / Н.С. Валгина. – М. : Логос, 2001. – 304 с.
2. Дьячок Н.В. Вопрос о семантических и формальных границах номинатом типа «словосочетание + универб» / Н.В. Дьячок // Вестник Днепропетровского университета. Серия «Языкознание». – Днепропетровск, 2007. – № 4/1. – С. 104–108.
3. Земская Е.А. Словообразование и текст / Е.А. Земская // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 17–30.
4. Ильина И.И. Универбаты – названия одежды в русском языке / И.И. Ильина // Функционально-семантический и стилистический аспекты изучения лексики. – Куйбышев, 1989. – С. 80–85.
5. Копоть Л.В. Универбация как вид компрессивного словообразования в современном русском языке : дисс. ... канд филол. наук / Л.В. Копоть. – Майкоп, 2005. – 210 с.
6. Лопатин В.В. Новое в русском языке советской эпохи / В.В. Лопатин // Русский язык в школе. – 1987. – № 5. – С. 77–79.
7. Соколовская Т.Д. Нормативные сокращения в современном русском языке / Т.Д. Соколовская. – М. : Ин-т русского языка им. А.С. Пушкина, 2000. – 75 с.

Івко О. С. Особливості дієслівної універбації в російській мові

Анотація. Статтю присвячено узагальненню особливостей процесу дієслівної універбації і вербальних дублетів номинатом типу «словосполучення + еліптичний універб». Особливості основної одиниці мови – номинатом – та її реалізацій дають підстави для розгляду запропонованої проблеми щонайменше із двох позицій: слово- та формотвірної. Об'єктом аналізу став процес універбації, результатом якого є дієслівні універби, предметом – група універбів-дієслів, побудованих за традиційною моделлю.

Ключові слова: деривація, формотворення, мотивація, номинатема, номінація, слово, словосполучення, дієслівний універб, універбализація.

Ivko A. Peculiarities of verbal univerbation in Russian language

Summary. The article deals with peculiarities of verbal univerbation and verbal realizations of nominatems “word combination + elliptic univerb” type. Peculiarities of basic linguistic unit – nominatheme – and its manifestations give ground to consider the problem from the two viewpoints: from word-formative point of view and morphogenetic one. Object of the analysis is univerbation process resulting in verbal univerbs. Subject of the study is a group of univerbal verbs formed according to traditional model which essence is as follows.

Key words: derivation, word formation, motivation, nominatheme, nomination, word, word combination, verbal univerb, univerbation.

*Козирева Н. Ю.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ІНОЗЕМНА», ЙОГО СКЛАДНИКИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА

Анотація. Статтю присвячено розгляду особливостей складання навчально-методичного комплексу дисципліни «Українська мова як іноземна», особливу увагу приділено опису його складників. Запропоновано характеристику основних елементів навчально-методичного комплексу як таких, що призначені для надання допомоги у вивченні та систематизації теоретичних знань, формуванні практичних навичок роботи як у предметній області, так і в системі дистанційної освіти або у традиційній освітній системі з використанням інформаційних технологій. Навчально-методичний комплекс містить не тільки теоретичний матеріал, а і практичні завдання, тести, що дають можливість здійснювати самоконтроль.

Ключові слова: навчально-методичний комплекс, вищий навчальний заклад, інформаційні технології, програма, види контролю.

Постановка проблеми. Створення навчально-методичних комплексів (далі – НМК) із дисциплін, які вивчаються студентами вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ), мають безпосереднє відношення до якості підготовки конкурентоспроможних спеціалістів. Керуючись знаннями, чого саме потребує ринок праці та які навички повинні мати студенти, викладачі ВНЗ створюють НМК дисциплін, що ними викладаються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з 1970-х рр. в нашій країні стали створюватися навчально-методичні комплекси – відкриті системи навчальних посібників, що забезпечують комплексний рівень навчання у ВНЗ. Науково-методичний комплекс дисципліни орієнтується на державні стандарти вищої освіти з напрямку підготовки за певною спеціальністю, відповідно до яких розробляються навчальні плани, робочі та навчальні програми дисципліни. НМК визначає сукупність дидактичних і методичних документів, спрямованих на реалізацію освітніх послуг певної науки або галузі знань. Мета НМК полягає у забезпеченні цілісного навчального процесу з певної дисципліни, який включає визначені Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах (наказ Міністерства освіти і науки України від 2 червня 1993 р. № 161) форми, методи і засоби навчання у ВНЗ [9].

Сьогодні НМК із більшості навчальних курсів містять до двох десятків елементів: підручників, задачників, книг для читання, хрестоматій, робочих зошитів, методичних посібників для вчителя, відеокасет, CD-Rom і т. п.

Мета статті – розглянути та описати особливості створення навчально-методичного комплексу дисципліни, його складники; дати характеристику основним складовим частинам навчально-методичного комплексу дисципліни.

Виклад основного матеріалу. НМК призначений для надання допомоги у вивченні та систематизації теоретичних

знань, формуванні практичних навичок роботи як у предметній області, так і в системі дистанційної освіти або у традиційній освітній системі з використанням інформаційних технологій. НМК містить не тільки теоретичний матеріал, а і практичні завдання, тести, що дають можливість здійснювати самоконтроль, і т. п.

Існує два погляди на структуру НМК: а) основу комплексу становить підручник з іншими посібниками, що його доповнюють; б) комплекс складається з рівноправних компонентів. Питання про склад НМК залишається до кінця не вирішеним. Його обов'язковими компонентами при цьому вважають підручник, методичні посібники для викладача і студента, аудіо-візуальний додаток. У навчально-методичному комплексі всі елементи мають бути невеликими за обсягом, короткими, лаконічними. У короткому, але змістовному підручнику студенти цінують конструктивний виклад головного, можливість, як і в словнику, швидко знаходити потрібне. Такими ж короткими повинні бути і лекції викладача. У Болонській системі на них відводиться 20–25% навчального часу, решта – самостійна робота студента. Вона орієнтована насамперед на підготовку різних письмових робіт, що розвивають мислення, логіку, аналітичні здібності.

НМК може включати в себе не тільки традиційні (підручник, хрестоматія, робочий зошит), а й інші елементи (підручник-хрестоматія, підручник-словник, робочий зошит), а також такі, як електронний підручник, бази даних, електронні гіпертексти, дистанційні підручники.

Як правило, навчально-методичний комплекс включає:

1. Підручник або навчальний посібник із певного курсу.
 2. Навчальну та робочу програми курсу.
 3. Перелік базової та рекомендованої літератури.
 4. Методичні рекомендації студентам щодо самостійної роботи і вивчення дисципліни (розділу, теми).
 5. Методичні рекомендації (вказівки) щодо виконання практичних завдань, вправ.
 6. Методичні матеріали, що забезпечують можливість здійснення самоконтролю і систематичного контролю викладачем результативності вивчення дисципліни.
 7. Рекомендації (вказівки) щодо виконання курсових, дипломних робіт.
 8. Програма підсумкового іспиту з дисципліни у вигляді переліку питань або тестів.
 9. Роздатковий матеріал і наочні посібники, які включають робочі зошити, довідкові та хрестоматійні видання, електронні підручники, аудіо- та відеоматеріали.
- У ряді ВНЗ основним елементом НМК вважається електронний навчальний посібник. Це підручник, який інтегрує всі

елементи НМК, має інтерфейс з ієрархічною і горизонтальною системою гіперпосилань. Теоретичний матеріал, глосарій і лабораторний комплекс доповнюються елементами мультимедіа. Змістовна частина посібника охоплює не тільки обов'язковий мінімум змісту освітньої програми державного освітнього стандарту, а й додатковий матеріал для поглибленого вивчення теми.

Програмою передбачена також можливість отримання студентом консультацій через електронну пошту.

Електронні підручники розробляються провідними викладачами на основі підручників і навчальних посібників, що рекомендовані Міністерством освіти і науки України до використання в навчальному процесі. НМК дисциплін повинен бути розміщений на сайтах кафедр і доступний із будь-якого комп'ютера локальної мережі факультету. Для роботи з комплексами студентам за необхідності інформація може бути видана на компакт-дисках. Студенти, які мають комп'ютери в особистому користуванні, повинні мати можливість зареєструватися й отримати доступ до навчального матеріалу через мережу Internet.

Навчальна та робоча програми – документи, у яких визначений перелік тем, номенклатура досліджуваних питань, об'єднаних в теми і підтеми, послідовність їх вивчення, час, що відводиться на основні частини курсу. У програмі розкриваються цілі і завдання дисципліни, її зв'язок з іншими предметами, зміст тем, визначаються області і характер знань, умінь і навичок (компетенції), якими студент повинен оволодіти в результаті вивчення дисципліни. У програмах перераховуються види навчальних занять залежно від форми навчання, позначається коло джерел, які ученю повинен використовувати для найбільш повного оволодіння дисципліною.

Центральне місце в НМК займає підручник. Підручник – навчальне видання, у якому систематично, відповідно до навчальної програми викладається зміст навчальної дисципліни або її частини (розділу) і яке є офіційно затвердженим. Він є основною навчальною книгою з будь-якої дисципліни. У підручнику має бути відображена інформація, необхідна для забезпечення отримання базових знань згідно з Державним освітнім стандартом із кожної дисципліни. Підручник – складова частина активного процесу навчання. Він орієнтований на розвиток аналітичного мислення, навичок логічної аргументації своїх відповідей, самостійності у викладі думок.

Сучасний підручник – не одна-єдина книга. Його змістовний складник, розроблений з урахуванням державного освітнього стандарту, необхідно доповнювати іншими інформаційними ресурсами. Лише в такому разі він стане для студента джерелом, що допомагає опанувати методи самостійного набуття знань із різних джерел інформації.

Супровідну роль для головного підручника виконують задачки або системи завдань, робочі зошити, методичні посібники, цільові хрестоматії, довідники, електронні носії інформації. Такий комплекс знань необхідний для повного сприйняття матеріалу, перетворення теоретичних відомостей у практичні навички. Тільки практико-орієнтований комплекс посібників може позбавити вищу школу застарілого підходу до отримання знань.

Зміст підручника має відображати певну систему науково-предметних знань, що складають ядро відомостей із цієї галузі (розділу) науки або сфери людської діяльності (напряму), необхідних і достатніх для подальшого оволодіння професією і застосування в конкретній області.

Навчальний посібник – навчальне видання, яке доповнює або частково (повністю) замінює підручник, офіційно затверджене як таке.

До навчальних посібників належать:

– навчально-наочний посібник – навчальне видання, що містить матеріали на допомогу викладачу та студенту (картографічні посібники, атласи, альбоми та ін.);

– навчально-методичний посібник – навчальне видання, що містить матеріали з методики викладання навчальної дисципліни (її розділу, частини) або з методики виховання;

– робочий зошит – навчальний посібник, що має особливий дидактичний апарат, який сприяє самостійній роботі студента над освоєнням навчального предмета;

– навчальний посібник для самостійного вивчення чого-небудь без допомоги викладача;

– хрестоматія – навчальний посібник, який містить літературно-художні, історичні та інші твори чи уривки з них, що становлять об'єкт вивчення дисципліни;

– практикум – навчальне видання, що містить практичні завдання і вправи, що сприяють засвоєнню пройденого.

Висновки. Як показало опитування студентів четвертого курсу кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців ДНУ ім. Олеса Гончара, серед навчально-інформаційних матеріалів найважливішими та найкориснішими для підготовки до занять та вивчення дисципліни «Українська мова як іноземна» студенти вважають: підручник (68%), матеріали в електронній формі (22%), словники (10%). У короткому підручнику їм подобається конструктивний виклад головного, можливість швидко знаходити потрібне.

Освітні електронні видання (ОЕВ), що застосовуються на лекціях, повинні забезпечувати можливість ілюстрації викладеного матеріалу відеозображеннями, анімаційними роликками з аудіосупроводом. Комп'ютерне наповнення сучасного підручника не мають бути перенесенням тексту паперового підручника на екран. Комп'ютерні програми навчання повинні мати свою методологію і технологію презентації знань, відмінну від книжкового варіанта.

Мультимедіа-підручник – це комбіноване видання, що складається з електронного курсу на DVD, брошури і сайту.

Як відомо, актуальними завданнями для керівника ВНЗ є підготовка кадрів на основі аналізу ринку праці, реформування системи фінансування згідно із наявними економічними умовами та попитом на випускників тих чи інших спеціальностей, розширення сфери співробітництва з різними підприємствами для працевлаштування випускників, орієнтація на довгострокову перспективу ринку праці та концентрація своїх зусиль на найбільш рентабельних напрямках підготовки кваліфікованих спеціалістів – і одним із важливих кроків до досягнення цих цілей є уміння донести до студента необхідну інформацію, а для цього – створити ефективний НМК дисципліни.

Література:

1. Андрущенко В.П. Вища освіта у пост-Болонському просторі: спроба прогностичного аналізу / В.П. Андрущенко // Філософія освіти. – 2005. – № 2. – С. 6–19.
2. Вайніленко Т.В. Сутність та зміст професійно-педагогічного самовдосконалення / Т.В. Вайніленко // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Педагогіка і психологія». – 2005. – Вип. 278. – С. 13–20.
3. Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи : матеріали до підсумкової колегії (21 березня 2008 р., м. Київ) // Освіта України. – 2008. – № 21–22.

4. Луговий В.І. Проблема понятійно-термінологічного стандарту в моніторингу якості освіти / В.І Луговий // Вища освіта України. – 2007. Дод. 3. – Т. 7.
5. Про вищу освіту : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про освіту» : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Про освіту : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
9. Методичні рекомендації до створення навчально-методичного комплексу з дисципліни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mdpu.org.ua/article/uchebni_otdel/metod_nmkd.htm.

Козырева Н. Ю. Учебно-методический комплекс дисциплины «Украинский язык как иностранный», его составляющие и характеристика

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению особенностей составления учебно-методического комплекса дисциплины «Украинский язык как иностранный», особое внимание уделено описанию его составляющих. Предложена характеристика основных элементов учебно-методического комплекса как таких, которые предназначены для оказания помощи в изучении и систематизации теоретических знаний, формировании практических навыков ра-

боты как в предметной области, так и в системе дистанционного образования или в традиционной образовательной системе с использованием информационных технологий. Учебно-методический комплекс содержит не только теоретический материал, но и практические задания, тесты, позволяющие осуществлять самоконтроль.

Ключевые слова: учебно-методический комплекс, высшее учебное заведение, информационные технологии, программа, виды контроля.

Kozyreva N. Educational-methodical complex of the discipline “Ukrainian as a foreign language”, its components and characteristics

Summary. The article deals with the consideration of the peculiarities of compiling the educational-methodical complex of the discipline “Ukrainian as a foreign language”, special attention is paid to the description of its components. A characteristic of the main elements of the educational and methodical complex is offered, such as those designed to assist in the study and systematization of theoretical knowledge, the formation of practical skills in both the subject area and in the distance education system or in the traditional educational system using information technology. The educational-methodical complex contains not only theoretical material, but also practical tasks, tests that allow self-control, etc.

Key words: educational-methodical complex, higher educational institution, information technologies, program, types of control.

Коробко Т. О.,

старший викладач кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін
Одеського національного морського університету

ПОДІЙНО-ТЕМПОРАЛЬНА СЕМАНТИКА НАЗВ РЕЛІГІЙНИХ СВЯТ

Анотація. Статтю присвячено проблемі дослідження мовної картини світу українського народу. Відомо, що віра впливає не тільки на буденне життя людини, а й створює її світобачення, яке безпосередньо виражається у мові. Мова відіграє ключову роль у формуванні духовної свідомості народу.

Ключові слова: мовна картина світу, християнство, релігійні свята, культура, лексема, семантика, концепт, ідеоніми, геортоніми.

Постановка проблеми. Однією із проблем сучасного мовознавства є створення і дослідження мовної картини світу, концептуальної за своєю природою. У цій картині значне місце посідають мовні одиниці на позначення такого різновиду суспільної свідомості, яким є християнство. Релігійний світогляд сформував не тільки особливу методологію, поняттєвий апарат, а й багату та своєрідну лексику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Християнські релігійні й народні свята активно вивчалися релігієзнавцями (С.Ф. Алмазовим, П.Я. Пітерським), теологами (С.В. Булгаковим, А.П. Голубцовою), етнографами (Г.О. Булашевим, О. Воропаєм). І лише останнім часом до них приєднались мовознавці (С.Я. Єрмоленко, Т.А. Харитоновна, А.М. Шамота, Г.М. Яворська), які усвідомили необхідність комплексного вивчення зазначених одиниць, що суттєво збагатить наукові уявлення про матеріальну і духовну культуру українського етносу. Ці одиниці розглядаються як реалізатори мовного коду народної культури і потребують ґрунтовного лінгвістичного осмислення.

Як відомо, назви релігійних свят (НРС) відображають поняття, сформовані носіями мови у процесі їхньої пізнавальної діяльності, і є *позначеннями*, або *номінативними знаками* [1, с. 71], подій, що пов'язані з *релігійними віруваннями* і відбуваються у *визначеній релігійним календарем точці на осі часу*. Отже, лексеми на позначення релігійних свят мають подійно-темпоральну семантику.

Зазначимо, що лексеми на позначення релігійних свят не були об'єктом спеціального лінгвістичного дослідження, цим посилюється актуальність представленої розвідки. Ми переконані в тому, що найменування релігійних свят потребують лінгвістичного осмислення і як одиниці вияву двох концептів (*подія, час*), і як системні елементи мови, що мають додаткову дистрибуцію у різних конотативних площинах. Також у статті визначається статус мовних одиниць, які на лексичному рівні парадигматично структуруються у тематичну групу. Встановлюються системні зв'язки між найменуванням релігійних свят, з'ясовується їхня референтна віднесеність, виокремлюється прагматичний компонент у їхній структурі.

Мета статті – довести, що НРС як одиниці мовної системи мають специфічний вияв у межах певного лексико-семантичного поля. Для досягнення цієї мети треба визначити пара-

дигматичну організацію НРС як одиниць лексичного рівня та з'ясувати денотативно-сигніфікативну основу номінації НРС.

Етнографічні розробки, що містять назви релігійних свят, а також відомості про них [2; 3; 4], є основою досліджуваного матеріалу нашої розвідки.

Виклад основного матеріалу. Назви релігійних свят – це різновиди *ідеонімів*, до яких у статті застосовується термін культові геортоніми [5, с. 56]. Усі аналізовані мовні одиниці об'єднані за інтегральними семами *свято, релігійне*, які експлікуються переважно у повних (офіційно-церковних) назвах лексемами свято (свята) (*свято Богоявлення, свято Благовіщення Пресвятої Богородиці*), день (*день мучениці Тетяни, День Святого Духа*), назвами днів тижня та одиниць виміру часу із прикметниками, що позначають належність до релігійного свята (*Чистий четвер, Страшна п'ятниця, Світла седмиця*), пам'ять (*Пам'яті преподобного Олексія, чоловіка Божого; Пам'яті Хрещення Русі*), спомин (*Спомини усіх померлих, що постраждали за віру Христову; Спомини померлих воїнів*), собор (*Собор 70-ти апостолів, Собор Соловецьких святих*).

Аналізуючи культові геортоніми, можна зробити висновок, що вони завжди присвячені певній священній особі, тобто для адресного вираження обов'язковим є антропоморфний фон. Офіційні назви свят завжди співвідносяться із конкретною особою (*Пророка Малахія, Пророка Іллі*), з культовим предметом, що стосується цієї особи (*свято Покрова Пресвятої Богородиці*), з дією: а) яку виконувала священна особа (*Вхід Господа до Єрусалиму*); б) яку виконували щодо цієї особи (*Хрещення Господа Бога*); в) яку виконував культовий предмет (*Оновлення ікони «Спас Нерукотворний»*); г) яку виконували щодо цього предмета (*Положення ризи Господньої, Святування ікони Тихвєнської Божої Матері*).

У системі НРС ураховується паралельне функціонування офіційно-церковних і побутових назв, наприклад: *Трійця* (офіційно-церковна) та *Зелені свята* (побутова).

Деякі семантичні ознаки НРС зумовлені екстралінгвістичними чинниками, а саме: нерухомі свята, які з язичницьких часів відзначаються в один і той самий час, наприклад: *Різдво Пресвятої Богородиці*, та рухомі свята, які кожного року святкуються у різні дні, наприклад: *Вознесіння Господнє*. Залежно від кількості часу, відведеного на святкування (*один день, кілька днів або тиждень*), вони поділяються на одноденні (монотемпори) (*Свято Великомучениці Варвари, Свято Преподобного Аганіта Печерського*) і багатоденні (мультитемпори) (*Різдво*).

Упорядкованість релігійних свят як факту об'єктивної реальності залежить від значення діяльності певної священної особи для церкви [6, с. 56]. Врахування ієрархічності кола святих дозволяє окреслити такі групи культових геортонімів: а) найменування свят на вшанування *Ісуса Христа* і *Трійці* (до них належать і геортоніми на честь культових предметів); б) найменування свят на честь *Пресвятої Діви Марії* (і куль-

тово-предметні геортоніми); в) найменування свят, що вшановують *подвижників церкви і культові предмети*, пов'язані з ними. Із цієї групи виокремлюються назви свят на честь *пророка Іоанна Предтечі*, оскільки в їхню основу покладено події земного життя і буття після смерті, що є специфічною ознакою «христово-богородицьких свят», наприклад: *Різдво чесного славного Пророка та Хрестителя Господнього Іоанна, Знайдення голови Предтечі й Хрестителя Господнього Іоанна*. До складу геортонімів останньої групи входить *власне ім'я* як обов'язковий компонент, а на належність його до агіонімів вказують слова *святий* або *пророк, апостол, мученик* тощо, що мають у собі сему *святий*, наприклад: *День Святого Миколая, Святої Філоніди, Святого Григорія Богослова*.

На рівні диференційної гіпосеми *тілесний/безтілесний* виокремлюються геортоніми свят на честь людей, наприклад: *Блаженної Тайсії, Преподобної Ганни та сина її Іоанна*, і на честь ангелів (архангелів), наприклад: *Собор Архістратиґа Михайла та інших Небесних Сил безтілесних; Собор Архангелів Гаврила, Рафаїла, Уріїла*.

Геортоніми «людських» свят за часовою ознакою і ознакою «придїлення» поділяються на пророцькі (*Пророка Іоада, Пророка Захарії*) й апостольські (*Апостола Фоми, Апостола Андрія Первозваного*). За кількістю осіб, які вшановуються, подвижницькі геортоніми поділяються на одноособові (*Мученика Нестора Солунського*), парні (*Преподобних Авраамія та Копрія Печензьких*), колективні (*Мучеників Євдоксія, Зінона та Макарія*), комутативні (*Преподобного Ксенофонта, дружини його Марії та синів їх Аркадія та Іоанна*).

Деякі частини багатоденних і одноденних свят нерідко мають самостійні назви. Серед них можна виокремити геортоніми на позначення частин свята (події) – подійнопартитивні (*Страшний тиждень*), частина тижня – тижневопартитивні (*Чистий четвер*) і частини доби – добовопартитивні (*Надвечір'я Благовіщення*). До аналізованих одиниць ми віднесли і лексему *піст*, оскільки всі *пости* стосуються свят на честь певних святих, наприклад: *Великий піст, Петровський піст, Успенський та Різдвяний пости*.

За нашими спостереженнями, у народному сприйнятті відбулося переосмислення більшості *церковних свят*, що спричинило появу великої кількості еквівалентів їхніх назв. Так, іншомовні агіоніми отримали українське фонетичне оформлення (*Іоанн – Іван*); редукувалися повні церковні назви (*Покров Пресвятої Богородиці – Покрова*); у народному календарі закріпилися християнські свята, які певним чином були пов'язані з дохристиянськими віруваннями (*Різдво чесного славного Пророка та Хрестителя Господнього Іоанна – Івана Купала*). Різними способами передається значення свята або зверхність одного щодо іншого (*Віддання Різдва Богородиці, Передандрія, Петрівка*). В основі номінації багатьох назв стає атрибутика події (*Водохреща, Громниця*).

Співіснування двох календарів – *народного і церковного* – стало одним із факторів появи нових, синонімічних геортонімів, що, у свою чергу, сприяло розширенню лексико-семантичного обсягу наявних [7, с. 118], наприклад: *Успіння Пресвятої Богородиці і Перша Пречиста; Святий вечір, Багатий вечір, Багата кутя*. Наявні також і антонімічні зв'язки, які виникають у системі НРС унаслідок того самого свята у різні пори року (*весняний Лука – осінній Лука*), або різних святих, свята на честь яких протиставлені у часі: *«На Явдохи вода, то на Юрія трава»* [4, с. 207].

В аналізованій підсистемі має місце і полісемія, яка простежується, якщо в календарі є декілька свят на честь певного святаго і кожне з цих свят у побуті названо за його ім'ям, наприклад: *Предтечі, Івана Предтечі* те ж саме, що і *Зачаття чесного, славного Пророка й Хрестителя Господнього Іоанна (29.09/06.10), Усікновення глави Пророка, Предтечі й Хрестителя Господнього Іоанна (29.08/11.09), Собор Предтечі та Хрестителя Господнього Іоанна (07.01/20.01)*. Багатозначним може бути і парний геортонім, наприклад: *Свято Бориса і Гліба*, яким позначено і день *смерті Бориса (24.07/06.08)*, і день *перенесення мощей Бориса і Гліба (02.05/15.05)*.

Омонімічні зв'язки виникають, коли антропоморфні агіоніми, що мають однакове звучання, позначають різні об'єкти номінації. Так, геортонім *Параскеви* є омонімом на позначення трьох різних свят, наприклад: *Преподобномучениці Параскеви (26.07/08.08), Преподобної Параскеви Сербської (14.10/27.10), Мучениці Параскеви, нареченої П'ятниці (28.10/10.11); Преподобного Миколи ченця (24.12/6.01), Святителя Миколи, чудотворця (6.12/19.12)*.

Паронімічні зв'язки встановлюються унаслідок народної етимологізації геортонімів, наприклад: *Обретіння глави Іоанна Хрестителя – Обретіння – Обертання*.

Висновки. Отже, проведене дослідження дозволило зробити такі висновки.

1. Як мовний засіб відображення певного фрагмента об'єктивної реальності лексеми тематичної групи назв *релігійних свят* характеризуються бінарною денотативною віднесеністю, що дає змогу розглядати їх і як ядерне угруповання семантичного поля події, і як периферійний сегмент функціонально-семантичного поля темпоральності. Темпоральна семантика *геортонімів* активізується за умови виконання ними календарної функції.

2. Релігійні *геортоніми* поділяються на офіційно-церковні і побутові. Характерною особливістю перших є максимальна експлікація ознак позначуваного предмета, вибір яких нерегламентований.

3. Лексична парадигма НРС формується офіційно-церковними *геортонімами* та їхніми діахронічними синонімами, що можуть виникати внаслідок нових формувань або побутовими назвами.

4. Творення народних назв, синонімічних офіційним *геортонімам*, супроводжується транслітерацією іншомовних власних імен, антропоморфізацією агіонімів, детермінологізацією, що спричиняє появу морфологічних, словотвірних і фонетичних варіантів НРС.

5. *Геортоніми* як одиниці лексичної системи утворюють синонімічні ряди, виявляють антонімічні зв'язки між словами – компонентами НРС, можуть бути полісемічними й омонімічними. Активним процесом у групі побутових *геортонімів* є паронімічна атракція.

Дослідження релігійних геортонімів – це спроба проникнути в далеке для нас минуле, в «позалюдські» закони зв'язку людини з Богом, із Космосом, відновлення просвіту людського мислення і світовідчуття.

Література:

1. Яворська Г.М. Перспективна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Г.М. Яворська. – К., 2000. – 288 с.
2. Булгаков С.В. Православие: праздники и посты / С.В. Булгаков. – М., 1994. – 575 с.

3. Булашев Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г.О. Булашев. – К., 1992. – 414 с.
4. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / О. Воропай. – К., 1991. – 450 с.
5. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова / С.Я. Єрмоленко. – К., 1987. – 244 с.
6. Алмазов С.Ф. Праздники православной церкви / С.Ф. Алмазов, П.Я. Питерский. – М., 1962. – 255 с.
7. Шамота А.М. Переносне значення слова в мові художньої літератури / А.М. Шамота. – К., 1967. – 126 с.

Коробко Т. А. Событийно-темпоральная семантика названий религиозных праздников

Аннотация. Стаття посвящена проблеме исследования языковой картины мира украинского народа. Известно, что вера влияет не только на повседневную жизнь человека,

но и создает его мировоззрение, которое непосредственно выражается в языке. Язык играет ключевую роль в формировании духовного сознания народа.

Ключевые слова: языковая картина мира, христианство, религиозные праздники, культура, лексема, семантика, концепт, идеонимы, геортонимы.

Korobko T. Eventful and temporal semantics of names of religious holidays

Summary. The article is devoted to the study of the Ukrainian people's linguistic world picture. Faith is known to influence a man's everyday life, it also creates their outlook which is directly reflected in the language. Language plays a key role in forming spiritual conscience of people.

Key words: linguistic world picture, Christianity, religious holidays, culture, lexeme, semantics, concept, ideonyms, heortonyms.

*Литвин Л. М.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української літератури
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*

БІБЛІЙНІ КОНЦЕПТИ В ЗАГОЛОВКАХ: ІНТЕНЦІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Анотація. У статті досліджуються інтенції авторів сучасної української літератури, які маніфестуються через біблійні концепти текстових заголовків. Було встановлено приблизний обсяг заголовків, який підлягає аналізу, названо головні біблійні концепти та авторські інтенції, які інспірували їхню появу. Для верифікації припущень в окремих випадках було залучено письменницький біографічний матеріал.

Ключові слова: авторська інтенція, інтенційний світ, задум, біблійний концепт, заголовок, текст.

Постановка проблеми. Ідея вивчення авторських інтенцій набула актуальності у світовому літературознавстві ще з 90-х рр. XX ст., потіснивши рецептивну естетику, базовану на читацькому пріоритеті. Вона одержала науково-теоретичне обґрунтування і розвиток у працях Е. Гуссерля, А. Гурвича, Дж. Серля, Ф. Брентано, Ж.-П. Сартра, Д. Деннетта, Т. Адорно, Ф. Брентано та ін. Дискусія про сучасне авторство, авторську інтенцію, інтенційний світ точиться у літературознавчих колах, які поділяють концепції феноменологічного аналізу. Р. Інгарден розмежував реальний і художній (інтенційний) світ людської свідомості, що проявляється через мовний і предметний рівні. Теоретики інтенційності класифікують авторську спрямованість або за творчим задумом і художнім завданням, або лише за внутрішньотекстовими фактами. І перший, і другий напрями заперечують біографічний підхід до вивчення тексту, який змушує реципієнта приписувати авторові насправді не властиві йому інтенції. Так, Д. Уліцька не вважає інтенцією «переживання автора і реципієнта, а також навіть його фізичний стан» [1, с. 120]. Для розуміння намірів потрібен текст, а заголовок фазовим способом пов'язаний із текстом, тому, за нашим припущенням, теж виявляє авторські інтенції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві авторські інтенції досліджували М. Гірняк, М. Зубрицька, О. Лапко, О. Новак, Н. Шляхова, О. Юдін та ін. Їхніми зусиллями окреслилася тенденція до повернення теорії автора, за якою саме авторові, а не читачеві, надається пріоритет у появі твору. Отже, набуває актуальності поняття «авторська інтенція» (термін А. Компаньона), коли сенс висловленого в тексті диктується лише авторськими намірами, які цілковито ігнорують читача, або читач уявляється ідеальним (тотожним авторові). Однак в українській науці сам термін ще не став загальноживим. М. Зубрицька говорить про інтенційність як про «фундаментальну структуру самої свідомості» [2, с. 794]; Ю. Ковалів, по суті, отожднює інтенцію із задумом [3]; Р. Гром'як дає визначення лише інтенціональності літератури, маючи на увазі «створеного письменником світу як самостійного і своєрідного утворення, якому властиві ознаки літературної фікції» [3, с. 315].

Метою статті є встановлення авторських інтенцій у назвах тих творів сучасної української літератури (90-ті рр.

XX ст. – 10-ті рр. XXI ст.), у яких домінують концепти біблійного походження.

Виклад основного матеріалу. Заголовки з біблійними концептами часто використовуються письменниками. Оскільки таке використання потребує знань Біблії, то сам спосіб використання прототексту, за Л. Скориною, можна вважати «свідомою авторською стратегією» [5, с. 241], яка реалізується у чотири способи: 1) заголовки, що співвідносяться із назвою прототексту; 2) ті, в яких згадується певний важливий компонент тексту-донора; 3) заголовки, що наслідують певну номінативну «модель»; 4) заголовки, що апелюють до певної жанрової моделі [5].

Експлуатуючи будь-який із способів називання тексту, автор виявляє свої інтенції як у тексті, так і в його заголовку, оскільки, як вважає Н. Фатєєва, «зміст тексту спрямований до заголовка як до межі завершеності» [6]. Цієї думки дотримується і В. Мислива, зазначаючи, що «заголовок може становити не тільки повноцінну частину тексту, а й вказувати на авторські інтенції, додавати множинність смислів» і виражати «концепцію задуму автора» [7, с. 112].

Науковці одностайно нарікають на труднощі визначення авторських інтенцій. Однією із причин називають ту, що «заголовки різноманітних творів по-різному співвідносяться із категоріями проспекції та ретроспекції, чим створюють варіативні зв'язки між художнім текстом і його назвою» [6]. Особливо це стосується творів постмодерного напрямку, для яких актуальними є «авторська маска» і читацька співтворчість. Однак і в цьому разі можемо досліджувати комунікативні інтенції.

Маючи певний задум (стратегію), автор звертається до універсальної системи концептів, серед якої віднаходить біблійні, і обирає один із них для заголовка в тому разі, якщо він найбільш вдало маніфестує його індивідуальну концептосферу. Автор спрямовує свій задум до того концепту, який розгорне і завершить творчий акт митця.

У заголовку біблійний концепт стає стержнем, маркером ідеї твору. Є письменники, у заголовках яких біблійний концепт присутній майже постійно. Так, Олесь Ульяненко зізнавався, що для нього «перша книжка, головна – це Біблія, Євангеліє. І не те, що там написано, а дух, який звідти йде» [8]. Тактично намір втілити ідею Біблії реалізувався у низці його творів, які корелюють із біблійними назвами, іменами, притчами: «Знак Саваофа», «Дофін сатани», «Квіти Содому», «Перли і свині», «Ангели помсти», «Пророк». Ці твори належать уже зрілому майстрові, який так називав лише романи, що загалом свідчить про концептуальну широту його творчого задуму.

Багато авторів використовували в заголовках біблійні концепти лише один раз, але на переломному етапі творчості або ж у її підсумку. Так, Ігор Римарук останню прижиттєву збірку назвав «Сльоза Богородиці», нагадавши про кінець Ісусового

земного життя. Оксана Забужко перехід від поезії до прози ознаменувала повістю «Книга Буття, глава четверта», назва якої проспективно вказує на події, згадані у відповідній частині Біблії, та виявляє буттєвість як онтологічну парадигму. Буттєвий концепт задекларовано і в романі Люко Дашвар «Биті є», у якому авторка звуковою грою вказує на буття як подолання труднощів, та в поетичній збірці Костя Москальця «Нічні пастухи буття». Поет свої інтенції конкретизує аж трьома епіграфами.

Концепт «ангел» у заголовках серед решти біблійних концептів, за нашим нерепрезентативним спостереженням, тримає першість. Варто назвати бодай основні з них (Надія Гуменюк «Янгол у сірому», Ольга Компанієць «Обличчя янгола», Ірина Хомин «Перо ангела», Наталія Очкур «Янголи, що підкрадаються», Василь Босович та Олександр Столяров «Ангел з патефоном», Ольга Василюк «Мій друг – янгол», Софія Коврига «Янголи Києва», Олесь Ульяненко «Ангели помсти», Володимир Цибулько «Ангели і тексти», «Ангел спротиву», «Ангел в піраміді», Євген Пашковський «Осінь для ангела», Неда Неждана «Угода з ангелом», Анна Багряна «Є в ангелів – від лукавого», Наталка Максимчук «Коли ангели не сплять»). Згаданий концепт у різних контекстах є носієм різноманітних позитивних конотацій, за яким проявляється симпатія автора.

Значно рідше автори використовують концепт «диявол» (Світлана Тяпіна «Справа про диявола та вбиту наречену», Юрій Андрухович «Диявол ховається в сирі», Олесь Ульяненко «Дофін сатани») з виразною негативною конотацією.

Т. Гундорова називає «пошуки раю, «незайманій землі» ... постчорнобильським синдромом в українській літературі» [9, с. 135], письменницькою мрією, яка перебуває в опозиції не лише до дійсності, а й до трагічних сторінок національної історії. Опозиція сакральне/профана, задана в заголовку, виказує авторську ностальгію за раєм, бажання перебувати в сакральному світі, увиразнює величезну прірву між раєм і людиною. Таким чином, синдром туги за раєм і його пошуки проявились у заголовках Артема Вишневецького «Козак Мамай і ключі від Раю», Люко Дашвар «Рай. Центр», Ярослава Верещака «Дорога до раю».

Низка авторів акцентують увагу на «ідеї кінця світу, кінця сенсу життя» [9, с. 59], про який Т. Гундорова говорить як про визначальний у вітчизняній літературі сьогодення і проявлений через концепт апокаліпсису. Етапи історії України, трагічні події приватного життя героїв співвідносні з біблійним кінцем світу (наприклад, у Станіслава Стриженюка «Судний день. Батурич», Василя Базіва «Армагеддон на Майдані», Марії Матіос «Нація. Одкровення», Юрія Щербака «Час смертохристів», Леоніда Пастушенка «Судний день Пілата, прокуратора Іудеї»).

Доволі продуктивним для авторів виявився апостольський концепт, який передбачає використання аксіологічної символіки зрадництва Іуди (в заголовках Сергія Жадана «Генерал Юда», Віктора Гриценка «Дванадцятий апостол», Олексія Тимофєєва «Апостольські відвідини») та верховенства апостола Петра (Юрко Ілленко «Доповідна Апостолові Петру»).

Ретельно досліджені Т. Вільчинською концепти «Бог», «Богородиця», «пророк» у заголовках указують на різні шляхи авторських богошукань. Імена Божі в назвах текстів актуалізуються Сергієм Жаданом «30 доказів існування Бога (і 29 заперечень)», «Господь симпатизує аутсайдерам: 10 книг віршів», Олесем Ульяненком «Знак Саваофа», «Пророк», Богданою Матіяш «Розмови з Богом».

Образ Богородиці через різні її імена домінує у кількох текстах (Ігор Римарук «Сльоза Богородиці», Марія Матіос «Черевички Божої матері», Сергій Жадан «Життя Марії») з явними інтенціями захоплення материнською жертвовністю.

Маріанна Кіяновська, вдаючись до атракції уваги на образі біблійного Адама, плавно переводить її на єдність/опозицію: Адам/Єва, чоловіче/жіноче.

Можна погодитись із О. Галетою, що використання Іреною Карпою у заголовку «Сни Ієрихона» назви старозавітного міста виказує авторське «особливе бачення, погляд всередину, бачення символічного світу ... Це також погляд зсередини на історію, на всю історію як вона є – історію творення світу, історію людини. Погляд всередину себе» [10, с. 249].

Галина Пагутяк назву повісті «Гірчичне зерно» асоціативно пов'язує із біблійною притчею, у якій гірчичне зерно порівнюється із Царством Небесним.

Марія Влад вдається до прийому поширення назви твору «Святий Йосиф Обручник» (роман про Святу Родину), звернувши увагу на скромного персонажа біблійної історії. Письмениця зізнається у власних інтенціях, коли згадує, що «творила книгу для родинного читання, найперше – для дітей. Тому писала її дуже дохідливо, щоб було цікаво читати, щоб молоді читачі (та й дорослі теж) вчилися правильно будувати сім'ю, берегти її» [11].

Використання концепту «євангеліє» у сучасних заголовках набуло поширення не лише як жанровий формат (оповідь про життя Ісуса Христа у версіях чотирьох авторів, що становлять канонічне євангеліє), а і як ідея «доброї новини про спасіння людства». За цим зразком названо драму Анатолія Крима «Євангеліє від Івана». Традицію апокрифічних євангелій продовжили Роман Іваничук «Євангеліє від Томи», Богдан Стельмах «Євангеліє від Тараса» (у якому акцентується національна ідея), Віктор Абузаров «Євангеліє від Євгенія» (з увагою до сучасності і звукової гри). Володимир Войтенко в заголовку «П'ята євангелія» пропонує свою версію як п'яту канонічну в євангельській історії. Фіксована низка біблійних подій зруйнована в назві «Перерване Євангеліє» К. Петрова. До низки прозових і драматичних творів слід долучити поетичне «Євангеліє від ластівки. Вибрані твори» Ірини Жиленко.

Заголовок без сучасного контексту вказує намір показати біблійну історію Ісусових часів (Л. Чупіс «Плач над Юдою», Л. Пастушенко «Судний день Пілата, прокуратора Іудеї», В. Гриценко «Дванадцятий апостол», В. Войтенко «П'ята євангелія», В. Мулеса «Зірка над Віфлеємом»).

Висновки. Авторські інтенції у заголовках сучасних українських письменників реалізовано через надання додаткових смислів таким біблійним концептам, як буття, рай, янгол, апокаліпсис, армагеддон, євангеліє, Єрихон, біблійним іменам Господь, Саваоф, Ісус, Марія, Богородиця, Йосиф, Петро, Юда та ін. Було виявлено явні і приховані інтенції. Зокрема, явні інтенції: нагадування, атракція уваги на важливих деталях, через які проявляється авторська симпатія, захоплення, відраза. Окремі біблійні концепти вказують на інтенцію демонструвати риси напряму, у межах якого створено текст, індивідуального стилю письменника. Приховані інтенції виявляються через авторські знаки (слухові, зорові, просторові, часові, сатирично забарвлені тощо). Комунікативна інтенція автора виявляється у відвертому апелюванні до декодувальника.

Література:

1. Уліцька Д. Феноменологічна філософія літератури / Д. Уліцька ; пер. з польськ. С. Яковенка // Література. Теорія. Методологія. – 2-ге вид. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 114–135.
2. Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – 2-ге вид. – Львів : Літопис, 2002. – 832 с.
3. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. Т. 1 / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – 608 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К. : Академія, 1997. – 752 с.
5. Скорина Л. Розпізнавання інтертекстуальних заголовків: текст, контекст, інтертекст (на матеріалі українського письменства 1920-х років) / Л. Скорина // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія «Філологічні науки (літературознавство)». – 2016. – № 1 (17). – С. 238–242.
6. Фатеева Н. Синтез целого: На пути к новой поэтике / Н. Фатеева. – М. : Новое литературное обозрение, 2010. – 352 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nlobooks.ru/node/47#sthash.XYF3YH1m.dpuf>.
7. Мислива В. Паратекстуальні елементи у творчості Оксани Забужко / В. Мислива // Літературознавчі студії . – 2011. – № 5. – С. 110–116.
8. Слабошпицька О. Олесь Ульяненко – про себе, творчість, Бога і життя загалом. Без цензури... / Олена Слабошпицька. – К. : Махаон-Україна, 2011 – 289 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jean123.sumno.com/literature-review/oles-ulyanenko-pro-sebe-tvorchist-boga-i-v-tsilomu/>.
9. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 263 с.
10. Галета О. Незнайоме тіло сучасної української прози: жіноча література від Василя Габора / Олена Галета // Парадигма. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – Вип. 6. – С. 234–266.
11. Мудрицька А. Ода чоловікові, якому Бог довірив виховання Свого Сина / Аліна Мудрицька // Гуцульський край. – 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gk.if.ua/2010/08/27/1522/>.

Литвин Л. Н. Библийские концепты заглавий: интенции современных украинских писателей

Аннотация. В статье исследуются интенции авторов современной украинской литературы, манифестирующиеся через библийские концепты текстовых заглавий. Было определено приблизительный объем заглавий, подлежащих анализу, названо главные библийские концепты заглавий и авторские интенции, инспирирующие их образование. Для верификации предположений в отдельных случаях приобщался писательский биографический материал.

Ключевые слова: авторская интенция, интенционный мир, замысел, библийский концепт, заглавие, текст.

Lytvyn L. Biblical constructs in titles in the quality of modern Ukrainian writers' intents

Summary. In this article is put an objective of research of intents of authors of modern Ukrainian literature, that are demonstrated by such internal-texted facts as biblical constructs of titles. One determined approximate amount of texts and titles, that should be analyzed. Main biblical constructs of titles and authorial intents that inspired their appearance also were mentioned. For the verification of presumptions in some cases some authorial biographical materials were used for better understanding of artist's intention and artistic purpose of artist.

Key words: authorial intent, intentional world, intention, biblical construct, title, text.

*Лопушан Т. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри української літератури
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

РУСТИКАЛЬНІ ІНТЕНЦІЇ У ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

Анотація. У статті представлено дослідження особливостей побутування рустикального дискурсу у творчості Івана Франка у контексті розвитку селянської тематики і проблематики в українській літературі другої половини XIX – початку XX століття. Виявлено специфічні риси становлення і трансформації авторського підходу до творення рустикального дискурсу, які аналізуються на основі художніх і публіцистичних текстів письменника, в яких особливо виразно артикульовано заявлену проблему.

Ключові слова: дискурс, культура, рустикальний, селянство, традиція, національний.

Постановка проблеми. Проблема побутування рустикального дискурсу в українській літературі становить цікаве і перспективне поле для досліджень, оскільки донині таких було вкрай небагато. Ми використовуємо термін «рустикальний», а не селянський свідомо, намагаючись вивести його поза межі опозиції «місто – село». Йдеться про своєрідність селянського світогляду і культури загалом та її опозиційність культурі «офіційній», визнаній мірилом цивілізованості у сформованій християнством системі моральних і естетичних цінностей, маркованою як «західна», «європейська» тощо. Однак ця культура, що постала на підвалинах древньої середньоморської цивілізації протягом століть чи навіть тисячоліть, була досить скептично налаштована щодо селянства, вбачаючи в ньому щось середнє між світом природи і цивілізацією. Тому й домінуючий погляд на культуру селянства полягав у визнанні її недосконалою, такою, що потребує художнього переосмислення, зрештою – рустикальною. Чи не найкраще причини такої окремішності селянської самосвідомості і культури сформулював В. Липинський: «Хлібороб – це земля. Отчизно, Батьківщина хлібороба єсть його земля, а його націю – народ, що ту землю заселяє. «Націоналізм» хлібороба зветься патріотизмом. Нація і земля в понятті хлібороба – це синоніми» [1, с. 273]. А тому, коли перед українською інтелігенцією у XIX – на початку XX століття постало завдання творення модерної нації, найпроблемнішим виявилось питання, як перетворити селян в українців, за аналогією із процесом, що його описав у своєму дослідженні стосовно французів Е. Вебер [2]. За умов колоніальної залежності цю місію взяли на себе українські письменники.

Виклад основного матеріалу. Іван Франко належить до тих нечисленних очільників нашого народу, які за свого життя формували національний політичний і літературний дискурс, чия діяльність стала визначальною у процесі становлення модерної нації. У його творчості виразно простежується еволюція поглядів від молодечого захоплення марксістськими ідеями до важких роздумів про шляхи виведення українського селянства з упослідженого становища, дуже точно артикульованого ним у поетичних рядках: «Де заглянуть у хату, / гине втіха, достаток; / ті три черви зовуться: / коршма, лихва, податок» [3, т. 3, с. 40].

Що це не тимчасовий момент письменницької зневіри, а досить чітко окреслена прикмета літературного дискурсу засвідчує аналіз уявлень про селян української інтелігенції 60–80-х XIX ст. Т. Портнової, яка констатує, що «романтична візія кольорового села і селянина, що переважно святкує, села чорновусих веселих парубків, співучих дівчат та дідів, що оповідають про минуле, представлена ще в «Основі», поступається безпросвітним панорамам щоденного лиха, а тема сільської бідності і стагнації стає своєрідною часткою національного міфу» [4, с. 163].

Чітке усвідомлення І. Франком неминучості відмови від живучого в літературному дискурсі міфу, витоки якого слід шукати, на нашу думку, у Вергілієвих «Георгіках» та пасторальній європейській поезії, розвинутого поетами-романтиками та абсолютизованого у поезії Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...» образу селянського (а ширше – національного) українського раю, засвідчує його вірш «Ще шебече у садочку соловій...» (1881), де простежуються прозорі ремінісценції: «Не так нині, як бувало! / Півсермерком не йдуть селом дівчатонька ходірком, / Не виводять співаночок на весь двір / Соловієві на вишеньці всупір» [3, т. 1, с. 40]; або у поезії «Мій краю зелений» (1880) авторська візія щасливої праці у полі перегукується із шевченківським «Сном» («На панщині пшеницю жала...»): «А люди щасливі, / Брати мов зичливі, / На прадідній ниві / Працюють поспів...» [3, т. 1, с. 44]. Однак найчастіше переважає усе ж мінорне звучання, коли йдеться про реальну дійсність, зокрема у циклі «Галицькі образки».

У прозовому доробку І. Франка емоційне сприйняття злигоднів селянства поступається місцем болючим пошукам причин і шляхів виходу зі становища, що склалося в українському селі. Адже цілком можна погодитись із О. Забужко, яка зауважує, що письменник покладав «виразні надії на темне, неясне, не фіксоване жодними формами панівної суспільної культури життя, що, мов підземні води, точиться у товщі дрімланих, незворушних і труднопіддатних на всякі там політичні переміни мас» [5, с. 27].

Центральна проблематика рустикального дискурсу Івана Франка вписується у загальний, екстралінгвальний дискурс епохи, позначеної катастрофічним здібінням селянських наділів, мізерність яких перестала забезпечувати потреби елементарного прогонування селянських родин. Звідси – надзвичайна драгливість земельного питання, руйнування традиційних звичаєво-родинних взаємин, що протягом століть визначали принципи відносин на селі. Зіткнення з новими законами «цивілізованого світу» у творах І. Франка обертається для них життєвою катастрофою, призводить до повної люмпенізації. Особливо рельєфно вписано цей процес у збірці «В поті чола. Образки з життя робучого люду» (1890). Герой оповідання «Сам собі винен» (1880) Микола Прач потрапляє під ліцитацію, втрачає усю свою маєтність і опиняється на вулиці разом із родиною, виму-

шений важко працювати, щоб викупити свій ґрунт і хату, гине на тартаку; дід Панько з оповідання «Добрий заробок» (1881) стає на старості літ безхатченком через власну довірливість і підступність чиновництва; дід-ремісник Яць Яремишин втрачає можливість підзаробити ложкарством, яким одвіку займались у його родині, через лицемірно-декларативну бездарну політику імперських урядовців. Усе це окремі історії «маленьких» людей, але всі вони вписуються у загальну тенденцію згубності модерної цивілізації для прадавнього, але надзвичайно крихкого і вразливого звичаєвого права, яким керувалася рустикальна традиція. Катастрофічність цього зіткнення двох різних суспільних систем не обмежується індивідуальними трагедіями. В оповіданні «Ліси і пасовиська» (1883) І. Франко розгортає історію конфлікту між селом і паном-землевласником, причиною якого стає невідповідність канону права звичаєвого і формальних державних законів. Письменник констатує той факт, що селянин керується насамперед пріоритетністю традиції, він володіє правом користування природними ресурсами на підставі її часової тяглості, однак модерна капіталістична епоха пріоритетним проголошує право власності, конституюване писаним законом. Отже, селяни вимушені грати на чужому полі, за чужими законами, а тому приречені на безпомічність і позірну недолугість. Можемо погодитись із думкою А. Заярюка, який констатує: «Для більшості селян головною проблемою були не стосунки з поміщиком, а стосунки з капіталістичною організацією як виробництва, так і розподілу виробленого продукту. Саме у сфері цих стосунків, не шляхом примусу, а завдяки цілком легальним чи напівлегальним механізмам при відсутності доступного кредиту, засиллі посередника, дешевизни продукту, знаходилась причина збіднення і обезземелення селян» [6, с. 551].

Конфлікт розгортається не лише в економічній і політичній, а насамперед – у світоглядній і моральній площині. Його витoki І. Франко точно діагностує у хрестоматійному оповіданні «Грицева шкільна наука» (1883). Зіткнення хлопчика із шкільним світом є моментом його ініціації, входження у нове середовище з новими законами, де набутий ним життєвий досвід, уміння, засвоєні правила поведінки не мають ніякої ваги. Тут можна провести певну паралель із гуморескою О. Вишні «Як ми колись учились», де виведено парадигму «селянської» освіти, яка паралельна, недотична до шкільної, але незрівнянно важливіша з погляду селянського. І. Франко підкреслює природний розум, кмітливість і допитливість хлопчика, а також здобуте власною працею його почесне становище на пасовищі: «Стара грива гуска, як звичайно, не хотіла йти в ряді, але попленталася поза містком і зайшла в ровок, за що Гриць швякнув її прутом і назвав «луп'ярем», – так він мав звичай називати все, що не піддавалося його високій власті на пасовиську. Очевидна річ затим, що ані білий гусак, ані грива гуска, ані взагалі ніхто з цілої череди – як їх було двадцяттеро й п'ятеро – так ані одно не знало про близьке перенесення їх володаря та воеводи на інше, далеко не так почесне становище» [3, т. 16, с. 177]. Цей не без нотки гумору опис досить точно окреслює справжній стан речей: малолітній хлопчик відповідально виконував важливу для родинного організму загалом функцію, чудово засвоївши життєво необхідні навички для успіху в конкретних обставинах. Крім того, батьки мали досить природного педагогічного хисту, щоб навчити і заохотити сина. Катастрофічні наслідки панування над госячим стадом найманого хлопчика Лучка, очевидно сироти або сина небагатих людей, засвідчують, що

обрана родиною виховна стратегія більш успішна, ніж заучування букв і складів, які ніяк не промовляють ні до розуму, ні до життєвого досвіду дитини. Ставлення І. Франка до характеру офіційної освіти та її змісту підкреслюється епіграфом: «Був Гриць премудрий родом з Коломиї, / Вчився барз добре на філософії», джерелом якого письменник називає «стару співанку», що дає нам підстави твердити, що за наявного стану речей він тонко відчував двоїстість тотального народного ставлення до шкільної освіти: з одного боку, поважного (можливість читати слово Боже!), з іншого – злегка іронічного (важко віднайти практичне застосування здобутих знань і навичок у буденному житті). У цьому контексті цікавою видається детальна біографічна розвідка Я. Грицака [7] про соціальне становище родини І. Франка та викладені в ній окремі зауваги щодо економічного становища українського галицького селянства, його світогляду і традиційних світоглядних уявлень. Наведені у ній факти переконують, що письменник, добре знаючи життя селянства, перебував певним чином у позиції стороннього обсерватора, який міг тверезо оцінити переваги і вади селянської психології, світогляду, вірувань і традицій у процесі тих радикальних суспільних змін, очевидцем яких став сам. Тому він у своїх художніх і публіцистичних текстах висловлює певний скепсис щодо успішності соціальної стратегії селянства, зануреного у власний герметичний світ. Завдяки цій герметичності воно зуміло зберегти свою ідентичність до XIX століття, але під натиском незрівнянно сильнішої цивілізаційної моделі досить швидко зруйнувалися головні засади його існування: мораль, культура, система цінностей, зрештою головне економічне підґрунтя – влада землі, яка постає для селянства як явище амбівалентне.

Особливо виразно підкреслює цю обставину І. Франко в оповіданні «Лесишина челядь» (1876). Автор вдається до контрастного протиставлення розкішної природи світу людей. Яскраві колористичні картини сонячного ранку, погожої днини і зоряної ночі перемежовані гострими діалогами між членами селянської родини. Здається, причина сварок у ній – тверда, «сукриста» вдача матері – старій Лесихи, однак письменник уже на початку твору намагається виправдати героїню, пояснюючи і гострий язик, і скупість, і немилосердність її до челяді гірким заміжжям. Вона максимально сконцентрована на господарстві, не дає спочинку ні собі, ні доньці, ні невістці, примушуючи їх працювати на межі фізичних сил: «Сонце жарило, з лиць котився піт. Сверщки цвіркали голосно та проникливо. Здавалося, що їх голос лунає десь глибоко під землею і впадає до вуха, мов острій кремінний пісок. Окрім сверщків, усе затихло, все поховалося в тінь перед палючим сонячним промінням. Лиш люди, пани сотворіння, мучаться тоді, коли спочиває природа» [3, т. 14, с. 259–260]. Єдине, що на мить втихомирює Лесишину пристрасті – це задоволення від споглядання обробленого лану. Поведінкову лінію матері продовжує у своєму ставленні до дружини і син Лесихи, який не може їй пробачити сирітство і відсутність посагу, виміщуючи свою лють постійними побоями. Не мають спокою і старий пасічник Заруба, і пастух Василько, яких родина прийняла для того, щоб впоратись із чималим господарством. Останні шукають відряди у молитві («Бог заплять! Ручечкам роботящим, і ножечкам приходящим, і головам вислухащим» [3, т. 14, с. 263] – Заруба) або в безтямному співі (Василько). Імпресіоністична замальовка наповнена автором гострим соціальним звучанням, покликаним підкреслити недосконалість людської природи, грубих реалій матеріального буття, вирватись із яких можна лише за-

нуренням у сон, молитву, пісню, закоханість, тобто у стан між буттям і небуттям.

І. Франко дуже далекий від ідеалізації селянського світу. Навпаки, він, здається, інколи жахається жорстокості рустикального звичаю і моралі (чи аморальності?!), як, наприклад, в оповіданні «Хлопська комісія» (1881). Опис жорстокого катування злодія, осмисленого, холоднокровного, що триває кілька діб і визнається громадою цілком законним, примушує мимоволі здригнути. Не даремно в описі зовнішності газди виникає порівняння «високий, крепкий, лицем червоний, як кат» [3, т. 15, с. 238]. Таким чином, злодій-невдаха ніби передбачає свою долю. На відміну від В. Стефаніка, який у новелі «Злодій» пояснює жорстокість селян згубним впливом на їхню свідомість алкоголю, а лють проявом підсвідомого, в І. Франка катування є головною метою методичного знущання «пострашити ... щоб на другий раз не лакомився на чужу працю» [3, т. 15, с. 239]. Фізичний біль замордованого до напівсмерті «яндруса» викликає співчуття в оточуючих, але вони підтримують освячене звичаєм право на помсту. Письменник вибудовує оповідь від імені злодія, тобто людини, що перебуває поза межами системи селянської спільноти і вихваляється серед собі подібних своєю стійкістю і спритністю, оскільки він відомстив своєму мучителю пограбуванням комори. Отже, маховик протистояння має потенціал розкручуватись і далі. Поряд із різними державними урядниками і землевласниками, котрі посідають вищі щаблі суспільної ієрархії, у творах І. Франка на іншому її полюсі, але так само ворожо-опозиційні селянському світу, перебувають представники ще одного чужого «міського» соціуму – злочинці. В очах селян (і письменник певною мірою поділяє цю думку) місто є середовищем, що неминуче веде людину до деградації (такий підхід характерний для українського письменства загалом, досить пригадати «Повію» Панаса Мирного). В оповіданні «Odi profanum vulgus» (1899) письменник показує страшну моральну деградацію і загибель чорно вихованого простою сільською бабою хлопчика Петруся, причиною чого стає лицемірна байдужість його рідного батька, котрий не побажав визнати незаконнонародженого, і вплив «батьків» – львівських люмпенів. До цієї проблеми І. Франко повертається в оповіданнях «Яндруси» (1905), «Ріпник» (1877), повісті «Лель і Полель» (1887), пунктирно окреслена вона в романі «Для домашнього огнища» (1892) тощо.

Водночас у творчому доробку письменника виразно простежується прагнення віднайти шляхи подолання кризового становища українського селянства, виходячи з усвідомлення того, що, за його висловом, це має бути «не виключно війна суспільна, питання шлунку і соціалізму; це не виключно війна релігійна, питання віри та розуму; не виключно війна політична, питання централізму чи автономізму, рівноправності чи денационалізації; це сплетення всіх тих і ще багатьох інших питань, це боротьба кожної людської особистості, що прагне, з одного боку, до можливого розширення сфери свого буття і своєї діяльності, свого індивідуального розвитку, а з другого боку, до якомога ширшого та одноставного усупільнення, об'єднання одиниць з метою зміцнення їх сил в боротьбі за існування» [3, т. 28, с. 145]. Болючість роздумів про шляхи емансипації українського селянства, яке він вважає верствою, що «найбільше живе під впливом нівелюючої традиції», «найменш диференційованою» і такою, що має «найменше можливості для висунення яскравих індивідуальностей» [3, т. 48, с. 146], коли йдеться про спроможність відстоювати свої права, виявляється

я і у художніх текстах, зокрема в романі «Перехресні стежки» (1900), оповіданні «Хома з серцем і Хома без серця» (1904). Щодо останнього, то визначальним сюжетотворчим елементом тексту є двоїста опозиція, що виявляє глибоко особистісні переживання І. Франка. Тут можна погодитись із Р. Голодом, який зауважує: «Протиставляючи головних героїв твору, письменник не тільки робить їх виразниками протилежних ідеологічних концепцій, що побутували на той час у середовищі інтелегентної української молоді, а й надає їм ролі «живих символів» різних боків амбівалентного людського «Я» письменника. Палкі промови, що їх проголошують Хома з серцем і Хома без серця, нагадують уривки з публіцистичних творів самого Франка, а їхній діалог інколи нагадує внутрішній монолог автора» [8, с. 219]. Вражає точність інтуїтивного письменницького передбачення безперспективності ірраціонально-чуттєвого підходу до розв'язання селянського питання, який, як ми знаємо, зрештою завершився соціальною трагедією, революцією. У ній постраждало саме селянство, а також майже всі, хто спонукав його до революційних виступів. Єдина можливість, на думку І. Франка, подолати цивілізаційну прірву – це «омужичитися», перейнятися селянськими проблемами та їхнім способом існування. Але, як бачимо на прикладі Хоми без серця, це не означає деградацію, навпаки – крок назустріч, метою якого є розвій селянського буття.

Висновки. Отже, структура рустикального дискурсу у творчому доробку Івана Франка відзначається складністю і розмаїттям взаємодій у річищі загального суспільного і літературного дискурсу про селянство. Письменник намагається знайти відповіді на найбільочіші питання свого часу, розв'язання яких, на його думку, могло б стати запорукою становлення модерної української нації без розриву з її потужною рустикальною традицією. Однак слід констатувати, що, на нашу думку, українська рустикальна традиція за своєю суттю є антимодерністичною, оскільки головним чинником, що забезпечував її існування і тяглість, був фактор герметичності, замкненості в локальному національному просторі.

Література:

1. Липинський В. Універсалізм у хліборобській ідеології. Лист до проф. Яворського / В. Липинський // Липинський В. Історико-політична спадщина і сучасна Україна. – К. – Філадельфія, 1994. – С. 267–275.
2. Weber E. Peasants into Frenchmen The modernization of Rural France, 1870–1914 / E. Weber. – Stanford, 1976.
3. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К., 1976–1986.
4. Портнова Т.В. Селянство в уявленнях української інтелігенції 60–80-х років XIX століття : дис. ... канд. істор. наук : спец.: 07.00.01 «Історія України» / Т.В. Портнова ; Дніпропетров. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2008. – 211 с.
5. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. Забужко. – К., 1993. – 126 с.
6. Заярнюк А. «Селянство» як категорія соціально-історичного аналізу (на прикладі Східної Галичини XIX ст.) / А. Заярнюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2006–2007. – № 15. – С. 543–554.
7. Грицак Я. Іван Франко – селянський син? / Я. Грицак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2006–2007. – № 15. – С. 531–542.
8. Голод Р. «Напряг реальний з закраскою романтичною...»: до питання про особливості творчого методу Івана Франка / Р. Голод // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2004. – Вип. 15. – С. 219–222.

Лопушан Т. В. Рустикальные интенции в творчестве Ивана Франко

Аннотация. В статье представлено исследование особенностей рустикального дискурса в творчестве Ивана Франко в контексте развития крестьянской тематики и проблематики в украинской литературе второй половины XIX – начала XX века. Исследованы специфические черты становления и трансформации авторского подхода к созданию рустикального дискурса, которые анализируются на основе художественных и публицистических текстов писателя, в которых особенно выразительно артикулирована исследуемая проблема.

Ключевые слова: дискурс, культура, рустикальный, крестьянство, традиция, национальный.

Lopushan T. Rustical intentions in Ivan Franko's works

Summary. The research deals with the investigation of the peculiarities of functioning of rustical discourse in Ivan Franko's works in the context of development of rural themes and problems in Ukrainian literature in the second part of the 19th and the beginning of the 20th century. Specific features of formation and transformation of author's approach to making rustical discourse are analyzed on the basis of the author's feature and publicistic texts where the problem investigated is clearly expressed.

Key words: discourse, culture, rustic, peasantry, tradition, national.

*Льохарт Д. О.,
старший лаборант кафедри української літератури
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

СВОЄРІДНІСТЬ ЖАНРУ МОЛИТВИ В ПОЕЗІЇ ВІРИ ВОВК

Анотація. У статті окреслено специфіку жанру молитви в поезії Віри Вовк. Визначено основні жанрово-тематичні модифікації індивідуально-авторських молитов письменниці. Молитовним текстам Віри Вовк властива різновекторна адресація (Бог, Богородиця, Україна, природа, поезія). Поезії-молитви служать засобом вираження світовідчуття письменниці, ознакою побожності та духовності.

Ключові слова: Віра Вовк, молитва, жанр, жанрова модифікація, Ісус Христос, Богородиця.

Постановка проблеми. У поетичному доробку Віри Вовк чималу групу становлять поезії-молитви. Деякі з них мають жанрове маркування, яке подається у назві, інші ж ми зараховуємо до відповідного жанру, зважаючи на зміст та структуру поезій, тобто за формальними і змістовими характеристиками. Дослідження поетичної молитви Віри Вовк дозволить не тільки визначити нові аспекти у вивченні творчості письменниці, а й допоможе зрозуміти специфіку жанру молитви в українській літературі ХХ – початку ХХІ ст., збагативши корпус молитовних текстів цього часу творами авторки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві існує низка досліджень, у яких простежено різні аспекти функціонування жанру молитви в українській літературі. Серед них варто назвати публікації В. Антофійчука, І. Бетко, Т. Белобрової, Т. Бовсунівської, Г. Віват, І. Даниленко, І. Дмитрів, І. Ісіченка, О. Ткаченко, В. Чотарі та ін. Утім, незважаючи на значну кількість досліджень, які присвячені цій темі, високий фаховий рівень авторів, обґрунтованість наукових позицій, поза увагою залишається молитовна поезія середини ХХ – початку ХХІ століть, чим і зумовлена актуальність цієї статті.

Зазначимо, що спеціальних досліджень щодо вивчення й аналізу молитви як літературного жанру в поетичному доробку Віри Вовк немає. Із теоретико-методологічного погляду спиратимемося на монографію І. Даниленко «Молитва як літературний жанр: генеза та еволюція», у якій окреслено генеалогію цього жанру, запропоновано класифікацію основних жанрових моделей, а також проаналізовано особливості індивідуально-авторських молитов ХІХ та ХХ століть.

Мета статті – з'ясувати особливості молитовної лірики Віри Вовк та визначити основні жанрово-тематичні різновиди поезій-молитовних письменниці.

Виклад основного матеріалу. Поезії-молитви Віри Вовк – це не стилізація канонічних текстів молитов, це індивідуально-авторські твори, вільна (особиста) молитва, яка виражає ставлення до Бога та сокровенні почуття, процес богошукування і богопізнання. Таку рису творчості підкреслює і дослідниця М. Коцюбинська, коли говорить про поезію письменниці: «Це світ, світ своїх «інтимних» взаємин людини з Богом, свої шляхи наближення до Бога, осягнення його» [11, с. 17]. Варто відзначити, що у віршах-молитвах Віри Вовк ідеться не лише

про особисті прохання, власне спасіння, а й про важку долю українського народу та його порятунк.

Спіраючись на дослідження В. Антофійчука, Т. Бовсунівської, І. Даниленко, можемо стверджувати, що вірші Віри Вовк виражають такі жанрово-тематичні різновиди літературної молитви:

- молитва-прославлення («Різдво», «Перед яслами», «Радуйся ниво...», «Ти в Серафимі», «Ти, мов у ягодах», «Палися, палися», «Досвітня зоре, Діво пречиста»);
- молитва-хвала («Пісня хвали»);
- молитва-гімн («Заплакана маївка»);
- молитва-подяка («Молитва Вселенної», «Поезія»);
- молитва-прохання ліричного суб'єкта за себе («Три бажанья», «По ранковому небу...», «Навчи мене мови істини», «Насіння маку...», «Сон», «Коли мене палитимуть», «Срібна Богородиця»);
- молитва-клопотання за інших (або за себе й інших) («Молитва (Маріє, квітку мудрого Єгови)», «Ти, що долонею затуляєш...», «Ти стоїш у повітрі», «Богоцвіте, схили голову...», «Серед нашої ночі», «Матінко королева», «Простели своє світло над нами», «Нетлінний квіте...», «Світло любові нам дай», «Ти майорієш нам у висоті...», «Хорони нас від гордості злої», «Ти, що у грудях», «Благання», «Libera nos, Domine», «Скрипка», «Музико», «Рання молитва»);
- молитва-медитація («Favelas», «В Євангелії золотолісто...», «Будь з нами», «Вечірні вітрила неба»);
- молитва-рефлексія («Дарунок», «Іконостас», «До Христа»);
- молитва-сповідь («Невже я обгулялася...»);
- молитва-покаяння («Каяття»);
- молитва-докір («До Покрови»).

За типом адресата поезії-молитви Віри Вовк поділяємо на такі дві підгрупи:

- молитви зі зверненням до вищих сил: до Ісуса Христа («Дарунок», «Іконостас» та ін.), Богородиці («Молебень до Богородиці», «Молитва (Маріє, квітку мудрого Єгови)» та ін.) та інших святих, зокрема до Святого Миколая («Придорожня капличка», «Молитва (Святий Миколаю)»);
- молитви зі зверненням до сакралізованих земних предметів та істот:
 - а) до близьких осіб – до матері («До старої матері», «Матінко»);
 - б) до земних понять та навколишньої дійсності – до України («Святість», «Україні», «Пригорни мене», «Тобі, єдина...», «Голосіння»), поезії («Поезія»), музики («Музико, безслівна молитво»), скрипки («Скрипка»), дня («Рання молитва», «Благословенний будь, мій дне!»), травня («Травню ласкавий»), природи («Навчій нас трави покори»).

Молитви-прославлення здебільшого звернені до Богородиці, вони безкорисливі, адже письменниця величає Божу Матір за те, що вона є, прославляє її мудрість, доброту, заступництво.

Авторка ставиться до Богородиці з великим пієтетом, називає її найніжнішими словами: «Каплице голуба», «Чаше спраглого Бога», «Зірниця триясна», «Мати предвічного Світла», «Пречиста панна». Це також підтверджують збірки «Молебень до Богородиці» (1997) та «Маївка Богородиці Коралів» (2004). В обох збірках переплітаються молитовні інтонації похвали, подяки, прохання. Водночас збірка «Молебень до Богородиці» нагадує діалог письменниці з Богородицею, де Марія постає не просто біблійною особою, а захисницею, заступницею, матір'ю «всього живого і всього страхітно-мертвого».

У поезії-молитві «Різдво» письменниця величає Діву Марію, яка, підкоряючись Божій волі, народила сина – Ісуса Христа, стала матір'ю. Очевидно, саме тому Віра Вовк використала звертання «Мамо», яке передає сакралізацію богоматеринства.

У молитві-прославленні «Радуйся, ниво...» використано цікаву вербальну формулу – «Ниво синьо роздзвонена, благословенний світанку!», яку слід трактувати як віру у світле майбутнє, адже світанок – це освітлення, початок нового дня, перемога над темрявою ночі. У цій поезії розповідається, що зустріч із Богородицею завжди супроводжується благоговійним схилинням і замилюванням природи, зокрема це передано такими метаморфозами: «черемхи віють білими хоругвами», «з кадьниць лілей здійснюються ранні тумани», «усі каштани засвічують ліхтарі» [16, с. 321].

Молитовні тексти «Ти в Серафимі», «Ти, мов у ягодах», «Палися, палися», «Досвітня зоре, Діво пречиста» звернені до Богородиці Коралів. Віра Вовк використовує неординарні звертання, які передають характеристику основних рис Матері Божої Королеви, захоплення її величчю, ставлення письменниці до Богородиці, наприклад, «Небесна коралина», «Ти, мов у ягодах калина, Червоношата», «Нетлінна жарина», «Господня зорино», «Досвітня зоре», «Діво Пречиста», «Зоре вечірня», «Мати вірна» та ін.

Схожою за тональністю вислову є поезія «Пісня хвали», яка звернена до Господа. Зважаючи на назву і зміст, цей текст зараховуємо до такої жанрово-тематичної модифікації, як поезія-хвала. У першій строфі лірична героїня перераховує, за що саме хоче возносити хвалу Господові, зокрема за народ, життя, «прекрасне прадідівське віно». Друга строфа постає антитезою першій, у якій адепт-молільник просить нас (людей) прийняти за свої вчинки, думки «великодушні цінності небес» – вінець заслуги чи Господній хрест. Письменниця використала два символи: перший античного походження синонім до «лаврового вінка» – символ слави, інший – «Господній хрест» – біблійного походження, що означає муки та страждання. За допомогою цих антонімічних символів письменниця змушує нас замислитися над своїм життям, діями і вчинками, бо в Євангелії від Матвія читаємо: «Прийде Син Людський у славі Свого Отця з Ангелами Своїми, і тоді віддасть кожному згідно з ділами його» (Мт., 16:27).

Цікавою є поезія «Заплакана маївка», перші рядки якої подають алюзивну вказівку на два церковні тексти: стихирю на честь Богородиці «За всіх Ти молишся, Благая» та Акафіст до Богоматері. В Акафісті до Богородиці читаємо: «Радуйся, Мати ягнятка і пастиря», «Радуйся, Мати зорі незаходимої», «Радуйся, Ключе до царства Христового», «Радуйся, Невісто нене-вісна» та ін. Отже, після апелятивної конструкції «Радуйся» ідуть звертання, які містять певну інформацію про того, кому адресовано текст. Віра Вовк використовує спонукальну форму «радуйся» з іншою метою – для передачі реквестивних інтен-

цій ліричного героя, зокрема просить «Діву-Мати» радити навколишньому світу, всьому, «що під сонцем розквітле».

Перший рядок строфи збігається із початком молебної стихирі на честь Богородиці «За всіх Ти молишся, Благая...». У стихирі Богородиця постає молільницею за людство. У цій поезії Віра Вовк продовжує тему заступництва і звертається до Матері Божої із проханням молитись і надалі за квіти, дерева, комах, зорі, води, героїв. Кульмінаційними, на нашу думку, є рядки: «Молись за героїв святі загопи, // Й за всіх, які плачуть криваві сльози» [7, с. 112], оскільки ця поезія написана у найважчий для сучасної України період Євромайдану, про що свідчить рік написання (2014 р.) та назва збірки «Майдан». Тобто лірична героїня прохає молитись і оберегти українців, які виборюють право народу впливати на долю рідної держави.

Вважаємо, що поезія «Заплакана маївка» є зразком молитви-гімну, тому що цей текст створює алюзію на один із текстів церковної літургії, а саме акафіст, який є жанровим різновидом релігійного гімну. В. Чотарі, досліджуючи проблему генологічної диференціації і термінологічного окреслення параметрів жанрового діапазону духовної поезії, простежила, що корені гімну ведуть нас до молитви. Дослідниця підкреслює, що спершу «зв'язок молитви з гімном був досить стійким: обидва жанри формально були звернені до найвищого адресата – Бога, і відповідно, мали однакову структуру», проте пізніше цей зв'язок порушився [12, с. 73]. В. Чотарі вважає, що терміни «молитва» і «гімн» не слід отожднювати. Беручи до уваги статтю В. Антофійчука «Indifferens та differens жанрового поля релігійної поезії (молитва – релігійний гімн – псалом)» [1], у якій дослідник простежив основні спільні універсальні та невід'ємні особливі прикмети жанрових різновидів духовної поезії, вважаємо доречним говорити про явище жанрової дифузії, унаслідок якої виокремлюємо такий жанрово-тематичний різновид, як молитва-гімн, який найбільш влучно передає специфіку цього тексту.

Варта уваги поезія «Молитва Вселенної», яку за основним мотивом звернення до ідеального адресата класифікуємо як молитву-подяку: «За дарів щедрість нехай прядеться // Тиха молитва під баню неба» з елементами славослів'я: «Предвічний Боже в безмежнім світлі, // Тобі вся слава во вічні віки» [8, с. 31], а за типом адресата – як рольову молитву, у якій адептом-молільником є Вселенна.

Письменниця на початку поезії одягає на себе маску-образ Вселенної, завдяки чому ми можемо трактувати цей текст як певний вид двосуб'єктної поезії, у якій автор постає також як актор. Метою такого «переодягання» є прагнення яскравіше передати подяку Господу не тільки від себе, а й від усього світу. Проте у другій частині тексту адептом-молільником є ліричний герой, у ролі якого постає сама авторка, яка дякує за те, що вона «людина», і за її «світ людини».

Патетичний характер цієї ліричної мініатюри передається станом благоговіння перед Творцем за «благословенні Господні твори»: за космічні простори, небесні тіла, пори року, явища природи, звірів і рослини, рідний дім, вітчизну, родину й потреби душі. Наприкінці поезії висловлюється припущення, що молитва є найкращою подякою за щедрість дарів.

Найбільшу групу поезій-молитов Віри Вовк становлять ті, в основі яких лежить прохання. Умовно поділимо їх на дві групи. До першої зараховуємо молитви-прохання ліричного суб'єкта за себе, який апелює до вищих сил із молінням про різну допомогу. 3-поміж них виокремимо такі прохальні інтен-

ції, які стосуються власного духовного вдосконалення («Три бажання»), творчого натхнення («По ранковому небу...»), «Навчи мене мови істини»), повноцінного існування («Сон») та ін.

Значна частина молитов-прохань письменниці за себе стосується питань творчості і вмілого володіння словом: «*Навчи мене мови істини // мови дерев і каміння*», або «*Візьми кривобокую скрипку // моїх старань і добудь з неї // таку овогнену мову, що наче напії чудотворний // воскресє померкле життя*» [9, с. 331]. І. Даниленко вважає, що таке прохання про творче натхнення, про Божий дар слова є рисою суто літературної молитви [10, с. 210].

Молитви-клопотання за інших підтверджують високодуховність Віри Вовк, яка переймається долею свого народу. Письменниця у цьому жанрово-тематичному різновиді використовує здебільшого займенник першої особи множини МИ у різних відмінкових формах (нас, нам), а це свідчить про соборний характер молитви.

Ліричний суб'єкт звертається до вищих сил із різноманітними проханнями: заступництва та опіки («Ти, що долею заступаєш...»), «Богоцвіте, схили голову...»), «Матінко, королево», «Простели своє світло над нами», «Нетлінний квіте...»), спасіння («*Libera nos, Domine*»), християнської любові («Світло любові нам дай»), порятунку від чужої наруги («Благання»). До них належать благання настановити на шлях істинний («Серед темної ночі», «Ти майорієш нам у висоті...»), освятити вибрану дорогу («Ти, що при грудях тримала»), зберегти від різних гріхів («Хорони нас від гордості злої») та ін.

Письменниця апелює до Богородиці з проханнями про захист, адже вона є символом материнства й заступництва: «*Прийми нас під свій покров // утомлених світом і долею*» [9, с. 329], «*Богоцвіте, // схили свою голову // на нашу землю*» [9, с. 323], «*Візьми нас під дах араукарії, // пільгу нам дай*», «*Покровом щирим з коралю // Від жалю й бід хорони*» [6, с. 7].

Потрібно згадати й молитву-клопотання «*Libera nos, Domine*», у якій триразове прохання до Бога про спасіння підкреслює щирість і силу молитви письменниці. Слушно зауважує Т. Бовсунівська, що принцип сакрального світосприйняття у будь-якій релігії передбачає повторюваність молитви. Дослідниця зазначає, що «фрагментарне відтворення молитви сприяє «молитовності» як світовідчуттю» [3, с. 3]. Отже, рефренний заклик «Спаси нас, Господи» ліричного суб'єкта передає особливу молитовну тональність, виявляє беззаперечну віру в Бога та його допомогу.

Цікавою видається молитва-прохання «Молитва («Маріє, квітко мудрого Єгови»)», яка побудована за схемою звернення – возвеличення – прохання – подяка і нагадує канонічну церковну молитву (пошанівне звернення до Божої Матері – «*Маріє, квітко мудрого Єгови*», возвеличення – «*Ти, що зорею світиш над нами...*»), прохання – «*Благослови наш непочатий лан...*»), подяка – «*Маріє-Діво: сонце доокола // Тобі малюють золоті ікони!*») [9, с. 77].

Звертання до Ісуса Христа репрезентує молитва-рефлексія «Іконостас», де лірична героїня, у якій ми впізнаємо письменницю, показує свою любов до Ісуса, називаючи Його «сонцем і місяцем», та беззаперечну довіру Ісусу, адже вона переконана, що «*Той, що розніс сім'я моєї землі чотирма вітрами, // Той збереже мене на лютих хвилях у своєму човні*» [9, с. 110].

У тексті показано розуміння власної недосконалості і гріховності ліричної героїні, яка не може нічого прохати, бо нічого

не дала, «лише кілька сумних пісень». І все ж авторка наважується на прохання «*розгорнути, як сяч, свою щедру долоню*», адже вірить у безкорисливість Ісуса Христа: «*Ти, що даруєши усе і заплати не ждеши*» [9, с. 110].

На думку І. Даниленко, яскравим виявом молитовно-громадянської лірики є революційно-бунтарські рефлексії. Вони містять явні чи приховані докори Богові, скарги на несправедливість Господа. До цієї підгрупи можемо віднести і поезію-молитву «До Христа», у якій зауальовано роздуми про долю України, а прохання мають громадянський характер. Прихований докір читаємо вже в перших строфах вірша: анафора «вже стільки літ» підсилює емоції обурення ліричної героїні. Письменниця використовує словосполучення «мій люд», яке можемо інтерпретувати як український народ. Мотив Хресної Дороги Ісуса Христа Віра Вовк адаптує до українських реалій (тисячолітньої боротьби українського народу за право мати свою національну державу, розстріляне Відродження 20-х років, заслання українців тощо), тобто трагічна історія українського народу зіставляється із символікою та сюжетом Біблії. Для підсилення трагічності оповіді письменниця використовує біблійні і християнські образи та символи: «Симон, якій ніс хрест замість Ісуса Христа», «хустина Вероніки», «роздертий килим вівтаря». У цій поезії письменниця, показуючи дорогу на Голгофу Ісуса Христа та Його воскресіння, розповідає нам історію українського народу. Поезія закінчується аллюзією на воскресіння Ісуса Христа: «*І діви, що олій несуть пахучий, // В триденний свічник закам'яніють, // як знайдуть білий цвіт в пустій могилі*» [9, с. 78], за допомогою якої письменниця передає утвердження віри і надії у справедливість і краще майбутнє українського народу.

Важливі питання християнської моралі письменниця порушує у молитві-медитації «В Євангелії золотолисто...», адже так важливо зберегти такі риси, як доброчесність, стриманість, простодушність. Поезія передає роздуми ліричної героїні про деградацію суспільства («*Палають війни, / розцвітають пороки...*»), втрату віри («*Стоїть світло в зеніті, // але як зріти сліпим, // що каменують пророків?*»), надії («*Правду скручено на мотузку, // дію перетворено на веремію, // надію згашено, наче пожеар*»). Авторка ставить риторичні запитання про порятунок дітей, людей від пороків, які оточують на кожному кроці у сучасному суспільстві. Занепокоєна сучасним станом суспільства лірична героїня благає Богородицю: «Спаси ягня і отару». Прохання підсилюється лексемами *припадаю, прибігаю*: «*Прибігаю до Тебе, безсмертна Мати, // припадаю тобі до колін*» [9, с. 316], що підкреслюють пошанівне звертання адепта-молільника до адресата, його добровільне применшення себе і вивищення Божої Матері. Образи ягняти й отари постають образами-символами.

Символ ягняти в Біблії реалізований прямими й переносними значеннями. У цій поезії символ ягняти передається за допомогою переносного значення, яке інтерпретуємо як письменницю, яка є послідовницею вчення Ісуса Христа, що підтверджують не тільки неодноразові використання нею біблійних сюжетів, тем та їхня адаптація до реалій сучасного світу, а й свідоме сповідування істинних Христових заповідей, намагання розкрити їхню суть у своїх творах і таким чином досягнути духовного вдосконалення.

Слово *отара* часто зустрічається у тексті Біблії як у прямому значенні (невелика свійська тварина), так і у переносному. Переносне значення цього слова закріплюється переважно че-

рез уживання його на позначення людей. Зокрема, символ отари використано для найменування ізраїльського народу, який потребує допомоги. Цілком імовірно, що письменниця використала й адаптувала цей символ для найменування українського народу, який потребує опіки, допомоги. Отже, у поезії-молитві «В Євангелії золотолисто...» символи ягняти й отари прочитуються як «письменниця і народ».

Окрему групу поезій молитовного спрямування становить молитва-сповідь «Невже я обгулялась?». У тексті є безпосереднє звернення до Бога, що дозволяє інтерпретувати цей твір як молитву. Стилістично текст швидше наближається до медитативної поезії, у якій подано самоаналіз ліричної героїні, осмислення нею власного буття. Адепт-молільник не виправдовується, тому що «то був би тільки одур», а просить у Господа вибачення за свої провини: «*Прости мені, мій Дателю: // це жарво спопелить мене*» [5, с. 67].

Цікавим художнім утіленням видаються вірші-молитви Віри Вовк, звернені до Святого Миколая. Їх усього два, проте вони репрезентують різну молитовну комунікацію. У вірші «Придорожня капличка» молитва стилізована під гуцульське мовлення «*Святий Миколаю, // Файненько благаю, // Гони вовка до сусіда, // Не до мене в стаю*» [9, с. 239]. В іншому вірші «Молитва (Святий Миколаю...» адресантом є діти: «*Святий Миколаю // З каплички у гаю // Подаруй калачик // Нам, діткам, на пляю*» [9, с. 350] – це зразок рольової молитви, дитячої. Більшість «дитячих молитов» – це благання не за себе, а за інших. У цьому вірші звучить прохання про допомогу тваринам: «*При хаті дай хатку // Собаці-приблуди // Й чорному котові // Даруй білу латку*» [9, с. 350].

У молитовній поезії Віри Вовк можна виокремити також молитви, у яких адепт-молільник звертається до сакралізованих земних предметів, понять, рослин.

Сакральне ставлення до громадсько-патріотичних питань зумовило появу у поетичному дискурсі письменниці поезій-молитов, у яких місце вищих сил посідають категорії, які є визначальними для національної самоідентифікації. Зокрема, у Віри Вовк є кілька поезій, ідеальним адресатом яких стає Україна, а не сили небесні («Святість», «Україні», «Пригорни мене...»).

Однак у поетичних творах Віри Вовк поєднуються як молитовні звернення до України, так і прохання за Україну та, відповідно, український народ. Це засвідчує, що письменниця переймається долею своєї Вітчизни, сумує за нею. Наприклад, у поезії «Україні» читаємо: «*Перед тобою // Хрестом паду на землю // Молюсь за тебе // Молюсь тобі*» [7, с. 54].

У поезія-молитві «Святість» письменниця використовує ремінісценцію з євангельської молитви «Отче наш» («*Святися, Україно, в страсній долі*») для яскравішої передачі свого ставлення до рідної країни. Поезія написана в молитовно-медитативному стилі, у якому розкриваються роздуми про Україну. Письменниця за допомогою антитези *Україна – Москва, святість – гріховність* показує наскільки різні менталітети обох держав. Отже, текст написаний під впливом останніх подій в Україні (неоголошена війна Росії та України). У заключних рядках письменниця констатує, що Україна заслуговує на «happy end»: «*Бо не за страсті, а за святість // На тебе Воскресіння жде*» [7, с. 50].

Молитва-прохання Віри Вовк «Навчіть нас трави покорі» перегукується з віршованою молитвою Б.-І. Антонича «Молитва» («Навчіть мене рослини зросту») – «єдиною «поганською» поезію-молитвою у ліричному дискурсі» письменника. Спіль-

ним тут є природа, зокрема у Б.-І. Антонича – рослини, а Віри Вовк – трави, вода, лози.

На думку І. Даниленко, вибір адресата Б.-І. Антоничем не випадковий, а цілком продуманий, зумовлений певними потребами: «Виступаючи в якості адепта рослин, поет-суб'єкт свідомо обмежує «молитовні» інтенції колом суто психофізичних потреб (бути здоровим, сильним, спокійним, щасливим, захищеним у власній домівці), не торкаючись питань духовного порядку» [10, с. 268].

Натомість у Віри Вовк кожний ретельно підібраний образ стає символом, який має певні стандартні ознаки, характеристики, за допомогою якого письменниці вдається порушити проблему духовності людини. Письменниця прохає навчити християнських чеснот: покорі, милосердя і молитви (процесу).

У поезіях-молитвах Віри Вовк зустрічаємо заміну поняття Бога іншими сакралізованими об'єктами чи суб'єктами, які символізують творчість: «Музика», «Скрипка», «Поезія». На думку І. Даниленко, такі зразки молитовного тексту виникли на перехресті античної традиції звернення до музи і християнського молитослів'я.

Вірш «Поезія» – це молитва-подяка, у якій ліричний суб'єкт звертається до адресата як до «благословенного дару» і дякує за те, що «*на всі голоси // Оспіваєш щедрість душі, // цїнуєш кожную мурашку, кожную подробицю*» [8, с. 132]. У поезії «Музика, безслівна молитва» молільник звертається до адресата з проханнями про творчу насагу («*Розпали творчий вогонь!*»), допомогу у скрутні часи («*Потужним крилом прогорни наші душі // Утоли в них весь біль, всю жагу*»). Напевно, такі звернення інспіровані мистецькими вподобаннями Віри Вовк, оскільки вона не тільки письменниця, а ще й музикант і композитор (у студентські роки в Тюбінгені ґрунтовно студювала музикологію, співала у професійному хорі Ахенбах, грає на фортепіано і скрипці, а у драматичних творах поряд із текстом подано авторські ноти для інструментального супроводу).

Індивідуально-авторській молитві Віри Вовк властиві два типи звертань: вокативне (тільки ім'я ідеального адресата) та описове (характеристика адресата або його оцінка). Привертає увагу авторський набір вербальних формул, які особливими, оказіональними звертаннями до сакрального адресата та підсилюють патетичний характер поезій. Авторські звертання до вищих сил мають висхідну градацію: від звичного повсякденного звернення до Бога, Матері Божої («Господи», «Мати Божа») до більш піднесеного, возвеличувального («Мій Дателю», «Всемогутній», «Предвічний Боже», «Богородице, Стіно Незрушимо», «Небесна Ненька»). Отже, можемо говорити про своєрідну динаміку використання звертальних формул, яка поглиблює сакральний зміст творів.

Висновки. У творчості Віри Вовк поезії-молитви – це акт комунікації із сакральним, із Богом. Це спілкування передається різними жанрово-тематичними різновидами: молитва-возвеличення, молитва-прохання, молитва клопотання за інших, молитва-рефлексія, молитва-медитація, молитва-подяка, молитва-сповідь та ін. З огляду на зміст більшість молитовних поезій Віри Вовк становлять молитви-прохання. Звертаючись до вищих сил, письменниця, як правило, говорить не про свої особисті переживання, а про всенародні біди і проблеми. У молитвах, звернених до ідеального адресата – України, Віра Вовк зосереджує увагу читача на питаннях громадянських. Усі вірші цього типу передають переживання письменниці за свій рідний

край і його людей. Віра Вовк молить Бога про щасливу долю України, просить Божої підтримки у боротьбі за незалежність.

Поезії-молитви є засобом вираження світовідчуття письменниці, ознакою побожності та духовності. Щира, відверта молитва письменниці йде від чистого серця, демонструє турботу про ближнього, тому виконує своє призначення – установлює та підтримує зв'язок із Богом, Богородицею, святими.

Література:

1. Антофійчук В. Indifferens та differens жанрового поля релігійної поезії (молитва – релігійний гімн – псалом) / В. Антофійчук // Наш голос. – 2016. – Ч. 263. – С. 12–15.
2. Антофійчук В. «Молитва, як сонце, вічна...» (Жанр молитви в українській літературі) / В. Антофійчук // «Святі чуття, закладені в молитву...»: Антологія української молитви : у 2 кн. – Чернівці : Рута, 1996. – Кн. 1. – С. 3–10.
3. Бовсунівська Т. Молитва як літературний жанр: Роль Т. Шевченка в романтичному жанротворенні / Тетяна Бовсунівська // Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах. – 2003. – № 7. – С. 3–8.
4. Вовк В. Будова / Віра Вовк. – Ріо-де-Жанейро : Contraste, 2015. – 84 с.
5. Вовк В. Zenit / Віра Вовк. – Л. : БаК, 2012. – 102 с.
6. Вовк В. Маївка для Богородиці коралів: поезії / Віра Вовк. – Ріо-де-Жанейро – К. : Родовід, 2004. – 32 с.
7. Вовк В. Майдан / Віра Вовк. – Ріо-Де-Жанейро – К. – Львів, 2014. – 57 с.
8. Вовк В. Ораторія хвали / Віра Вовк. – Ріо-де-Жанейро – К. – Львів : БаК, 2015. – 165 с.
9. Вовк В. Поезія / Віра Вовк ; [С. Майданська – ред., упоряд. та примітки]. – К. : Родовід, 2000. – 422 с.
10. Даниленко І. Молитва як літературний жанр: генеза та еволюція : [монографія] / І. Даниленко. – Миколаїв : МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 304 с.
11. Коцюбинська М. Метаморфози Віри Вовк : [передмова] / Михайлина Коцюбинська // Віра Вовк. Поезії. – К. : Родовід, 2000. – С. 5–32.
12. Чотарі В. Проблема генологічної диференціації та термінологічного окреслення параметрів жанрового діапазону духовної поезії (на матеріалі творів поетів Західної України) / В. Чотарі // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство ; [редкол. : В.Ф. Давидюк, І.О. Денисюк, Л.Г. Голомб та ін.]. – Вип. XVII. – Рівне : РДГУ, 2007. – С. 67–75.

Лёхарт Д. А. Свообразие жанра молитвы в поэзии Веры Вовк

Аннотация. В статье обозначено специфику жанра молитвы в поэзии Веры Вовк. Определены основные жанрово-тематические модификации индивидуально-авторских молитв писательницы. Молитвенным текстам Веры Вовк свойственна разновекторная адресация (Бог, Богородица, Украина, природа, поэзия). Поэзии-молитвы служат средством выражения мироощущения писательницы, признаком благочестия и духовности.

Ключевые слова: Вера Вовк, молитва, жанр, жанровая модификация, Иисус Христос, Богородица.

Lokhart D. The peculiarity of the genre of prayer in the poetry by Vira Vovk

Summary. The article outlines the specific features of the genre of prayer in the poetry by Vira Vovk. The basic genre-thematic modifications of the writer's individual prayers are defined. The prayer texts are characterized by multidirectional addressing (God, the Virgin Mary, Ukraine, nature, poetry). The prayer poems serve as a means of expressing writer's disposition, being an indication of piety and spirituality.

Key words: Vira Vovk, prayer, genre, genre modification, Jesus Christ, Virgin Mary.

*Маркова О. І.,
аспірант кафедри журналістики та філології
Сумського державного університету*

ЕКСПЛІКАЦІЯ КОНЦЕПТУ ПАТРІОТИЗМ У МОВНІЙ КАРТИНІ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У сучасній лінгвістиці базовим став термін КОНЦЕПТ, дослідження якого дозволяє суттєво наблизитися до розуміння загальнонаціональних особливостей мовної свідомості представників того чи іншого етносу. Предметом дослідження є лінгвокогнітивні та лінгвокультурологічні характеристики концепту ПАТРІОТИЗМ у мові ЗМІ.

Ключові слова: концепт, патріотизм, експлікація.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвоконцептології дослідження актуалізації (вербалізації) концептів здійснюється за різними напрямками: лінгвокультурологічним, філософсько-культурологічним, логічним, семантико-когнітивним/лінгвокогнітивним, логіко-психологічним, когнітивно-дискурсивним, когнітивно-культурологічним, концептуально-статистичним. Наше дослідження спрямовано на вивчення інформації, закодованої у концептах, у руслі антропоцентричної когнітивно-культурологічної парадигми. Антропоцентрична парадигма орієнтує сучасне мовознавство на вивчення не лише лінгвістичних категорій, а й мовленнєво-мисленнєвої діяльності, втілених у мовленнєвих одиницях світосприйняття і світогляду носіїв мови.

У сучасній лінгвістиці базовим став термін КОНЦЕПТ, дослідження якого дозволяє суттєво наблизитися до розуміння загальнонаціональних особливостей мовної свідомості представників того чи іншого етносу. На сьогодні вже простежено велику кількість соціально-політичних, культурних, ідеологічних, ментальних концептів: СВОБОДА, ЖИТТЯ, ДОБРО, ВВІЧЛИВІСТЬ та інші. Мало дослідженим залишається концепт ПАТРІОТИЗМ, що й визначає актуальність нашої роботи. Цей концепт як одиниця мислення є надзвичайно важливим, бо містить у собі спонукальний складник, відіграючи провідну роль в об'єднанні індивідів для спільних, колективних дій; є важливим у забезпеченні основи для єднання людей у нації, цивілізації чи навіть людства, оскільки це передбачає наявність деяких базових спільних цінностей [12, с. 322]; стає орієнтиром у процесі формування громадської позиції щодо соціального життя та джерелом, яке прокує роздуми про стан розвитку суспільства і визначення його перспектив.

Об'єктом дослідження є концепт ПАТРІОТИЗМ як інформаційна структура свідомості.

Метою статті є лінгвокогнітивні та лінгвокультурологічні характеристики концепту ПАТРІОТИЗМ у мові ЗМІ.

Подвійна сутність концепту – психічна та мовна – дозволяє більш повно і глибоко осмислити цей феномен: як значення мовного знака (культурологічний підхід) і зміст знаку (когнітивний підхід). З огляду на це В. Карасик виокремлює лінгвокогнітивний і лінгвокультурний концепти, які розрізняються векторами щодо індивіда: перший – напрям від індивідуальної свідомості до культури, другий – від культури до індивідуаль-

ної свідомості [5, с. 12]. На думку О. Селіванової, таке розмежування є недостатньо обґрунтованим, адже обидва напрями мають когнітивну природу і визначені культурою незалежно від спрямування їх аналізу [9, с. 239].

За визначенням О. Кубрякової (прибічниця лінгвокогнітивного напрямку), концепт є одиницею ментальних чи психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; оперативною змістовою одиницею пам'яті, ментального лексикону, всієї картини світу, відображеної у людській психіці [6, с. 90]. Виявляється, лінгвокогнітивне визначення концепту передбачає його опис не лише як уявлення про одиницю індивідуальної свідомості мовця, а й як про базовий елемент певної культури загалом. Ю. Степанов стверджує, що у концепті є «рідний дух», закріплений звичним та улюбленим способом думки мовців [8, с. 27]. Н. Арутюнова (прибічниця лінгвокультурного напрямку), розглядає концепт як своєрідний «культурний ген», який є частиною «генотипу культури», наділений більшою чи меншою мірою етносемантичною специфікою [1, с. 3]. Таким чином, концепт – це явище культурологічне і водночас психологічне, зумовлене соціолінгвістичними чинниками [8, с. 120].

Від інших ментальних одиниць різних галузей науки концепт відрізняє наявність ціннісного елемента. Концепт ПАТРІОТИЗМ має ціннісну доміанту, бо відображає морально-етичні орієнтири суспільної поведінки особистості. Дослідження концепту ПАТРІОТИЗМ є надзвичайно актуальним, оскільки дозволяє виявити цінності та їхні сегменти, які є найбільш важливими в сучасному українському комунікативному просторі. В епоху суспільних трансформацій в Україні, особливо у нинішній період, спостерігаємо зміни у усвідомленні феномена патріотизму у масовій свідомості. Дослідження концепту ПАТРІОТИЗМ дає змогу відтворити відповідні фрагменти національної картини світу, проникнути в глибини народного світосприйняття та національного характеру. Як відомо, у результаті взаємодії з соціумом, охоплюючи всі верстви населення, народжується публіцистичний дискурс, тому метою нашої праці є виявлення специфіки експлікації концепту ПАТРІОТИЗМ у мовній картині сучасного українця.

Матеріалом дослідження є 500 фрагментів тексту, що містять пропозиції, які характеризують концепт ПАТРІОТИЗМ. Емпіричні дані одержано шляхом суцільної вибірки з текстів усеукраїнської газети «День» та суспільно-політичного тижневика «Дзеркало тижня» за період 2000–2016 років.

Виклад основного матеріалу. Ми розглядаємо концепт ПАТРІОТИЗМ як інформаційну структуру свідомості, оскільки саме він сконцентровано відображає національно-культурну специфіку, надає достовірну інформацію про матеріальну й духовну самобутність українського етносу. Патріотизм – це філософська категорія, складне соціально-політичне явище, емоційно-психологічний феномен, що ввібрав почуття, погляди, ідеї,

що існують у свідомості як соціальна реальність, котра формує ставлення людини до країни, свого народу.

Патріотизм – це одна із ціннісних домінант соціально-психологічних характеристик людини як особистості, що ґрунтується на вищих людських почуттях. Відповідно, в науковому дискурсі поняття ПАТРІОТИЗМ має широкий спектр тлумачень. Так, «Філософський енциклопедичний словник» визначає патріотизм (від грецьк. «патріа» – «вітчизна») як «любов до Батьківщини, відповідальність за її долю й готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу; соціально-політичний і моральний принцип, що в загальній формі виражає вищеназвані почуття та емоційні стани. Патріотизм як соціально-психологічне почуття має широку гаму проявів: від гордості за досягнення Вітчизни (в науці, економічній діяльності, спорті тощо), поваги до історичного минулого, дбайливого ставлення до народної пам'яті, збереження та опанування національними і культурними традиціями до гіркоти переживань за невдачі і втрати рідної країни, страждань через її біди» [15, с. 471].

У «Словнику української мови» патріотизм визначається як «любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги» [10, с. 97]. В інших джерелах зазначається, що ПАТРІОТИЗМ – це «суспільний моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює національну гордість і любов до вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам і виявляється у готовності служити Батьківщині й захищати її від ворогів» [11, с. 633]; «позиція, яка поєднує відданість і любов до Батьківщини, солідарність із власним народом та повагу до інших народів і пошану до їхніх суверенних прав» [14, с. 1032]; «швидше почуття, аніж політична ідея, але таке почуття, яке може бути поставлене на службу різного роду переконанням, особливо в часи війни» [4, с. 270].

Отже, семантична реалія ПАТРІОТИЗМ усіма ознаками відповідає лінгвокультурному концепту (має високу номінативну щільність, викликає емоції та асоціативні зв'язки в лексичній системі), а саме: патріотизм називають і моральним принципом, і позицією, і почуттям чи політичною ідеєю. Усі наведені тлумачення об'єднують те, що в їх центрі – Батьківщина та ставлення до неї.

Крім понятійної, концепт ПАТРІОТИЗМ також має метафорично-наочну та ціннісну складові. У мові газет «Дзеркало тижня», «День» ПАТРІОТИЗМ визначається метафорично-образними поняттями, які утворюють ядро концепту:

– самовдосконалення: патріотизм – це невтомне лікування національних недоліків [№ 2, 28 січня 2005];

– почуття власної гідності: патріотизм – це не колінкування перед чесним і добрим народом, а праця набагато важча, яка полягає насамперед у спробі підняти народ із колін [3, № 9, 7 березня 2002]; це міра сорому, якого людина зазнає за злочини, вчинені від імені його народу [3, № 29, 21 серпня 2014]; це одна з особистих цілей, бо дає людині масштабне відчуття покликаності та вартісності [3, № 11, 24 березня 2006];

– праця заради країни: патріотизм – це велика праця, необхідна для визнання України у світі економічно сильною, інтелектуальною, культурною країною, якою можуть пишатися її громадяни [2, № 5, 2 червня 2014]; це глобальна конкурентоспроможність [2, № 10, 31 травня 2015];

– чесність: патріотизм – це вміння відрізнити Батьківщину від держави, а державу – від крамниці [3, № 32, 3 вересня 2010];

– любов: патріотизм – це передусім любов до народу, який живе на цій землі [2, № 32, 26 лютого, 2004]; це любов до найслабшого, повага до того, хто біля тебе у цей момент і потребує твоєї уваги [3, № 50, 18 грудня 2009]; це любов, прив'язаність до Батьківщини, що виникає із спільності традицій, культури й інтересів усіх громадян держави чи народу, гармонії та спільності інтересів кожного з громадян та держави чи народу у цілому [3, № 18, 17 травня 2002]; це любов до спільної Батьківщини [3, № 5, 8 лютого 2002];

– родина: патріотизм – це родина, міцна, здорова українська РОДИНА [2, № 28, 1 серпня 2008];

– усвідомлення екологічних проблем: патріотизм – це глибоке розуміння сучасних екологічних проблем, відмова від споживацьких надмірностей [3, № 32, 31 серпня 2007]; це, по суті, бережливе ставлення до всього, що тебе оточує: довкілля, природи, інформаційного простору, людей; зрештою, це піклування про майбутню землю, яку вважаєш рідною, – турбота про те, що залишиться після тебе [2, № 7, 8 лютого 2012];

– захист: патріотизм – це коли борешся за себе, за свою родину, за малу, велику батьківщину [3, № 44, 29 жовтня 2004]; оборонний націоналізм можна назвати патріотизмом [3, № 18, 22 травня 2015];

– повага до минулого: патріотизм – це наслідування та примноження найкращих традицій свого народу, і його виховання має починатися з історії [3, № 49, 19 грудня 2003]; це знання історії свого народу й шанобливе ставлення до традицій [2, № 9, 8 лютого, 2012];

– толерантність: патріотизм проявляється в усвідомленні проблем країни, готовності терпіти у скрутних обставинах [2, № 2, 13 січня, 2015].

Висновки. Спектр смислового наповнення концепту ПАТРІОТИЗМ у мові газет «Дзеркало тижня», «День» виявляє його надзвичайну важливість. Актуалізація концепту надзвичайно широка, адже охоплює не лише окремі значення слова-імені концепту, а й різноманітні емоції, асоціації, уявлення, нашарування особистого досвіду як носія мови, так і цілого етносу. Особливістю експлікації концепту ПАТРІОТИЗМ у публіцистичному дискурсі є референція до ознак, які формують асоціативно-образні уявлення мовців феномена ПАТРІОТИЗМ та вказують на його аксіологічний вектор: самовдосконалення, почуття власної гідності, праця заради країни, чесність, любов, родина, усвідомлення екологічних проблем, захист, повага до минулого, толерантність. Мова газет постає як транслятор культурних цінностей. Породжений у свідомості концепт ПАТРІОТИЗМ продовжує своє життя й поза її межами, наприклад, у текстах ЗМІ, бо він, з одного боку, представляє загальноприйняті знання, а з іншого – суб'єктивний досвід людства. Саме тому концепт ПАТРІОТИЗМ як інформаційна структура свідомості, що формує мовну картину світу сучасного українця, широко представлений у текстах друкованих ЗМІ.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Введение / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С. 3–4.
2. «День»: щоденна всеукраїнська газета / ред. Л. Івшина. – К., 2000–2016.
3. «Дзеркало тижня»: суспільно-політичний тижневик / ред. В. Мос-товий. – К., 2000–2016.

4. Енциклопедія політичної думки / пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2000. – С. 270.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – М., 2004. – 139 с.
6. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Л.Г. Лузина, Ю.Г. Панкрац. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
7. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія : [навч. посіб.] / І.В. Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 327 с.
8. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 327 с.
9. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
10. Словник української мови : в 11 т. / ред. І.К. Білодід ; АН УРСР Ін-т мовознавства. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 6. – С. 120.
11. Петров І.Л. Культурологічні засади поняття «концепт» / І.Л. Петров // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 82. – Т. 2. – С. 73–75.
12. Пустовіт Л.О. Словник української поезії другої половини ХХ століття: семантико-функціональний аспект : [монографія] / Л.О. Пустовіт / упоряд. : В.І. Матюша, П.А. Матюша, І.Л. Михно. – К. : Рідна мова, 2009. – 243 с.
13. Ткаченко В.М. Патріотизм / В.М. Ткаченко // Енциклопедія освіти. – К. : Юрінком Інтер, 2008.
14. Універсальний словник-енциклопедія / [гол. ред. М. Попович]. – К., 2001. – 1500 с.
15. Філософський енциклопедичний словник / ВІ. Шинкарук та ін. – К. : Ін-т філософії ім. Григорія Сковороди НАНУ, 2002. – 742 с.

Маркова О. И. Экспликация концепта ПАТРИОТИЗМ в языковой картине публицистического дискурса

Аннотация. Термин КОНЦЕПТ стал базовым в современной лингвистике. Его исследование позволяет значительно приблизиться к пониманию общенациональных особенностей языкового сознания представителей того или иного этноса. Предмет исследования – лингвокогнитивные и лингвокультурологические характеристики концепта ПАТРИОТИЗМ в языке медиа.

Ключевые слова: концепт, патриотизм, экспликация.

Markova O. Explication of the PATRIOTISM concept in the linguistic picture of journalistic discourse

Summary. CONCEPT became a basic term in modern linguistics; its studying can significantly get closer to the understanding of national linguistic consciousness peculiarities of particular ethnic group members. The subject of the research is linguistic-and-cognitive and linguistic-and-cultural characteristics of the PATRIOTISM concept in the language of media.

Key words: concept, patriotism, explication.

Новиков А. О.,

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

УКРАЇНСЬКА ІСТОРІЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДРАМАТУРГІЇ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

Анотація. У статті аналізується драматургічна творчість Миколи Костомарова, в більшості п'єс якого порушується тема трагічної української історії. Йдеться, зокрема, про такі п'єси, як «Сава Чалий», «Переяславська ніч», «Українські сцени із 1649 року», присвячених національно-визвольним змаганням середини XVII століття. Наголошується на непересічному значенні творчості видатного письменника й історика для розвитку українського духовного життя.

Ключові слова: українське козацтво, поляки, свободолюбство, повстання, православ'я, католицизм, Богдан Хмельницький.

Постановка проблеми. У травні 2017 року виповнилося 200 років від дня народження визначного українського письменника, історика, фольклориста, громадського діяча Миколи Костомарова. Росіянин за походженням, він не тільки щиро любив Україну, а і все своє життя присвятив її розвою. Нестримний потяг до вивчення історії і культури українського народу надихає Костомарова до написання поезій, які згодом увійшли до його збірок «Украинские баллады» (1839) і «Ветка, малороссийские стихотворения» (1840), опублікованих під псевдонімом Ієремія Галка. Головним чином дослідженню української народної словесності присвячена і його магістерська дисертація «Об историческом значении русской народной поэзии», яку він захистив 1844 року в Харківському університеті. Це, до речі, була друга спроба. Першу дисертацію, присвячену Берестейській унії 1596 року, через порушення автором гострих питань релігійного характеру трьома роками раніше міністр народної освіти С. Уваров відхилив, а весь наклад (100 примірників) наказав знищити. Мабуть, закономірно й те, що в грудні 1845 – січні 1846 рр. молодий учений стає одним із засновників Кирило-Мефодіївського братства, пише для нього статут. Це йому коштувало однорічного ув'язнення у Петропавлівській фортеці й подальшого заслання на невизначений термін до Саратову із забороною займатися викладацькою діяльністю.

Після відбуття покарання Костомаров разом із П. Кулішем і В. Білозерським 1860 року бере активну участь у заснуванні першого українського журналу «Основа», публікує у «Современнике» статтю «Про козацтво», у якій доводить хибність тверджень, що українське козацтво нібито було стихійною некерованою ватагою, а тому, мовляв, дії Польщі, а потім і Росії, спрямовані на його угамування, були, по суті, захистом державності від анархічної, руйнівної сили. Щобільше, вчений пропагує свої проукраїнські погляди з кафедри Петербурзького університету. Характерним прикладом є його чотири публічні лекції на початку січня 1861 року, присвячені епосі гетьмана Івана Виговського.

Значний внесок зробив Костомаров і в українську історичну науку. Його перу, зокрема, належать монографія «Богдан

Хмельницький» (1857), фундаментальний труд «Російська історія в життєписах її найважливіших діячів» (1874–1876), у якому представлені біографії видатних особистостей давньоруської, української й російської історії, а також праці, присвячені історичним подіям в Україні, – «Руїна» (1879–1880), «Мазепа» і «Мазепинці» (1882–1884).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературну спадщину М. Костомарова досліджували Д. Антонович («Триста років українського театру»), С. Єфремов («Історія українського письменства»), В. Івашків («Українська романтична драма 30–80-х років XIX ст.»), О. Товт («Засоби моделювання образу Сави Чалого в однойменній драмі М. Костомарова»), М. Яценко («Минуле переростає в сучасність («Драматургія Миколи Костомарова»)») та ін.

Метою статті є висвітлення основних проблем, порушених в історичних п'єсах М. Костомарова, докладний аналіз головних і другорядних образів у його драматургічних творах.

Виклад основного матеріалу. Свій перший драматургічний твір – трагедію «Савва Чалий, драматические сцены на южнорусском языке» М. Костомаров завершує 1838 року. Це була перша історична п'єса не лише в доробку молодого письменника, а і в новітній українській драматургії загалом. В основу сюжету трагедії драматург поклав народну пісню «Гей, був в Січі старий козак», присвячену відомому козацькому ватажкові Саві Чалому, який несподівано перейшов до табору ворогів, та помсти зрадникові з боку його колишніх товаришів. Костомаров, як відомо, допустився серйозної хронологічної помилки (хоча, можливо, він це зробив свідомо), віднісши дію у своєму творі до XVII століття, тоді як реальні історичні події відбувалися століттям пізніше. Втім, ця помилка дозволила автору прив'язати сюжет трагедії до доби, яка передувала народно-визвольній війні українського народу під проводом Богдана Хмельницького, що додало п'єсі більшої уваги, зробило її цікавішою. Чимало нарікань мав Костомаров і за те, що наділив образ центрального персонажа позитивними рисами, оскільки це суперечило сюжету згаданої раніше народної пісні. Водночас Гната Голого, який завжди сприймався народом як справжній герой, письменник зобразив у негативному світлі: користолобцем, задрісником й інтриганом, який своїми нешляхетними діями спочатку підштовхує Саву до зради, а потім із насолодою убиває колишнього товариша. «Бачите, він то ще издавна замишляв, як би нас загубити, а собі щастя від ворогів залучити, – говорить Гнат козакам. – Іще з тої пори, як ляхи забили нашого покійного Острияницю <...> От і я, дурний, за його заступавсь» [2, с. 196].

На думку В. Івашківа, «амплуа Гната великою мірою визначено вимогами теорії трагедії – у ній такий герой необхідний; він виступає джерелом інтриги і гине розвінчаним». Поведінка Сави певною мірою вмотивовується і тим, продовжує дослід-

ник, що Костомаров пробує у своєму творі «поставити проблему єднання українського і польського народів. Глашатаєм такої ідеї виступає головний герой» [1, с. 39].

Проте новаторство Костомарова полягає не тільки у цьому. На прикладі Сави Чалого письменник започатковує принципово новий характер у тодішній українській драматургії. Його персонаж «не постає однозначно як позитивний герой або злочинець; він хоче реалізуватись як особистість, що в засаді відповідає характерові шекспірівського монологу, який є завжди безпосередньо драматичною дією, епізодом внутрішньої драматичної боротьби, що в ній здійснюється самоусвідомлення героя, осмислення його вчинку як вибору» [3, с. 343].

Справжнім новатором зарекомендував себе Костомаров і у віршованій трагедії «Переяславська ніч», створеній 1841 р. Проявилось це, зокрема, у відсутності поділу п'єси на дії та використанні хору, що наближає твір до давньогрецької трагедії. Хор виконує функцію узагальнюючого образу народу, який закликає до рішучих дій заради визволення Вітчизни, додає загального пафосу всьому дійству:

Всім радощі й щастя звістила весна,

І щастя не має Україна одна!

Україно! Україно! Така твоя доля!

Забули тебе рятувать із неволі! [2, с. 247].

Дія у п'єсі відбувається у ніч на Великодню суботу 1649 року. У центрі оповіді романтизований козацький полковник Лисенко, який інкогніто прибув до окупованого поляками Переяслава, аби підштовхнути містян до збройного повстання. Повстанців має підтримати п'ятитисячний загін козаків, що загаявся за мурами міста. Щоправда, Лисенко не поспішає сказати про це переяславцям. Він намагається переконати їх розпочати збройну боротьбу, не чекаючи на допомогу, оскільки твердо переконаний у тому, що настав час, коли це має стати справою кожної волелюбною людини. Саме до цього зводиться суть його палкої промови:

...Все Задніпров'я,

Мов грім його ударив, запалало.

З дугів, з ярів виходять гайдамаки;

Вівчар міня на спис свою гирлигу;

Забув плугатар ниву – лемеші,

Серпи ідуть на військове діло;

Старі на конях їздять, і жінки,

І діти поробились козаками.

Щодня біжать до гетьмана кравчини,

Страшенне військо стало.

І далі, заохочуючи городян до повстання, продовжує:

Наш пан Хмельницький ма велику силу

І помогти всім городам радніш;

Але він тільки посилає поміч

До тих, котрі самі попіднімались [2, с. 218–219].

Дещо іншої тактики дотримується священник Анастасій, який, попри те, що сам натерпівся від поляків (та й «віра православною страждає»), усе ж закликає опонентів бути поміркованими й не піднімати повстання, оскільки немає впевненості у перемозі над добре вишколеним і озброєним до зубів ворожим військом. Він схиляється до думки, що потрібно просити військової допомоги в козацькій армії Богдана Хмельницького.

Утім, містяни все ж зважуються на повстання. Наснаги й рішучості переяславцям додає новина про те, що на допомогу їм прибув потужний козацький загін. Тепер, коли стало зрозуміло, що перемога неодмінно буде за повсталими, спір перехо-

дить в іншу площину. Опоненти не можуть дійти згоди у тому, як вчинити із переможеними. Лисенко, який зазнав від ворогів чимало особистих кривд, наполягає на повному їх винищенні. «Уранці всі ми будем християне, увечері, – говорить він, – сьогодні будем звірі» [2, с. 241]. Анастасій, навпаки, закликає земляків проявити до поляків християнське милосердя. Тим більше, що події розгортаються напередодні Великодня. І зрештою його лінія перемагає.

Проте автор трагедії на цьому не зупиняється. У нього набагато серйозніше завдання. Він декларує ідею примирення українського й польського народів. Саме такі слова Костомаров вкладає в уста переяславського старости, який, помираючи, звертається до Лисенка:

Помремо братами. Друже!

Дай руку, і нехай в примир'ї нашім

Примириться із Польщею Україна!.. [2, с. 272].

Багато в чому на ідею єднання українського й польського народів працює і колоритний образ Марини – сестри полковника Лисенка. Дівчина стоїть перед нелегкою моральною дилемою. Їй потрібно зробити вибір між коханим, поляком Францішком, який асоціюється із ворогами, і Вітчизною, а отже, братом і всім українським народом. Марина не може зрадити співвітчизників, але не хоче жити й без судженого.

...Як дівчина руська –

Я помогла братам своїм і ляха

Старшого привела на згубу руським,

А як твоя коханка – вмісті згину

Під руськими шаблюками [2, с. 262], –

говорить вона коханому.

Думка про єднання українського й польського народів наввіяна була письменнику, очевидно, сумними реаліями, в яких згодом опинились українці й поляки – і ті, і ті особібно не змогли протистояти більш могутній і агресивній Московії (потім – Російській імперії) і втратили свою державність.

У третій п'єсі Костомарова «Украинские сцены из 1649 года» хронологічно продовжуються події, що висвітлюються у двох попередніх творах – трагедіях «Сава Чалий» і «Переяславська ніч». У ролі головного героя тут постає Богдан Хмельницький, який зображується як видатний полководець і мудрий політик, що впевнено відстоює інтереси молоді Української держави. «На оборону отчини коханої взяв я в руки оружє і доти его держатиму, поки життя мого стане і поки вольності не дїб'юся» [2, с. 290], – висловлює свої політичні й військові пріоритети гетьман.

Перебуваючи на засланні, Костомаров створює політичну драму-памфлет «Кремуций Корд» (російською мовою; 1849). В основі п'єси лежать події з римської історії початку першого століття нової ери. Центральний герой твору історик Кремуцій Корд безпідставно звинувачується й отримує жорстоке покарання від імператора Тіберія за те, що у своїй історичній праці «Аннали Римської Республіки» схвально відізвався про Марка Брута й Корнелія Касія – убивців Юлія Цезаря. Хоча насправді головна провина його полягала в тому, що на тлі беззаконня, яке панувало в імперії, він наслідився звеличити свободу в далекому минулому. Багато про що говорить і те, що в країні на той час не було навіть закону, за яким можна було б засудити автора історичної праці, проте, попри таку юридичну колізію, він усе-таки опиняється у в'язниці. Більше того, виявилось, що вирок було написано раніше, аніж розпочався сам судовий процес.

Немає сумніву, що за тінями й діями історичних персонажів у п'єсі Костомарова просвічуються порядки в сучасній йому Росії, а сумна доля Кремуція Корда багато в чому нагадує долю автора твору, свавільно засудженого за участь у Кирило-Мефодіївському братстві. Паралелі помітні і в обставинах арешту, голдуванні, несправедливого вироку. Навіть присуд римського сенату спалити «Аннали» Кремуція Корда нагадує історію із першою магістерською дисертацією Костомарова «О причинах и характере унии в Западной России».

Неважко провести паралелі й поміж обома деспотичними імператорами – Тіберієм і Миколаєм І. Поєднує їх насамперед те, що обидва намагаються придушити щонайменший натяк на свободу. Це добре відчув на собі й автор «Кремуція Корда», і його товариші по Кирило-Мефодіївському братству. Допомагають тиранам у їхніх неблаговидних справах усесильний Сеян – фаворит римського імператора і, відповідно, Дубельт – шеф Третього відділення.

Проблему свободи в різних її вимірах – державному, суспільному й особистісному – порушує Костомаров і в останній своїй драмі «Эллины Тавриды» (російською мовою), написаній 1884 року. Події тут, як і в попередньому творі, відбуваються у І столітті нової ери на теренах двох ворогуючих давньогрецьких міст-держав – республіканського Херсонесу і Боспорського царства, розташованих на Кримському півострові. Аби нарешті налагодити добрі відносини між країнами, їхні правителі – боспорський цар Асандр і херсонеський протевон Ламах – домовляються скріпити міждержавний союз шлюбом своїх синів і доньки. Проте боспорський царевич Ніколай своє одруження хоче використати задля організації у Херсонесі державного заклоту з метою його підкорення Боспорському царству. Протистоїть Ніколаю його рішуча дружина Гіккія, яка організовує гідну відсіч заклотникам. Остання не тільки є справжньою патріоткою свого міста-держави, а і впевнено відстоює жіночі права у шлюбному союзі.

Отже, свободолюбство, патріотизм, щирість і порядність, властиві жителям республіканського Херсонесу, перемагають тиранію, підступність, віроломство і зраду, що асоціюються з Боспором. У цьому драма «Эллины Тавриды» стала своєрідним продовженням попередніх драматургічних творів Костомарова. А отже, свідченням того, що письменник і в останні роки свого життя залишався на демократичних засадах, був прибічником ідеалів свободи.

Висновки. Значення історичної драматургії М. Костомарова для розвитку українського духовного життя важко переоці-

нити. Цими своїми творами він нагадував українцям про часи, коли їхні пращури, не шкодуючи життя, боролися з окупантами за свою незалежну державу. В Україні, де під заборонаю була не лише національна історія, а й рідна мова, драматургічний доробок письменника, окрім своєї важливої естетичної функції, виконував ще й велику просвітницьку місію, був важливим чинником у справі виховання національної самосвідомості й патріотизму. Не втратили своєї актуальності історичні драми Миколи Костомарова і в наші дні, коли українці знову змушені зі зброєю у руках захищати свою суверенну державу.

Література:

1. Івашків В.М. Українська романтична драма 30–80-х років XIX ст. / В.М. Івашків. – К. : Наук. думка, 1990. – 143 с.
2. Костомаров М.І. Твори : в 2-х т. / М.І. Костомаров. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1. – 538 с.
3. Яценко М.Т. Микола Костомаров / М.Т. Яценко // Історія української літератури XIX століття : у 2-х кн. Кн. 1. Підручник / за ред. М.Г. Жулинського. – К. : Либідь, 2005. – 656 с.

Новиков А. А. Украинская история сквозь призму драматургии Николая Костомарова

Аннотация. В статье анализируется драматургическое творчество Николая Костомарова, в большинстве пьес которого поднимается тема трагической украинской истории. Речь идет, в частности, о таких пьесах, как «Савва Чалый», «Переяславская ночь», «Украинские сцены из 1649 года», посвященных национально-освободительной войне середины XVII века. Акцентируется внимание на незаурядном значении творчества выдающегося писателя и историка для развития украинской духовной жизни.

Ключевые слова: украинское казачество, поляки, свободолюбие, восстание, православие, католицизм, Богдан Хмельницкий.

Novykov A. The Ukrainian history in dramatic works by Mykola Kostomarov

Summary. The article analyzes the dramatic works of Mykola Kostomarov, most of his works raise the theme of the tragic Ukrainian history. Such plays as “Sava Chaly”, “Pereyaslavskaya nich”, “Ukrainski stseny iz 1649 roky” are devoted to the national liberation movement of the middle of the seventeenth century. The important role of the literary works of the famous writer and historian for the development of Ukrainian spiritual life is emphasized.

Key words: Ukrainian cossacks, poles, love of freedom, revolt, Orthodoxy, Catholicism, Bohdan Khmelnytsky.

*Погребняк І. В.,**кандидат філологічних наук,**докторант кафедри української літератури і компаративістики
Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка*

СЕМІОТИЧНА ТРАДИЦІЯ: ГЕНЕЗА І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Анотація. У статті проаналізовано теоретичні засади, генезу, тенденції розвитку семіотичного літературознавства. Розглянуто основні погляди представників різних критичних напрямів, що стали предметом активної підтримки з боку одних і гостро критикувались іншими. Зосереджено увагу на дослідженнях 50–90-х років ХХ століття як вітчизняних, так і закордонних авторів, що окреслюють проблематику використання структурно-семіотичних методів у вивченні літератури.

Ключові слова: семіотика, код, знак, семіологія, критичний напрям.

Постановка проблеми. Сьогодні набуває популярності застосування семіотичного методу дослідження у галузях гуманітарних наук, зокрема у літературознавстві. У другій половині ХХ століття семіотика привернула до себе увагу представників різних наукових напрямів, стала предметом активної дискусії серед літературознавців, філософів, соціологів, культурологів, що призвело до інтенсивного її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 50–90-ті роки з'являється значна кількість досліджень як вітчизняних, так і закордонних авторів, присвячених проблемам використання структурно-семіотичних методів у вивченні літератури. Проте проблема семіотики як моделюючої системи знайшла своє відображення набагато раніше у ґрунтовних працях, зокрема, Ч. Пірса («Логічні основи теорії знаків», 1897–1898), Ч. Моріса («Основи теорії знаків», 1938), Е. Кассіра («Філософія символічних форм», 1923–1929), Ф. де Соссюра («Праці з мовознавства», 1977) та ін. Також відомо, що у 60–70 роках ХХ століття виникло дві школи семіотики – французька (К. Леві-Строс, А. Греймас, Ц. Тодоров, Р. Барт, Ю. Крістева) і тартусько-московська (Ю. Лотман, З. Мінц, І. Чернов (Тарту), В. Топоров, В. Іванов, Б. Успенський, І. Ревзін (Москва)).

Виклад основного матеріалу. Семіотика – це наука про знаки, що з'явилася на початку ХХ століття і була потрактована як метанаука, котра має певну надбудову над цілою низкою наук та оперує поняттям знаку. Незважаючи на формальну інституціоналізацію семіотики (існує семіотична асоціація, журнали, проводяться конференції тощо), статус її як окремої науки до нашого часу залишається дискусійним. Так, інтереси семіотики поширюються на людську комунікацію (зокрема, за допомогою природної мови), спілкування тварин, інформаційні та соціальні процеси, функціонування і розвиток культури, види мистецтва тощо.

«Семіотика» – це термін полісемічний, який може вживатися на позначення сукупності синтаксичних, семантичних і прагматичних якостей знака; теорії або дисципліни, що вивчає зазначені вище якості; метатеорії, тобто науки, об'єктом якої є власне семіотика; семіотичного методу, що передбачає розгляд різних об'єктів, подій чи феноменів як знаків; при-

кладної семіотики, де семіотичний метод застосовують до різних об'єктів [1].

У контексті вищевказаного слід розрізнити такі терміни: «семіологія», що заснована на лінгвістиці швейцарського вченого Фердинанда де Соссюра, в 1950–1960-ті роки здобула популярність головним чином у континентально-європейській традиції у мовних та літературних відділах США; «семіотика», що походить із робіт американського філософа, вченого, логіка і математика Чарльза Сандерса Пірса. На жаль, відмінності між цими двома термінами часто розмиті. Чимало вчених далі використовують термін «семіотика» як синонім до понять «семіологія», «структуралізм», а іноді навіть «постструктуралізм», що призводить до ще більшої плутанини. Особливо така термінологічна дифузія спостерігається у літературознавстві.

На думку Теренса Хоукса, терміни «семіологія» і «семіотика» використовуються для позначення «науки про знаки». Єдина відмінність між ними полягає у тому, що семіології віддають перевагу європейці (з поваги до Соссюра), а семіотиці, як правило, – англоговірні дослідники (з поваги до Пірса). Хоукс стверджує, що межі «галузі семіотики», якщо вони взагалі існують, «близькі до меж структуралізму: інтереси цих двох сфер не принципово відокремлені один від одного, в кінцевому варіанті обидві повинні бути включені в галузь третьої, що охоплює дисципліну, яка називається просто комунікацією. У такому контексті сам структуралізм, імовірно, виник би як метод аналізу, який пов'язує межі лінгвістики, антропології та семіотики» [2, с. 24].

Чарльз Пірс (1893–1914) і Чарльз Уільям Моріс (1901–1979) є відомими американськими філософами, які традиційно вважаються засновниками семіотики, під котрою, за Ю. Лотманом, слід розуміти науку про комунікативні системи і знаки, які використовуються у процесі спілкування. Об'єктом семіотики є знакові системи в будь-якій сфері наукового пізнання – лінгвістиці, математиці, культурології, соціології, літературі тощо.

На думку Ч. Моріса, семіотика – це уніфікована наука, яка здатна вирішувати будь-які філософські проблеми. При цьому логіку і математику він розглядав як емпіричні науки, які мають більш вузьке застосування. Мова – це система знаків, окрема галузь знакових систем, яку використовують люди і тварини. Лінгвістика у цьому сенсі підпорядковується семіотиці. Науковець розрізняв денотат знаку (об'єкт – стимулятор певної поведінки) і сигніфікат (умови і правила застосування) знаку. Значення знаку трактував як викликану ним поведінку, а самі знаки класифікував за видами значення (інформуючі, оцінюючі, спонукаючі, систематизуючі). Істина, згідно з Морісом, – це ефективне (корисне) узгодження знаків [3, с. 613].

Виходячи із припущення про те, що уніфікація результатів однієї з іпостасей людського мислення – наукове пізнання – здійснюється у межах процесу, йменованого Морісом «семіо-

зисом», учений запропонував принципово нетрадиційне тлумачення реального змісту й евристичного потенціалу семіотики як специфічної наукової дисципліни. У проблемне поле семіотики Моріс запропонував включити предмети і явища (посередники), які функціонують як знаки, чи «знакові провідники»; предмети і явища, до яких знаки належать, чи «десигнати»; вплив, що чиниться знаком на того, хто розтлумачує (інтерпретатора), внаслідок якого позначена річ стає невід'ємно пов'язаною із цим знаком (суть самих знаків) для останнього; самого інтерпретатора як такого. В абстрактній формі Моріс визначив цю взаємодію таким чином: «знаковий провідник», що декодує «певний знак» на тому рівні, на якому позначає (інтерпретує, усвідомлює) десигнат унаслідок присутності знакового провідника. Семіозис постає у Моріса процедурою «усвідомлення-внаслідок-чогось». Досліджуючи в кожному окремому випадку діадичні репертуари взаємозалежності і взаємодії трьох елементів триади – «знаковий провідник», «десигнат», «інтерпретатор», семіотика постає у трьох позиціях: як синтаксис (вивчення міжзнакових дифузій), як семантика (вивчення відносин між знаками, предметами і явищами, що їх позначають), як прагматика (вивчення відношення знаків до їх інтерпретаторів).

На думку Моріса, інтерпретатор знаку – це певний організм, а те, що він інтерпретує, – це вбрання того органічного ества, яке (за допомогою знакових провідників) виконує роль предметів, що відсутні в тих проблемних ситуаціях, у яких ці предмети начебто присутні. Вказаний «організм» таким чином знаходить спосіб осягати цікаві для нього характеристики, що відсутні у предметах і явищах, а також ті, за якими важко спостерігати в певних параметрах наявних об'єктів. У цілісному семіотичному «осягненні» мова, згідно з концепцією Моріса, постає інтерсуб'єктивною колекцією знакових провідників, використання яких зумовлене і пов'язане певним набором фіксованих процедур синтаксису, семантики та прагматики. У дусі сучасної йому інтелектуальної моди Моріс запропонував змістовну інтерпретацію категорії «знак» у стилістиці пояснювальної парадигми дисциплін, що вивчають поведінку людини: «Якщо деяке А спрямовує поведінку до певної мети за допомогою способу, схожого з тим, як це робить деяке В, так, якщо б В було спостерігачем, тоді А – це знак». Виявивши п'ять основних видів знаків (знаки-ідентифікатори – питання «де», знаки-десигнатори – питання «що таке», прескриптивні знаки – питання «як», оцінюючі знаки – питання «чому», знаки систематизації – формують відносини тлумача з іншими знаками), Моріс сформулював підходи до розуміння категорії «дискурс», а також за допомогою комбінування різноманітних способів використання і позначення самих знаків виявив 16 типів дискурсу (науковий, міфічний, технологічний, логіко-математичний, фантастичний, поетичний, політичний, теоретичний, легальний, моральний, релігійний, граматичний, космологічний, критичний, пропагандистський, метафізичний).

Ознаки семіотики, за твердженням Моріса, не метафізичні і релятивні, вони формують упорядкований простір у безмежній сукупності конкретних дискурсивних форм. Осягнення культурного потенціалу в модусі універсальї культури здійснено, на думку Моріса, для особистості тим успішніше, чим більшою мірою певна особа орієнтована на реконструкцію саме знакового ресурсу культури, знакових феноменів у парадигмі семіотичних підходів. Тільки володіючи внутрішньою готовністю до адекватного тлумачення впливів суспільства на людину

знаково організованої інформації, маючи імунітет проти знаків, що орієнтовані на маніпуляцію людьми, особистість, на переконання Моріса, може претендувати на ефективне зберігання власного автономного «Я».

Чарльз Сандерс Пірс (1839–1914) є батьком «прагматичної філософії», яку багато хто вважає єдиним законним американським філософським рухом. Як учений і математик, який здобув міжнародну репутацію, він підготував низку досліджень із логіки (яку він прирівняв до семіотики) і наукової методології, які уможливили низку подальших розробок, починаючи від комп'ютерної науки і закінчуючи історією і філософією науки. Понад сімдесят років тому філософ Ханс Райхенбах (1939) писав, що Пірс передбачив власну революційну роботу з індуктивної логіки. Протягом життя він працював над розвитком ідеї про посередницькі ролі знаку, оскільки вважав, що не існує безпосередності знакового процесу, які ми можемо усвідомлювати тут і тепер – у цьому значенні. Пірс погоджувався з аргументами Жака Дерріди проти «міфу про присутність». Поняття посередництва заперечує наше створення і прийняття знаків та їхні відповідні об'єкти, оскільки вони перебувають «тут і зараз». Ми не сприймаємо наш культурний світ таким, яким він є, але так, як це було в минулому, шляхом опосередкування знаків.

У науковому доробку Ч. Моріса і Ч. Пірса найбільшу вагу має загальноприйняте виокремлення трьох основних рівнів семіозису:

- 1) синтактики (відношення між знаками, «формального відношення знаків один до одного»);
- 2) семантики (відношення між знаками і тим, що вони позначають, «відношення знаків до їхніх об'єктів», «суть знаку»);
- 3) прагматики (відношення індивідів до тих знаків, які вони відправляють і приймають, чи, навпаки, «відношення знаків до інтерпретаторів»).

Ці три рівні відповідають трьом розділам семіотики: синтактика, семантика і прагматика. Вони, по суті, становлять основний зміст «Основ теорії знаків» Ч. Моріса. На думку Ч. Моріса, логічний синтаксис свідомо відволікається семантичним і прагматичним виміром семіозиса, акцентує увагу на логіко-граматичній структурі мови. За таких умов «мова» є сукупністю об'єктів, що пов'язані між собою відповідно до двох класів правил: правил новоутворення, які визначають припустимі самостійні поєднання членів цієї сукупності (такі поєднання називаються реченнями), і правил переутворення, що визначають речення, які можуть бути отримані з інших. Усі правила можна окреслити терміном «синтаксичне правило». Синтактика, відповідно, – це вивчення знаків та їх поєднань, організованих відповідно до синтаксичних правил [4, с. 36–89].

Ч. Моріс наголошував, що синтактика розроблена краще інших лагун семіотики. Проте сучасні дослідники апелюють думці науковця. Так, Н. Лук'янова зазначає, що Ч. Моріс дав суперечливе визначення синтактиці, і ставить питання, що означає – вивчати «відношення знаків один до одного?». Дослідниця робить такий висновок: це вивело синтактику за поле наукових досліджень, у подальшому синтактика була поглинута семантикою. Проте гіпотеза про тримірну безкінечність семіозису стала важливою методологічною основою наукових досліджень [5].

Семантика має справу з відношенням знаків до їх десигнат, а також до тих самих об'єктів, які вони позначають (денотують) чи можуть позначати (денотувати). Як і в попередньому випадку, Ч. Моріс вводить поняття «семантичне правило». На відмі-

ну від правил новоутворення і перетворення, які мають справу з відповідним поєднанням знаків та їх відношеннями, термін «семантичне правило» в межах семіотики означає (має свій десигнат) правило, що визначає, за яких умов знак застосовується до об'єкта чи ситуації; такі правила встановлюють відповідність між знаками і ситуаціями, які ці знаки можуть позначати.

Проте, за словами Ч. Моріса, синтаксичні і семантичні правила – це ніщо інше, як створені семіотикою словесні константи того, які особливості вживання знаків реальними користувачами в кожному конкретному випадку семіозису, тому він говорить про необхідність введення третього виміру – прагматичного. Спираючись на ідеї прагматизму (Ч. Пірс, У. Джеймс, Д. Дьюї, Дж. Мід), Ч. Моріс визначає основні прагматичні виміри семіотики таким шляхом: інтерпретатор знака – це організм; інтерпретанта – це навичка організму реагувати під впливом знакового середовища на об'єкти, що відсутні та істотні для безпосередньої проблемної ситуації. Завдяки семіозису організм враховує істотні властивості об'єктів, що відсутні, і спостерігає за властивостями наявних об'єктів – цим визначається загальне значення ідей як інструменту.

Ч. Моріс наголошував, що, оскільки інтерпретаторами більшості (а можливо, й усіх) знаків є живі організми, то достатньою характеристикою прагматики була б вказівка на те, що вона має справу з біотичними аспектами семіозису, з усіма психологічними, біологічними і соціологічними проявами, які спостерігаються під час функціонування знаків [4, с. 36–89].

У цьому проявляється ідея усезагальності семіотики, принаймні стосовно наук про людину. Хоча думка Ч. Моріса про підведення єдиної семіотичної основи під різні спеціальні науки не відбулась і, можливо, не відбудеться, його концепція «тріади семіозису» отримала широке поширення [6]. У деяких випадках звернення до ідей Моріса відбувається безпосередньо, як у Н. Лук'янової, яка говорить про тримірність семіозису як «методологічної основи комунікативно-семіотичного моделювання соціокультурних змін» і визначає процес комунікації таким чином: знак (чи репрезентамен) є функцією певного об'єкта, що перебуває у певному відношенні до тлумачення – інтерпретатора (інтерпретанта). [5].

Є. Шелестюк демонструє три розділи семіотики на прикладі світлофора, тим самим звертається не просто до концепції «тріади семіозису», а й погоджується у руслі поведінкового підходу із Ч. Морісом. На її думку, зміна (порядок змін, правила поєднання) кольорів світлофора – це синтактика. Семантика – це сприймання сутності знаку: стояти, приготуватися до руху, їхати, тобто, за Ч. Морісом, урахування, керівництво до дій. Прагматика – світлофор адресується двом категоріям осіб: автомобілістам і пішоходам. Для кожної із цих груп кожна конфігурація світлофора має протилежне значення, що забезпечує комунікацію учасників дорожнього руху [7].

Фердинанд де Соссюр (1857–1913) був названий «батьком сучасної лінгвістики», людиною, яка реорганізувала систематичне вивчення мови «таким чином, щоб зробити можливим досягнення лінгвістики двадцятого століття». Він просував «семіологію, загальну науку про знаки» і «структуралізм, який був важливою тенденцією у сучасній антропології та літературній критиці, а також у лінгвістиці». Він дає нам «чітке вираження того, що ми можемо назвати формальними стратегіями модерністської думки: за допомогою яких учені, філософи, художники і письменники, які працювали на початку цього століття, намагалися домовитись із складною хаотичністю усесвіту». Його

теорія мови «фокусується на проблемах, які є центральними для нових способів мислення про людину, особливо про тісний зв'язок між мовою і людським розумом».

Висновки. Таким чином, семіотика привертала увагу багатьох дослідників, проте вагомими до сьогодні є праці американських філософів Ч. Пірса, Ч. Моріса та швейцарського лінгвіста Ф. де Соссюра. Саме доробок останнього значно вплинув на розвиток семіотичного літературознавства. З кінця 50-х років ХХ століття теоретичне підґрунтя, створене семіотикою, використовують і в інших галузях. Особливої популярності нова наука набуває у 60–80-ті роки ХХ століття. Слід наголосити, що семіотика розвивається у різних напрямках, пропонуються нові семіотичні методології, дискутується проблематика співвідносин семіотики і критики, окреслюються використання семіотичного методу до літератури, вдосконалюється семіотика читання.

Література:

1. Encyclopedic dictionary of semiotics / gen. ed. T. Sebeok. – In 3 vol. – Vol. 1: A – M. – Vol. 2: N – Z. – Vol. 3: Bibliography. – Berlin : Mouton De Gruyter, 1986. – P. 592–593, 452.
2. Hawkes T. Structuralism and semiotics / T. Hawkes. – London – Berkeley : University of California press, 1977. – 192 p.
3. Новая философская энциклопедия : в 4-х т. / Ин-т философии РАН ; научно-ред. совет: В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин. – М. : Мысль, 2010. – Т. II: Е – М. – С. 613.
4. Моррис Ч. Основания теории знаков / Ч. Моррис // Семіотика ; под общ. ред. Ю.С. Степанова. – М. : Радуга, 1983. – С. 36–89.
5. Лукьянова Н.А. От знака к семиотическим конструктам коммуникативного пространства : [монография] / Н.А. Лукьянова. – Томск : Изд-во Томского политех. ун-та, 2010. – 245 с.
6. Степанов Ю.С. В мире семіотики / Ю.С. Степанов // Семіотика ; под общ. ред. Ю.С. Степанова. – М. : Радуга, 1983. – С. 5–36.
7. Шелестюк Е.В. Семіотика : [учеб. пособ.] / Е.В. Шелестюк. – Челябинск : Челяб. гос. ун-т, 2006. – 160 с.

Погребняк И. В. Семіотическая традиция: генезис и тенденции развития

Аннотация. В статье проанализированы теоретические основы, генезис, тенденции развития семіотического литературоведения. Рассмотрены основные взгляды представителей различных критических направлений, которые стали предметом активной поддержки со стороны одних и остро критиковались другими. Сосредоточено внимание на исследованиях 50–90-х годов ХХ века как отечественных, так и зарубежных авторов, которые определяют проблематику использования структурно-семіотических методов в изучении литературы.

Ключевые слова: семіотика, код, знак, семіология, критическое направление.

Pogrebniak I. Semіotic tradition: the genesis and development trends

Summary. The article analyses the theoretical basis, the genesis, and development trends of the semіotic literature. It considers the primary gazes of the representatives' of variant critical currents which had become a subject of strong support from ones and intense critics from others. The attention is focused on the researches of the 1950–1990's in ХХ century of both national and foreign authors, which outline the topics of usage of the structural and semіotic methods in the study of literature.

Key words: semіotics, code, sign, semіology, critical direction.

*Римар Н. Ю.,**кандидат філологічних наук,**асистент кафедри славістичної філології, педагогіки та методики викладання**Білоцерківського національного аграрного університету*

ЧАСОВИЙ МОДУС В АРХІТЕКТОНІЦІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ НІНИ БІЧУЇ

Анотація. У статті проаналізовано особливості часової організації нарративу художньої прози Ніни Бічуї. Доведено, що хронос творів письменниці разом із топосом витворюють цілісну художньо-естетичну систему, для якої властиві традиційні ознаки і власне авторські константи. Часовий модус розглянуто крізь призму особистісних інтерпретацій авторки. З'ясовано, що час, зреалізований опозиційними категоріями, має переважно анахронічний вияв, для якого характерні аналепсис і пролепсис. Установлено, що для аналізованих текстів притаманні такі часові зв'язки: нелінійність, паралельне зосередження наратора в різних локусах, персональне сприймання часу.

Ключові слова: час, наратив, художня проза, Ніна Бічуя, аналепсис, пролепсис.

Постановка проблеми. У зв'язку зі змінами викладової манери української прози другої половини ХХ ст., коли відбувається руйнування класичної фабули, сюжет набуває поліваріантних ознак, а художнє мислення стає фрактальним, проходять модифікації часової організації художнього твору. Нове представлення часових відношень ґрунтується на сполученості лінійного й циклічного часу. Художня проза досліджуваного періоду демонструє, з одного боку, лінійний характер викладу подій, для якого властива часова детермінація того, про що наратує оповідач (розповідач), і того, коли відбувається нарація. З іншого боку, для творів характерний анахронічний стиль наратування. Саме ця наративна стратегія часової репрезентації подієвого ряду більш увіразнює рецептивну складову частину естетичної комунікації, деталізує на первинному зображенні, глибше розкриває характер персонажа [1].

Оригінальною в контексті наративної організації часового модусу зазначеного періоду є епіка Ніни Бічуї – письменниці, художній стиль якої чітко вирізнявся поряд із соцреалістичним декларативним письмом інших літераторів глибоким психологізмом, інтелектуальною напругою, «елегантністю та естетичністю, стрімкістю польоту авторської уяви» (за В. Ґабором). Авторка у творах зосереджена у власній часово-просторовій площині, що формує певну естетичну систему й засвідчує відчуття плину часу та самолокалізації у просторовому континуумі й речовому світі. У зв'язку із цим актуальним, з нашого погляду, є дослідження часового модусу як одного з визначальних (поряд із просторовим, що становлять єдине поняття – хронотоп) в архітектоніці художніх текстів Ніни Бічуї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні і зарубіжні літературознавці неодноразово звертали увагу на часовий модус, аналізуючи наративний формат художньої прози, завжди розглядали часову константу переважно через систему хронотопу, нерозривно пов'язуючи час із

простором (М. Бахтін [2], Ю. Лотман [3], О. Кандразкіна [4], Н. Копистянська [5; 6; 7], Т. Пастушак [8] тощо). На хронотопний аналіз тексту у світлі філософсько-історичних підходів до вивчення літератури звернув увагу Ю. Бондаренко [9]. Часову організацію як складову частину нарративу художньої прози дослідили Л. Гижа (роман Юрія Яновського) [1], К. Дронь (проза Івана Франка) [10], О. Капленко (творчість Валер'яна Підмогильного) [11], О. Кискін (постмодерністичні романи) [12], Т. Пастушак (повісті Михайла Стельмаха) [8] та ін. Ґрунтовим є монографічне дослідження Н. Копистянської «Час і простір у мистецтві слова», у якому авторка диференціювала художній і нехудожній час, дала докладну дефініцію терміну [7]. Поняття часу як темпорального коду структури людського досвіду обґрунтувала Л. Тарнашинська [13].

Слушною видається класифікація О. Чернишової, яка вказує на такі антиномії вияву часу: безмірність – миттєвість; одновірність – хід часу; двовірність – «час у часі». Ю. Руднев виокремлює в художньому творі авторський/неавторський, міфопоетичний/художнього тексту хронотопи [12, с. 7–10]. Щодо теорій власне часу, то важливою є класифікація Ю. Лотмана, відповідно до якої існує час фабульний (події відбулися у хронологічній послідовності), сюжетний (порядок художньої організації подій), наративний (коли й ким про події повідомлено) [3, с. 123–130].

Час через призму свідомості у новелах Ніни Бічуї проаналізувала М. Котик-Чубінська [14]. Зважаючи на думку літературознавців, що Ніна Бічуя «владно і вільно, по-королівськи поводить себе з такою онтологічною категорією буття, як час: вона не підкоряється його лінійності» [14], доцільно більш глибоко дослідити часовий модус в архітектоніці всіх прозових творів письменниці (не лише новел, але й повістей), охарактеризувати його як важливу наративну стратегію і невіддільну складову частину художнього хронотопу. Відомо, що будь-який художній твір демонструє закінчену нарацію, рівнозначну художньому часові. У наративному вимірі час відображає співвідношення подій, асоціативні, причинно-наслідкові і психологічні зв'язки між ними, творить складний ряд подій, розташованих у порядку сюжетного розгортання твору. У тексті виникає дві часові осі: «вісь розповіді» і «вісь описуваних подій». При цьому «вісь розповіді» є одновірною, тоді як «вісь описуваних подій» багатомірною [15, с. 123].

Мета статті – проаналізувати особливості часової організації нарративу художньої прози Ніни Бічуї; довести, що хронос творів письменниці разом із топосом витворюють цілісну художньо-естетичну систему, для якої властиві як традиційні ознаки, так і власне авторські константи; розглянути час крізь призму особистісних інтерпретацій автора.

Матеріалом дослідження слугують такі збірки художньої прози Ніни Бічуї: «Звичайний шкільний тиждень» (1973 р.), «Яблуна і зернятко» (1983 р.), «Бенефіс» (1990 р.), «Шпага Славка Беркути» (2010 р.), «Великі королівські лови» (2011 р.).

Виклад основного матеріалу. Хронос у прозі Ніни Бічуї далекий від реальних вимірювань, бо він повністю демонструє ознаки художньо-психологічного часу, представлено-го внутрішніми монологами, спогадами, снами, подієвою паралельністю. Неодноразово контент минулого розповідач/оповідач подає через акцентуацію тодішнього мовного контексту, що засвідчує відображення стильовою манерою часової перспективи наративу («Буєсть Митусина», «Великі королівські лови», «Сотворіння тайни», «Мед мудрості нашої» тощо). Загалом для наративу прози письменниці характерний амбівалентний хронотоп, що передбачає розгортання подій у кількох просторово-часових вимірах, межі між якими у художньому плані часто дуже розмиті. Екстрадієгетичний наратор у повісті «Шпага Славка Беркути» в невеликому епізоді про Львів зводить до купи абсолютно віддалені події: винайдення металевих ободів до коліс у XV ст., відкриття першої у Львові аптеки у XVII ст., запалення газових ліхтарів перед ратушею після Другої світової війни двадцять років тому [17, с. 100]. Часто наратор для особливого художнього ефекту через наратив одного з персонажів поєднує зовсім неспов'язані хронотопні пласти: розповідь про татарських лучників – середньовічних школярів – воїнів, що билися з німецькими полками – князівну-галичанку тощо [17, с. 101].

Моделюючи художній світ, наратор прози Ніни Бічуї постійно зміщує часово-просторові пласти, накладає хронотопні площини одна на одну, призупиняє дію астрономічного часу й руйнує межі реального. Це підтверджують такі наратори із творів письменниці: Юрій Котермак із Дрогоби́ча 1467 р. розмовляє із сучасником авторки 1967 р. («Дрогобицький звіздар»), кріпаки князя Давида Ерїставі (перша половина XIX ст.) грають мелодію Штрауса на честь художника Піросмані, грузинський народний театр беріків замовляє біля хати, де помер Ніко Піросмані («Спогад про Грузію»). Цю особливість виразно підкреслює також наратор у творі «Дрогобицький звіздар», зауваживши, що хоча події, які віддалені п'ятьма століттями, мають зовсім різну історичну вартість і виглядають абсолютно несумісними, усе ж лежать в одній площині [19, с. 25].

Часто в наративному плані Ніна Бічуя по-художньому оригінально співставляє різні хронотопні межі, що здається, ніби вони реально існують в одному часовому вимірі. Так, у творі «Показія, або...» минулі події зведені до теперішнього статусу: «<...> дитячі колготки сушаться на подвір'ї, де мешкав у 1823 році Адам Міцкевич» [19, с. 152]. Як бачимо, деталізований виклад створює ефект художньої достовірності. Не менш унікальною здатністю наратора досліджуваних текстів є умисне поєднання майбутнього, минулого і теперішнього часу щодо однієї і тієї самої події у творі «Буєсть Митусина», а також одночасовість явищ, зафіксованих у цьому творі. Про те, що різні часові виміри взаємозалежні один від одного, стверджує оповідач у творі «Показія, або...», мандруючи вулицями старого Вільнюса: «XVI століття живе у XX, XX – живе у XVI» [19, с. 153]. Ця думка вкотре підтверджує вічну істину, що час рухається по колу.

Установлюємо, що хронос у прозі Ніни Бічуї має семіотичну природу, наратор визначає так званий «знак часу» («Квітень у човні»).

Також необхідно вказати на виявлення наративного часу в окремих творах Ніни Бічуї, де часто він має модифікований вигляд. Ознаки наративного часу простежуємо у текстах із нефінальністю чи порушеною хронікальністю фабули. Незакінчену часову перспективу мають твори, у яких відсутній фінал як такий: «Великі розквітлі магнолії», «Недобре дівчисько», «Поазія, або...» та ін. Виразна трансформація наративного часу присутня в новелі «Стиглі яблука на Спасі», де кінцівку репрезентовано як експозицію, з якої розгортається наратив твору. Ознаки хроносу виразні у текстах, де стиль ведення розповіді нагадує літописний виклад подій: «Дрогобицький звіздар», «Великі королівські лови», «Буєсть Митусина», «Сотворіння тайни».

Наративна організація часового модусу у прозі Ніни Бічуї передбачає також персонажне сприймання часу. Майже у всіх творах письменниці як на підлітково-учнівську, так і на філософсько-гуманістичну, театральну-мистецьку, урбаністичну, історичну тематику людська індивідуальність у часовому перебігу подана переважно в бінарному плані через семантику домінуючої художньої категорії «молодше – старше покоління». Ця категорія провідна і зреалізована різнотипними образами – представниками молодих чи старших людей. Дуже виразна ця образна опозиція у творі «Яблуна і зернятко», наратив якого побудовано на співставленні розповіді про двох персонажів – молоду актрису Ксеню Будняк, яка тільки починає працювати в театрі, і Стару Актрису, котра вже на фініші театральної кар'єри. Уже саме найменування останньої вказує на важливість часового фактора у змалюванні образу. У слова Старої Актриси вкладено наратором важливе усвідомлення того, що в сучасності повинна бути відкрита дорога молодим талантам, які нічим не гірші від попередників, оскільки погляди на мистецтво вже інші [17, с. 46].

Виявами анахронічного зображення подій у прозі є аналепсис і пролепсис. Аналепсис – форма вираження анахронії, охарактеризована поверненням наратора в минуле, яке відноситься до «теперішнього» моменту; відновлення однієї чи кількох подій, що трапилися раніше. Наратор в одному із творів зазначає, що повернутися в минуле й позаминуле легше, ніж усвідомити, що минуле й позаминуле знаходяться в теперішньому часі [19, с. 141]. Ретроспекція у творах Ніни Бічуї має як традиційний, так і власне авторський вияв: вона може зводитися до одного дня, як, наприклад, у новелі «Камінний господар», де розповідь основана на поверненні у день, коли помер Сталін. З іншого боку, може мати розширений модус минулого: розповідь про часи Київської Русі і правління Данила Галицького («Буєсть Митусина»), про голод і колективізацію («Камінний господар»), Гайдамаччину («Великі королівські лови»), хрещення на Русі («Сотворіння тайни»), війну, спалювання відьом («Показія, або...»). У творі «Спогад про Грузію» за допомогою ретроспективного наративу реально відтворено столітню історію Тбілісі. Інколи наратор вдається до неточного зображення чи уникає деталізованої характеристики події, зауваживши в ремарці одного із творів: «<...> уже не пригадую, як то було» («Камінний господар»).

Яскравим свідченням анахронічного наратування у прозі Ніни Бічуї є звернення до спогаду як важливого

хронотопного прийому: згадка Стефка про купання у крижаному потоці, про бабу і співучу липу; спомин Славка про перебування в дитячому садочку в той момент, коли він проходить повз нього; мамина розповідь про побачені міста, спогад про тата («Шпага Славка Беркути»); згадка Роми про поїздку подруги до Африки («Яблуна і зернятко»); спогад наратора-персонажа про сивого чоловіка з дитинства («Земля»). Наскрізь переплетена спогадами розповідь актриси Ксені Бортяк у повісті «Яблуна і зернятко». Неодноразово саме через спогад наратор повертає розповідь в інший ретроспективний простір – дитинство, молодість, пам'ятні життєві події. Спогад допомагає персонажу твору «Мед мудрості нашої» заповнити прірву, що зветься часом [19, с. 66]. Удаючись до філософських розмірковувань у творі «Показія, або...», я-наратор приходить до висновку, що спогад – це все, що колись було [19, с. 144], в іншому творі він зауважує: «*І в тому найдивовижніша властивість спогаду: все це може відбуватися водночас*» [18, с. 473]. Звернення до спогаду як виразної ознаки фабульного простору визначає власне авторську манеру викладової тактики письменниці.

Не менш важливим часовим прийомом, застосованим Ніною Бічуєю, є пролепис. Наратор текстів неодноразово оперує пролеписними моментами, створюючи ефект амбівалентного художнього світу. Такі приклади виявляємо у повісті «Звичайний шкільний тиждень», де розповідається про те, як колись Олександра Антонівна увійде у свій дім [16, с. 77]; оповіданні «Терра інкогніта» в епізоді, коли я-наратор відкрито зізнається в боязні; у творі «Показія, або...» я-наратор розмірковує над тим, що буде, якщо вона розпродать усі свої книжки [19, с. 147], в іншому разі: що було б із нею, якби сіла в той фатальний автобус [19, с. 150]. Неодноразово в оповідальній тактиці аналізованої прози застосовано прийом філософського пролепису: наратор обдумує, що буде, коли «*згинуть всі пейзажі*» («Показія, або...») [19, с. 147]. Момент умисного забігання наперед формує наративне тло повісті «Біла Віла», де повідомлено, що через століття прийде пізнання про спорідненість Віли, Мавки і Лесі України. Анахронічний спосіб викладу подій моделює стрибкоподібний сюжет і більше акцентує увагу на людській індивідуальності в часовому перебігу. Попри звернення в наративному плані Ніни Бічуї до минулого, важливим усе ж постає теперішнє, тобто те, що відбувається в реальному часі. Підтвердженням цього є епізод із твору «Яблуна і зернятко», коли у полі зору молодої художниці перебуває не старе місто і будинок із фронтоном зі стародавніх міфів, а хлопчики, котрі живуть нинішнім днем [17, с. 18].

Висновки. Отже, дослідження часового модулю як важливого засобу в наративному моделюванні художньої прози Ніни Бічуї засвідчило, що для аналізованих текстів на наративному рівні властиві такі вияви часових зв'язків: «просування» наратора між різними часовими вимірами, паралельне зосередження персонажів та наратора в різних локусах, персонажне сприйняття часу. Час в аналізованій прозі зреалізований здебільшого опозиційними категоріями. Часові координати досліджуваних текстів визначають й інтертекстуальні зв'язки, які розширюють простір твору і стають місцем перетину різних часових модусів.

Перспективними у цьому напрямі дослідження можуть бути студії щодо вивчення взаємозв'язку часу і простору у

прозі, а також часового моделювання урбаністичного наративу художніх творів Ніни Бічуї.

Література:

1. Гижа Л. Часова організація наративного дискурсу в романі Юрія Яновського «Майстер корабля» / Л. Гижа // Наукові записки. Серія «Літературознавство». – 2003. – Вип. XIII. – С. 35–49.
2. Бахтин М. Форми времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. – М.: Художественная литература, 1975. – С. 234–407.
3. Лотман Ю. К проблеме пространственной семиотики / Ю. Лотман. – СПб.: Искусство, 2000. – 442 с.
4. Кандразкина О. Категории пространства, времени и хронотопа в художественном произведении и языковые средства их выражения / О. Кандразкина // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Серия «Филология». – 2011. – Т. 13. – № 2 (5). – С. 121–122.
5. Копистянська Н. Хронотоп як аспект вивчення слов'янського романтизму (на матеріалі західнослов'янських літератур у європейському контексті) / Н. Копистянська // Слов'янські літератури: доп. XII Міжнар. з'їзд славістів. – К., 1998. – С. 57–74 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rastko.rs/rastko/>.
6. Копистянська Н. Напрями вивчення часу і простору в літературознавстві слов'янського світу / Н. Копистянська, Н. Григораш // Слов'янські літератури: доп. XIII Міжнар. конгр. славістів (15–21 серпня 2003 р., м. Любляна). – К., 2003. – С. 5–35 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rastko.rs/rastko/delo/11892>.
7. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова: [монографія] / Н. Копистянська. – Л.: ПАІС, 2012. – 344 с.
8. Пастушак Т. Естетичні функції хронотопу в наративній структурі повістей Михайла Стельмаха / Т. Пастушак // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство»: збірник наукових праць / за ред. д. ф. н. Н. Полпавської. – Вип. 27. – Тернопіль: ТНПУ, 2009. – С. 316–326.
9. Бондаренко Ю. Хронотопний аналіз тексту у світлі філософсько-історичних підходів до вивчення літератури / Ю. Бондаренко // Українська мова та література в школі. – 2007. – № 4. – С. 21–25.
10. Дронт К. Модель циклічного часу в художній прозі І. Франка / К. Дронт // Наукові праці: наук.-метод. журнал. Серія «Філологія. Літературознавство». – 2008. – Т. 80. – Вип. 67. – С. 108–113.
11. Капленко О. Урбаністичні уявлення В. Підмогильного у світлі Шпенглерівської концепції / О. Капленко // Слово і Час. – 2002. – № 8. – С. 79–83.
12. Кискін О. Урбаністичний хронотоп в постмодерністському романі: автореф. дис. ... канд. філол. наук.: спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / О. Кискін; НАН України; Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2006. – 20 с.
13. Тарнашинська Л. Час у творчості Ліни Костенко як темпоральний код структури людського досвіду / Л. Тарнашинська // Слово і час. – 2005. – № 6. – С. 42–52.
14. Котик-Чубінська М. Час та свідомість у новелах Н. Бічуї / М. Котик-Чубінська // ЛітАкцент [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2012/07/17/chas-ta-svidomist-u-novelah-niny-bichuji>.
15. Николина Н. Филологический анализ текста / Н. Николина. – М., 2003. – С. 123–127.

Використані джерела

16. Бічуя Н. Звичайний шкільний тиждень: повість / Н. Бічуя. – К.: Веселка, 1973. – 157 с.
17. Бічуя Н. Яблуна і зернятко: повісті та оповідання / Н. Бічуя; худож. Н. Ніколайчук. – К.: Веселка, 1983. – 216 с.
18. Бічуя Н. Бенефіс: повісті / Н. Бічуя. – К.: Дніпро, 1990. – 476 с.
19. Бічуя Н. Великі королівські лови: новели та візії / Н. Бічуя. – Л.: Піраміда, 2011. – 192 с.

Рымар Н. Ю. Временной модус в архитектонике произведений Нины Бичуи

Аннотация. В статье проанализированы особенности временной организации нарратива художественной прозы Нины Бичуи. Доказано, что хронос произведений писательницы вместе с топосом создают целостную художественно-эстетическую систему, для которой свойственны традиционные признаки и собственно авторские константы. Часовой модус рассмотрено сквозь призму личностных интерпретаций автора. Установлено, что время реализовано оппозиционными категориями, оно имеет преимущественно анахроничное проявление, для которого характерны аналепсис и пролепсис. Рассматриваемым текстам присущи такие временные связи: нелинейность, параллельное сосредоточение нарратора в различных локусах, персонажные восприятия времени.

Ключевые слова: время, нарратив, художественная проза, Нина Бичуя, аналепсис, пролепсис.

Rymar N. Time mode in the architectonics of the stories of Nina Bichuia

Summary. The article analyzes the features of temporary organization of the narrative of art prose by Nina Bichuia. It is proved that the chronos of the writer's works, together with the topos, create an integral artistic and aesthetic system, for which traditional signs and the author's constants are inherent. The hour mode is considered through the prism of the author's personal interpretations. It is established that time is realized by oppositional categories, it has mainly an anachronistic manifestation, for which analepsis and prolepsis are characteristic. For the texts under consideration, such temporary connections are inherent: non-linearity, parallel concentration of the narrator in different loci, personal perceptions of time.

Key words: time, narrative, artistic prose, Nina Bichuia, analepsis, prolepsis.

Серебрянська І. М.,
кандидат філологічних наук, докторант
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара,
доцент кафедри журналістики та філології
Сумського державного університету

НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ОЧИМА СТУДЕНТІВ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОНЦЕПТУ В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОГО ІНТЕРНЕТ-ЖУРНАЛУ

Анотація. Статтю присвячено питанню інтерпретації концепту «навчальний заклад» в українському суспільстві та його експлікації в текстах студентського інтернет-журналу «Освіта та ...». Визначено мовні репрезентанти концепту та асоціації, пов'язані з ним. Звернено увагу на аксіологічні характеристики, що входять до складу семантичної структури слів на позначення українських навчальних закладів.

Ключові слова: концепт, слово, значення, асоціація, навчальний заклад, університет, школа.

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігається зростання ролі освіти в суспільстві. Завдяки інтеграційним процесам з'являються нові поняття та їх назви, реалізується новий підхід – освіта протягом життя: «Освіта на всіх вікових етапах життя людини є необхідною, вона визначає його якість, безпосередньо впливає на збереження і зміцнення здоров'я людини, її потомства, збільшення тривалості життя» [6].

Проблема стану сфери освіти сьогодні активно вивчається науковцями різних галузей: соціологами, філософами, педагогами, психологами, істориками та ін. Для мовознавців цей об'єкт дослідження є новим. Комплексний аналіз освіти через призму мовної картини світу українського народу до цього часу не здійснювався, чим і зумовлена актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спроби вивчення освітньої лексики в термінах концепту як фрагмента мовної картини світу носіїв англійської мови були здійснені І. Боднар («Концепт освіта як фрагмент мовної картини світу в носіїв англійської мови», 2015 р.), порівняльний аспект концепту «освіта» цікавив А. Беляєву («Концепт *освіта* в англійській, французькій, українській та російській мовах», 2012 р.) та Л. Вергун («Перекладна взаємовідповідність англійської та української освітньої лексики», 2004 р.), його дослідження в текстах засобів масової інформації стали об'єктом роботи О. Савчук («Концепт освіти на шпальтах часопису «Український Голос»», 2013 р.). Окремі спроби вивчення лексики освітньої сфери було здійснено у працях автора цієї статті [1; 2; 3].

Мета статті – з'ясувати особливості експлікації концепту «навчальний заклад» у сучасній мовній свідомості студентства. Матеріалом для аналізу стали тексти студентського інтернет-журналу «Освіта та ...» [4].

Виклад основного матеріалу. У мові студентського журналу зафіксовані назви навчальних закладів різних рівнів, що вербалізують відповідний концепт: *університет, інститут, школа*, а також аббревіатури – *ВНЗ, виш* та розм. *вуз*. При цьому слово *університет* та скорочені назви вищих навчальних за-

кладів превалюють над назвами середніх навчальних закладів, що пояснюємо студентським авторством статей.

За «Словником української мови», університет – «1. Вищий навчальний заклад, наукова установа з різними гуманітарними та природничо-математичними факультетами; будинок, у якому міститься цей заклад; // перен. Про те, що дає досвід, знання поза навчальним закладом. 2. Назва навчальної установи для поглиблення загальноосвітніх, спеціальних та політичних знань» [5, с. 450]. Нова доба збагатила аналізоване слово цілим комплексом конотативних значень, зокрема такими, як «суспільство», «життя», «знання», «місце», «людина», «майбутнє», «працевлаштування», «культура», які актуалізуються в текстах студентського журналу. Звернімося до конкретних прикладів.

1. *Навчальний заклад – суспільство.* Виділені нами контексти є підставою для класифікації кількох асоціацій, пов'язаних із суспільною проблематикою: *Виш – це унікальний соціальний осередок, криниця людських ресурсів, що шляхом взаємодії породжує інтелектуальний капітал* [4, 29.11.2011]; *Університет є дзеркалом українського суспільства, бо призначений відобразити його стан, позитиви та негативи всіх зрізів його життя, висоти і провали його духу, якщо так, то університет не може бути райським куточком чи острівцем добробуту в океані суспільного благополуччя* [4, 20.09.2011]; <...> *Університет є не тільки дзеркалом суспільства і світу, а одночасно його вікном у минуле, сучасне та майбутнє* [4, 20.09.2011]; *Величезна роль в оволодінні певними знаннями та формуванні світогляду належить ядрам освітянського процесу – університетам, у яких виховують еліту суспільства, котрій належить приймати відповідальні рішення, робити вибір шляхів розвитку* [4, 29.11.2011]. Метафорична номінація ядра освітнього процесу, використана на позначення навчальних закладів, реалізує виховну функцію вищої школи країни.

Розмірковуючи над значенням вишів для суспільства, студенти висловлюють інколи суперечливі думки: з одного боку, університет має визначальну роль у розвитку суспільства (<...> *Університет в українському суспільстві має визначальну роль, оскільки він задає темп та напрям розвитку науки, формує особистість та створює перспективи* <...> [4, 29.11.2011]; <...> *У сучасному світі університети відіграють виключно важливу роль у житті суспільства загалом і кожної особистості зокрема* [4, 16.10.2011]; <...> *Університет є дуже важливим у розвитку сучасного українського суспільства* <...> [4, 20.09.2011]; <...> *Університет дає суспільству висококваліфікованих спеціалістів* [4, 20.09.2011]; з іншого – його роль, на думку студентів, формальна (<...> *Роль університету в українському суспільстві зараз більш фор-*

мальна, але майже обов'язкова. Університет стає засобом підтвердження своєї значущості, кваліфікації, але знання, що там дають, застарілі [4, 06.10.2011]). Прикладів на підтвердження позитивної оцінки концепту «навчальний заклад» зафіксовано значно більше, що свідчить про відповідне сприйняття феномена вищої освіти, поширене серед української молоді.

2. *Навчальний заклад – життя.* Асоціативні зв'язки слова *університет* із життям реалізуються за допомогою таких лексичних засобів: *університет – один із найцікавіших аспектів у житті* (<...> *Університет – це один із найцікавіших аспектів у житті людини, але, вступаючи до вузу, ми не тільки розвиваємось всебічно, а і здобуваємо освіту, яка є шляхом у нове життя* [4, 20.09.2011]); *структурна ланка життя* (*Університет є ланкою між дитинством та дорослим самостійним життям* [4, 09.10.2011]); *Це [університет] необхідна структурна ланка життя кожної людини* [4, 29.11.2011]); *дуже важливий крок до змін у житті* [4, 28.09.2011]; *важливий фактор становлення в житті* (<...> *Університет необхідний як для розвитку молоді, її освіченості, становлення в житті, адже без вищої освіти зараз зовсім нереально знайти роботу, так і для розвитку суспільства загалом* [4, 20.09.2011]); <...> *Університет, з одного боку, має дуже велике значення в житті людини, адже він дає знання, дає змогу в майбутньому знайти хорошу роботу і взагалі стати на ноги і бути самостійною, незалежною від інших людиною* [4, 16.10.2011]); *продовження дорослого життя* (*Університети – це продовження нашого дорослого життя, у них ми починаємо вивчати нову для себе інформацію* [4, 28.09.2011]).

3. *Навчальний заклад – місце.* Усі зафіксовані нами назви навчальних закладів різного рівня в контексті реалізують просторові відношення, асоціюючись із місцем, проте слово *місце* в кожному конкретному випадку набуває різних конотацій: для одних мовців це *місце, де людина здобуває освіту, знаходить знайомих, можливо, друзів на все життя, вчиться способом існування в мікросоціумі та проходить низку етапів входження у доросле життя* [4, 10.09.2012]; *місце, яке сприяє пошуку істини* [4, 20.01.2012]; *місце отримання документа про навчання* (<...> *У наш час вищі навчальні заклади для більшості студентів стали місцями, де вони можуть отримати корочку, не навчаючись та не докладаючи при цьому зусиль, а в майбутньому використовувати це у своїх особистих цілях – для збагачення* [4, 28.12.2011]); *школа – це місце, яке має пробуджувати радість пізнання, спілкування із друзями та «оружьями-вчителями» (але, звичайно, без фамільярності, а навпаки, з великою повагою до своїх старших наставників)* [4, 31.03.2013]); для інших – це лише *місце проведення часу (звичайне приміщення, щоб вдома не сидіти* [4, 20.10.2011]). А наступний приклад вдало показує багатфункціональність сучасних навчальних закладів: <...> *Навчальний заклад для кожного студента виконує різні функції. Для одних – це просто місце здобуття освіченості і мудрості, для других – хороша школа життя, яка допомагає зрозуміти пріоритети і сенс буття, а для інших він є втіленням мрій їхніх батьків* [4, 20.01.2012].

4. Асоціативне значення *університет – знання* є цілком природним. У студентських текстах воно реалізується за допомогою лексики, яка виконує як номінативну функцію, наприклад, *університет – один із навчальних закладів, який дає не просто знання, а вищу освіту, а можливо, і дві, і три* <...>

[4, 16.10.2011]; *це такий заклад, куди мають ходити тільки ті, хто дійсно хоче здобути якісь знання* [4, 16.10.2011]; так і функцію експресивну (у випадках, коли номінації вищів набувають метафоричної форми), наприклад: *університет – храм науки, де вічно палає вогник знань* [4, 12.07.2012], *постачальник знань, майдан виробництва нових знань* [4, 29.11.2011], *осередок отримання знань для майбутньої професії; просте бажання бути освіченою особистістю* [4, 20.10.2011].

5. *Навчальний заклад – людина.* Зв'язок навчального закладу з людиною в мовній картині світу української молоді видається цілком логічним, що стає особливо актуальним в умовах зміни освітньої парадигми, якій притаманний людиноцентризм. Як показує наше дослідження, вплив університету на людину на мовному рівні вербалізується шляхом синтагматичних зв'язків слова *університет* (як правило, дієслівних): *університет – змінює людину* (*Університет змінює людину, але, на жаль, не всіх, і вважаю, що не завжди в гарну сторону* [4, 27.09.2011]); *формує особистість* [4, 29.11.2011]; *формує нове покоління освічених людей* (*Університет завжди зайнятий формуванням нового покоління освічених людей, він весь час «итовхає» нас уперед* [4, 29.11.2011]); *для студента є важливим випробуванням* [4, 20.09.2011].

6. *Університет – майбутнє.* Опрацьовані тексти демонструють, що студенти свідомо пов'язують з університетом своє майбутнє. Узагальнюючи тематично спрямовані їх висловлювання, такі як *університет створює майбутнє* [4, 29.11.2011], *дає майбутнє молоді* [4, 20.09.2011]; *університет – дорога в майбутнє* [4, 20.09.2011], *рушій прогресу* [4, 06.10.2011], *інструмент підготовки майбутнього* [4, 06.10.2011], можна стверджувати, що частина з них сприймає вищий навчальний заклад як вагомий чинник формування своєї долі.

7. Серед інших асоціацій, пов'язаних із питаннями, що повсякчас турбують студентство, необхідно назвати такі: *університет – працевлаштування* (*Університети не забезпечують своїх випускників робочими місцями, а самому студенту іноді досить важко влаштуватися на достойну і високооплачувану роботу без досвіду* [4, 06.07.2012]) та *університет – культура* (*Університет <...> – центр культури, духовності й обов'язково – освіти, науки, професійного становлення фахівців* [4, 20.09.2011]); *університет – <...> центр культурно-просвітницької діяльності; місце самореалізації* [4, 20.10.2011].

Конотативні значення лексичних репрезентантів концепту «навчальний заклад» пов'язані з усвідомленням новим поколінням визначальної ролі інноваційних університетів у сучасній Україні, тому часто збагачені позитивним оцінним навантаженням:

– *університети – агенти перетворення світу, які йдуть у ногу із часом. Ще з моменту свого виникнення університети були своєрідними «агентами перетворення світу»* [4, 29.11.2011]; *Виникають нові робочі місця, для яких потрібні висококваліфіковані фахівці нового покоління, котрих можуть випускати тільки вузи, що йдуть у ногу із часом* [4, 16.10.2011];

– *навчальний заклад – ідеальний дім з ідеальною сім'єю: Навчальний заклад моєї мрії повинен бути схожий на ідеальний дім з ідеальною сім'єю. У ньому повинен бути затишок, тепло, благополуччя, доброзичливість усіх, починаючи з технічного персоналу і закінчуючи директором і установами, які управляють роботою такого навчального закладу* [4, 22.09.2012]. Це метафоричне значення, пов'язане із сімейними цінностями, які завжди шанувалися в українців, влучно передає бачення того, яким має бути навчальний процес та його учасники.

Деякі тексти репрезентують зневіру студентства в українській освіті, відповідно, й аналізований концепт набуває негативного забарвлення, наприклад: *школа краде дитинство* [4, 21.02.2013]; <...> *Вузи через слабку базу та легкість здобуття освіти не можуть відігравати надто важливу роль. Швидше, як перехідний пункт між школою та роботою, і не обов'язково за спеціальністю* [4, 16.09.2012]. Подібні висловлювання знецінюють роль навчальних закладів, підривають віру в силу знання. Наступний приклад поєднує в собі як позитивну, так і негативну характеристики: *Університет став із Храму науки базаром із продажу дипломів* [4, 05.06.2012]. Порівняння університету із храмом, а потім – із базаром демонструє на рівні мови певну деградацію, на думку студентів, нашої освіти. Звичайно, на появу в мовній свідомості українців таких елементів вплинули екстралінгвістичні фактори, соціальні процеси.

Висновки. У результаті аналізу мовних засобів репрезентації концепту «навчальний заклад» доходимо висновку, що у свідомості української молоді склалося уявлення про навчальні заклади як про важливе суспільне явище та обов'язковий атрибут сучасного життя. Сьогодні вони, як і освіта загалом, є суспільною необхідністю, без них більшість українців не мислить свого життя й кар'єри. Отримані у процесі дослідження статистичні дані переконують у тому, що семантика слів на позначення навчальних закладів у студентських текстах представлена широким спектром конотацій, серед яких найбільш виразними є такі: університет – суспільство (24%), університет – життя (17%), університет – знання (12%), університет – місце (12%). Дещо бідніше в кількісному плані представлені асоціації навчального закладу з людиною (9%), майбутнім (9%), працевлаштуванням (2%) та культурою (2%). Незначні кількісні показники щодо концептуальних зв'язків університету зі знанням, формуванням людини, її майбутнього, працевлаштуванням та культурою загалом викликають занепокоєння, адже це саме ті показники, про які має дбати вищий навчальний заклад.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні семантичної структури

Література:

1. Серебрянська І. Метафорична модель освіта – війна в сучасній терміносистемі української мови (на матеріалі медіа-текстів) / І. Серебрянська // Дослідження з лексикології і граматики української мови : збірник наукових праць. – Вип. 17. – Дніпро : Видавець Біла К.О., 2016. – С. 153–163.

2. Серебрянська І. Термін вища освіта та його структурно-семантичний потенціал / І. Серебрянська // Українське мовознавство. Міжвідомчий науковий збірник. – Вип. 46/2. – К., 2016. – С. 149–155.
3. Серебрянська І. Репрезентація концептосфери «освіта» в українських паремійних текстах / І. Серебрянська // Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук : матер. Міжн. наук.-практ. конф. (24–25 лютого 2017 р., м. Одеса). – О. : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2017. – С. 35–38.
4. Студентський інтернет-журнал «Освіта та ...» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osvitata.com/>.
5. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. Білодіда. – К. : Наукова думка. – Т. 10. – 1979. – С. 450.
6. Таланчук П. Навчання протягом життя – серцевина сучасного освітнього процесу / П. Таланчук // Вища освіта: інформаційно-аналітичний портал про вищу освіту в Україні та за кордоном. – 10 грудня 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vnz.org.ua/statti/7038-navchannja-protjagom-zhyttja-sertsevyuna-suchasnogo-osvitnogo-protsesu-petro-talanchuk>.

Серебрянская И. Н. Учебное заведение глазами студенчества: структурно-семантический потенциал концепта в текстах украинского интернет-журнала

Аннотация. Статья посвящена вопросу интерпретации концепта «учебное заведение» в украинском обществе и его экспликации в текстах студенческого интернет-журнала «Образование и ...». Определены языковые репрезентанты концепта и ассоциации, связанные с ним. Уделено внимание аксиологическим характеристикам, входящим в состав семантической структуры слов, обозначающих украинские учебные заведения.

Ключевые слова: концепт, слово, значение, ассоциация, учебное заведение, университет, школа.

Serebrianska I. Educational institution through the eyes of students: structural and semantic potential of the concept in the texts of the Ukrainian online magazine

Summary. The article deals with the interpretation of the concept “institution” in the Ukrainian society and its explication in the texts of online student magazine “Osvita ta...” (“Education and ...”). It determines language representants of the concept and associations connected with it. The attention is paid to axiological characteristics, which makes up the semantic structure of the nominations of Ukrainian educational institutions.

Key words: concept, word, meaning, association, educational institution, university, school.

Сіроштан Т. В.,

кандидат філологічних наук, доцент, докторант
Запорізького національного університету

ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ТИПИ НАЗВ УЗАГАЛЬНЕНИХ ОЗНАК У ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню лексико-словотвірних типів назв узагальнених ознак на матеріалі праслов'янської мови. Встановлено, що в дописемний період найпродуктивнішими формантами були *ostь* та *ota*. Рідше деад'єктиви з абстрактною семантикою утворювалися за допомогою суфіксів *ina*, *izna*, *ica*, *ьba*, *oba*, *uni*.

Ключові слова: абстрактний іменник, деад'єктив, лексико-словотвірний тип, суфікс, формант.

Постановка проблеми. Абстрактні іменники (зокрема назви узагальнених ознак) є номенами на позначення нематеріальних об'єктів (понять, ідей), необхідних для забезпечення інтелектуально-духовного життя людини. Вони підкреслюють найважливіші якості предмета і становлять найвищий ступінь мовного абстрагування. Такі назви перебувають у точці перетину мови і свідомості, мовлення й думки, здатність до абстрагування забезпечує сама мова [1, с. 16], тому дослідження абстрактної лексики є актуальним із погляду аналізу процесів становлення як мови, так і мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Абстрактні іменники називають найбільш значущі в духовній, інтелектуальній та емоційній сфері процеси, явища, стани, поняття, уявлення. Це зумовлює постійний інтерес лінгвістів до абстрактів, активне вивчення яких розпочалося ще в XIX ст. [2, с. 3]. Різні аспекти категорії абстрактності висвітлювалися у працях таких учених, як П. Білоусенко, Л. Булаховський, М. Войтила-Свержовська, І. Ковалик, Н. Медведовська, В. Німчук, З. Піскозуб, Л. Полюга, О. Потебня, Н. Тома, І. Чепіга, Л. Чернейко, В. Шадура, однак ці дослідження не містять вичерпного словотвірної аналізу абстрактів дописемного періоду.

Метою статті є опис лексико-словотвірних типів деад'єктивів з абстрактним значенням, утворених суфіксальним способом, і встановлення їх продуктивності у праслов'янській мові.

Виклад основного матеріалу. Відприкметникові найменування узагальної ознаки передбачають наявність у предмета в широкому розумінні якості, властивості, названої мотивувальним словом, або його стану, на який вказує мотивувальний прикметник [3, с. 113]. У словотвірній структурі деад'єктивів праслов'янської мови з абстрактним значенням виокремлюються такі форманти: *-ostь*, *-ota*, *-ina*, *-izna*, *-ica*, *-uni*, *-ьba*, *-oba* та ін.

1. За допомогою суфікса *-ostь*, який виник на слов'янському ґрунті в результаті злиття кількох давніх формантів (*-es/-os-* і *-ть*) [4, с. 120], у праслов'янській мові утворювалася велика кількість відприкметникових абстрактів із різноманітною семантикою.

1.1. Найменування внутрішнього стану істоти, психічних відчуттів, властивостей її характеру становлять найбільшу за обсягом групу, наприклад: **bolgostь* [ЭССЯ, 2, с. 173; Sławski, 1, с. 305] «доброта, добродушність» від **bolgь(jь)*

або від **bolgo*; **bujestь* [ЭССЯ, 3, с. 83] «безумство, дурість; марнославство, зарозумілість; сміливість, хоробрість» (**bujь* «нерозумний, безумний»); **edьnostь* [ЭССЯ, 6, с. 18] «єдність; самотність» (**edьnь*, **edьnь*); **xytrostь* [ЭССЯ, 8, с. 162] «хитрість, кмітливість» (**xytrь*); **xorbrostь* [ЭССЯ, 8, с. 71] «хоробрість» (**xorbrь*); **jarostь* [ЭССЯ, 8, с. 175] «гнів» від **jarь(jь)* «гарячий, крутий, жорстокий»; **l'ubezьnostь* [ЭССЯ, 15, с. 170] «люб'язність, прихильність, любов» (**l'ubezьnь*); **l'ubostь* [ЭССЯ, 15, с. 178] «доброта, любов; задоволення» (**l'ubь*); **l'udnostь* [ЭССЯ, 15, с. 201] «людяність; багатолюдність» (**l'udьnь(jь)* «властивий людям; багатолюдний»); **l'utostь* [ЭССЯ, 15, с. 227] «суворість, жорстокість, лютість» від **l'utь(jь)* тощо.

1.2. Назви фізичних відчуттів істоти: **bridostь* [ЭССЯ, 3, с. 27] «терпкість, кислота, гіркота» (**bridьkь*); **bridьkostь* [ЭССЯ, 3, с. 27; Sławski, 1, с. 380] «гіркота; гидота» (**bridьkь*); **gorьkostь* [ЭССЯ, 7, с. 55] «гіркість» (**gorьkь*) та ін.

1.3. Найменування фізичного стану, зовнішнього вигляду істоти, наприклад: **bьdrostь* [ЭССЯ, 3, с. 111] «батьорість» (**bьdrь*); **gluxostь* [ЭССЯ, 6, с. 145] «глухота» (**gluxь*); **golostь* [ЭССЯ, 6, с. 212] «нагота, оголеність» (**golь*); **xromostь* [ЭССЯ, 8, с. 101] «кульгавість» (**xromь*); **krasьnostь* [ЭССЯ, 12, с. 108] «надзвичайна краса» (**krasьnь*) тощо.

1.4. Назви узагальнених якостей, властивостей: **bujьnostь* [ЭССЯ, 3, с. 85; Sławski, 1, с. 442] «буйність, пишність; бурхливий розвиток, розквіт» від **bujьnь* «буйний», пор. **bujestь* [Sławski, 1, с. 441] «те саме»; **bьrzostь* [ЭССЯ, 3, с. 136; Sławski, 1, с. 426] «швидкість; квапливість; стрімкість» (**bьrzь*); **bystrostь* [ЭССЯ, 3, с. 152; Sławski, 1, с. 479] «чистота, ясність, прозорість; кмітливість; швидкість» (**bystrь*); **čistostь* [ЭССЯ, 4, с. 120] «чистота; ясність, прозорість» (**čistь*); **čьstostь* [Sławski, 2, с. 193] «щільність» (**čьstь* «щільний, густий»).

1.5. Назви узагальнених ознак за кольором, наприклад: **bьlostь* [ЭССЯ, 2, с. 74; Sławski, 1, с. 235] «білизна, чистота» (**bьlь*); **blьdostь* [ЭССЯ, 2, с. 111; Sławski, 1, с. 259] «блідість» (**blьdь*); **čьrnostь* [Sławski, 2, с. 236] «чорнота, темнота» (**čьrnь*) тощо.

2. Суфікс *-ota*, який виник у результаті приєднання форманта **-to-* до прикметникових основ [4, с. 120], конкурував із суфіксом *-ostь*, що зумовлює наявність схожих лексико-словотвірних значень відприкметникових абстрактів.

2.1. Найменування фізичного стану, зовнішнього вигляду істоти: **bosota* [ЭССЯ, 2, с. 222; Sławski, 1, с. 339] «стан босого» (**bosь*); **bьdrota* [ЭССЯ, 3, с. 111] «ошатність, франтівство; батьорість» (**bьdrь*); **gluxota* [ЭССЯ, 6, с. 145] «глухість» (**gluxь*); **golota* [ЭССЯ, 6, с. 213] «нагота, оголеність» (**golь*); **xromota* [ЭССЯ, 8, с. 101] «кульгавість» (**xromь*); **lygota* [ЭССЯ, 17, с. 43] «стан лисого, ця якість в узагальненому вигляді» (**lyzь*) тощо.

2.2. Назви внутрішнього стану істоти, психічних відчуттів, особливостей її характеру: **edinota*, **edьnota* [ЭССЯ, 6, с. 11] «єдність; самотність» (**edinь*, **edьнь*); **jarota* [ЭССЯ, 8, с. 175] «гнів» від **jarь(jь)*; **l'ubota* [ЭССЯ, 15, с. 179] «наслода, задоволення» (**l'ubь*).

2.3. Найменування фізичних відчуттів істоти, наприклад: **kys(b)lota* [ЭССЯ, 13, с. 275] «кислота, кислий смак» (**kys(b)lь*).

2.4. Назви узагальнених якостей, властивостей, наприклад: **bolgota* [ЭССЯ, 2, с. 173; Sławski, 1, с. 306] «добро, благо» від **bolgь(jь)*; **bystrota* [ЭССЯ, 3, с. 153; Sławski, 1, с. 479] «чистота, ясність; кмітливість» (**bystrь*); **čьstota* [ЭССЯ, 4, с. 106; Sławski, 2, с. 193] «щільність, густина» (**čьstь*); **čistota* [ЭССЯ, 4, с. 121; Sławski, 2, с. 210] «чистота; охайність» (**čistь*); **dorgota* [ЭССЯ, 5, с. 76] «дорожнеча; дорожнечність» (**dorgь*).

2.5. Назви узагальнених ознак за кольором, наприклад: **bělota* [ЭССЯ, 2, с. 75; Sławski, 1, с. 236] «білизна» (**bělь*); **blédota* [ЭССЯ, 2, с. 111] «блідість» (**blédь*); **čьrnota* [ЭССЯ, 4, с. 154; Sławski, 2, с. 237] «чорнота, темнота» (**čьrnь*) та ін.

3. Праслов'янський суфікс *-ina* у відприкметниковому словотворенні найперше продукував саме абстракти – назви властивостей і якостей [5, с. 8], що утворювали кілька лексико-словотвірних типів.

3.1. Найменування узагальнених якостей, властивостей: **bujina* [ЭССЯ, 3, с. 84] «буйність» (**bujь* «нерозумний, безумний»); **bьrzina* [ЭССЯ, 3, с. 136] «швидкість; квапливість; стрімкість» (**bьrzь*); **bystrina* [ЭССЯ, 3, с. 152; Sławski, 1, с. 478] «чистота, ясність; кмітливість» (**bystrь*); **čistina* [ЭССЯ, 4, с. 120; Sławski, 2, с. 209] «чистота» (**čistь*); **čьsknina* [ЭССЯ, 6, с. 50] «ясна погода; яскравість (світла)» мотивується прикметником **čьsknь* «ясний»; **krotina* [ЭССЯ, 13, с. 30] «жорсткість, міцність» (**krotь*).

3.2. Назви фізичних відчуттів істоти: **goryčina* [ЭССЯ, 7, с. 53] «гіркість» (**goryčь*); **kyselina* [ЭССЯ, 13, с. 270] «кислий смак, кислота» (**kyselь*); **kys(b)lina* [ЭССЯ, 13, с. 274] «те саме» (**kys(b)lь*).

3.3. Найменування внутрішнього стану, психічних відчуттів істоти: **l'utina* [ЭССЯ, 15, с. 224] «суворість, жорстокість, лютість» від **l'utь(jь)*; **xytrina* [ЭССЯ, 8, с. 161] «хитрість, кмітливість» (**xytrь*) тощо.

3.4. Назви хвороб, епідеміологічного стану, наприклад: **morovina* [ЭССЯ, 19, с. 238] «епідемія» від **morovь(jь)*.

3.5. Назви узагальнених ознак за кольором є синонімами до відповідних дериватів на *-ostь* та *-ota*: **bělina* [ЭССЯ, 2, с. 66; Sławski, 1, с. 231] «білизна» (**bělь*); **blédina* [ЭССЯ, 2, с. 110] «блідість» (**blédь*); **čьrnina* [Sławski, 2, с. 233] «чорнота, темнота» (**čьrnь*).

4. Суфікс *-izna* вживався у праслов'янській мові паралельно до *-ina* для творення різних за значенням абстрактів [4, с. 119], зокрема від прикметникових основ: **bělizna* [ЭССЯ, 2, с. 68; Sławski, 1, с. 232] «білизна» (**bělь*); **golizna* [ЭССЯ, 6, с. 207] «нагота» (**golь*); **golovizna* [ЭССЯ, 7, с. 10] «суть справи, головне» (**golьva*); **jarizna* [ЭССЯ, 8, с. 175] «терпкість, різкість; злість» від **jarь(jь)* «гарячий, крутий, різкий»; **krivizna* [ЭССЯ, 12, с. 164] «кривизна, вигин, викривленість» (**krivь*); **modrizna* [ЭССЯ, 19, с. 99] «блакитний колір» (**modrь* «синій»); **bratovizna*, **bratrovizna* [Sławski, 1, с. 359] від **bratovь*, **bratrovь*; **čьrnizna* [Sławski, 2, с. 234] «чорнота» (**čьrnь*).

5. За допомогою суфікса *-ica* у праслов'янській мові від прикметникових основ абстрактні іменники утворювали-

ся рідко [6, с. 10]. Вони позначали найчастіше найменування різноманітних хвороб – **blédica* [ЭССЯ, 2, с. 110; Sławski, 1, с. 259] «назва хвороби; блідість» (**blédь*); **bujica* [ЭССЯ, 3, с. 84] «хвороба, лихоманка» від **bujь* «нерозумний; безумний»; **čьrv(j)enica* [ЭССЯ, 4, с. 167] «краснуха» (**čьrv(j)enь*); **morovica* [ЭССЯ, 19, с. 238] «смертельна хвороба; ядуха» (**morovь(jь)*); стан істоти – **drémavica* [ЭССЯ, 5, с. 108] «дрімота, сонливість» (**drémavь*); узагальнені якості, властивості – **bezgluzdica* [ЭССЯ, 2, с. 25] «дурниця» (**bezgluzdь*) тощо.

6. Суфікс *-ьba*, *-oba*, який виник у результаті нашарування праіндоевропейського за походженням форманта *-ba* на основі первинних абстрактів на *-ь* або *-o* [7, с. 62], трапляється в дериваційній структурі незначної кількості назв узагальнених ознак.

6.1. Назви почуттів, настрою, внутрішнього стану істоти за певними ознаками: **gьrdoba* [ЭССЯ, 7, с. 205] «гордість, упертість» від **gьrdь* «гордий»; **xudoba* [ЭССЯ, 8, с. 110; ЕСУМ, 6, с. 219] «злість» (**xudь* «поганій, худий»); **lénoba* [ЭССЯ, 14, с. 207] «лінощі» (**lénь*); **miloba* [ЭССЯ, 19, с. 36] «скорбота, туга; блаженство» (**milь* «такий, що викликає співчуття; милий, люб'язний, приємний»); **zьloba* [Sławski, 1, с. 61; ЕСУМ, 2, с. 266] «зло, злість» (**zьlь*).

6.2. Фізичний стан істоти, її зовнішній вигляд характеризують такі абстракти: **xudoba* [ЭССЯ, 8, с. 110; Sławski, 1, с. 61] «хворобливість» (**xudь* «худий, малий, бідний»); **xvoroba* [ЭССЯ, 8, с. 128; ЕСУМ, 6, с. 168] «хвороба, неміч» (**xvorь*), пор. **ch(v)oroba* [Sławski, 1, с. 61]; **ьgoba* [ЭССЯ, 17, с. 65] «полегшення (від хвороби, болю)» від **ьgь(jь)* «м'який, легкий»; **mьdььbь(jь)* [ЭССЯ, 20, с. 209] «слабкість, безсилля, запаморочення» (**mьdььbь(jь)* «слабкий, в'ялий»).

6.3. Назви узагальної ознаки за кольором засвідчують такі іменники: **béloba* [ЭССЯ, 2, с. 68; Sławski, 1, с. 233; ЕСУМ, 1, с. 195] «білизна, білий колір» (**bělь*); **blédoba* [ЭССЯ, 2, с. 111] «блідість» (**blédь*); **čьrnoba* [Sławski, 2, с. 234] «чорнота» (**čьrnь*).

7. За допомогою суфікса *-yni* від прикметникових основ твориться група абстрактів із різноманітною семантикою, синонімічними дериватами на *-ostь*, *-ota*, *-ina* [7, с. 140]: **bělyni* [ЭССЯ, 2, с. 83] «білизна» (**bělь*); **bolgьyni* [ЭССЯ, 2, с. 174; Sławski, 1, с. 139] «доброта, добро» від **bolgь(jь)*; **čьstьyni* [ЭССЯ, 4, с. 106] «щільність, густина» від **čьstь* «щільний, густий»; **dorgьyni* [ЭССЯ, 5, с. 78] «дорожнеча; вартість, цінність» (**dorgь*); **gьrdьyni* [ЭССЯ, 7, с. 205; Sławski, 1, с. 139] «пихатість, гордість» (**gьrdь*); **l'utьyni* [ЭССЯ, 15, с. 237] «шорсткість, нерівність» від **l'utь(jь)*.

8. Продуктивний суфікс абстрактності *-ьstvo* у словотвірній структурі деад'єктивів трапляється, за нашими спостереженнями, нечасто: **bogatььstvo* [ЭССЯ, 2, с. 158] «багатство; велика кількість» (**bogatь*); **bujььstvo* [ЭССЯ, 3, с. 86] «нерозумність, безумство; буйство; сміливість» (**bujь* «нерозумний, безумний»); **korl'evььstvo* [ЭССЯ, 11, с. 81] «королівська влада, сан» (**korl'evь*); **malьženььstvo* [17 180] «шлюб» (**malьženь*); **malььstvo* [ЭССЯ, 17, с. 183] «нечисленність; недорослість, малолітство» (**malь*) тощо.

9. За допомогою форманта *-ь* у праслов'янській мові утворювалися поодинокі назви узагальнених ознак, наприклад: **čьstь* [ЭССЯ, 4, с. 107] «частина, доля, нагорода» (**čьstь*); **čistь* [ЭССЯ, 4, с. 122] «чистота; очищення» (**čistь*); **čьrnь* [ЭССЯ, 4, с. 157; Sławski, 2, с. 244] «чорнота, чорний колір» (**čьrnь*); **goryčь* [ЭССЯ, 7, с. 54] «скорбота, мука» (**goryčь*);

**l'utb* [ЭССЯ, 15, с. 227] «зло, шкода; відчуття роздратування, гніву» від **l'ute(jb)*.

10. Інші словотвірні засоби виявилися непродуктивними у творенні узагальнених назв ознак праслов'янської мови:

-ežb – **l'utežb* [ЭССЯ, 15, с. 221] «їдкість, гострота; холодна погода; гнів» твориться від **l'ute(jb)* «злий, суворий, жорстокий»; **mokrežb* [ЭССЯ, 19, с. 135] «вологість, мокрість» від **mokr(jb)* «мокрый»;

-ja, -jb – **bēlotja* [ЭССЯ, 2, с. 75] від **bēl* за допомогою похідного форманта *-otja* або від іменника **bēlota*; **golotja* [ЭССЯ, 6, с. 213] «нагота, оголеність» (від **gol* або **golota*); **bridja, *bridjb* [ЭССЯ, 3, с. 26] «гіркота» (**bridьkь*);

-ьda, -oda – **pravьda* [Sławski, 1, с. 63] твориться від **prav* «справедливий, правий»; **krivьda* [ЭССЯ, 12, с. 175; Sławski, 1, с. 63] «зло, підступність, несправедливість» (**kriv* «неправий, несправедливий; злий, винний»); **svoboda* [Sławski, 1, с. 63] від **svobь* «власний»;

-adb, -edь – **kyslědb* [Sławski, 1, с. 64] «кислота, кислий смак» (**kyslь*); **mokr'adb, *mokrědb* [Sławski, 1, с. 64] «мокрість, вологість» (**mokrь*); **črn'adb, *črnědb* [Sławski, 1, с. 64] «чорнота» (**črnь*);

-ava – **črnava* [Sławski, 2, с. 234] «чорнота» продукується від **črnь*; **dal'ava* [Sławski, 2, с. 330] від **dalь(jb), *dal'ekь* тощо.

Висновки. Найпродуктивнішим у словотворенні назв узагальнених ознак у праслов'янській мові є суфікс *-ostь*, із яким конкурував формант *-ota*. Рідше у словотвірній структурі відприкметникових абстрактів спостерігаються суфікси *-ina, -izna, -ica, -ьba, -oba, -uni*. Інші дериваційні засоби (*-ežb, -ja, -jb, -ьda, -oda, -adb, -edь, -ava*) трапляються в поодиноких похідних, що не оформлюють виразних лексико-словотвірних типів.

Умовні скорочення назв джерел:

ЕСУМ	Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
ЭССЯ	Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / под ред. О. Трубочева. – Вып. 1–39. – М. : Наука, 1974–2014.
Sławski	Sławski F. Słownik prasłowian'ski / F. Sławski. – Wrocław ; Warszawa ; Krakow ; Gdan'sk, 1974–1979. – Т. 1–3.

Література:

1. Полога Л. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. / Л. Полога. – К. : Наукова думка, 1991. – 240 с.
2. Шатохина М. Изучение отвлеченной лексики: история и традиции / М. Шатохина // Известия Саратовского университета. Серия «Филология. Журналистика». – 2011. – Т. 11. – Вып. 1. – С. 3–6.
3. Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наукова думка, 1979. – 408 с.
4. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1966. – 596 с.
5. Білоусенко П. Нариси з історії українського словотворення (суфіксина) / П. Білоусенко, В. Німчук. – Запоріжжя ; Ялта ; К., 2009. – 252 с.
6. Білоусенко П. Нариси з історії українського словотворення (суфіксина) / П. Білоусенко, В. Німчук. – К. ; Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 206 с.
7. Sławski F. Zarys słowotworstwa prasłowian'skiego / F. Sławski // Słownik prasłowian'ski. – Wrocław ; Warszawa ; Krakow ; Gdan'sk. – Т. 1. – 1974. – S. 43–141.

Сероштан Т. В. Лексико-словообразовательные типы названий отвлеченных признаков в праславянском языке

Аннотация. Статья посвящена исследованию лексико-словообразовательных типов названий отвлеченных признаков на материале праславянского языка. Установлено, что в дописьменный период наиболее продуктивными формантами были *-ostь* и *-ota*. Реже деадъективы с абстрактным значением образовывались с помощью суффиксов *ina, izna, ica, ьba, oba, uni*.

Ключевые слова: абстрактное существительное, деадъектив, лексико-словообразовательный тип, суффикс, формант.

Siroshtan T. The Word-forming types of generalized nominations of attributes in the Old Slavonic language

Summary. The article is devoted to the study of the word-forming types of generalized attributes on the base of the Old Slavonic language. It was established that during the pre-written period the most productive formants were suffixes *-ostь* and *-ota*. Adjectives with abstract meaning were rarely formed with the help of formants *-ina, -izna, -ica, -ьba, -oba, -uni*.

Key words: abstract noun, adjective, word-forming type, suffix, formant.

*Смольницька О. О.,
кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник відділу української філології
Науково-дослідного інституту українознавства
Міністерства освіти і науки України*

МІФОЛОГЕМИ ЖІНКИ-ЗМІЇ І ВОДЯНОГО БОЖЕСТВА У ВИБРАНІЙ ПОЕЗІЇ ВІРИ ВОВК

Анотація. У статті досліджено міфологеми жінки-змій та водяного божества у вибраних поетичних творах Віри Вовк. Окреслено специфіку бразильської міфології, наголошено на спільних мотивах колективного несвідомого. Підкреслено, що змія може бути і фемінним, і маскуліним образом. Залучено міфи і вірування інших культур: української, германської, австралійської, а також Океанії.

Ключові слова: карнавал, бразильська міфологія, міфологема, символ, жінка-змія, змії, водяне божество, ініціація, архетип.

Постановка проблеми. Символіка і міфологічні рівні в сучасній українській літературі, зокрема літературі діаспори, активно досліджуються вітчизняними гуманітарними студіями. Серед мало розроблених імен – українці Бразилії, причому на першому плані в сучасності творчість самобутньої письменниці, науковця, перекладача, літературного критика, музиколога Віри Вовк (автонім Віра Лідія Катерина Селянська, Wira Selanski, 1926 р. н., м. Борислав, з 1939 р. – в еміграції). Авторка більшість життя проживає в Ріо-де-Жанейро, проте не відокремлює себе від України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатопланові твори В. Вовк, елітарні за формою і змістом, стають об'єктом сучасного аналізу. Зокрема, це праці Н. Анісімової, О. Астаф'єва, Б. Бойчука (США), Ю. Григорчук, І. Жодані, Л. Залеської-Онишкевич (США), І. Калинця, Т. Карабовича (Польща), М. Коцюбинської, С. Майданської, Б. Рубчака (США), Л. Тарнашинської, З. Чирук, В. Шевчука та ін. Релігійний зміст, категорії сакрального-профанного, фольклорні прапервні та інші особливості тут представлені з оперттям на першоджерела та із застосуванням компаративістики.

Феномен народного католицизму вже було висвітлено в окремих статтях (О. Смольницька), проте існує ряд питань у творах В. Вовк. Це вимагає детального теоретичного дослідження не лише в текстуальному, але й у контекстальному аспекті, що й зумовлює актуальність обраної проблематики. Зокрема, досліджуємо проблему міфологеми жінки-змій та споріднену із цим міфологему водяного божества. У статті зазначені питання розкриваються не як образи, символи чи архетипи, а саме як міфологеми, тому що змалювання жіночих персоналій В. Вовк у міфопоетичному зрізі передбачає багаторівневість і багатоструктурність. У такому разі це розгортання міфу (часто тубільного) та його імпліцитне значення, а також ініціативний зміст.

Виходячи з концепції неоміфологізму, що має на увазі розгляд епохи ХХ ст. як взаємопов'язаність культурно-естетичних міфів, а також тенденції до міфотворення взагалі, потрібно проаналізувати твори В. Вовк, оскільки вони яскраво ілюструють міфологічні патерни та переосмислюють їх. Поезія, проза і драматургія В. Вовк не є стилізацією або прагненням вузького

наслідування міфу. Це залучення західноєвропейського, античного, бразильського, українського та інших контекстів, оригінальне філософське осмислення вічних проблем і актуальних подій ХХ – ХХІ ст., а також побудування власного хронотопу. З одного боку, це свідчить про глибоку ерудицію і культуру авторки, а з іншого – про яскраво виражений інтуїтивізм письменниці. Отже, творчість В. Вовк – придатний матеріал для дослідження неоміфологізму, магічного реалізму та інших течій, стилів, напрямів уже в ХХІ ст. Таким чином, підтверджується культурно-історична тяглість як окремої концепції (неоміфологізму), так і літератури взагалі.

Мета статті – проаналізувати міфологему жінки-божества (в іпостасях змії та водяного божества) на матеріалі вибраної творчості В. Вовк. Відповідно до мети поставлено завдання: 1) окреслити особливості творчого стилю В. Вовк; 2) проаналізувати релігійний контекст Бразилії; 3) простежити спільні риси архетипового образу і міфологем змії та водяного божества в сакральному і профанному аспекті на матеріалі різних міфологічних систем.

Виклад основного матеріалу. Творчість В. Вовк змальовує як сакральний план (релігійне осмислення дійсності, використання католицьких легенд, церковної символіки, апокрифів тощо), так і профанний, але часто сакралізований завдяки особливому погляду ліричної героїні. Такий підхід можна назвати new look. Проте для кращого розуміння принципів творчості В. Вовк потрібно врахувати контекст, у якому були написані ці тексти, а саме – латиноамериканську специфіку.

Власне бразильська культура специфічна, тому що базується на тубільних віруваннях. Оскільки загальновідомо, що у бразильських індіанських племен не було писемності, то оригінальні міфи, казки (які часто є нерозчленованими міфами), легенди та інші витвори фольклору не могли дійти до європейця. Перші записи бразильського фольклору почали з'являтися в ХVІ ст. завдяки португальським і нідерландським місіонерам (переважно єзуїтам), а систематично вивчати цю галузь стали лише в ХІХ ст., і цей процес триває до сьогодні [8, с. 6].

Бразилія, попри великий вплив католицизму (В. Вовк називає її «найбільшою католицькою державою світу» [4]), являє собою строкату картину в релігійному плані, тому може бути належним матеріалом для дослідження магічного реалізму та неоміфологізму. Міфологія Бразилії (вища і нижча) дуже строката, специфічна, їй притаманний архетиповий дуалізм, успадкований від первісної культури. Наприклад, у штаті Баїя (Баїя, Баїа), описаному В. Вовк, наявний культ кантомбле – поєднання вірувань і обрядів африканського племені йоруба з індіанською складовою частиною. Існує поклоніння духам кабоккло, макумба й умбанда (як пояснює дослідниця бразильської і португальської культури К. Дау, останнє – це синтез «принципів

спіритизму, кантомбле, позитивізму, римо-католицизму і сект американських індіанців» [3, с. 270]), а також тасмна секта прихильників культу мертвих – егун-гун; через брак власної писемності тасмні знання передаються в ізольованих громадах (як у родинях). Усі ці вірування синтезувалися з образом Христа. Як зазначає сама В. Вовк, негритянська демонологія у Бразилії багатша, ніж індіанська. Зокрема, відомі сантерія і вуду: «<...> у широкому розумінні – тасмні релігійно-магічні вчення та практики латиноамериканців, афроамериканців і мешканців Карибських островів, які шанують африканських та індіанських богів (часто – у подоби Богоматері, Ісуса, апостолів і католицьких святих)» [3, с. 10]. Таким чином, явище народного католицизму, синтез різних вчень, накладання патернів питомої культури та нової, суміш культурів і спогади про предків зумовлюють специфіку формування творчого стилю В. Вовк.

Тексти В. Вовк легко сприймаються завдяки лапідарному стилю, проте водночас викликають у рецепції символіко-асоціативний ряд. Стиль письменниці містить імпліцитну основу, тобто авторка (якщо вжити вислів А. Ахматової) «застосувала симпатичне чорнило». Це потрібно враховувати, аналізуючи раніше не досліджувану міфологему жінки-змії у творчості В. Вовк.

Відомо, що змія (змій) – це амбівалентний символ (образ, емблема, міфологема), який існує майже в усіх міфологіях і відіграє важливу роль. Перетворення персонажів нечистої сили на змії означає виродження образу божества. Змія – персонаж багатьох вірувань, забобонів, сновидінь, фольклорних витворів і, звичайно, вона поширена в мистецтві. Семантика цього божества (чи просто персонажа) широка і означає, залежно від контексту, мудрість, гріх, диявола, час, народження-смерть тощо. Змія – дух предка (звідси культ змії у балтійській, українській, лужицькій, балканській та інших культурах), а також репродуктивна сила (плодючість, стихії: дощ, вода, хатне вогнище тощо) [10, с. 260]. Змія – оберіг, захисниця, використовується в магії, але водночас і тотем, який треба задобрити, і зла сила, проти якої шукали заступництва. Проте не всі міфологічні образи змії достатньо проаналізовані, хоча представлені в художній літературі.

Зокрема, показовий образ бразильської богині *Єманжя* – «африканської богині моря» [2, с. 403], до якого В. Вовк неодноразово звертається в різних творах (збірки «Чорні акації» (1961 р.), «Ромен-зілля» (2007 р.) тощо). Наприклад, вірш «Свято Єманжя» («Чорні акації»): «Тобі кидали сьогодні гостинці в море, / Єманжю, богине ясна, / Прядиво негритянських уяв» [2, с. 134]. Тут необхідно простежити зв'язок поезії і прози авторки (неодноразово наявний). Так, у збірці оповідань «Карнавал» (Ріо-де-Жанейро, 1986 р.) Єманжа представлена не лише як культ, маска (карнавальне втілення), але і як жіноче втілення, а також як праматір, що проводить із посвячуваною героїною ініціацію. Докладніший аналіз цього образу уже здійснено [9], тому потрібно зосередитися на іншому – танцівниці самби Анжеліці, що виступає як ідол, баядера, причому має зміїні риси Єманжі.

Змія також пов'язана із сакральною функцією танцю. Звичайно, Анжеліка – бразильська героїня, але впадають у вічі спільні риси колективного несвідомого, бо опис нагадує літавицю – персонажа української міфології (зоряного духа, утілення вогню, що викликає сексуальний інстинкт). Літавиці (чоловічі персонажі) і літавиці ототожнюються з вогненным змієм (цей образ є і в бразильській демонології – «Вогненна кобра»

[8, с. 17]). Образ Анжеліки має і риси Цариці Вод *Іару* (*Уяру*), яку розглянуто нижче. У В. Вовк танцівниці-жриці приносять жертви, під час ініціації Анжеліка жертвує сама себе і підносить на вищий щабель (як шаманка). Отже, танцівниця – язичницький символ, водночас поєднаний із народним католицизмом.

У зв'язку з образом Анжеліки (де помітні орнаменталізм, сакральна символіка стародавнього жрецтва) згадується розроблення міфологічного образу змії на картині символіста Ж. Дельвіля «Ідол пороку» (1891 р.), де оголена жінка зображена в короні (і цим схожа на Астарту, Ісиду та інших божеств, які вимагали жертв); навколо горла героїні обвивається змія – аналогія з Євою та змієм-спокусником [12, с. 200]. Образ Анжеліки розроблений В. Вовк безвідносно до цієї картини, проте міфологічне підґрунтя схоже. Декоративна орнаментальність, жрецькі ознаки і водночас зміїні риси притаманні й символістським полотнам Г. Клімта, що доводить спільну культурну основу витворів мистецтва, нехай безпосередньо і не пов'язаних між собою. Це дозволяє глибше розуміти загальний контекст, причому проявляється феномен взаємообернення: інші мистецькі твори дозволяють краще розуміти ідею і символіку текстів В. Вовк, проте й самі твори письменниці є своєрідним ключем до пізнання світового мистецтва.

Згадана В. Вовк Єманжа у бразильській міфології – Богиня Моря і Мати Перлин, яка сприяє вагітності та дітонародженню, родинним цінностям, хатньому вогнищу, тому для патріархального ладу є улюбленою *ориша* (богинею). Ось чому її називають «матір'ю всіх ориша» [3, с. 46]; її проліті сльози – океани, а з роздертих у горі грудей народились інші боги [3, с. 47]. Вода як символ народження – архетипова ознака Єманжі. Плач і творчість (дітонародження) є рисами матриархального деміурга. Можна згадати Ісиду, яка сльозами воскресила Озірису (або Герда оживила серце Кая в казці Г.-Х. Андерсена «Снігова королева»), проте це лише архайчне розроблення мотиву смерті-народження. Багатодітність Єманжі – типова архайчна ознака божества чи героїні, відома іншим культурам; первісний ідеал жінки. Чудесне народження (із грудей) також належить до уявлень первісного ладу (відгомін – поява Афіни Паллади з голови Зевса; литовська Блінда, яка могла народжувати дітей з усіх частин тіла, і земля позаздрила їй та скарала, як Ніобу). Єманжа означає життя, тоді як її маскулітний партнер Ошаля – батько всіх ориша, творець світу – синкретизується із Христом, але означає смерть [3, с. 55] (аналогічно – Анку в бретонців або смерть у німців, лише в чоловічій подобі).

Отже, Єманжа – материнство, її ознака – вода і змія. В. Вовк наближає функцію материнства до несвідомого (що втілює вода та взагалі стихія, а також Всесвіт, у який порине героїня під час ініціації-вознесіння), а відтак – творчості (бо Анжеліка – танцівниця, жриця).

Архайчний культ *Матері* (*Цариці Вод*) у Бразилії досить складний, залежний від національної специфіки – африканської чи індіанської, причому божества Єманжа та Іара протиставляються: «Образ прекрасної Єманжі <...> також до сьогодні вшановується на африканських радіннях кантомбле в Баї. Іара індіанців жила тільки в річках, Цариця Вод, за повір'ями негрів, владарювала і в морській стихії» [8, с. 6], причому Єманжа сприймалась як більш щедра і весела, тоді як Іару не задобрювали. Вважається, що Цариця Вод, героїня багатьох легенд і казок, має африканські риси, бо записи про неї – у штаті Баїя (Багія) [1, с. 16]. Потрібно сказати, що сюжети казок, де фігурує цей персонаж, схожі на європейські (наприклад, на валлійську

легенду «Діва озера»). Це підтверджує юнгіанську теорію колективного несвідомого. Необхідно згадати і уявлення про воду як символ багатства і материнське черево, оскільки Цариця Вод дає селянину своє багатство з-під води – і так само забирає все, коли герой порушує табу [1, с. 11–14]. Отже, це амбівалентне божество, що має функції дарувальниці та карниці водночас. Архетиповий образ володарки вод не дарма має зміїні риси, Велика Праматір народжує, але й забирає до себе.

Зміїний образ богині вод у В. Вовк важливий для аналізу. Жіночі божества пов'язані з водою як стихією материнства і сексуальності, інстинктом, переходом життя у смерть і навпаки. Так, згадана Іара часто порівнюється з русалками (недарма В. Вовк називає її «вілою»); це дуже популярний образ у бразильській культурі – спокусниця, якій приносили в жертву чоловіків. У В. Вовк у поетичному циклі «Карнавал» (Ріо-де-Жанейро, 1968 р.) у збірці «Каппа Хреста» (1969 р.) утворюється асоціативний ряд – бразильські гори і скульптури: «Пасуть острови з розквітлимими спинами, / Де лоскотливі уяри розмішують хвилі / І сушать ряску волосся на стегнах із гнайсу» [2, с. 229] (як пояснює В. Вовк, «гнайс – мінерал» [2, с. 408]). Функція уяр – лоскотати до смерті – нагадує аналогічні риси у слов'янських русалок; подібні до європейських через архетиповість й інші риси (волосся із застиглою ряскою; русалка на скелі-мінералі), хоча Уяра – індіанський персонаж. Викликання фатальної пристрасті в персонажів і гіпноотичний вплив на них наближає образ цієї русалки (риби-жінки) до інших водяних божеств і духів, зокрема європейських (Льорелай) [1, с. 15], що свідчить про спільне колективне несвідоме архаїчних прапервнів. Цікаво, що Іару можна розглядати і як міфологема, оскільки зовнішність цього міфологічного персонажа вірня наближали у своїй уяві до знайомих реалій: ця русалка у них – індіанка [8, с. 162].

Змія може бути жіночим репродуктивним началом або чоловічим, а взагалі це символ поєднання верхньої та нижньої вертикалей. У бразильських індіанців відомі два змії-близнюки.

Водночас змія може бути і змієм, тобто маскулітним образом. Змії-райдуга – образ, відомий міфам багатьох індіанських та австралійських племен. Наприклад, А. Елкін у праці «Австралійські аборигени» («The Australian Aborigines», 1938 р.) проаналізував ініціації, які ґрунтуються на архетиповому образі матері-прародительниці та змії. Дослідник стверджує: «Основними дійовими особами цих міфів є мати, чи богиня плодючості, та змії-райдуга, які мають тенденцію зливатися. <...> Понад це мати починає ототожнюватися зі змією-райдугою <...>» [11, с. 153–154]. Отже, мати-богиня, яка родить і приймає в себе для посвячення, та змії-веселка – це контамінація мотивів.

У віруваннях тубільців Західної Океанії, як повідомляв Б. Малиновський у «Магії, науці та релігії» («Magic. Science and Religion and Other Essays», 1948 р.), займає місце «побутова міфологія». Спостерігаючи під час експедиції віру в злих духів «таува'у» (причину епідемії), учений зазначає: «<...> життєвий міф – оповідь не про якусь давно минулу подію, а про те, що відбувається постійно в повсякденному житті, обростає численними конкретизаціями» [6, с. 103]. Як приклад дослідник наводить розповіді тубільців Тробріандських островів (1918 р.) про «таува'у» як причину грипу-«іспанки»: «У селі Вавела бачили гігантську ящірку. Людина, яка вбила її, скоро після цього вмерла, а в її селі спалахнула епідемія» [6, с. 103]. Автор особисто бачив яскравого змія, якого називали «та-

ува'у»; цим створінням приносили жертви [6, с. 103]. Описані вірування та інтерпретовані аборигенами випадки можна назвати неоміфологізмом і принаймні переходом до магічного реалізму. Характерно, що епідемія і взагалі зло тут уявляється в подобі змії або ящірки.

Необхідно зауважити, що в цьому разі простежуємо паралелі між міфами індіанців Південної Америки та племенами Австралії, оскільки міфи останніх вважаються одними з найбільш архаїчних, а відтак не надто спотвореними подальшими нашаруваннями чи впливами.

Жіночі риси змія (змії)-райдуги особливо помітні в міфах австралійського племені мункан, де божество Таіпан представлене як творець і каратель. Таіпан перетворює дівчат на жінок, і міфи цього циклу позначені фізіологічністю [5, с. 137–138]. Отже, маскулітний персонаж впливає на жіночність і материнство. Неодноразово спостережено, що змія (змія) – це андрогінний символ, що наближає такий образ (а також символ і міфологема) до шаманських рис.

Розвиваючи надалі функції, які виконує богиня вод у зміїній подобі, потрібно згадати міфологічні концепції. Є. Мелетинський, аналізуючи міфи австралійських аборигенів, наголошує на тому, що змії-райдуга – складний образ, тому що поєднує риси духа води, «змії-чудовиська (зародження уявлення про «дракона»), магічний кристал (у якому віддзеркалюється веселковий спектр), уживаний чаклунами» [7, с. 12]. Дослідник підкреслює, що змія – символ оновлення [7, с. 12]. Отже, і тут підсумком стає ініціація. Ідею переходу на інший щабель психіки (чи – у міфологічному аспекті – до іншого світу або виміру) розвиває В. Вовк у збірках «Карнавал», «Каппа Хреста» тощо.

Отже, у міфологічних системах змія і зооморфна, й антропоморфна (що відтворює В. Вовк у змалюванні інтуїтивного сприйняття героїв). Зміїний культ, відбитий у пантеоні божеств (наприклад, єгипетських), пізніше виродився та поступився антропоморфним рисам, проте Великий Змії та людина (герой, що має містичні знання, умирає та воскресає, подібно до Озірису) ототожнювалися. Аналогічно – Анжеліка як жіноча іпостась містичного героя, що вмирає та воскресає, тобто проходить ініціацію (узагалі цей мотив наскрізний у збірці «Карнавал»).

В українському мисленні змія – також меандр (відсилання до поетичної збірки В. Вовк «Меандри», 1979 р.), тобто вода, дощ і, рідко, статичний символ (змії у печері). Культ змії у слов'янському і балтійському пантеоні широко розвинений.

Висновки. Отже, за текстами В. Вовк і міфологічними віруваннями (на яких ґрунтується творчість цієї письменниці) можна вичленувати кілька рівнів міфологеми жінки-змії і водяного божества: 1) антропоморфність, але водночас приналежність до іншого світу; 2) виразна фемінність, переважно архаїчна – звідси нахил до танцю як нового створення світу; 3) творче начало як символічне материнство; 4) амбівалентність образу: жінка стає божеством, прекрасним, але здатним покарати (ключовим є поняття жертви) – отже, це язичницькі риси; 5) функції змії або водяного божества не завжди зовнішні, часто імпліцитні, тому вимагають розшифрування завдяки обізнаності із бразильською міфологією та різними культурами (переважно архаїчними); 6) вода і танець – ознаки творчості, що пов'язано з первісною репродуктивністю.

Таким чином, у творчості В. Вовк міфологеми жінки-змії і водяного божества постають у фемінному ключі та в різних аспектах, причому містять багато імпліцитних рівнів. Це потрібно розглядати не стільки як образ чи символ, але як міфо-

логему, тому що проведений аналіз показав: авторка застосовує архетипові патерни відповідно до сучасних реалій, розробляючи відомі, усталені міфологічні мотиви по-новому. Робота має перспективу продовження, оскільки великий корпус текстів В. Вовк сприяє аналізу в річці міфопоетики.

Література:

- Бразильские сказки и легенды. – пер. с португ. – М. : Художественная литература, 1962. – 240 с.
- Вовк В. Поезії / В. Вовк. – К. : Родовід, 2000. – 422 с.
- Дау К. Афро-бразильская магия / К. Дау. – пер. с англ. – К. : София, 1997. – 288 с.
- Лист від Віри Вовк від 8 грудня 2011 р. (з особистого архіву Ольги Смольницької).
- Макконел У. Мифы мункан / У. Макконел / пер. с англ., предисл. и прим. О. Чудиновой-Артемовой. – М. : Наука, 1981. – 156 с.
- Малиновский Б. Магия, наука и религия / Б. Малиновский // Магический кристалл: Магия глазами ученых и чародеев / Ред. и сост. И. Касавин. – М. : Республика, 1992. – С. 103.
- Мелетинский Е. Фольклор австралийцев / Е. Мелетинский // Мифы и сказки Австралии / собр. К. Лангло-Паркер. – М. : Наука, 1965. – С. 12.
- Мифы, сказки, легенды Бразилии. – пер. с португ. – М. : Художественная литература, 1987. – 328 с.
- Смольницька О. Гендерна інтерпретація у збірці Віри Вовк «Карнавал»: міфологічний аспект / О. Смольницька // Україна: нарратив, мови, історії / ред. наук. М. Gaczkowski ; ред. пров. J. Klyus ; rec. G. Hryciuk, P. Józwickiewicz, K. Kusal, A. Matusiak. – Wrocław, 2015. – S. 83–94.
- Шапарова Н. Краткая энциклопедия славянской мифологии: Около 1000 статей / Н. Шапарова. – М. : АСТ ; Астрель ; Русские словари, 2001. – 624 с.
- Элкин А. Австралийские аборигены / А. Элкин // Магический кристалл: Магия глазами ученых и чародеев / ред. и сост. И. Касавин. – М. : Республика, 1992. – С. 153–154.
- Энциклопедия. Символы, знаки, эмблемы / авт.-сост. В. Андреева и др. – М. : Астрель ; АСТ, 2004. – 556 с.

Смольницька О. А. Міфологеми жінки-змеї та водного божества в обраній поезії Веры Вовк

Анотація. В статті досліджено міфологеми жінки-змеї та водного божества в произведениях Веры Вовк. Очерчена специфіка бразильської міфології, акцентовано увагу на загальних мотивах колективного несвідомого. Привлечено міфи та віровання інших культур: української, німецької, австралійської, а також Океанії.

Ключові слова: карнавал, бразильська міфологія, міфологема, символ, жінка-змея, змея, водне божество, ініціація, архетип.

Smolnytska O. Mythologems of serpentine woman and water goddess in the selected poetry by Vira Vovk

Summary. The article analyses mythologems of serpentine woman and water goddess in the selected poetical works by Vira Vovk. The specific of Brazilian mythology is accented, the common motifs of the collective unconscious are emphasized. The personality of the priestess, the image of the carnival are analyzed. Myths and beliefs of other cultures: Ukrainian, German, Australia and Oceania – are taken.

Key words: Carnival, Brazilian mythology, myth, symbol, serpentine woman, snake, water goddess, initiation, archetype.

Степанов Е. Н.,

доктор філологічних наук, доцент,
заведуючий кафедрою російського мови

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

ТЮРКИЗМИ В РУССКИХ БЫТОВЫХ ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ

Аннотация. Цель статьи – установить причины использования тюркизмов и степень их освоенности в русских народных пословицах и поговорках. Предметом изучения являются лингвистические и экстралингвистические механизмы освоения и функционирования тюркизмов в русском паремиконе. Основной метод исследования – историко-описательный. Используются также элементы социолингвистического метода, лингвокультурологический, фразеологический, семантический, этимологический анализ изучаемого материала. В результате анализа более 100 пословиц и поговорок бытового дискурса, содержащих тюркизмы, установлено, что русские паремии создаются на основе определённых прецедентных сценариев. Обычно в паремиях используют исконную лексику. Тюркизмы же называют, как правило, ключевые детали высказываний. В работе сделан вывод о том, что наличие тюркизмов в русских паремиях свидетельствует о завершении процесса аккультурации этих заимствований в русском коммуникативном пространстве. Указанный процесс сопровождается их грамматическим и семантическим освоением в обыденной речи, что определяется устойчивой дистрибуцией этих слов наравне с исконными словами тематических и лексико-семантических групп бытового дискурса. Паремия с тюркизмом обычно входит в синонимический ряд, образуя систему бытовых сценариев, которые сводятся к ситуации, отражающей определённый фрагмент природы человеческих отношений. Практическая ценность работы заключается в использовании её результатов для совершенствования концепции славяно-тюркского языкового и культурного взаимодействия.

Ключевые слова: пословицы и поговорки, русский паремикон, тюркизм, бытовой дискурс, аккультурация, дистрибуция, грамматическое и семантическое освоение слова.

Постановка проблемы. Одной из наиболее исследуемых в современных науках об обществе является проблема мультикультурности. При её изучении обычно учитывается степень естественности интеграционных процессов, в том числе процесса аккультурации. При аккультурации происходит взаимодействие культур, в ходе которого наблюдается их изменение, «усвоение ими новых элементов, образование в результате смешения различных культурных традиций принципиально нового культурного синтеза» [1]. Ярким свидетельством аккультурации в разные эпохи является основное средство коммуникации народа – его язык, сохраняющий следы интеграционных процессов. Дольше всего культурная память сохраняется в пословицах и поговорках, так как они возникают в результате ярких и хорошо понятных говорящим сценариев, порождающих прецедентные имена, высказывания, тексты. А при знакомстве с артефактами и традициями чужих культур такие сценарии неизбежны, а поэтому неизбежным является проникновение в

пословицы и поговорки лексических заимствований, обозначающих инокультурные понятия.

Анализ последних исследований и публикаций. Заметный след процессов аккультурации славянских и тюркских народов, обусловленной взаимодействием между соседними народами, имеется как в славянских, так и тюркских языках и культурах. Этой проблеме посвящены исследования культурологов и лингвистов, среди которых работы Н.А. Баскакова [3; 4], С.Б. Веселовского [6], Л.Н. Гумилёва [7], А.К. Каиржанова [12, с. 158–298; 13; 14], Г.Н. Каримуллиной [16], Е.Н. Степанова [26], А.М. Эмировой [30] и др.

Составление сборников русских пословиц и поговорок началось ещё в XVII в. Наиболее полным их собранием в середине XIX в. стал трёхтомник В.И. Даля, изданный в 1862 г. [8]. Известными собирателями пословиц и поговорок в конце XIX – начале XX в. были П. Симони [25], И.И. Иллюстров [11], И.Е. Тимошенко [27]. В русском языкознании наиболее полным считают «Словарь русских пословиц и поговорок», составленный В.П. Жуковым [10]. Пользуются популярностью сборники и словари пословиц, поговорок, крылатых выражений и других паремий Н.В. Уварова, В.Г. Мельникова, Н. Фоминой, В. Аникина, Е. Берсеньевой и др. Имеются работы, посвящённые методическим вопросам изучения пословиц и поговорок как носителями русского языка, так и иностранцами.

Авторитетными в области изучения теории паремий признаются работы А.Ю. Белецкой, З.А. Биктагировой, Ю.Г. Заважиной, Ю.С. Коноваловой, А.В. Кунина, С.Д. Мастепанова, В.М. Мокиенко, Т.А. Наймушиной, Г.Л. Пермьякова, М.В. Порхомовского, М.К. Рахимбековой, Е.И. Селиверстовой, Ф.Х. Тарасовой, М.И. Шахновича [5; 18; 19; 20; 22; 29].

Цель статьи – попытаться установить с помощью лингвокультурологического, фразеологического, семантического, этимологического анализа выбранных из словарей и функционирующих в русском бытовом дискурсе паремий, содержащих тюркизмы, причины такой гибридизации и степень освоенности иноязычных слов в этих единицах. Основной метод исследования – описательно-исторический. Используются элементы социолингвистического метода.

Таким образом, объектом изучения являются русские пословицы и поговорки, содержащие лексические тюркизмы; предметом изучения – лингвистические и экстралингвистические механизмы их освоения и функционирования в русской речи.

Изложение основного материала. В исследовании исходим из того, что *пословица* – это краткое, устойчивое в речевом обиходе, ритмически организованное изречение назидательного характера, в котором зафиксирован многовековой опыт народа. Пословицы имеют форму законченных простых или сложных предложений (напр.: *Алмаз и в грязи виден. Где хо-*

зяин ходит, там земля хлеб родит). Пословица выражает суждение, обладает буквальным и переносным смыслом (*Баба на базар три года серчала, а базар про то и не знал. Лиса в капкан дважды не попадает*) или только переносным (*Этот сарафан давно по ниткам разобран. Не до песен: кадык тесен. Немой караул закричал, безногий на пожар побежал*) и легко противопоставляется свободному предложению такого же лексического состава. Пословицам свойственна вариативность (напр.: *С казной не тянись, своим поступишь! / С казною судиться – своим поступиться*), они вступают в синонимические отношения (*Боятся саранчи – хлеба не есть / Волков бояться – в лес не ходить*). Поговорка – краткое изречение, нередко назидательного характера, имеющее, в отличие от пословицы, только буквальный план и грамматически представляющее собой законченное предложение. Например: *Богатырь умрёт, имя его останется. Займы – та же кабада. Под ветром гнётся камыш, а не камень. Деньги счёт любят. Лежачий товар не кормит*. Основным признаком, отличающим паремии от идиом, – дидактичность пословицы и поговорки и необязательность этого признака у идиомы. Однако и паремии, и идиомы являются средствами повышения экспрессивности текста, выражающими оценку предмета речи, характеризующими ситуацию, указывающими на эмоциональное и/или прагматическое отношение к тому или иному факту, явлению, объекту, действию, процессу, состоянию, признаку.

Пословицы и поговорки всех народов мира передают типовые ситуации, имеют сходное логическое содержание, различаясь лишь образами (детальными, реалиями), с помощью которых передаётся логическое содержание. Исследование показывает, что русские паремии при передаче той или иной ситуации обычно используют исконную лексику. Заимствования же называют, как правило, детали, без которых непонятно содержание высказываний.

Первые письменные упоминания о поселении тюрков на Руси относятся к 1080 г., а в 1097 г. упоминается также о поселениях на Руси берендеев и печенегов. В лексике древнерусских текстов, в том числе в «Слове о полку Игореве», представлены тюркские элементы (*яруга* – «овраг, ущелье»; *япончица* – уменьшительное от *японча* – «дождевой плащ» (*епанча*); *кощей* – «раб, пленник, слуга» и ряд других).

Хронологически выделяются тюркизмы, унаследованные из праславянского языка (*чекан, баран, товар, болван, хомут* и др.); заимствования домонгольского периода (*боярин, шатёр, богатырь, ватага, жемчуг, кумыс, лошаак, орда, ковёр* и др.), среди которых особую группу составляют несколько болгаризмов, вошедших в древнерусский язык через старославянский: *бисер, ковчег, кумир, сан, чертог* и др.; древнерусские заимствования из тюркских языков периода Золотой Орды; заимствования XVI – XVII вв.; заимствования XVIII – XX вв. В домонгольский период русичи развивали отношения с тюркоязычными половцами, булгарами, хазарами [12, с. 283–292], кыпчаками, печенегами. Так, «Повесть временных лет» под 859 г. сообщает, что хазары получали дань с ряда славянских племён: полян, северян, вятичей. Через тюркские языки проникали также некоторые арабские и персидские слова бытового дискурса, напр.: *арбуз, базар, бахча, изьян, лафа, сарай* и др. [21, с. 98]. Большинство тюркизмов употребляется в бытовом и торговом дискурсах русского языка. Лексемы тематических групп «одежда, обувь и украшения» (*армяк, бахрома, башлык, башимак, бешимет, бисер, войлок, каблук, карман, клубук, папа-*

ха, парча, сарафан, тулуп, тюбетейка, чулок и др.), «подворье» и «домашняя утварь» (*каланча, кирпич, лачуга, очаг, сундук, утюг, чемодан, чулан* и др.), «питание» (*алыча, баклажан, лапша, сазан, шашлык* и др.), «коневодство» (*аркан, буланый, каурый, лошадь, табун, чабан, чалый* и др.), «сельское хозяйство» (*амбар, саранча* и др.), «экономика и финансы» (*алтын, барыш, безмен, вьюк, денга, казна, чугун, ярлык* и др.) проникли в русский язык в результате процессов культурного и языкового взаимодействия с носителями тюркских языков. Их наличие и активное использование в русском языке, в том числе в народных пословицах и поговорках, свидетельствует о долговременном тесном взаимодействии русичей и тюрков, их языков, обычаев, нравов, культур в эпоху Киевской Руси, монголо-татарского ига, Московской Руси. За последнее тысячелетие русский и тюркские языки и народы развивались в схожих социально-политических и хозяйственно-экономических условиях, входили в состав одних и тех же государственных образований (Золотая Орда, Казанское ханство, Российская империя, СССР, Российская Федерация).

Близость целого ряда традиций повседневной жизни, быта всегда воспринимается как высокая степень культурного взаимовлияния народов. В связи с наличием влияния в быту аккультурация достигает срединной, «ядерной», центральной зоны формирования жизненного уклада народов как области «устоявшегося, привычного и понятного, «своего»; это обжитое, окультуренное пространство – пространство жизни людей» [15, с. 66]. «Повседневность представляет собой важный и неотъемлемый план жизни каждого человека, включает сферу привычного, близкого, родного – всего, что «укореняет» человека в бытии» [15, с. 64]. Именно такие обстоятельства предопределяют интенсивное взаимовлияние русского и тюркских языков в разных сферах общественной жизни.

Паремии со словом АРШИН. *Аршин* заимствовано из турецкого языка в XVI в., будучи там, в свою очередь, заимствованием из персидского. М. Фасмер указывает на первое упоминание об *аршине* в Домострое, указывая на наличие этого слова в большинстве тюркских языков [28]. В словаре В.И. Даля *аршин* толкуется как монголо-татарская погонная мера, равная четырём четвертям (пятям), по четыре вершка (верха пальца); трети сажени; длине всей руки от плеча; вольному шагу человека; 21/3 русского или английского фута; 0,7112 метра [9].

На свой аршин мерить – «судить о ком-либо или о чём-либо односторонне, со своей личной точки зрения». За основу взята ситуация обмана покупателей, при которой торговец умышленно укорачивал аршинную деревянную линейку или заменяющую её палочку, тесьму при продаже тканей и других товаров, измеряемых в длину.

Ходить, словно (будто, точно) аршин проглотил – «ходить, держа туловище неестественно ровно».

Аршин на кафтан, два на заплаты – о ситуации, при которой починка, ремонт, обслуживание изделия обходятся дороже, чем покупка нового.

Ты на безмен, а он с аршином – о глупом, бестолковом человеке. За основу взята ситуация, при которой товар, вместо его веса, учитывают по длине, объёму или другим способом. Например, до изобретения промышленных весов сыпучие товары в портах измеряли четвертями (большими бочками), которые, с целью обвеса (уменьшения реально проданного товара), торговцы стремились уменьшить в объёме, прибавив или приклеивая к дну изнутри дополнительный слой досок.

Аршин на сукно, кувшин на вино – «всё имеет своё назначение». За основу взята торговая сфера, в которой каждый товар, в зависимости от свойств, измеряется тем или иным способом.

Аршин не сукно, кувшин не вино – «главное в жизни – не форма, а наполнение этой формы реальным содержанием». Эту пословицу можно толковать синонимичной ей пословицей *Словами сыт не будешь*. В основе этих паремий лежат реальные ситуации, в которых ощущается нехватка или отсутствие жизненно важных для человека ценностей: одежды и питья (еды) – при наличии их внешних атрибутов.

На аршин борода, да ума на пядь – о немолодом мужчине, который по возрасту должен быть умным, опытным, мудрым, а на деле оказывается глупым, несмышлёным. *Старичок с кувшин, борода с аршин* – о низкорослом старике с непропорционально длинной бородой.

Паремии со словом БАЗАР. Слово *базар* в Малом академическом словаре русского языка определяется так: 1) розничный торг преимущественно съестными припасами, привозимыми самими производителями, происходящий (по определённым дням или ежедневно) на площади или в отведённом для этого помещении; 2) предпраздничный или сезонный торг специальными товарами; 3) (разговорное) о беспорядочном говоре, крике, шуме [23, 1, с. 55]. В тюркские языки это слово было заимствовано из персидского: رازاب (bâzâr), в древнеперсидском: abâ + zâr. В словаре М. Фасмера отмечено, что в русском языке это слово известно с 1499 г. [28]. В истории русского языка известно ещё одно значение слова *базар*: «благотворительное мероприятие, распродажа в благотворительных целях». Такое значение отмечается в XVIII – XIX вв. Вошло оно в русский язык под влиянием немецкого *Basar* либо французского *bazar*. Считается, что это слово в значении «рынок, ярмарка» распространилось в Западной Европе благодаря популярности там сказок «1001 ночь».

Базар торг любит – пословица, которая указывает на то, что на базаре надо торговаться, а не покупать за ту цену, которую называет продавец. Антонимом этой пословицы можно считать другую паремию: *Базар деньгу любит*.

Баба на базар три года серчала, а базар про то и не знал / того и не примечал (: собирался да собирался). Эта вариативная пословица имеет синонимы: *Бабушка Варвара на мир три года серчала; с тем и умерла, что мир не узнал / Старуха три года на мир сердилась, а мир того и не знал. Всю ночь собака на месяц пролаяла, а месяц того и не знает*. Суть этих пословиц в том, что обиженный может взять реванш только в борьбе с обидчиком. Человек, который замыкается в своих страхах и обидах, обречён на поражение.

Базар за цену ставит – пословица отражает одну из основных аксиом рыночной экономики: *цена определяется уравновешиванием спроса и предложения на товар*.

Паремии со словом БАШМАК. Слово *башмак* в Малом академическом словаре русского языка определяется так: 1) закрытая обувь, ботинок; 2) (технический термин) приспособление, служащее в качестве опоры, колодка, наконечник || (железнодорожный термин) приспособление, накладываемое на рельсы для заторможения железнодорожных вагонов [23, 1, с. 66]. М. Фасмер указывал на то, что слово *башмак* в русский язык пришло из турецкого и чагатайского, в которых *bastak* означало «ботинок», «подошва». В XVI в. (1582 г.) слово *башмак* встречается в Описи имущества Ивана IV, оно употребляется и в Домострое [28]. В современном русском языке прямое нетер-

минологическое употребление этого слова возможно в разговорной речи, художественной литературе, публицистике.

Пословица *На босую ногу всякий башмак втору* используется в той ситуации, когда любая помощь является полезной и спасительной. Синонимами могут быть пословицы: *Голодный харчами не перебирает. С миру по нитке – голому рубаха. Полно к полону – и дрова* и некоторые другие.

Только тот, на чьей ноге башмак, знает, где он жмёт – пословица, которая точно подмечает ситуацию, в которой полное знание о предмете, событии, действии может иметь только тот, у кого есть этот предмет, кто был участником данного события, кто умеет делать определённые вещи. Пословица подмечает тот факт, что в жизни довольно часто пытаются поучать других те, кто сам этой науки не знает; информируют человека те, кто даже до конца не понимает, о чём говорит. Эта пословица направлена против непрофессионализма, лжесвидетельств, сплетен.

Паремии со словом КАФТАН. *Кафтан* – верхнее, длинное мужское платье разного покроя с косым воротом, также *чапан, сермяга, суконник, армяк*. В «Этимологическом словаре русского языка» М. Фасмера указано, что слово *кафтан* в русском языке впервые зафиксировано у Афанасия Никитина (XV в.) в формах *кавтань, кофтань*. Слово *kaftan* в том же значении фиксируется в чешском и польском. Автор предполагает, что в русский язык это слово заимствовано из турецкого, азербайджанского или крымско-татарского. Однако в тюркские языки оно пришло из персидского, а через арабский язык распространилось в Западной Европе [28].

Те же кафтаны, да не те карманы. Эта пословица с двумя тюркизмами бытового дискурса передаёт идею о том, что в жизни важна каждая мелочь. Синонимами являются такие паремии: *Не украд, а без спросу взял. Тот же блин, да на блюде. Не выстрижено, так выщипано. Не всё едино: что хлеб, что мякина. На одном вече, да не одни речи. Та же опара, да другой кисель. И дурак на дурака не приходится. И на дереве лист на лист не приходится. И одной матки детки, да не равны. Из одной клетки, да не равны детки. И из одной печи, да не одни калачи. Не всё топор, что рубит* и др. Идея разнообразия природы, общества, артефактов реализуется в русском паремиконе на основе множества различных прецедентных сценариев. В основе анализируемой нами пословицы – способность портного разнообразить вид кафтанов при их одинаковом покрое за счёт изменения формы карманов.

И кафтан греет, когда шубы нет. Пословица отражает ситуацию, при которой человек ценит малое, то, что имеет, когда он ограничен в своих материальных и/или физических возможностях. Использована обыденная ситуация, часто возникающая в условиях российского климата: не каждый человек может купить шубу, которая в народном сознании стала стереотипом дорогой и самой тёплой одежды, поэтому в холодную погоду многие надевают одежду дешевле, которая тоже греет. Для создания паремий, оказавшихся синонимами анализируемой пословицы, в бытовом дискурсе используются разнообразные сценарии, например, сценарий плотницкого мастерства: *И клин тесать – мастерство казать*; сценарий бедных рыбных угодий: *На безрыбье и рак – рыба*.

Хоть кафтан и сер, а ум не чёрт съел. Рад Епифан, что нажил серый кафтан. Цвет кафтана мог указывать на социальный и материальный статус его владельца. Серое сукно было дешевле, практичнее при использовании, а грело так же, как и сукно

другого цвета. Поэтому серые кафтаны носили небогатые люди. Признаком щегольства считались синий и жёлтый кафтаны, в связи с чем возникли пословицы *Пуст карман, да синь кафтан, Золотой кафтан охотнику, а золотой карман работнику.*

В драке богатый лицо бережёт, а убогий – кафтан. Пословица отражает обыденный сценарий заботы человека с хорошим достатком в опасной для жизни ситуации в первую очередь о своём здоровье и здоровье близких. Бедняк же в этой ситуации, как правило, заботится не о жизни и здоровье, а о спасении своих материальных ценностей, которые ему, в отличие от богача, тяжело достаются.

Пошёл в суд в кафтане, а вышел нагишом. В основе этой паремии – традиционная для Руси алчность адвокатов и судей.

В пашне огрехи, а на кафтане прорехи. Синонимы этой пословицы: *Как потопаеть, так и полопаеть. Посеяно с лукошко, так и выросло немножко,* а также известный лозунг строителей коммунизма: *Кто не работает – тот не ест.* Анализируемая паремия фиксирует основную причину бедности людей – их плохой, некачественный труд. В ней соединены главные потребительские сферы русских: питание и одежда.

Имеются и другие паремии со словом *кафтан*: *Худая слава, что без кафтана Сава. Видит и кривой, на ком кафтан чужой* и ряд других.

Паремия со словом МАГАРЫЧ: *Дела на полтину, а магарычей на рубль.* *Магарыч* (просторечное) – угощение по поводу заключения выгодной сделки, которое ставит сторона, получившая барыш, а также угощение, устраиваемое в качестве вознаграждения за что-либо [23, 2, с. 213]. Исследователи отмечают, что в русском языке слово *магарыч* замечено в XVI в. По мнению М. Фасмера, это слово заимствовано через тюркское посредничество: *takharidj* – из арабского: *taarij*, множ. ч. «расходы, издержки» [28].

Пословица *Дела на полтину, а магарычей на рубль* передаёт сценарий неоправданно дорогого сопровождения какого-либо события. Она заставляет трезво и рационально смотреть на факты, явления и не поддаваться на их дорогую рекламу. Пословица имеет целый ряд синонимов, среди которых паремии с разнообразными донорскими концептосферами: *Дела на копейку, а речи на рубль. На грош амуниции, а на рубль амбиции. На копейку натился, а на рубль нашуумел. Продал на рубль, пропил полтину, пробуянил другую – только и барыша, что болит голова. На грош дела, на рубль приправы. На грош дела, на рубль суматохи.* Это свидетельствует о том, что народный опыт предупреждает человека об опасности нерациональных поступков.

Паремии со словом УТЮГ. В этимологических словарях слово *утюг* квалифицируется как тюркизм [28; 17]. Н.А. Баскаков считает это слово заимствованным тюрками из китайского *ütük, ütük* [2]. Однако это мнение представляется нам ошибочным. Во многих тюркских языках (турецком, азербайджанском, крымско-татарском) присутствует глагольная основа *ütü-, ütüle-* – «гладить». Словообразовательный аффикс *-k-*, присоединённый к глагольной основе, придал ей значение существительного. Этот способ словообразования достаточно распространён в тюркских языках: *уат-* – «лежать», *уатақ* – «кровать, ложе»; *қара-* – «закрывать», *қарақ* – «крышка»; *төзе-* – «стелить», *төсек* – «постель» и под.

Портной гладит, а утюг гладит / Портной изгадит – утюг загладит / Портника подгадит, утюг разгладит / Где портной сгадит, там утюг сгладит. Варианты этой пословицы основаны на сценарии улучшения процесса изготовления и внешнего вида одежды под влиянием появившегося у русских от тюрков техни-

ческого приспособления в виде утюга. Этот же сценарий задействован и в поговорке *Каждой мастерице нужен утюг.*

Выводы. В результате проведённого исследования мы проанализировали более 100 русских народных пословиц и поговорок бытового дискурса, содержащих тюркизмы, и на примере групп паремий со словами *аршин, базар, башмак, кафтан, магарыч, утюг* установили ряд лингвистических и экстралингвистических закономерностей освоения тюркизмов в русском языке на разных этапах взаимодействия славянских и тюркоязычных народов. Исследование показывает, что русские паремии, создающиеся на основе определённого прецедентного сценария, при передаче той или иной ситуации обычно используют исконную лексику. Тюркизмы называют, как правило, ключевые детали, без которых непонятно содержание высказываний. Их включение в паремии связано с разными факторами: заменой в общеупотребительной речи исконного слова заимствованным для наименования объекта, не претерпевшего изменений; вхождением в обыденную сферу жизни новых предметов домашнего обихода, материалов, видов одежды, обуви, украшений, новых стилей параллельно с заимствованием именуемых их слов; появлением в государственной и общественной жизни новых отношений и их участников параллельно с их номинациями на языке народа, в жизни которого эти отношения возникли раньше. Само наличие тюркизма в русской паремии свидетельствует о завершении процесса его аккультурации в русском языке. Процесс аккультурации тюркизмов бытового дискурса сопровождается их грамматическим и семантическим освоением, определяемым устойчивой дистрибуцией этих слов наравне с исконными словами тематических и лексико-семантических групп, в которые эти тюркизмы включены. Большинство паремий с тюркизмами входит в синонимические ряды, образуя системы обыденных сценариев, которые сводятся к общей ситуации, отражающей определённый фрагмент природы человеческих отношений.

Литература:

1. Аккультурация // Социология: энциклопедия / сост. : А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин и др. – Минск : Книжный Дом, 2003. – С. 17.
2. Баскаков Н. А. К проблеме китайских заимствований в тюркских языках / Н.А. Баскаков // Turcica et Orientalia. Studies in honour of Gunnar Jarring on his eightieth birthday. – Stockholm : Svenska forskningsinstitutet ; Istanbul : Almqvist & Wiksell International [distributör], 1988. – С. 1–8.
3. Баскаков Н.А. Русские фамилии тюркского происхождения / Н.А. Баскаков. – М. : Наука, 1979. – 279 с.
4. Баскаков Н.А. Тюркская лексика в «Слове о полку Игореве» / отв. ред. акад. А.Н. Кононов. – М. : Наука, 1985. – 208 с.
5. Белецкая А.Ю. Пословица как прецедентная единица в аргументативном дискурсе : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А.Ю. Белецкая. – Самара, 2002. – 20 с.
6. Веселовский С.Б. Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии / С.Б. Веселовский. – М. : Наука, 1974. – 233 с.
7. Гумилёв Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь / Л.Н. Гумилёв. – М. : Эксмо, 2006. – 768 с.
8. Даль В.И. Пословицы русского народа : в 3 т. / В.И. Даль. – М. : Художественная литература, 2011.
9. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В.И. Даль. – М. : Русский язык, 1981–1982.
10. Жуков В.П. Словарь русских пословиц и поговорок / сост. В.П. Жуков. – М. : Русский язык, 2000. – 537 с.
11. Иллюстров И.И. Сборник российских пословиц и поговорок / И.И. Иллюстров. – К. : Тип. С.В. Кульженко, 1904. – 480 с.

12. Каиржанов А.К. Византизм и ментальность Киевской Руси. Раздумья на степной дороге / А.К. Каиржанов. – К. : ИД Д. Бураго, 2012. – 312 с.
13. Каиржанов А.К. Древние тюрки и славяне: аспект аккультурации / А.К. Каиржанов // Мова. – 2012. – № 17. – С. 10–14.
14. Каиржанов А.К. Тюркизмы в русских говорах Одесской области / А.К. Каиржанов // Мова. – 2013. – № 19. – С. 25–29.
15. Кардашова Е.В. «Безразличность, из которой ткётся ткань жизни»: «средний человек», субъект повседневности / Е.В. Кардашова // Мова. – 2014. – № 22. – С. 64–72.
16. Каримуллина Г.Н. Тюркские лексические элементы в русской лингвографии XVIII – XX веков : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Г.Н. Каримуллина. – Казань, 2007. – 22 с.
17. Крылов П.А. Этимологический словарь русского языка / П.А. Крылов. – СПб. : ООО «Полиграфсервис», 2005. – 432 с.
18. Мокиенко В.М. В глубь поговорки / В.М. Мокиенко. – М. : Азбука-классика ; Авалонъ, 2007. – 257 с.
19. Наймушина Т.А. Пословицы и поговорки в художественном тексте : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т.А. Наймушина. – Ленинград, 1984. – 210 с.
20. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии / Г.Л. Пермяков. – М. : Наука, 1988. – 235 с.
21. Рахманова Л.И. Современный русский язык. Лексика. Фразеология. Морфология / Л.И. Рахманова, В.Н. Суздальцева. – М. : Изд-во МГУ ; ЧеРо, 1997. – 480 с.
22. Селиверстова Е.И. Русская пословица в паремиологическом пространстве: стабильность и вариативность (лингвистический аспект) : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е.И. Селиверстова. – СПб., 2010. – 44 с.
23. Словарь русского языка : в 4 т. – М. : Русский язык, 1985–1987.
24. Сидорина Н.П. Русско-турецкий словарь пословиц и поговорок / Н.П. Сидорина. – М. : Толмач, 2006. – 352 с.
25. Симони П.К. Старинные сборники русских пословиц, поговорок, загадок и прочих XVII – XIX столетий / П.К. Симони. – СПб. : Тип. ИАН, 1899. – 302 с.
26. Степанов Е.Н. Русские паремии с тюркизмами бытового дискурса: лингвокультурный аспект / Е.Н. Степанов. – Мова. – 2016. – № 26. – С. 111–119.
27. Тимошенко И.Е. Литературные первоисточники и прототипы 300 русских пословиц и поговорок / И.Е. Тимошенко. – К., 1897. – 200 с.
28. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачёв. – 2-е изд. стереотип. – М. : Прогресс, 1986–1987.
29. Шахнович М.И. Краткая история собирания и изучения русских пословиц и поговорок / М.И. Шахнович // Советский фольклор : сборник статей и материалов. – № 4–5. – М. ; Ленинград : АН СССР, 1936. – С. 299–368.
30. Эмирова А.М. Крымскотатарско-русская языковая интерференция: диахрония и синхрония / А.М. Эмирова // MegaLing'2008. Горизонты прикладной лингвистики и лингвистических технологий : Доклады международной конференции (22–28 сентября 2008 г., г. Партенит). – Симферополь, 2008. – С. 319–322.

Степанов Є. М. Тюркізми в російських побутових прислів'ях і приказках

Анотація. Мета статті – встановити причини використання тюркізмів і ступінь їх освоєння в російських народних прислів'ях і приказках. Предметом вивчення є лінгвістичні й екстралінгвістичні механізми освоєння та

функціонування тюркізмів у російському пареміконі. Основний метод дослідження – історико-описовий. Використовуються також елементи соціолінгвістичного методу, лінгвокультурологічний, фразеологічний, семантичний, етимологічний аналіз досліджуваного матеріалу. У результаті аналізу понад 100 прислів'їв і приказок побутового дискурсу, що містять тюркізми, встановлено, що підґрунтям утворення російських паремій є певні прецедентні сценарії. Зазвичай у пареміях використовують споконвічну лексику. Тюркізми ж номінують, як правило, ключові деталі висловлювань. У роботі зроблено висновок про те, що власне присутність тюркізму в російській паремії свідчить про завершення процесу його аккультурації в російському комунікативному просторі. Згаданий процес супроводжується їх граматичним і семантичним освоєнням у буденному мовленні, що визначається сталою дистрибуцією зазначених слів нарівні зі споконвічними словами тематичних і лексико-семантичних груп побутового дискурсу. Паремія з тюркізмом зазвичай входить у синонімічний ряд, утворюючи систему звичайних сценаріїв, які зводяться до ситуації, що відбиває певний фрагмент природи людських відносин. Практична цінність роботи полягає у використанні її результатів для вдосконалення концепції слов'янсько-тюркської мовної та культурної взаємодії.

Ключові слова: прислів'я і приказки, російський паремікон, тюркізм, буденне мовлення, побутовий дискурс, аккультурація, дистрибуція, граматичне та семантичне освоєння слова.

Stepanov Ie. Türkisms in Russian domestic proverbs and sayings

Summary. The purpose of this article is to establish the cause and extent of use of Türkisms in the Russian folk proverbs and sayings. The subject of the study is the linguistic and extra-linguistic mechanisms of adoption and functioning of Türkisms in Russian paremikone. The historical-descriptive method is the main method of research. There are elements of sociolinguistic, lingvocultural methods and phraseological, semantic, etymological analysis used also. An analysis of more than 100 proverbs and sayings of domestic discourse, containing Türkisms pointed out that Russian paremias are based on certain precedent scenarios. Usually the native words are used in Russian paremias. Türkisms called, as a rule, the key words of sentences. The paper concluded that the presence of Türkism in Russian paremias indicates the completion of his acculturative process in the Russian communicative space. This process is accompanied by grammatical and semantic adoption of these borrowings determined by a stable distribution of Türkisms on a par with the traditional words of the thematic and lexical-semantic groups. Every proverb with Türkism usually has any synonyms, forming a system of everyday scenarios reflected the situation, which is a certain fragment of the human relationships nature. The research results find practical application in the improvement of the doctrine of the Slavic-Türkic language and cultural interaction and cooperation.

Key words: proverbs and sayings, Russian paremikone, Türkisms, domestic discourse, acculturation, distribution, grammatical and semantic adoption of the word.

*Тендітна Н. М.,
кандидат філологічних наук, доцент
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПОМЕШКАНЬ У ТВОРАХ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА

Анотація. У статті проаналізовано особливості художнього моделювання помешкань у творах українського письменника Олеса Ульяненка. На основі натуралістичної характеристики місця проживання героїв прозаїка проводиться паралель між зображенням життя злочинного середовища та його впливом на долю кожного з них і навіть на вибір злочинного майбутнього.

Ключові слова: натуралізм, відсутність символу дому-оберегу, напівпорожній і напівзруйнований будинок, батьківський дім, маргінальне середовище.

Постановка проблеми. У романах О. Ульяненка головним персонажем, як правило, є людина соціального дна. Він подає її страхітливую історію, спостерігаючи за тим, які наслідки може мати деградація такої людини як для себе, так і для всього суспільства загалом.

Письменник прагне правдиво відобразити психіку маніяків, професійних убивць, бомжів, різноманітних сексуальних збоченців, тобто маргінальних особистостей. Оповідач у його творах фокусує увагу на соціальних, побутових та «професійних» відмінностях, звичках, мовленні маргіналів – тих людських істот, які перебувають за межею соціальної і національної норми.

Із цією метою письменник надає перевагу «фактам із природи», поступово розгортає психологічний механізм, який запускає той або інший патологічний вчинок. Для художньої достовірності письменник вдається до глибинного аналізу, намагається не відступати від психологічних закономірностей, глибоко проникаючи у психіку маргінала та змальовуючи різноманітні аномалії, пов'язані з еволюцією патологічного збочення.

О. Ульяненко, моделюючи постмодерний роман, використовує різні форми натуралістичної поетики. У її форматі він вдається до соціального і біологічного детермінізму в тлумаченні сучасної патологічної людини, зокрема мотивуючи поведінку маргіналів через їх «погану спадковість».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом значно посилюється інтерес до творчості О. Ульяненка. Але безліч питань залишаються ще за межею інтересу літературознавців. Зокрема, недостатньо досліджено характеристику помешкань у творах прозаїка та їх вплив не тільки на долю героїв, але і на вибір злочинного майбутнього. Так, наприклад, Н. Зборовська ризикує психопатологічного реалізму в романах О. Ульяненка розглядає як такі, що побудовані за «принципом натуралістичної аналогії: те, що діє на людину, як страхітливе в житті, так само діє і в його прозі, навіть гіпертрофується, виходячи за межі можливого переживання, оскільки автор подає читачеві сцени, які йому переважно не доводилося пережити» [1, с. 423].

Характер людини зумовлюється не лише її фізіологічною природою і біологічними законами, а й характером відповідного середовища, освіти, спадковістю. Про це неодноразово у своїх творах наголошував і О. Ульяненко.

Мета статті – розглянути особливості художнього моделювання помешкань у творах зазначеного письменника.

Виклад основного матеріалу. Здебільшого у своїх творах О. Ульяненко змальовував маргінальне середовище, у розумінні якого відсутній символ дому-оберегу. Вокзали, підземні переходи, каналізаційні люки неодноразово стають не лише місцем дії, але й житлом для більшості його героїв.

За родом своєї діяльності персонажі прозаїка змушені постійно переховуватися, тікати, а тому не мають постійного місця проживання. Автор почасти описує зняте житло, яке зовсім не допомагає розкрити риси характеру його мешканців, а лише переводить читача до наступного інтер'єру.

Натуралістична оповідь «Сталінки» постає як історія біологічного виродження роду Піскур-Піскаркових, представленого у трьох поколіннях.

Один із головних принципів натуралізму передбачає відтворення середовища, яке зумовлює та доповнює характер персонажів, впливає на їх становлення, адже людина підкоряється численним впливам того оточення, де народилася й живе [2, с. 253]. Саме тому вагомого значення для психопатологічного й аморального розвитку Горіка набуває опис останнього помешкання Піскурів, сімейний аномальний «порядок» [3, с. 358]. О. Ульяненко описує «хімерний» дім, у якому «кожен жив, як йому заманеться».

Опис кімнати, у якій мешкає родина Піскаркових, викликає відчуття відрази. Бо у ній повно тарганів та дитячого лайна на підлозі; портрет Сталіна на стіні вказує на культ сили, поклоніння жорстокості та насильству; дерев'яна коляска ідіота Сьо-Сьо – образ патологічної від природи дитини – вказує на процеси деградації і виродіння, які вже мають явний характер у родині; сцени хронічного п'янства та аморального способу життя засвідчують психічну деградацію; низька стеля говорить про обмеженість та недалекоглядність планів сім'ї; портрет діда Піскарєнка нагадує портрет Сталіна тощо. Трофейний стіл у кімнаті навіть не натякає на можливість родинного затишку.

«Ноги за вікнами», що «зупиняться, потопчуть, знову йдуть», мерехтіння від роїв мух над смітєвими баками за вікном, – ці та інші деталі вказують на об'єктивний світ смерті, розпаду, руйнування. Звичайно, що некрофільне середовище не могло не вплинути на формування маленького Горіка, який вперше після народження у шість років виходить на вулицю, щоб побачити інший світ. Але цей «інший» світ виявиться дуже подібним до маленької мертвотної кімнати, у якій він жив до зустрічі з ним.

Ось як О. Ульяненко описує цей неймовірний епізод: «У шість років він вибрався на вулицю, чи не вперше після народження, і втявся, приголомшений склепінням прохідних дворів, арками з гіпсовими статуями, приворожений вирующим, вуркочучим, рясніючим, вигнутим щербинною Хрещатиком <...>» [3, с. 26]. Згодом вулиця замінить герою навіть

домівку. Ця заміна відбулася, можливо, тому, що із самого народження Горік звик жити у вражаючих антисанітарних умовах. Через окремі деталі, фрагменти, елементи побуту та запахи О. Ульяненко поступово розкриває перед читачем місце проживання маленького Горіка. І все це, як неодноразово підкреслює письменник, «карбувалось у його пам'яті» [3, с. 21].

У романі «Сталінка» письменник, розповідаючи про нещасливу історію родини, намагається показати не останню роль у цьому процесі і тих будинків, у яких вона проживала.

Повість «Седой» стає ніби продовженням розпочатого експерименту. Центральне місце дії у ній – будинок, у якому «жили дуже давно, так древньо раніше було, і вона бачить, як пітніють від дихання вікна, а дам під лікоть відводять <...> кавалери» [5, с. 106]. Внизу під будинком нічний шинок – «жовті широкі плями сечі, червоні віхтяки тампонів, паруюча купа недотравленого шлунок вінегрету» [5, с. 107].

Мешканців у цьому будинку залишилося небагато, але у кожного своя неповторна доля: Хільда «із проваленим носом, чорним гнилозубим ротом <...>» [5, с. 108], Іванда, яка гостро відчуває свою самотність, «вона знає, що <...> їй доведеться кидати цей дім» [5, с. 106].

Інеса Кукарача – подруга Іванди. Але вона ніколи не мешкала у цьому будинку, а тому справжні її мрії, почуття, бажання та сни залишаються непідслуханими, непростеженими, за ними ніхто не піддивився, як це звично робилося у будинку.

Палич, «із шостого поверху, порожнього поверху, де гудуть зі швидкістю кулі протяги, затхлі й безкінечні, як полудень, де типи з видовженими пискками познімали унітази в порожніх кімнатах, з безліччю використаних шприців; і в кімнатах тих, на зачовганих салаткових шпалерах, – вижовклі світліни дамочок <...>» [5, с. 109]. Він збирав їх у порожніх будинках, як непотрібний мотлох, а потім «дивиться на них, наче вони його, з його дитинства, молодості, наче він крено зв'язаний із цими різними обличчями, людьми» [5, с. 138]. Двадцять п'ять років він відсидів у божевільні. Він мало розумівся на цьому житті, проте «життя вулиць, ринків, майданів, <...> площ для Палича було чи не єдиним джерелом, що наповнювало і рухало його <...> істоту» [5, с. 131].

Седой, «колишній блатяга», «із широкими грудьми, вже посивілими, короткими руками, що нічого не звикли робити, з обличчям, яке бачило на своєму віку; його погляд, важкий і короткий, мов у звіра <...>» [5, с. 124]. Він учив пацанів, яких понавищукував з усієї України, жити легко.

Останні дні, як і більшість його мешканців, «доживає будинок». У ньому повно «давнього» сміття, жирних зелених мух, рудобоких, з обламаними вусами пацюків», а також рудих тарганів.

Повноправними мешканцями у ньому стають також Хільдин пес, який висє вже майже рік, та мокрі жуки-плавунці, які дерлися на скло. «Вони доповзали до середини і падали <...> на облущене підвіконня, ворушили лапками, чіплялися липкими лапками з наростами за облужану фарбу. Вони завмирили, гріючись, ледачі створіння, чимось схожі на людей» [5, с. 133], і «яка жалість, що їм не треба розуму» [5, с. 137].

Опівдні тут «піднімається сморід, він розхлюпується, перевалює через балкони, як всеохопне національне дійство. Він пролазить у кожному шпарину. Він стає вашим побутом і вашим життям» [5, с. 109].

Цей дім стає пристанищем для небагатьох. Колись і Палич знайшов його «із безліччю порожніх комунальних кімнат,

а можливо, і не так порожніх, як порожніючих, а можливо, там жили лишень тіні <...>» [5, с. 131]. З появою Седого дім перетворюється на будинок розпусти, і потаємні пристрасті та бажання його мешканців поступово стають відомими всім.

Отже, трагічність цього помешкання відзначається вже тим, що він відбудований полоненими німцями. На момент дії у творі «омолоджений» його вік становить 65 років, тобто середньостатистичний вік життя людини. Хоча неодноразово згадуються і більш «ранні» роки його життя.

Будинок напівпорожній і вже напівзруйнований. Під його дахом ще знаходять пристанище різні, на перший погляд, люди. Але всіх їх єднає самотність та невизначеність у житті. Це і божевільний Палич, і стара та хвора Хільда, і зовні перспективний диктор телебачення Іванда, і колишній «блатяга» Седой, й араби та камерунці, що приходять до Хільди «за коханням».

Страх позбутися «обмебльованої кімнати, загнаної під евроремонт», змушує давати неправдиві свідчення водія з оповідання О. Ульяненка «Ірка»: «На суді я підтвердив, що Ірина вживала у великій кількості героїн» [6, с. 87].

У романі «Вогненне око» простежується історія Віталія від студента технічного вузу, клерка-технократа, директора заводу до мера міста. І його викрики «Я володар! Я володар! І все це моє <...>» [7, с. 3] досить сильно різнять героя із мріями його дитинства та юності. Чи не тому він згодом так боявся минулого, бажаючи «відпружитися, стати ніким <...>» [7, с. 7].

А що ж у минулому? Повернувшись із патронату додому, він не знаходить там домашнього загишки та рівноваги. Неспокоем було перейняте ціле місто, спокій видавався лише примарною ілюзією. Герой не може знайти себе, віддатись повністю улюбленій справі, а тому обурення від несправедливості й визначає його подальшу долю. І війна, яка повністю знищить це місто, є прямим наслідком відсутності домашнього «вогнища».

У новозбудованій країні в романі «Зимова повість» не залишилося місця для таких понять, як кохання, батьківський дім, сім'я, родина. Герой, неодноразово занурюючись у пам'ять, уявляє матір, свій будинок, але відразу проганяє ці спогади: «Вдома робити нічого, і для чого повертатися додому?» [8, с. 40]. Але згадка про матір і домівку ще довго не відпускає його.

Висновки. Отже, як бачимо, у творах О. Ульяненка наявна взаємозалежність місця проживання та долі героя. Письменник наголошує на викорінненні із сучасної суспільної підсвідомості споконвічної української традиції вшанування рідної оселі, відчуття кровної близькості її мешканців. У творах прозаїка постає цілковита руйнація сприйняття родинної домівки як однієї з найважливіших суспільних інтуїцій. Він також акцентує увагу на тому, що відсутність у сучасної людини віри у православні традиції знищує у неї надійний моральний орієнтир на вшанування і збереження свого житла.

На нашу думку, О. Ульяненко не випадково значну частину своїх творів присвячує описові тих помешкань, у яких перебувають його герої. Він ніби застерігає, що в таких умовах малечі перебувати категорично неможливо.

Чи зможе у сучасному світі людина зберегти своє право на повноцінне та комфортне існування у власному помешканні? Відповідь на це питання сподіваємося прочитати в інших творах О. Ульяненка, а відтак і наш коментар у найближчих публікаціях.

Література:

1. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : [монографія] / Н. Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
2. Золя Э. Экспериментальный роман / Э. Золя // Собрание сочинений : в 26 т. / Э. Золя ; под общ. ред. И. Анисимова, Д. Обломиевского, А. Пузикова. – М. : Художественная литература, 1966. – Т. 24. – 1966. – С. 239–280.
3. Золя Э. Натурализм в театре / Э. Золя // Собрание сочинений : в 26 т. / Эмиль Золя ; под общ. ред. И. Анисимова, Д. Обломиевского, А. Пузикова. – М. : Художественная литература, 1966. – Т. 24. – 1966. – С. 321–363.
4. Ульяненко О. Сталінка; Дофін Сатани: романи / О. Ульяненко. – Х. : Фолио, 2003. – 382 с.
5. Ульяненко О. Седой: повість / О. Ульяненко // Там, де південь. – Х. : Треант, 2010. – 160 с.
6. Ульяненко О. Ірка / О. Ульяненко // Кур'єр Кривбасу. – 1999. – Червень. – С. 82–88.
7. Ульяненко О. Вогненне око: роман / О. Ульяненко. – К. : Український письменник, 1999. – 229 с.
8. Ульяненко О. Зимова повість: роман / О. Ульяненко // Українські проблеми. – 1994. – № 2. – С. 25–62.

Тендитная Н. Н. Особенности художественного моделирования жилищ в произведениях Олеса Ульяненко
Аннотация. В статье проанализированы особенности художественного моделирования жилищ в произведениях украинского писателя Олеса Ульяненко. На основе натуралистической характеристики места проживания героев прозаика проведена параллель между изображением жизни преступной среды и ее влиянием на судьбу каждого из них и даже на выбор будущего, связанного с преступностью.

Ключевые слова: натурализм, отсутствие символа дома-оберега, полупустой и полуразрушенный дом, отчий дом, маргинальная среда.

Tenditna N. Features of dwellings' art modeling in the works by Oles Ulyanenko

Summary. In the article the author analyzes the features of the artistic design of apartments in the works of Ukrainian writer Oles Ulyanenko. Based on the naturalistic characteristics of habitats Heroes Writer draws a parallel between image life of criminal behavior and its impact on the fate of each of them and even to choose from criminal future.

Key words: naturalism, lack of symbol of the house guardian, half empty and dilapidated building, parent's house, marginal environment.

*Холявко І. В.,**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*

НАУКОВИЙ ТЕКСТ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОСТІ

Анотація. У статті описано основні компоненти інституціонального спілкування в межах наукового дискурсу, проаналізовано науковий текст як фрагмент соціального простору, фрагмент культури, інтертекст, досліджено екстралінгвальні чинники наукової комунікації крізь призму дискурсивного аналізу.

Ключові слова: науковий текст, науковий дискурс, наукова картина світу, екстралінгвальні чинники, соціалема, культурема, інтертекстуальність.

Постановка проблеми. Сучасний український соціокультурний простір як органічна складова частина філософського осмислення буття становить економічну й політичну цілісність, систему відносин між людьми. Основою соціокультурного простору є культура (індивідуальна, національна, загальнолюдська) як сукупність людських надбань [4]. У сферу сучасної культури вплетений науковий дискурс, постаючи стрижнем, основою інформаційної цивілізації. Вважаємо, що розгляд науки як соціокультурного феномена можливий за умови усвідомлення її як чинника розвитку цивілізації, пов'язаного з використанням та практичним застосуванням знання; дослідження її як соціального інституту, тобто певного різновиду суспільної діяльності; аналізу науки з позицій її ролі у трансляції і трансформації соціального досвіду та певних форм спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У соціокультурному просторі неодмінно наявна комунікативна діяльність, яка відбувається завдяки мові, втіленій в інформації, що репрезентує та ретранслює безліч цінностей, норм тощо. Сферу наукової діяльності й науковий текст як «інформаційний генератор, якому властиві риси інтелектуальної особистості» [6, с. 5–6], завжди усвідомлювали як специфічну царину і, відповідно, наукові тексти ставали об'єктом лінгвістичних досліджень (О. Баженова, Н. Данилевська, Н. Зелінська, М. Кожина, М. Котюрова, Н. Мішанкіна, Н. Непійвода, П. Селігей, І. Синиця, Г. Солганик, О. Троянська Т. Хомутова та ін.), у яких було описано основні якості такого типу текстів.

Як будь-яка складна система, текст передбачає наявність позасистемних елементів. О. Баженова називає їх екстралінгвальними (соціальними, культурними, комунікативними, когнітивними, психологічними, прагматичними) чинниками, що формують більш високий рівень надсистемного «оточення» тексту [1, с. 60]. Розгляд усіх названих складових частин у межах однієї статті навряд чи є можливим, тож звернімося до одного аспекту зазначеної проблеми – дослідження соціокультурного контексту, у якому функціонує науковий текст. Контактів текстів і соціокультурного середовища його існування виявляється «у різних формах впливу середовища на текст і тексту на середовище, оскільки останній, будучи явищем не тільки лінгвальним, але й екстралінгвальним, самим фактом

свого існування певним чином змінює навколишню дійсність» [1, с. 60]. Вважаємо, що такий погляд на текст сприяє відтворенню картини світу (історичної, наукової, національної тощо), що є, на нашу думку, актуальним, адже нині, як і процеси глобалізації, активізуються інші тенденції: зростає значення етнокультурної самобутності, посилюється прагнення до прояву культурної індивідуальності та соціокультурної причетності. Традиційно проблему зв'язку тексту й соціокультурного простору його побутування студіюють у вимірі художнього твору в аспекті семіотики культури, лінгвокультурології й стилістики художнього мовлення, де соціокультурний простір потрактовують як культурну й історичну епоху написання твору, міжтекстові зв'язки (діалог текстів) у континуумі культури, тоді як такий складний феномен, яким є текст наукового твору, залишається недостатньо вивченим і потребує подальшого дослідження у вимірі нових підходів і парадигм знання. Тож аналіз окресленої проблематики у площині наукової комунікації, зокрема в аспекті соціокультурної зумовленості наукового знання, вербалізованого у текстах, видається актуальним, адже за умови такого підходу соціально-комунікативні функції тексту ускладнюються і розширюються.

Отже, за Ю. Лотманом, текст твориться за законами не лише мови, але й широкого соціокультурного контексту [6, с. 5–6].

Мета статті полягає у визначенні соціокультурного контексту наукового твору, його екстралінгвального оточення. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: з'ясувати співвідношення суміжних лінгвістичних понять «науковий текст» і «науковий дискурс», виявити основні універсальні та специфічні властивості наукового дискурсу, проаналізувати науковий текст як фрагмент соціального простору, фрагмент культури, діалог різних дослідницьких позицій у широкому соціокультурному контексті.

Виклад основного матеріалу. Наука є рафінованим вираженням людського знання у його найбільш довершених, логічно систематизованій формі. Діалектика наукового пізнання відображається не тільки в межах дискурсу загальнолюдської цивілізації, але і в межах конкретного наукового тексту як специфічного матеріального носія наукового знання. Виходячи з функціонально-стилістичного трактування тексту, розуміємо його як явище мовної та позамовної дійсності – складний феномен, який виконує різноманітні функції: бере участь у комунікації, допомагає зберігати і передавати інформацію у просторі й часі, фіксує психічне життя людей, є продуктом конкретної історичної епохи, формою існування культури, віддзеркаленням соціокультурних традицій тощо. Функціонально-стилістичний підхід до тексту передбачає співвіднесення змістово-структурних його особливостей із широким затекстовим фоном комунікації. Такий погляд за багатьма параметрами корелює з по-

няттям дискурсу, що міцно вкорінилося у царину гуманітарних наук. Поділяємо думку Н. Данилевської, яка стверджує, що функціонально-стилістичне розуміння тексту є досить близьким до уявлень про дискурс, хоча, безумовно, теорія дискурсу й функціонально-стилістична концепція тексту не збігаються повністю, зберігаючи індивідуальні риси й методологічні принципи [3, с. 21].

Більшість учених цілком справедливо вважає, що і текст, і дискурс є результатами мовленнєвої діяльності. Текст, на думку Н. Литвиненко, є «серцевиною» дискурсу [5, с. 11–12]. Ми розуміємо дискурс як максимальну текстову одиницю, предмет дискурсивного аналізу. Дискурсу притаманні всі текстові ознаки (когезія, когерентність, змістова і композиційна цілісність, інформативність, комунікативна значущість, інтенційність тощо), але розгляд їх відбувається крізь призму дискурс-аналізу, тобто з урахуванням механізмів породження і сприйняття тексту, комунікативної ситуації, а також широкого соціокультурного контексту. Не заглиблюючись у витoki теорії дискурсу, зазначимо, що в сучасних лінгвістичних розвідках його позиціонують як багатовимірне явище (Н. Арутюнова, М. Бахтін, Ф. Бацевич, Г. Почепцов) з урахуванням, зокрема, і культурних (С. Тер-Минасова, А. Вежицька) та соціальних (І. Горелов, К. Сєдов) чинників.

Науковий дискурс був об'єктом дослідження у роботах О. Ільченко, Н. Мішанкіної, Т. Радзівської та ін. Сучасний науковий дискурс є складним синтетичним лінгвокогнітивним феноменом особливого типу. У межах цього інституційного дискурсу спілкування відбувається в певних рамках статусно-рольових відносин і виділяється на підставі двох ознак: мета та учасники спілкування. Учасниками наукового дискурсу є вчені, дослідники, що формують певні наукові спільноти. Мета наукового дискурсу, за визначенням Н. Мішанкіної, пов'язана із принциповим орієнтуванням на одержання нового знання [7, с. 11–12], а тому значущими для нього є критерії науковості: систематичність, методичність, критичність, загальнозначущість результатів. Основне завдання автора наукового тексту полягає у демонструванні істинності своєї позиції у процесі пізнання об'єкта наукового дослідження. Моделюючи висловлювання, автор прагне переконати адресата, тож властивістю наукових текстів є наявність елементів полеміки. Від інших інституціональних дискурсів, тобто спілкування, обмеженого рамками певного соціального інституту, науковий відрізняється тим, що рівень підготовки реципієнтів корелює з рівнем підготовки автора тексту, автор не змушений зацікавлювати адресата, оскільки той мотивований до сприйняття з огляду на свою професійну належність. Принцип статусної рівноправності учасників потребує дотримання у всіх проявах наукового дискурсу.

Науковий дискурс є єдністю таких складників: системи онтологізованого знання (наукова картина світу), наукової комунікації (способи наукової взаємодії) і системи наукових текстів (способи вербалізації наукового знання відповідно до правил наукової комунікації) [7, с. 11–12]. Систему дискурсивних формул у рамках наукового дискурсу репрезентує науковий стиль як специфічна підсистема мовних засобів. Основні риси наукового стилю – це абстрактність, поняттєвість, логічність, однозначність, нейтральність. Науковий дискурс, як зазначає Н. Мішанкіна, припускає апелювання комуніканта до системи знання, сформованої в рамках тієї або іншої науки, а тому одним із його базових параметрів є інтертекстуальність [7, с. 20] як наскрізна текстова категорія, детермінована екстралінгвальними текстотвірними чинниками.

З поняттям дискурсу пов'язане розуміння загальної моделі світу. Феномен картини світу уможливив появу нового погляду на системність мови й актуалізував ідею неавтономності мовної системи, її функціональної «вбудованості» в інші: когнітивну, соціальну, культурну [8, с. 7]. Мовну картину світу не можна отожднювати з науковою картиною світу. Картина світу є цілісним, глобальним образом, який виникає у людини в результаті розумової діяльності у процесі її контактів зі світом, а наукова картина світу як форма представлення знання сприяє успішному поширенню інформації у процесі культурної еволюції, вона «єдина для всіх мовних колективів і відбиває сучасний рівень розвитку наукової інтернаціональної думки, втіленої у класифікаціях і термінологіях конкретних наук» [2, с. 65].

Наукова картина світу становить цілісну систему уявлень про властивості й закономірності природи, що виникають у результаті узагальнення та інтеграції основних понять і принципів, які відображають те, як матерія рухається, і те, як вона мислить. Загальнонаукова картина світу, яка відбиває сучасний стан наукових уявлень про світ, може бути підданою подальшій деталізації, внаслідок якої виокремлюватимуться спеціально наукові картини світу: математична, біологічна, хімічна, правова тощо.

Наукова картина світу не дана людині природою, а постає з пізнавальних інтенцій людини з навколишнім світом та з'являється у просторі мовної картини світу і, отже, як об'єкт, субстанціонально виражена у знанні. З огляду на це, якщо розуміти культуру як те, що є неприродним, вторинним, створеним людиною, то правомірно поряд із мистецтвом, релігією, правом, політикою, економікою залучати до системи культури й науку як активну діяльність людини, спрямовану на пізнання світу для його перетворення і практичного використання. Таким чином, наукові тексти, будучи результатом мисленнєвої діяльності людини і формою матеріалізації наукового знання, функціонують у системі культури.

Отже, конструктивна діяльність людського розуму прив'язана у своїй активності до наукової картини світу, яка постає як результат духовно-практичної діяльності суспільства. Науковий текст має здатність упливати на соціокультурне середовище, формуючи і змінюючи не лише наукову картину світу людини, але й саму дійсність. Поділяємо думку І. Голубовської стосовно того, що «наукова картина світу і мовна картина світу, взаємодіючи і взаємовпливаючи, існують у паралельних вимірах різних видів свідомості (наукової та мовної). Проте динамізм сучасного життя, пов'язаний зі стрімким розвитком високих технологій, сприяє зникненню чітких меж між «наївною, доннауковою» мовною і науковою картинами світу» [2, с. 67].

Далі з опертям на праці сучасних лінгвістів окреслимо типову смислову структуру наукового тексту в її детермінованості соціокультурними чинниками, що відображають специфіку науково-пізнавальної діяльності й функціонування знання в науковій комунікації. Російська дослідниця Н. Хомутова запропонувала інтегральну модель наукового тексту з опертям на загальну інтегральну модель К. Уїлбера і модель когнітивно-дискурсивної лінгвістики О. Кубрякової [9]. Застосувавши інтегральний підхід до вивчення наукового тексту, вона дійшла висновку, що він «розосереджений по чотирьох секторах: когнітивному, мовному, соціальному і культуральному» [9, с. 61]. У когнітивному секторі науковий текст становить фрагмент соціального наукового знання певної предметної галузі. У мов-

ному секторі він є фрагментом мовної системи, а саме фрагментом певної субмови, де за допомогою мовних засобів (лексики, семантики, граматики) виражаються знання, культурні цінності, соціальні концепти. В аспекті порушеної нами проблеми соціокультурних параметрів наукового тексту цікаво проаналізувати наповнення соціального і культурального секторів.

У соціальному секторі, на думку Н. Хомутової, науковий текст становить фрагмент соціального простору у вигляді соціального контексту акту спеціальної наукової комунікації – дискурсу. До цього сектора належать «соціальні концепти, такі як учасники комунікації, організовані в наукове співтовариство, рівень і пріоритетні напрями розвитку науки у цьому співтоваристві, а також соціально зумовлена комунікативна поведінка у вигляді типових соціальних структур наукової комунікації, таких як жанр і функціональний стиль» [9, с. 62]. Одиницею соціального сектора є соціолема. Це поняття у трактуванні Н. Хомутової охоплює типові соціальні структури спеціальної комунікації, що представлені в комунікативній діяльності автора й адресата, відображають етапи позамовної наукової діяльності (спостереження – факти – гіпотеза – теорія – верифікація) і репрезентуються в таких соціолінгвістичних категоріях, як «мова для спеціальних цілей», «функціональний стиль» і «жанр» [9, с. 64].

У культуральному секторі, зазначає вчена, науковий текст базується на культурних цінностях того чи іншого народу, позиціонується як фрагмент культури, що їх відображає, а також фіксує певний культурно зумовлений тип мислення, спеціальну/професійну і наукову культуру [9, с. 61–62]. Одиницею цього сектора є культурема як елементарна одиниця культури, що містить культурні цінності, виражені у вигляді відношення до природи, простору, часу, що утворюють культурну модель комунікації, та способи їх відображення, представлені в культурно зумовленому типі мислення у вигляді національно-специфічної моделі смислової структури тексту [9, с. 64].

Суттєвим положенням автора окресленої інтегральної моделі наукового тексту є те, що одиниці різних секторів наукового тексту (когнема – когнітивного, лінгвема – мовного, соціалема – соціального і культурема – культурального) взаємопов'язані, а їх єдність становить розосереджений образ тексту [9, с. 64]. Цей образ утілюється у тексті як предметно-знаковий моделі комунікації, а саме в одиницях фонетичного, морфологічного, лексичного, синтаксичного мовних рівнів. Вважаємо, що інтегральний підхід до створення моделі наукового тексту, запропонований Н. Хомутовою, а також урахування методологічних принципів дискурсивного аналізу та функціональної стилістики уможливають виявлення механізмів утілення екстралінгвального у власне лінгвальне й конкретизує уявлення щодо смислової організації наукового тексту.

Отже, основними соціокультурними параметрами наукового тексту є форма суспільної свідомості з відповідним їй видом діяльності, а також тип мислення. Звідси випливають цілі й завдання комунікації, характер змісту висловлювання, типові ситуації спілкування. Ці чинники виражають взаємозв'язок мовлення і мислення, тобто глибинний і визначальний рівень співвідношення лінгвального й екстралінгвального.

Розвиток знання, отримання нового знання, зміна наукової парадигми неодмінно супроводжуються обміном, зіткненням, боротьбою думок у формі дискусій і полеміки, адже наука перебуває у вічному русі, у процесі розв'язання суперечностей між старим і новим знанням під час евристичного пошуку,

між різними шляхами пошуку істини. З огляду на зазначене, аналіз соціокультурного контексту наукового твору буде неповним без погляду на нього як на феномен, що відображає діалог різних культурних позицій, наукових поглядів, що не збігаються в часі і просторі.

Текст як носій «культурної пам'яті» [3, с. 61] на сучасному етапі розвитку лінгвістики осмислюється через поняття інтертекстуальності, яку дослідники позиціонують як ознаку наукового дискурсу, в основі якої лежить опора на тексти першоджерел та їх концепти, без яких у принципі неможливе існування наукової комунікації. Інтертекстуальність тексту реалізується не тільки завдяки його знаковій природі, але й за рахунок інтерсуб'єктивності – продукування смислу із взаємовідносин між аудиторією, текстом, іншими текстами та соціокультурними домінантами в різноманітних соціальних умовах та комунікативних ситуаціях, що дозволяє стверджувати її детермінованість екстралінгвальними текстотвірними чинниками. О. Баженова у зв'язку із цим зазначає: «Наукові твори, вмонтовуючись у наукову комунікацію і взаємодіючи один з одним у нескінченному процесі пізнання, стають складовою частиною наукового, а значить, і культурного контексту цивілізації і поповнюють його глобальний континуум. Отже, інтертекстуальність культури забезпечується й науковими текстами» [1, с. 62].

У сучасному науковому дискурсі інтертекстуальність є суттєвим текстотвірним чинником, оскільки реалізує динаміку й наступність наукового знання в теоріях, концепціях, персоналіях. Будь-який науковий твір ретроспективно і проспективно пов'язаний з іншими текстами і позиціонується як своєрідний мікротекст у загальнонауковому макротексті. У науковій комунікації неможливе існування прихованих, завуальованих натяків та має бути повна визначеність у розрізненні свого й чужого знання. Тому в науковому викладі представлені тільки експліцитні та квазіекспліцитні маркери інтертекстуальності: цитати (первинні за своїм походженням; повні, часткові, сегментні за структурно-стилістичними особливостями), посилання, непряма мова, фонові покликання, бібліографічний апарат, примітки і т. і. Вивчення інтертекстуальності наукової комунікації «дозволяє виявити реальні механізми прирощення знання, а сам текст розглядати як явище, що збагачується у процесі свого історичного (інтертекстуального) функціонування» [1, с. 62].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що наука визначається у системі культури як чинник формування людини, розвитку її здібностей та усвідомлення нею свого ставлення до світу, прилучення до соціальної естафети знання. Смысл наукового тексту не зводиться до суми значень мовних одиниць, що його утворюють, він значно ширший: ускладнений екстралінгвальними чинниками пізнавальної діяльності, специфікою комунікації в науковій сфері, а також принципом кумуляції (накопичення) знання, тобто відкритий у позатекстовий простір, інтегрований у соціокультурний контекст його побутування. Запропонований соціокультурний аспект дискурсивного дослідження тексту, на нашу думку, поглиблює розуміння характеру та способів текстотворення, уможлиблює виявлення механізмів прирощення смислу, що перетворює текст із вузьколінгвальної одиниці на феномен комунікації. Перспективним напрямом подальших досліджень може бути студіювання наукового тексту в контексті розвитку соціолінгвістики й лінгвокультурології.

Література:

1. Баженова Е. Научный текст и среда / Е. Баженова // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – 2010. – Вып. 2. – С. 60–64.
2. Голубовська І. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики : [курс лекцій] / І. Голубовська, І. Корольов. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – 223 с.
3. Данилевская Н. Научный текст в аспекте интердискурсивного подхода / Н. Данилевская // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – 2009. – Вып. 3. – С. 18–22.
4. Корещька А. Соціально-освітні чинники формування духовності особистості в сучасному українському суспільстві : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / А. Корещька ; АПН України ; Інст вищ. освіти. – К., 2003. – 19 с.
5. Литвиненко Н. Український медичний дискурс : [монографія] / Н. Литвиненко. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2009. – 304 с.
6. Лотман Ю. Семиотика культуры и понятие текста / Ю. Лотман // Структура и семиотика художественного текста: Труды по знаковым системам. – Вып. 12. – Тарту, 1981. – С. 3–18.
7. Мишанкина Н. Лингвокогнитивное моделирование научного дискурса : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык», 10.02.19 «Теория языка» / Н. Мишанкина. – Томск, 2010. – 46 с.
8. Мишанкина Н. Ментальное пространство научного текста: метафорические модели / Н. Мишанкина // Вестник Томского государственного университета. – 2007. – Вып. 297. – С. 7–11.
9. Хомутова Т. Научный текст: единицы интегральной модели / Т. Хомутова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Лингвистика». – 2010. – Вып. 1 (177). – С. 60–66.

Холявко И. В. Научный текст в социокультурном пространстве современности

Аннотация. В статье описаны основные компоненты институционального общения в рамках научного дискурса, проанализирован научный текст как фрагмент социального пространства, фрагмент культуры, интертекст, исследованы экстралингвальные факторы научной коммуникации сквозь призму дискурсивного анализа.

Ключевые слова: научный текст, научный дискурс, научная картина мира, экстралингвальные факторы, социалема, культурема, интертекстуальность.

Kholyavko I. Scientific texts in the modern sociocultural space

Summary. This article describes the basic components of institutional communication within the scientific discourse, the scientific text was analyzed as a fragment of social space, the cultural fragment, intertext, factors of extralingual scientific communication were investigated through the prism of discourse analysis.

Key words: scientific text, academic discourse, scientific world, extralingual factors social units, cultural units, intertextuality.

*Шарова Т. М.,**кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української і зарубіжної літератури**Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького**Міюц А. С.,**студентка III курсу філологічного факультету**Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*

ТВОРЧИСТЬ ІВАНА МАСЛОВА: ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА ФІЛОСОФІЯ, ЖИТТЄВИЙ ТА ЕСТЕТИЧНИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті розглянуто творчу спадщину Івана Маслова, зокрема акцентовано увагу на його індивідуально-авторському світобаченні та життєвій позиції. Взято до уваги життєвий та естетичний досвід письменника у плані написання прозових творів, які становлять вагому сторінку історії літератури.

Ключові слова: життєвий досвід, естетика, авторська філософія, літературний твір, поетика, аналіз.

Постановка проблеми. Проза Івана Степановича Маслова є важливим елементом літературного процесу і являє собою перспективний матеріал для літературознавчих студій насамперед з огляду на її місце в системі явищ художньої культури 90-х рр. ХХ ст. Відображення життя героя на війні влітається в контекст життя суспільства, руху історії. Трагічний елемент у творах Івана Маслова не абсолютизується, а являє собою ланку складної життєвої діалектики на війні, включаючи фатум. Відкритий морально-філософський аспект не лише домінує у творах письменника, але надзвичайно складно переплітається з іншими проблемами, взаємодіючи з аналізом моральних першооснов людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проза Івана Маслова в окресленому аспекті ще не була предметом системних досліджень в українському літературознавстві, а серед невеликої кількості розвідок учених, які звертались до вивчення художньої творчості письменника та організації його творів, необхідно назвати праці М. Ільницького, М. Шаповала, В. Брюггена, К. Гордієнка, А. Гуторова, Г. Гельфандейна та ін.

Художня спадщина Івана Маслова осмислювалася науковцями переважно у трьох напрямках: 1) аналіз окремих творів (Ю. Шовкопляс, В. Дрозд, А. Гуторов, А. Ярещенко, В. Лихоносов); 2) інтерпретація основних проблем масловського художнього світу (А. Гуторов, О. Ковалевський, М. Артамонов, В. Милюха); 3) зіставлення творчості автора із творчістю інших авторів (М. Ільницький, М. Шаповал, В. Брюгген, А. Пінчук, П. Краснов, В. Молчанов). Недостатність вивчення проблеми в обраному нами ракурсі зумовила потребу її всебічного наукового осмислення.

Виклад основного матеріалу. Художній світ Івана Маслова відкритий і трагічний. Останнє відтворено як глибоко особистий трагізм окремої людини, і цю людину, якщо порівнювати з античністю, не менше переслідують традиційні уявлення про долю і фатум. У творах Івана Маслова помічаємо багатосуб'єктивність відображення свідомості солдата, певне ослаблення взаємозв'язків зовнішніх подій, можливість персонажів змінювати кут зору.

Художньо і філософськи осмислюючи явища дійсності, Іван Маслов трактує їх, виходячи зі своїх світоглядних і естетичних позицій. У творах письменника порушуються проблеми, які з давніх-давен мучили людський розум. Одна із цих проблем безпосередньо пов'язана зі складним питанням про свободу і необхідність життя, друга – із проблемою безперервності, безмежності. У соціальному аспекті більш важливою є перша проблема, бо саме вона супроводжує людське суспільство впродовж тисячоліть [1, с. 149].

Проблема свободи як ніяка інша виражає особливості особистісної свідомості і поведінки в умовах різної соціальної дійсності (зокрема, воєнної), як і перед випробуваннями природного буття. Поняття свободи людської волі найбільш адекватно виражає особливості людської особистості і діяльності, але, звичайно, не на фронті. Навіть незвичайна особистість не може розпоряджатися своїм життям і долею під час жорстоких боїв, бо в багатьох випадках все вирішує збіг обставин, все залежить, врешті-решт, від божественної визначеності [6, с. 106].

У структурі творів Івана Маслова помічаємо переплетення необхідного і випадкового, через які простежується історичний характер, історичний випадок, історичний вибір. Естетична цінність персонажа та філософський сенс особистісного вибору різко зростає в таких випадках. Це саме ті «випадковості», які сьогодні називаються «екстремальними ситуаціями». Доцільно відзначити найголовніше у творчому методі Івана Маслова: талановите вміння поєднати ціле й окреме, велике і мале, здатність зібрати і виразити це у єдності і в русі, у взаємовідношеннях і взаємозв'язках. Повісткування ґрунтується ж на основі хронологічної послідовності подій, у яких беруть участь герої творів митця.

У малій прозі Івана Маслова (твори 90-х рр. ХХ ст.) глибоко відбилася індивідуально-авторська філософія, життєвий і естетичний досвід письменника. Введення у текст індивідуально-авторських образів-символів, автобіографічних епізодів, насичення оповіді сповідальними інтонаціями, філософськими роздумами свідчить про утвердження у прозі письменника активної суб'єктивної позиції.

Характерною ознакою малої прози Івана Маслова стає включення в оповідну тканину художнього тексту філософських роздумів, індивідуалізованих монологів. Специфіка роздуму як стилю оповіді передбачає домінування єдиної свідомості, одного «Я» в тексті. Про те, що у філософських відступах (приклад) переважає саме авторське особистісне начало, а не «Я» персонажа, свідчить підкреслене введення у текст автобіографічних моментів (розповідей про батьків

письменника, конкретних дат, що вказують на той чи інший епізод життя митця), однозначних тверджень, літературознавчих спостережень, роздумів над творами українських письменників, філософів тощо [2].

На шлях своєрідного синтезу літературних і народнопоетичних принципів у відображенні подій війни і внутрішнього світу солдата стає Іван Маслов. Автор гостро відчуває посилювальну владу випадковості у долі людини, для нього є важливим, що приховується за нею, як вона впливає на людське життя.

Читаючи твори Івана Маслова, відчуваєш, що автор ніби двічі пережив страхіття (все бачене і пережите) війни. Уперше – безпосередньо у молодому віці, а вдруге – під час роботи над романами, прислухаючись до народної пам'яті. Щоденно бачив війну очима своїх загиблих товаришів і знайомих, використовуючи при цьому свій життєвий досвід. Таким чином біль і трагізм індивідуальної долі нерозривно пов'язані з народною долею.

У структурі усіх творів Івана Маслова важливу функцію виконує герой-оповідач, який перебуває у центрі подій і сприяє утворенню своєрідного емоційно-почуттєвого фону. Визначаючи характер оповідача, можливо виділити його колективну, тобто національну, свідомість, тому письменник використовує займенник «я» або «ми». Письменник уважно прислуховується до голосу своїх героїв, до їх внутрішніх монологів, щоб передати таємничу роль фатуму в житті солдата на війні. Автобіографічність проявляється у кожному творі Івана Маслова (про це свідчать реалії історії і факти життя письменника). Відображення життя героя на війні влітається в контекст життя суспільства, руху історії. Трагічний елемент у творах Івана Маслова не абсолютизується, а являє собою ланку складної життєвої діалектики на війні, включаючи фатум. Відкритий морально-філософський аспект не лише домінує у творах письменника, але надзвичайно складно переплітається з іншими проблемами, взаємодіючи з аналізом моральних першооснов людини.

Твори Івана Маслова приносять людям радість і насолоду навіть тоді, коли він описує людське горе під час війни, адже вони наскрізь мають філософське підґрунтя. Глибоко філософські твори письменника, відтворюючи трагедію народу, мають естетичний смисл і художню цінність. Митець доводить через поетикальні засоби, що краса і горе, краса і потворність, краса і страждання завжди супроводжують людство. Він прагне, щоб його твори впливали своєю художністю на душі людей, а діалектика мистецтва сприяла гармонії життя. Автору вдається через типові образи показати своєрідну естетичну природу людей, навіть в екстремальних умовах війни.

Філософсько-психологічна сутність проблеми долі у творах Івана Маслова різна, але принцип побудови системи образів майже аналогічний. Цей принцип дозволяє поглибити соціальне і психологічне трактування образів, зосередити увагу читачів на головній проблемі, створюючи навколо різних образів-характерів єдине ідейне поле, що сприяє з'ясуванню основної думки творів письменника.

Проблема людської свободи і необхідності не лише включає людину в найскладніші соціальні зв'язки, а й ставить її перед серйозним випробуванням буття, концентрує в собі всю моральну проблематику. Її глибинні осмислення у творах Івана Маслова були б немислимі поза тим чи іншим трактуванням понять року, фатуму, а також Бога – найдавнішого і найглобальнішого світоглядного поняття.

Змальовувана дійсність для Івана Маслова – безумовно, позитивна й прийнятна, тотожна таким поняттям, як юність, життя, вічність, любов тощо. Вона не є предметом рефлексії, що є неодмінною ознакою соціального мислення і критичної свідомості, поза якими про громадянськість художника годі говорити. І навпаки, відсутність дистанції між індивідуальним і суспільним світосприйманням, їх цілковита природна злитість характерні для синкретичної свідомості, яка не так зазнає корекцій із боку особистості, як обдаровує індивіда.

У центрі уваги творів Івана Маслова наш сучасник, змушений турбуватися проблемами як світового, так і локального масштабу. Це насамперед герої, які вийшли з гущину покоління XX ст., не згодні з ринковими нормами взаємовідносин сучасних «нових українців» та «нових росіян» із тяжінням до індивідуалізму як форми свободи особи.

Сам Іван Маслов у вірші «Мрії» зазначає: «Мені хотілось написати своїх героїв такими, щоб зістарившись, я дивувався їх неспокоїній молодості, силі, стрімкому натиску і постійному пошуку. Написати так, щоб у старості від них передавався людям заряд життєлюбності і постійного прагнення уперед. Хочеться, щоб герої, свого часу від'єднавшись від мене, залишились молодими, ствердивши тим самим і мою молодість. І мою силу. І молодість, і силу постійного молодого світу. Хочеться, щоб мої герої пройшли молодими крізь усі часи, залишаючись у кожному дні цікавими для інших. І для себе також» [3, с. 430].

В оповіданні Івана Маслова «У рясному саду буде співати соловей» філософське осмислення краси і вічності природи контрастує з тимчасовістю, тлінністю людського буття. Людина прагне в найтрагічніші моменти засвідчити свою причетність до краси і вічності, причетність до першоджерел життя.

У творі увага письменника зосереджується на людині з гуманістичним пафосом, із поглядом на майбутній день. Зокрема, одним із таких героїв є Іван Хромальов. В оповіданні два антитези: пустий – начальника і світоносний світ Івана Хромальова. Це підсилюється картинками «святої світлості» і «святої легкості» в усьому: «Дивний, возвеличений, одухотворений у ці хвилини світ. Стоїть, як у білій сорочці, глибоко дихає і дивиться по-молодецьки, – вічність праворуч і вічність ліворуч» [4, с. 11]. До цього і повертається Іван Хромальов фактом своєї загибелі, викреслюючи себе з життя: «<...> помер світлоносний Іван <...>» [4, с. 22]. Безперечно, що Іван Хромальов – це магічний центр тяжіння: «<...> великий світ стояв біля голови сина» [4, с. 21].

У низці оповідань Івана Маслова виділяється своєю неординарністю Матвій – герой оповідання «Запальничка». Представник покоління, яке, проживаючи у повоєнній тиші, голодній і знедоленій, відкривало серце для того, щоб робити добро, звичайно, буденне, непоказне, але таке, що знаменує собою глибинну сутність способу життя: жити за законами справедливості і творіння добра ближньому: «Матвій умів радіти і життю людей, і життю землі <...>» [4, с. 60]. Маленькі прояви життя становили зміст його турбот, які закликали людей до єднання душ, нагадуючи їм, що живуть на землі вони один раз.

Характерною ознакою оповідань Івана Маслова є небагатолюдність. Стосунки обмежені в колі одного-трьох персонажів і події змальовуються крізь віддзеркалення їх у внутрішньому світі героя. Тому герой оповідань неквапливий, такий собі мислитель, що має право на оцінку навколишньої дійсності, своїми діями ніби демонструє сказане («Повернення», «За озерівською водою», «Любиста», «Хазяїн») тощо.

М. Мельниченко із цього приводу зазначає: «У цих оповіданнях Іван Маслов вірний ідеології народних мас, ідеології вихідця із села, тісно пов'язаного з озерівськими витоками джерельно-чистої народної моралі, не зіпсованої демократично-ринковою психологією сучасності. Уболівання за цілість і непорушність глибинного народного духу і становить концепцію автора та його героїв» [5, с. 290].

Висновки. Отже, Іванові Маслову притаманна больова, пильна увага до людини, до її страждань, йому чужі зверхність і пихатість, як деяким літературним ділкам, які час од часу роблять наскоки на чесну і мужню людину. І все ж письменник невинно і несхибно апелює не лише до всесвітлого неба, де плывуть лики його матері і батька, його багатьох односельчан, піднесених автором до святих, не лише до Всемогутнього і всемилостивого Бога, який з'являється йому на мить на Нівейкіному схилі, але й до народу.

Література:

1. Гуторов А. Ступени роста / А. Гуторов // Радуга. – 1989. – № 10. – С. 149–155.
2. Дрозд В. Способность к неустанному нравственному поиску : [рукопись] / В. Дрозд. – 4 с.
3. Маслов И. Избранное / И. Маслов ; худ.-оформ. И. Яхин. – Х. : Майдан, 2004. – Т. 6. – 2004. – 516 с.
4. Маслов И. Избранное : в 2 т. / И. Маслов ; худ.-оформ. И. Яхин. – Х. : Фолио, 1997. – Т. 2. – 1997. – 544 с.
5. Мельниченко М. Кругообіг життя / М. Мельниченко // Слобожанщина. – 2001. – № 19. – С. 290–296.
6. Шарова Т. Тема українського села у творах Івана Маслова / Т. Шарова // Рецепція України в контексті сучасної мови та літератури : збірник наукових праць. – Дніпропетровськ, 2011. – С. 105–111.

Шарова Т. М., Миоц А. С. Творчество Ивана Маслова: индивидуально-авторская философия, жизненный и эстетический опыт

Аннотация. В статье рассмотрено творческое наследие Ивана Маслова, в частности акцентировано внимание на его индивидуально-авторском мировоззрении и жизненной позиции. Принято во внимание жизненный и эстетический опыт писателя в плане написания прозы, которая составляет весомую страницу истории литературы.

Ключевые слова: жизненный опыт, эстетика, авторская философия, литературное произведение, поэтика, анализ.

Sharova T., Miutz A. Creativity Ivan Maslov, individual author's philosophy, life and aesthetic experience

Summary. This article discusses the creative legacy of Ivan Maslov, in particular, focuses on his individual author's attitude and stance. Take note of his life and aesthetic experience in terms of writing prose that is a valid page in the history of literature.

Key words: experience, aesthetics, philosophy author, literary work, poetics, analysis.

*Шарова Т. М.,**кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української і зарубіжної літератури**Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького**Богдан О. В.,**студентка IV курсу філологічного факультету**Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ 20–30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті представлено теоретико-методологічні засади української прози 20–30-х років ХХ століття, акцентовано увагу на тому, що українські письменники на початку ХХ століття прагнули оновити зміст та форму власних художніх витворів. Більшість митців слова зазначеного періоду починає активно писати про події революції та громадянської війни. Деякі твори указаної тематики були сповнені пафосу боротьби за новий світ та нову людину.

Ключові слова: художня ідея, культура, література, періодика, друковані видання.

20–30-ті рр. ХХ ст. відомі в історії як суспільно-політичними, так і різноманітними культурними та науково-технічними подіями. У літературу цього часу прийшли нові художні ідеї, які втілювалися через витвори мистецтва слова нового покоління митців.

Письменники 20–30-х рр. ХХ ст. прагнули оновити зміст та форму власних художніх витворів. На початок 30-х рр. ХХ ст. можна виокремити головні риси літератури, які набували інтенсивного піднесення. Насамперед це розвиток гуманістичних ідей, а також піклування про розвиток людської особистості в тогочасних історичних умовах. У той період зростає увага до загальнолюдських проблем, до долі будь-якої людини, незалежно від її соціального положення у суспільстві.

У 20–30-ті рр. ХХ ст. у культурі та літературі з'являється соціалістичний реалізм. Більшість письменників змушені були пройти шлях ідейного перевищення, у результаті чого з'явилися нові високохудожні твори. У період громадянської війни доля України була надзвичайно складною. Українські письменники 20–30-х рр. ХХ ст. починають активно писати про події революції та громадянської війни. Деякі твори такої тематики були сповнені пафосу боротьби за новий світ та нову людину (В. Сосюра, П. Тичина, М. Рильський, В. Чумак). Але все ж таки в літературі здебільшого залишаються усталені теми, які є вічними. До них потрібно віднести тему природи, кохання, мистецтва.

Кінець 20-х рр. ХХ ст. позначився великими змінами, під час яких відбувалися перетворення ідейних міркувань у художній та організаційній формах літературного життя. Ця проблема розглядається в роботах Р. Якеля, який слушно зауважує: «По-різному задавали тон В. Сосюра, В. Блакитний, О. Довженко, Остап Вишня, Г. Коляда. Письменники намагалися зобразити теми добра і зла, справедливості і несправедливості, любові та ненависті» [5, с. 3].

Необхідно назвати цілу плеяду письменників 20–30-х рр. ХХ ст., які активно відстоювали власну позицію щодо поя-

ви нових літературних творів на новоявлені теми. Серед них П. Тичина, В. Сосюра, В. Еллан, М. Терещенко, В. Поліщук, М. Семенко, С. Пилипенко, С. Васильченко, М. Рильський, А. Головка, М. Ірчан, К. Котко, Є. Григоров та ін. Ці письменники заклали основи єдності щодо вирішення літературно-політичних проблем.

Літературний рух в Україні 20–30-х рр. ХХ ст. можна оцінювати за різноманітними літературними та духовними законами. Означений період у літературі має темні смуги, оскільки вважається найдраматичнішою добою в розвитку українського літературного процесу. Але водночас українське слово постійно розвивалося, доповнювалося не тільки художніми образами, а й новою стилістикою та тематикою. Цей час зафіксував чималу кількість яскравих митців та цікавих постатей. Твори українських письменників здебільшого мають документальну основу, яка є достовірною та перевіреною часом.

Література, будучи своєрідним зв'язком між людиною і навколишнім світом, переносить із нього вже відомі елементи звичного досвіду і творить певний власний світ. Цю функцію літератури М. Марковський називає «Інтерпретацією зовнішнього світу через творення структур, які послаблюють його чужість» [6, с. 30]. Тобто завдяки знайомим життєвим деталям література для людини стає засобом осягнення власної екзистенції і побудови світобачення. Відповідно, художні тексти стають у такому разі оригінальними записами людського досвіду, засвідчування світу й особливо самих себе. Літературна фікція замінює знання або досвід і є структурою, що розширює людські відомості про ту сферу, яку читач поки що не осягнув через власний життєвий досвід [6, с. 30].

У роки громадянської війни створювалися літературні організації, які доносили до значного кола читачів твори українських класиків: Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського. Такий літературний рух піклувався про виховання молодих письменників у гущі революційних мас. У літературу почали приходити нові молоді автори, які прагнули показати свіже слово, розповісти простим людям про працю, звичайні дні та відпочинок, що чекає попереду кожному людину. Нові письменники голосно заявили про себе у збірниках «Гроно», «Жовтень», «Вир революції».

Першими масовими об'єднаннями письменницьких сил були Спілка селянських письменників «Плуг» (1922 р.) і Спілка пролетарських письменників «Гарт» (1923 р.). До зазначених спілок входили ті письменники, які гуртувалися навколо газети «Селянська правда». До «Плугу» входили такі письменники, як Д. Бедзик, А. Головка, Н. Забіла, П. Панч, І. Сенченко,

В. Чередниченко та ін. На жаль, талановитих письменників-«плужан» оточувало багато малоздібних письменників. Саме тому їх твори були здебільшого обмеженими, мали низький художній рівень, вирізнялися примітивізмом у розкритті людської психології [1].

До «Гарту» входила така когорта письменників: В. Еллан-Блакитний, Кость Гордієнко, В. Поліщук, О. Довженко, М. Йогансен, В. Сосюра, П. Тичина, М. Хвильовий та ін. Письменники цієї спілки наголошували на виховній та суспільно-перетворювальній ролі літератури, вимагали таких нових творів, які могли б збадьорити маси, надати простому народові життєздатності.

У 20–30-х рр. ХХ ст. з'являється чимала кількість літературних угруповань: ВАПЛІТЕ (М. Хвильовий), «Авангарт» (В. Поліщук), «Нова генерація» (М. Семенко) та ін. Усі вони боролися за живий зв'язок мистецтва із життям, за майбутнє об'єднання всіх літературних сил. Письменники різноманітних спілок у своїх творах широко висвітлювали життя українців за кордоном, їх злидні та поневір'яння. Друкованим та усним словом вони допомагали пізнати правду життя тогочасної України. У багатотомному виданні історії української літератури радянського часу зазначено: «Літературне життя в умовах перехідного періоду було надзвичайно строкатим, але ця строкатість історично закономірна. Класова боротьба набувала специфічних форм у сфері духовного виробництва, і цим зумовлювалося існування та боротьба різних угруповань» [3, с. 30].

У 20–30-х рр. ХХ ст. в Україні виникла потреба у виході значної кількості періодики, де можна було б подавати українське слово, яке було б надійною зброєю в ідеологічній боротьбі проти ворогів: «Українське слово, звільнене від заборон і переслідувань, по суті, відроджене соціалістичною революцією, широко залунало зі сторінок газет і журналів <...>» [3, с. 55]. Українські письменники прагнули висвітлювати питання внутрішнього і міжнародного життя у сфері політики, економіки та культури. Вони намагалися бути трибуною для найкращих творів літератури, популяризувати досягнення науки, мобілізувати літературні сили. Будь-який журнал ставав результатом спільних і довгих зусиль різноманітних письменників і читачів.

На той час відома когорта радянських письменників активно друкувалася на сторінках різноманітних газет (П. Тичина, А. Головка, П. Панч, В. Сосюра, Ю. Смолич, М. Бажан, М. Стельмах, А. Малишко, Л. Первомайський, Б. Котляров, Ю. Шовкопляс, Ю. Герасименко). Своім завданням вони вважали зображення людини як представника маси на соціальному тлі, причому не героя в масі, а масу в герої. Це було першочерговим завданням усієї української літератури.

Першою літературною періодикою стали радянські газети, на сторінках яких друкувалися вірші, оповідання, нариси, різноманітні драматичні сценки. Значно пізнішими літературними виданнями були збірники та альманахи. У 1920 р. вийшли друком такі збірники: «Гроно» та «Зшитки боротьби», а також журнал «Мистецтво». У 1921 р. з'явився друком літературно-художній журнал «Шляхи мистецтва» та збірник «Жовтень» (м. Харків), «Вир революції» (м. Катеринослав) та «Буяння» (м. Кам'янець-Подільський).

У періодичних виданнях того часу активно друкуються такі твори: повість А. Головка «Можу», поеми В. Поліщука «Адигейський співець», В. Сосюри «Золотий ведмедик», вірші П. Тичини, В. Мисика, М. Терещенка, літературні шаржі Остапа Вишні. У зв'язку із цим значно поширюється коло авторів і тем.

У журналі також друкуються невідомі для читачів твори класиків української літератури – Івана Франка та Лесі Українки.

Значна кількість друкованих видань висловлювала свою власну позицію, направлену на критичне викриття соціалістичної революції. Деякі журнали суперечили літературно-естетичним програмам щодо викладу художнього матеріалу. Значне місце серед великої кількості літературних видань посідав журнал «Мистецтво», який відтворював історію української радянської літератури. Журнал, редакторами якого були Г. Михайличенко та М. Семенко, починаючи з 1919 р. виходив у світ періодично. Журнал «Мистецтво» об'єднав письменників різних поколінь та ідеї різноманітних творчих напрямів. На його сторінках було вміщено твори, які стали взірцями української літератури. Поряд із цим журналом з'являлися й інші, які чітко формулювали свою мету і завдання. Серед актуальних періодичних видань того часу привертають особливу увагу «Жовтень», «Шляхи мистецтва», «Глобус», «Всесвіт», «Вир революції» тощо.

Стрімко розвивався та поширювався художньо-мистецький журнал «Шляхи мистецтва», головним завданням якого було об'єднання художніх митців в Україні. Навколо журналу групувалися такі відомі українські письменники, як В. Сосюра, В. Поліщук, М. Хвильовий, Г. Шкурूपій, Г. Косинка, І. Франко та ін. Журнал «Шляхи мистецтва» спрямовував письменників на безпосереднє втручання у життя для розроблення тем тогочасної дійсності.

Згодом функції журналу «Шляхи мистецтва» взяв на себе літературно-художній альманах «Гарт» (1924 р.) та літературно-науковий часопис «Червоний шлях» (1923–1936 рр.). В альманасі «Гарт» друкувалася поема М. Йогансена «Комуна», вірші П. Тичини, В. Сосюри, В. Поліщука, уривки з повісті Костя Гордієнка, короткі новели В. Еллана-Блакитного, оповідання М. Хвильового та М. Христового. Значною подією в літературно-мистецькому житті стала поява часопису «Червоний шлях».

У журналі «Червоний шлях» друкувала свої твори більшість українських письменників, зокрема П. Панч «Без козиря», Іван Ле уривки з «Роману міжгір'я», О. Досвітній уривки із «Кварциту». Журнал «Червоний шлях» був відкритим для реалізації творчих задумів молодих українських письменників з активною позицією, серед яких: С. Крижанівський, І. Муратов, Л. Дмитренко, В. Собко та ін. Починаючи із 30-х рр. ХХ ст. у журналі «Червоний шлях» друкуються нариси. У жанрі нарису активно працювали Б. Антоненко-Давидович, І. Багмут, Кость Гордієнко, М. Йогансен, М. Трублаїні та ін.

Починаючи з 1927 р. і по 1932 р. виходить друком журнал «Гарт», у якому подаються твори С. Жигалка, Костя Гордієнка, І. Кириленка, Л. Смілянського. У 1928–1930 рр. на сторінках періодичного журналу «Гарт» з'являються великі твори, темою яких було висвітлення життя робітничого класу (Іван Ле «Інтеграл», Л. Первомайський «Околиці», Кость Гордієнко «Славгород», Ю. Шовкопляс «Весна над морем», Н. Забіла «Тракторобуд» та ін.). У журналі, окрім великих прозових творів, значне місце відводилося новелам та оповіданням (В. Кузьмич, Л. Скрипник, С. Жигалко, М. Козоріс), нарисам (Л. Первомайський «Епізоди й зустрічі», М. Трублаїні «Людина поспішає на Північ»), драматургії (Л. Первомайський «Невідомі солдати», І. Микитенко «Справа честі»), поезії (О. Влизько, Л. Первомайський, Н. Забіла). Із журналом «Гарт» активно працюють критики (І. Лакіза, С. Щупак, А. Ключя, Л. Підгайний).

Близькими за ідейним звучанням до журналу «Гарт» були журнали «Критика», «Молодняк» та «Західна Україна». Голов-

ним їх завданням була організація та виховання молодих літературних кадрів. Основною темою журналів було зображення життя знедолених українських селян під панським гнітом, революційний рух і боротьба за краще майбутнє. Певна кількість журналів виходила не періодично, а деякі просто зникли з літературно-мистецького життя після кількох виходів у світ.

У літературі 20-х рр. ХХ ст. виникає потреба у появі нових літературних жанрів. Вони з'являються у періодичних виданнях і швидко поширюються: «Лірика, лірична поема, сатиричний памфлет або фейлетон, численні різновиди публіцистики <...> природно стали провідними жанрами молоді радянської літератури» [3, с. 197].

Отже, перебудова літературно-художніх організацій (1932 р.), а також ліквідація письменницьких об'єднань, що гальмували розвиток художньої творчості, створення єдиної Спілки радянських письменників відбилися і на літературно-художній періодиці. Припинявся вихід журналів тих організацій, які були ліквідовані («Гарт», «Плуг» та ін.). Нова літературна обстановка в Україні зумовлювала новий характер цих видань. У більшості журналів починала друкуватися переважно поезія, а проза репрезентувалася тільки нечисленними мініатюрами ліричного характеру.

Головним завданням літератури означеного періоду було всебічне використання українського художнього слова як знаряддя соціалістичного будівництва Радянської України. Найкращі письменники в умовах напруженого і складного шукання шляхів до максимального відтворення правди писали твори, що становлять золотий фонд української літератури (А. Головка, Іван Ле, П. Тичина, П. Панч).

З появою численних молодих письменників активно зайняла свої позиції критика, яка прагнула до правдивих критичних оцінок на їх адресу. Критики того часу засуджували занепадництво української поезії. Також подавався критичний аналіз певних родів і жанрів української літератури: прози (Г. Коваленко, О. Коряк, І. Капустянський), поезії (В. Савченко, А. Якубовський, Д. Загул), драматургії (О. Білецький, Ю. Смолич). У критичних розвідках подається характеристика окремих письменників, творчість яких варта особливої уваги (П. Тичини, В. Сосюри, П. Панча та А. Головка).

Таким чином, літературна критика утверджувала свої завдання. Її головною метою було: ствердити та роз'яснити принципи української літератури, згуртувати письменників

навколо завдань соціалістичного будівництва. Критична думка шукала нового методу зображення дійсності, який згодом було названо соціалістичним реалізмом.

Література:

1. Аннинский Л. Тридцатые – семидесятые : [литературно-критические статьи] / Л. Аннинский. – М. : Современник, 1977. – 271 с.
2. Гордієнко К. Лінія пера / К. Гордієнко. – Х. : Література і мистецтво, 1932. – 38 с.
3. Історія української літератури : у 8 т. / відп. ред. С. Крижанівський. – К. : Наукова думка, 1970. – Т. 6. – 1970. – 514 с.
4. Кузнецов Ф. За все в ответе: нравственные искания в современной прозе и методология критики / Ф. Кузнецов. – 2-е изд. – М. : Советский писатель, 1978. – 616 с.
5. Якель Р. Останній із могикан / Р. Якель // Молодь України. – 1991. – 9 липня. – С. 3.
6. Marcovskii M. Antropologia i literatura / M. Marcovskii // Teksty drugie. – 2007. – № 6 (108). – Р. 27–42.

Шарова Т. М., Богдан О. В. Теоретико-методологические основы украинской прозы 20–30-х годов XX века

Аннотация. В статье представлены теоретико-методологические основы украинской прозы 20–30-х годов XX века, акцентировано внимание на том, что украинские писатели начала XX века стремились обновить содержание и форму собственных художественных произведений. Большинство художников слова в обозначенное время начинают активно писать о событиях революции и гражданской войны. Некоторые произведения указанной тематики были полны пафоса борьбы за новый мир и нового человека.

Ключевые слова: художественная идея, культура, литература, периодика, печатные издания.

Sharova T., Bohdan O. Theoretical and methodological principles Ukrainian prose 20–30's XX century

Summary. The article submitted theoretical and methodological foundations of Ukrainian prose 20–30-ies of XX century, focuses on the fact that Ukrainian writers 20–30-ies of XX century sought to update the content and form their own artistic creations. Most artists are beginning to write words on the events of the revolution and civil war. Some works such topics were full pathos of the struggle for a new world and a new man.

Key words: artistic concept, culture, literature, periodicals, publications.

Шестакова С. О.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства
Сумського національного аграрного університету

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (XI – XVIII СТ.)

Анотація. У статті досліджено поза- і внутрішньомовні чинники формування економічної термінології, розглянуто особливості її становлення на початковому етапі розвитку. Визначено тематичні групи слів на позначення економічних понять, зокрема данин, податків, зборів, грошово-кредитних, платіжних операцій тощо.

Ключові слова: економічна термінологіка, тематичні групи, еволюція термінів.

Постановка проблеми. Актуалізація досліджень термінологічних підсистем різних галузей не є випадковою, оскільки вони сприяють регулюванню і впорядкуванню термінології, визначенню тенденцій творення й еволюції термінів, збагаченню термінознавства. Крім того, дослідження спеціальної лексики найбільш наочно демонструють зв'язок розвитку мови з історією та матеріальною культурою народу.

Особливе місце серед інших терміносистем належить економічній лексиці. Не потребує доведення той факт, що основні економічні поняття є фундаментальними для будь-якого соціуму, формуючи базис суспільства. З огляду на це, визначення загальних закономірностей становлення економічної термінологіки, виявлення факторів, що зумовлюють її розвиток, є одним із важливих завдань історичного термінознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічна термінологія завжди була предметом наукової уваги українських та зарубіжних дослідників, зокрема І.К. Білодіда, В.М. Русанівського, М.В. Китайгородської, І.І. Козловця, І.В. Малиновської, А.А. Москаленка, Т.І. Панько, З.В. Чурзиної, І.М. Шмельової та ін.

Проте деякі аспекти вивчення спеціальної лексики в історичному аспекті, що дозволяють визначити особливості початкових етапів формування терміносистеми економічної галузі, вимагають більш детального аналізу.

Метою статті є виявлення об'єктивних тенденцій і закономірностей формування спеціальної лексики, встановлення особливостей формування економічної термінології залежно від історичних умов розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. На ранньому етапі творення економічного словникового фонду основним фактором, під впливом якого виникали економічні найменування, була безпосередньо економічна практика. Основу засобів вираження економічних понять становили утворення, що сформувалися ще в давньоруській мові [1, с. 234–239]. У сфері дій, пов'язаних із купівлею-продажем, звичайно використовувалися похідні утворення від давніх спільнослов'янських коренів -да- та -куп-: *продавати, купувати*. Продуктивними у словотвірному плані були похідні від спільнослов'янської основи -мън- назви дій на означення різних обмінних операцій: *мъняти* (чим, чим із ким, на що): *я ларио(н) <...> мъна(л) есми с пано(м) петро(м) яновичо(м) <...> ты(м) свои(м) имѣ-(н)є(м) <...>; замънити,*

замънити сѧ, мънити, мъняти сѧ, промѣнити, промѣняти [2, с. 627].

Торговельна угода між сторонами, залежно від їх позицій у ній, мала назви «купля», «продажа»: *купля* (цсл. коупля), (дія) *купівля: Гандле и куплю в рынку и в клеткахъ, и по улицахъ з мещаны заровно отпраовати и усжывати (!) мають: ремесла виелякія робыти* [2, с. 527]; (те, що куплене) *покупка: Волен паи Оножко тое имѣне Дажєв, куплю свою, продати, отдати и кому хотя записати* [2, с. 527]. У значенні «торговельна угода» уживалося також «гандель» [2, с. 238].

Об'єкт торгівлі в пам'ятках XIV – XV ст. позначався переважно словом «товарь»: (предмет купівлі-продажу) *товар, крам: а у черновци, возы не страсти, але купецъ дасть свою вѣру, аже не имаетъ заповѣданыи товаръ на свои возъ, кунци, серебро, воскъ* [3, с. 433]. Пізніше в цьому значенні утвердилась форма «крамъ» (роздрібна торгівля [2, с. 510]), яка з певними обмеженнями функціонує і в сучасній українській мові.

Місце торгівлі – торгова площа – у писемних пам'ятках XIV – XV ст. звичайно позначається словами «торгъ», що має ряд значень, пов'язаних із торгівлею, а також «ринокъ».

Загальними назвами людей, основним заняттям яких була торгівля, послідовно виступають «купецъ», «купецъ», «купецъ»: *а у черновци, возы не страсти, але купецъ дасть свою вѣру, аже не имаетъ заповѣданыи товаръ на свои возъ* [2, с. 528]. Уживане частіше і ширше у попередні періоди в документах XIV – XV ст. д-р. «гость» найчастіше виступає у значенні «іноземний купецъ»: *А который бы гости хотели мыто нашо обѣждчати новыми дорогами, минаючи мыто нашо, и ты бы ихъ отъ того устегаль, нехай бы ездили старыми дорогами и мыто нашо платили по старому* [2, с. 257].

Посередник під час купівлі-продажу (спершу майнових володінь), як свідчать документи XV ст., мав назву «барышник». У пам'ятках пізнішого періоду «барышникъ» уживається переважно на означення посередника під час купівлі-продажу коней [4, с. 82]. У сучасній українській мові це слово, перейшовши у своєму традиційному значенні до пасивного словника, іноді використовується в експресивному мовленні як синонім до слів «гандляр», «торгаш».

У діловій писемності XIV – XV ст. з'являються однослівні й описові утворення, що означають порушення обов'язків, узятих сторонами під час купівлі-продажу: *куплю рушити, рушати мену*.

За характером функціонування до них прилягають слова і стійкі словосполучення на означення гарантії від можливого порушення попередніх торгових угод між сторонами, назви різних закладних операцій, гарантій цих операцій тощо: *закладъ* (предмет, взятий як забезпечення одержуваної позички, відшкодування), *застава* (грошове забезпечення на користь правителя або його урядників у разі порушення однією зі сторін складеної

угоди): *а в том делу закладъ межы собою заложыли: хтобы хотелъ той дель порушити, то на том господару королю сто копъ, а межы собою собъ заложыли на виноватомъ другую сто копъ правому* [2, с. 376]; *зalogъ* (забезпечення), *застава*: *варе кто имаетъ должника оу брашовъ, що бы ни единъ залогъ не оузаль на торговчаны о(т) брашова, развъ коли познаетъ своего длъжника лицемъ, тогда имаетъ заплатити то(т) истинныи должни(к)* [2, с. 377]; *заложити* (віддати в заставу) *заставити*; (що) *взяти в заставу* [2, с. 377]. У значенні «застава, заклад» вживалося також слово «рука» і похідні «порука» – застава, заклад, «на поруку дати» – віддати в заставу, «поруочникъ», «поручитель», «поручник», «рукоимъ», «поручитель». Документ, яким підтверджувалося право на купівлю нерухомого майна, мав описову назву «привиліє коупежное», «привиліє от коупеж».

Спостерігається і подальший розвиток системи засобів вираження відносин, пов'язаних із грошовими (борговими) зобов'язаннями, кредитуванням та його умовами, орендуванням, грошовими розрахунками тощо: «вина» – грошовий штраф: *аже самъ не можетъ заплатити тотъ истинныи што же оуложатъ его оу вину хочеть ли самъ король заплатити за нь а его дѣдичество собѣ оузати* [2, с. 174]; «ліхва» – процентъ, ростъ, прибыль. *позичив на лихву у жида три карбованці* [4, с. 1224]; «долгъ» – борг, боргове зобов'язання: *а кто своего должника лицемъ (познал), а оухочетъ права жадати о своемъ долгу, що бы пошол(л) до брашова* [2, с. 314]; «поплатокъ» – грошова данина, грошовий податок: *а ты и роботы и дани и полатки имаетъ робити и давати къ нашей потребизнь* [2, с. 195]; «должникъ», «длъжникъ» – боржник: *а кто своего должника лице(м) познал, а оухочетъ права жадати о своемъ долгу, чтобы пошол(л) до брашова, та чтобы оучинил имъ право рѣ(д)ци брашовстїи на его должника* [2, с. 315]; і позикодавець: *коли бы до(л)жникъ рекль тое имене што ты дръжишь е(ст) мнѣ бли(ж)шее, бо тотъ што тобѣ прода(л), а мнѣ бы(л) до(л)женъ первіе ни(ж)ли ты коупилъ* [2, с. 315].

Згідно з історико-етимологічним словником П.Я. Черних, слово «дългъ» фіксується у східнослов'янських мовах з XI ст. у значенні «те, що взято в борг», «заборгованість», «дань» [5, с. 261]. У XVI – XVII ст. конструкція із прийменником «в долгъ» починає використовуватися у значенні «з подальшою оплатою». Крім того, слово «долгъ» надалі набуває метафоричного осмислення «тягар», «ноша», «обов'язок».

Системна організація економічної лексики на цьому етапі її формування базується на зв'язку понять на лексичному рівні: дългъ – дължный, дължитъ, дължникъ, дължная грамота. Найвність множинної мотивації поля економічної лексики зумовлює існування словотвірних дублетів: *лихоимъць* – *лихоимъникъ* – *лихоиманникъ*; *заимъникъ* – *заимодавецъ*.

Відбувається подальша семантична спеціалізація назв заняття торгівлею і товарно-господарською діяльністю, руху коштів у процесі товарно-грошового обміну, що знаходить вияв у словах-термінах «изыскъ» – зиск, прибуток: *Хочет(м) о(т)коуль изыскъ алибо прїбытокъ прїхо(ди)ть о(т)тоуле те(ж) и казнь имееъ быти* [2, с. 429]; *доходъ* – прибуток, доход, приход: *А дали есми имъ та села у вѣки со встьмъ правомъ и панствомъ, и со встьми плати, и с ужитки, и со встьми доходи* [2, с. 323]. Поряд уживається антонімічне «розходъ, росходъ» – видатки, витрати. Ці слова, зазнавши певної фонетичної трансформації, ввійшли до складу економічної термінології наступних етапів розвитку української мови і збереглися в сучасному вжитку як

нормативні (доход, прибуток) або використовуються з певними жанрово-стильовими обмеженнями (зиск, приход, розход).

Поняття грошової вартості товару послідовно виражається успадкованим спільнослов'янським словом «цѣна», «цина» – (грошова вартість товару) *ціна: а имаетъ сѧ поставити цѣну сукнь у сочавъ, ако во лвовъ* [3, с. 323]; з XV ст. у цьому значенні засвідчується також «кошть». Як загальні назви внесеної за куплену річ суми грошей виступають слова «заплат», «заплата»: *заплат* – плата, *заплата: (Ино) мы видѣвши и добры токмежъ и заплат полны, а мы також дали и потвердили <...> братоу его Кости тото вышесписанное мѣсто на Крѣлигътоурѣ* [2, с. 383]; *готовизна* – готівка: *Оуставлаэмъ коли которая панна заму(ж) поидѣтъ вѣно пѣнъзъНОС оу готовизне што(ж) боудѣтъ дано пре(д) прїетельми на томъ имееъ досить* [2, с. 258]. У значенні певної кількості грошей із XIV ст. відоме слово «сума», джерелом якого є лат. *summa*, засвоєне через німецько-польсько-чеське посередництво.

Основною одиницею в системі грошово-товарних розрахунків, як і в давньоруській мові, продовжувала залишатися гривна, вартість якої за паралельного функціонування локальних грошових одиниць під цією назвою постійно змінювалась: *гривна лѧдѣцкая, грывна подольска, грывна полская, гривна руская, гривна вѣсная (вагова гривня, гривня на вагу)*.

Грошова одиниця, що дорівнювала ½ гривни, мала назву «поль гривны» – півгривні: *а пить моричъ (!) в олеши оу дому за поль гривны грошовъ* [3, с. 187]. Монета невеликої вартості різної місцевої чеканки відома з XIV ст. під назвою «грошь», «грош», «грїш» [2, с. 266]. У значенні грошових одиниць невеликої вартості засвідчуються також «грошиць» «г р о ш и к ъ м а л ы й» (на протизвагу до широкого гроша чеського) малий грошиць; «г р о ш ъ п о л ь с к и и» – польський грїш; «ш и р о к и и г р о ш ъ» (назва срібної монети, яка дорівнювала чверті гривні) широкий чеський грїш, «скотецъ» (лат. *scotus*, гот. *skatts*) – назва грошової одиниці, в основі якої лежить первісна практика використання у функції загального еквівалента товарів, худоби та ін.: *Мартинъ жалова(л) на микоулоу коли ора(л) своє поль тогды оупоустїль мошнюу а в ней три ско(т)ци микоула еєючи тое поль и нашоль тоую мошнюу с тыми гро(ш) ми* [2, с. 349].

Назва «рубель», що утвердилася пізніше в російській мові та відома в говорах української мови, у пам'ятках староукраїнської мови засвідчується з XIV ст.: «роубель» (грошова одиниця) – карбованець: *аще ли хто подѣ областю нашою въ епархїей Луцкой и Острозской <...> сия предания отческая и повеления княжения нашего переступитъ дерзнетъ, десять тисечей рублей на насъ и на епископа*.

За назвою металу, з якого звичайно виготовлялися гроші, з'явилася грошова одиниця золотий (злотий), вартість якого також залежала від місця чеканки (*з л а т ы и т а т а р с к и и*, *з л а т ы и т о у р с к ы*, *з л а т ы и о у г о р с к ы*; *з л а т ы и о у г о р с к ы и ч е р в л и н и и* – угорський дукат, угорський червінець): *злати* (назва монети), *золотий* (72): *темъ мы видѣвши правоую и вѣрноу(ю) его слоужбоу до на(с) <...> дали есми емоу <...> едио село <...> що емоу прода(л) <...> панъ ива(н) болдоръ за пѣ(т) десѣтъ златы(х)* [2, с. 399].

З поширених у староукраїнській мові XIV – XV ст. назв грошових одиниць сучасна українська мова успадкувала тільки назви – гроші, гривна (гривня), у розмовно-побутовому стилі продовжує функціонувати слово «червінець», інші назви –

«шеляг», «золотий», засвідчувані в українській літературній мові нового періоду, належать до пасивних шарів її лексики, а вживання слова «руб(ль)», як синоніма до слова «карбованець», обмежується розмовно-діалектним середовищем.

Протягом XVI – XVIII ст. у результаті змін, що відбулися в галузі економічних зв'язків після входження України до складу Російської імперії, на Лівобережжі набуває поширення певна кількість економічних термінів, що склалися на ґрунті російської мови. Міжнародні економічні зв'язки українських земель зумовили появу нових запозичень із західноєвропейських і східних мов, не засвідчуваних у пам'ятках староукраїнської писемності XIV – XV ст. Частина таких запозичень, зокрема із західноєвропейських мов, з'являється через посередництво польської, а з початку XVIII ст. – російської мов. У сфері торгово-економічних відносин центральним словом на означення торгівлі як процесу продовжує виступати слово «торговати» і тісно пов'язані з ним семантично «продавати» та «купувати».

У зв'язку з розвитком торгово-економічних відносин з'являються нові засоби для позначення способу ведення торгівлі, особливостей продажу: «гуртомь» – оптова торгівля, «въроздрь», «на роздробе» – роздрібна торгівля.

Набуває подальшого розвитку і вдосконалення лексична система вираження боргово-кредитних відносин, яка досить широко представлена ще в ранніх пам'ятках староукраїнської писемності. Поряд із засвідчуваними в XIV – XV ст. словами цього ряду «винень», «долгъ», «должникъ», «личба», «лихва», «позиченье», «позичье», «позичати» та ін., що продовжують функціонувати в писемних пам'ятках XVI – XVII ст., з'являються нові автохтонні та іншомовні термінологічні утворення: *кредит, кредитор, оренда* тощо.

З німецької мови через польську запозичено лексему «боркгъ», яку із XVI ст. вживали у значенні «у кредит». Спочатку цей термін використовували у виразах «на борг, в борг» (на віру) як синонім до власне українських слів *позичати, позика, позичка, винне, винувате* [6]. У процесі термінологізації запозичене слово «борг» витіснило питомі спеціальні назви «винне, винувате» і ввійшло до складу сучасної економічної лексики. Наприкінці XVIII ст. з німецької мови запозичено італійський термін «банк». Банки виникають на основі розвинутих товарно-грошових відносин за феодалізму. У XIV ст. банківські операції набули значного розвитку в Італії, потім у Німеччині, Нідерландах. За капіталізму в XVII – XVIII ст. з'являється багато банків в Англії – наймогутніший на той час країні світу. З 1783 р. банки з'явилися в Україні [7, с. 6].

Починаючи із XVII ст. паралельно з лексемами «борг», «позика» вживається термін «кредит» на позначення поняття «надання в борг матеріальних цінностей, грошей; позика». Етимологічно лексема «кредит» походить від латинського *creditum* – довіра, борг < *credere* довіряю, вірю, даю в борг. Згідно з даними лексикографічних джерел кількість значень слова «кредит» варіюється від двох до чотирьох, семантична структура слова утворюється такими компонентами: надання в борг товарів, грошей; грошові засоби; комерційна довіра, платоспроможність; довіра, авторитет у якійсь галузі [8]. Не можемо не погодитися з О.В. Степушиною, яка припускає, що внаслідок семантичних перетворень лексема «кредит» розширила свою семантику: те значення, яке з'явилося пізніше, із плином часу стало основним; значення, яке було основним у словниках під час появи слова, у сучасній мові сприймається як вторинне

(у словниках значення, у якому йдеться про довіру, авторитет, належить до вторинного).

У Словнику української мови фіксується термін «оренда». Є погляди, згідно з якими отожднюються терміни «найм» та «оренда», що означає «віддавати в найм», яке має латинське (*arrenda, arrendare*) або німецьке походження. Слово ж «найм» слов'янського походження, коренем якого є слова «ймати», «імати», «мати», «няти», що означають мати, брати, вірити. За словами Є.О. Конюхової, у «Руській Правді» слово «найм» не вживається. Це наводить на думку про те, що або воно в той час ще не вживалося, або вживалося лише у простій народній мові. Однак на українських землях поступово термін «оренда» був витіснений місцевим словом «найм», яке для пересічного громадянина було зрозумілішим [9, с. 29–30].

У сфері лексики на означення гарантій торговельних угод та їх юридичного оформлення продовжують активно функціонувати утворення давнішого періоду: *застава, заклад, завдаток, зарука* та ін. Послідовно вживається «купчая» – торговельна угода, «купча» або «продажньш листь».

Загалом протягом XVI – XVII ст. в українській писемності спостерігається процес стабілізації засобів вираження понять, пов'язаних із торговельно-економічними відносинами, вироблення фінансово-економічної термінології на основі автохтонних лексико-словотвірних ресурсів і засвоєння іншомовної термінології.

У XVI – XVIII ст. спостерігаються певні зміни і в системі назв грошових одиниць [1, с. 465–468]. У функції загальної назви ще із XVI ст. поступово утверджується слово «грошь». Про входження цієї назви в активний ужиток свідчить наявність численних похідних утворень: грошва – деньги, деньга. Грошви багатько мали; грошенята – деньжонки. *Придбав сірома грошенят; грошина – монета. Мусить витнути на тарілочку дружкові грошину; грошовитий – зажиточний; Деякі між ними й дуже багаті і грошовиті; грошозаплот – копящий деньги; грошолов – гоняющийся за прибылью, за деньгами; грошолоуб – любящий деньги, сребролюбець; грошолоубка – любящая деньги; грошья – деньги, деньжата. Дав йому грошья нечисленного* [4, с. 496–497].

Назва «гривна», продовжуючи своє функціонування, поступово змінювала реальний зміст означуваного нею поняття основної грошової одиниці, і у XVIII ст. набуває значення дрібної монети. Це значення – «монета вартістю від 3 до 10 коп.» – вона зберігає ще в першій половині XIX ст.

Назви грошових одиниць, які фіксуються в писемних пам'ятках XVI – XVIII ст., свідчать, що на українських землях продовжували функціонувати грошові одиниці різної державної чеканки. Так, протягом XVI – XVIII ст. засвідчуються назви «динар» (монета, здавна поширена у країнах Арабського Сходу), «драхма» (грошова одиниця, відома ще у Стародавній Греції). Поширені також назви «дукать» у значенні «золота монета», «талерь», «талярь» – загальна назва круглих монет різної вартості. Усі вони у процесі подальшого становлення лексичної системи української мови випадають із її активного словника.

Наприкінці XVIII ст. вперше засвідчується назва паперових грошей – ассигнація. Очевидно, із цього часу функціонує й назва «карбованець» – карбована монета на противагу паперовим грошам, яка на матеріалі пам'яток XVI – XVIII ст. не засвідчується, але відома на початку XIX ст. у значенні «серебряний рубль»: карбованець, -нця, м. рубль – *первоначально серебряный, затѣмъ всякій. Далєбі дав би карбованця, як би не против учора* [4, с. 1028].

Неологізмом економічної термінології XVIII ст. є слово «вексель», що означало «документ, який містить якісь грошові зобов'язання». Значення «документ, за яким здійснюється обмін розмін грошей; сам розмін, обмін грошей» поступово вийшло з ужитку, але у XVIII ст. ще траплялося. Під час обміну грошей, коли мався на увазі курс валюти, також застосовується термін «вексель». Про активність функціонування цього слова свідчать поширені словосполучення «перевести через вексель», «перевести на вексель», «переводний вексель», «протест векселя».

Із численних назв грошових одиниць, що засвідчуються на матеріалі пам'яток XVI – XVIII ст., сучасна українська мова успадкувала лише окремі з них – гроші як загальну назву грошових одиниць, копійка, асигнація, як історизми чи етнографічні діалектизми зберігаються назви «алтин», «дукат», «талер» (таляр), «четвертак», «восьмак», «крейцер».

Висновки. Таким чином, еволюція складу економічної лексики української мови невіддільна від історії українського суспільства й економіки та якнайтісніше пов'язана з історією розвитку відповідної понятійної сфери. Економічна термінологія навіть початкового етапу її становлення характеризується чітким поділом на тематичні групи слів на позначення грошових одиниць, податків, зборів, платіжних операцій тощо. Семантичні зв'язки між базовими лексемами, які становлять основу сучасної економічної термінології, забезпечують єдність і цілісність семантичного поля економічної лексики незалежно від часу і джерела походження номінації економічної сфери.

Література:

1. Сучасна українська літературна мова: лексика і фразеологія / за заг. ред. акад. АН УРСР І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 439 с.
2. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. : у 2 т. / укл.: Д.Г. Гринчишин, У.Я. Єдлінська, В.Л. Карпова, І.М. Керницький, Л.М. Полюга, Р.Й. Керста, М.Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 1. – 1977. – 632 с.
3. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. : у 2 т. / укл.: Д.Г. Гринчишин, У.Я. Єдлінська, В.Л. Карпова, І.М. Керницький, Л.М. Полюга, Р.Й. Керста, М.Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 2. – 1978. – 592 с.
4. Грінченко Б. Словарь української мови / Б. Грінченко. – К, 1907–1909. – Т. 1–4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://r2u.org.ua/data/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20\(1907-1909\).pdf](http://r2u.org.ua/data/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20(1907-1909).pdf).
5. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь русского языка : в 2 т. / П.Я.Черных. – М. : Русский язык, 1994. – Т. 1. – 1994. – 623 с.
6. Козловець І.І. Особливості фінансово-кредитної термінології початкового етапу формування / І.І. Козловець // Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах. – 2014. – Вип. 29. – С. 73–82 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gotvznz_2014_29_10.
7. Москаленко А.А. Українська лексика першої половини 19 ст. (конспект лекцій зі спецкурсу) / А.А. Москаленко. – О., 1969.
8. Степушина О.В. Лексические экспликации понятия «денежный долг» (по данным толковых словарей) / О.В. Степушина // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2014. – № 10. – Ч. 2. – С. 164–168. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.gramota.net/materials/2/2014/10-2/43.html>.
9. Конюхова С.В. Договір соціального найму (оренди) житла за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук / С.В. Конюхова. – Х., 2016.

Шестакова С. А. История становления экономической терминологии (XI – XVIII ст.)

Аннотация. В статье исследованы вне- и внутриязыковые предпосылки формирования экономической терминологии, рассмотрены особенности ее становления на начальном этапе развития. Определены тематические группы слов для обозначения экономических понятий: налогов, сборов, денежно-кредитных операций.

Ключевые слова: экономическая терминология, тематические группы, эволюция терминов.

Shestakova S. History of economic terminology formation (XI – XVIII c).

Summary. In the article was researched the out- and in-nerlanguage factors of economic terminology formation, was observed the peculiarities of its formation on the beginning stage of development. It was determined the thematic groups of words for determination economic terms, such as tribute, tax, fundraiser, money-credit, payment transaction, etc.

Key words: economic terminology, thematic groups, evolution of terms.

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

*Гаджиева А. А.,**доцент кафедри азербайджанського мови та літератури
Азербайджанського університету мов*

СКАЗАНИЯ О КОРАНЕ В ТВОРЧЕСТВЕ КАРАБАХСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ XIX ВЕКА

Аннотация. Карабахские писатели XIX века в своем творчестве широко прибегали к религиозным образам. Это связано, с одной стороны, с полученным ими религиозным образованием, с другой – необходимостью выражения суфийско-мистических размышлений. Религиозные образы, такие, как Иосиф, Хызыр, Иисус, Иова, Моисей и другие, достаточно часто встречаются в их произведениях. Карабахские писатели в поэтических сказаниях суфийского содержания использовали также образ врача, «Логмана». У карабахских творцов слова встречаются эпизоды о восхождении пророка Мухаммеда к Всевышнему: эту тему они также не обошли вниманием. Члены поэтических кружков «Меджлиси-унс» и «Меджлиси-Ферамуш» смогли показать в своих сюжетах, связанных с религиозными сказаниями, общественно-политические противоречия своей эпохи. При этом многие религиозные персонажи были представлены как неистовые влюбленные, которые стремятся соединиться со Всевышним.

Ключевые слова: карабахские поэты и писатели, азербайджанская литература XIX века, Коран, суфизм, мистика, религиозные сказания о Коране, религиозные сюжеты в произведениях карабахских поэтов.

Актуальность проблемы. Ислам, зародившийся на Арабском полуострове в VII веке, за сравнительно короткий срок распространился на обширных территориях, создав основу новой исламской цивилизации и став одной из трех самых распространенных мировых религий. Ислам совершил коренной переворот благодаря законам шариата, социально-экономическим нормам, привитым в обществе не только в жизни арабских народов, но также и других этносов и народов, входивших в арабский халифат. В азербайджанской литературе, включающей в себя также и художественное слово, созданное великими мастерами, и достигшей сегодня высочайших вершин, есть существенная роль также и ислама, в том числе священной книги Корана.

Анализ последних исследований и публикаций. Священная книга ислама Корани-Керим наряду с тем, что является памятником религии, является также и источником вдохновения для многих поэтов и писателей. Невозможно найти писателя, пишущего в классическом стиле, который бы не обращался к сюжетам и мотивам текстов историй вокруг Корана. Это, с одной стороны, «способствует воспитанию у людей, читающих эти правдивые истории, высоких помыслов и целей, с другой – ведет их к очищению, поучает их» [12, с. 29]. К тому же появляется возможность еще раз обратиться к содержанию той или иной суры или аята. Низами, Хагани, Физули, Насими и другие великие мастера слова в своих поэтических откровениях создали целый ряд образов на основе религиозных повествований (жизни святых). Эту проблему достаточно подробно исследовали в своих научных работах А. Касумова, Х. Бабаев, А. Мирзоев [8].

Изложение основного материала. Важное место указанная тематика занимает также в творчестве карабахских

писателей XIX столетия. Отметим, что в целом обращение к Корану как источнику проповедей и откровений, художественной выразительности, а также терминов, связанных с религиозно-идеологическими взглядами, наблюдалось всегда. Члены известных писательских собраний «Меджлиси-унс», «Меджлиси-Ферамуш» также обращались к ряду сказаний, аятов и хадисов с тем, чтобы в своих стихах мастерски использовать их в поэтическом смысле.

Это, с одной стороны, происходило из-за того, что поэты и писатели получали традиционное религиозное образование, воспитывались в определенной социальной среде. С другой стороны, они основывались на системе религиозно-символических образов своих предшественников, т.е. поэтов. Вместе с тем карабахские творцы слова не просто преследовали цель использовать повторно религиозные сказания, а стремились обогатить их, выражая здесь свои чувства в соответствии со своим творческим стилем. Использовались религиозные повествования по-разному. Члены писательских собраний «Меджлиси-унс», «Меджлиси-Ферамуш» повторяли в своих текстах различные религиозные изречения, тем самым призывая правоверных обращаться к надежным, высокочтимым первоисточникам, приобщаться к религиозным знаниям.

Карабахские писатели XIX столетия по-разному прибегали к возможностям Корана как носителя высоких исламских идей – как в отдельных стихотворениях, так и в назидательных рассказах. Используя тот или иной аят, они добивались высокой художественной выразительности в своих творческих зарисовках. Иными словами, во многих своих произведениях они обращались к таким популярным высказываниям пророка, как «учись науке от самого рождения до гроба», «учись науке, даже если она находится в Китае», «учись науке, даже если будешь находиться перед обжигающим огнем или бушующим морем» и т.д. Тем самым они призывали правоверных обращаться к самым высоким источникам святости, приобщаться к знаниям.

Как известно, использование сюжетов и мотивов, навеянных религиозным текстом Корана, в художественном тексте стало традиционным в классической азербайджанской литературе. Исследователи, в частности А. Долинина, подчеркивают в связи с анализом текста произведения видного представителя средневековой арабской литературы Аль-Харири «Моменты», что в восточной средневековой литературе довольно часто обращались к исламской литературе, раскрывающей образы Корана [3, с. 159–160]. То же можно сказать и в отношении карабахских мастеров слова XIX века. В том числе здесь можно увидеть случаи использования сказаний о Коране. Обычно идет прямое цитирование, но часто встречаются также случаи метафорического, риторического использования образов. Повествование представляется порой отрывочно, во многих моментах идет просто указание на эпизод. Основными героями повествования являются пророк Иаков как сосредоточение

тоски, терпения, Соломон – воплощение мощи, долгой литературной жизни, Иосиф – красоты, Мария – чистоты, невинности, Хызыр – в виде воплощения дыхания, дарующего жизнь, и т.д. Карабахские мастера слова добились того, что указанные символические образы получили новое, свежее поэтическое дыхание и воплощение.

Члены писательских собраний «Меджлиси-унс», «Меджлиси-Ферамушан» для того, чтобы присоединиться к поэтическим истокам мистического содержания, использовали образ врача, «Логмана»:

Дает здоровье мне. Во что бы то ни стало

Бокал есть в мире этом средство исцеления, Логман! [9, с. 67].

В этом поэтическом отрывке говорится о влюбленном, который хочет освободиться от мирских привязанностей и воссоединиться с высшей Истиной, при этом называет бокал, наполненный вином, врачом, Логманом, лечащим каждого из нас от тысяч напастей.

Руководитель «Меджлиси-Ферамушан» заявляет также, что:

Всем о болезни мой язык поведал, но, сказали, лишь Логман
Есть для влюбленного души его лекарство [9, с. 218].

Как видно из содержания этого бейта, в поэтическом воображении любовь, которая буквально доводит до гробовой доски, может быть излечена, вернее, муки любовные могут быть облегчены врачом Логманом. Вводится образ пурпурных губ возлюбленной, от которого смертельно заболел возлюбленный. Как отмечают исследователи, «если тоска поэта по губам и рту возлюбленной, с одной стороны, показывает его душевные муки, метание между действительностью и желанием воссоединиться с царством небесным, расстаться с этим бренным миром, то с другой – показывает, как поэт, который не может удовлетвориться внешними знаниями о мире, стремится возвыситься до уровня любви мистической» [2, с. 255–256].

Иногда же поборник правды, влюбленный поэт встречается с такими трудностями, которые просто невозможно выдержать. Он при этом подвергается невероятным нравственным мукам, в итоге даже знаменитый врач Востока, Логман, который лечит всех, опускает руки перед этими страданиями. Об этом в повествованиях вокруг Корана не упоминается, однако в суре «Логман» в самом Коране указано, что мудрость этому просвещенному врачу была дарована самим Богом. Здесь приводятся наизидания его сыну. К месту будет сказано, что этому, в какой-то степени мифическому образу врача на Ближнем Востоке, в том числе у тюркоязычных народов, не присущи отрицательные качества, в том числе непротивление злу, покорность, и т.д.

Если горю нет спасения и лекарства,

То трудно будет это сделать и самому Логману [1, с. 73].

Согласно приведенному бейту Всевышний способствует тому, чтобы влюбленный, который отражает в своем суждении жажду воссоединения с возлюбленной, получил помощь не от Логмана, а от своей же возлюбленной (причем указывается имя врача).

У представителей литературной среды Карабаха XIX века в произведениях отражаются такие суры Корана, как «Ан-Ниса» (аят 163), сура «Сад» (аяты 41–44), где говорится о пророке Иове. Аналог образа страдающего, терпящего неимоверные муки, однако никогда не перестававшего верить в Бога и надеяться на Него, есть и в христианских повествованиях религиозного характера. Сведения об святом Иове, чья история жизни есть воплощением веры и терпения, перенесенного горя, изложенные в Библии, нашли свое отражение также и в Коране. Здесь нет обширного материала, однако образ несправедливой

жены, нашедший отражение в христианской религиозной литературе, хоть и показан, однако здесь нет информации о ее наказании.

Представители восточной литературы, в том числе мастера слова карабахской литературной среды, показывали в своих произведениях, как влюбленный поэт преодолевает всевозможные препятствия для того, чтобы нравственно и духовно возвыситься. В то же время при помощи аналогии между пророком Иовой и влюбленным показывается, насколько велики его муки:

Расскажи о муках, что погубили Иову,

Он пленен болезнями и мукой, пусть выйдет на свободу [11, с. 140].

Мешади Мухаммед познал все тайны мистики:

Как соловей влюбленный познает цветок.

И зов его подобен зову трубы Иерихона [1, с. 199].

В этом бейте для того, чтобы показать суть суфийских идей, раскрывается сила любви соловья к цветку, чьи трели, их сила воздействия подобна трубе Иерихона, которая звучит в Судный день.

Карабахские поэты XIX века также проявили свое отношение и к седьмой суре Корана о восхождении пророка на небеса и его воссоединении с богом. «Восхождение на небеса пророка и до этого его прибытие в Мекку, а затем восхождение на небеса, на их седьмой круг, 27 числа месяца раджаб» [8, с. 9] описывается поэтами в качестве проявления их стремления к совершенству, величия восхождения к небесному творцу.

Отметим, что слово «миракль» в переводе с арабского означает «лестница», восхождение на небеса. О вере в восхождении к Творцу, его вместилищу как богов, так и душ умерших при помощи лестницы пишет также Дж. Фрезер, который подчеркивает, что еще в древние времена подобное поверье было широко распространено в Греции, Италии, восточной Африке и других регионах мира [5, с. 270]. Среди средств для осознания связи между Богом и людьми называются огонь, дым, дерево, лучи солнца и т.д. Отражение подобных мифов в исламе свидетельствует о наличии шаманских поверий в доисламские времена [4, с. 194–195].

Шаманизм в равной степени воздействовал на христианство и на ислам. Скала, упирающаяся в Суматре в небо, согласно легенде служила опорой для достижения небес избранными лицами. В этих преданиях также говорится о большом инжировом дереве, упирающемся в небо, но корни которого находятся в этой скале [5, с. 271]. В целом ритуал использования дерева как эквивалента лестницы занимает существенное место в преданиях народов древней Евразии: «В саду между Небом и Землей, в его середине возвышается дерево; миф об этом был широко распространен у древних китайских народов» [6, с. 120]. В период археологических раскопок в некоторых египетских гробницах были обнаружены лестницы; сказать точнее, были поверья о том, что в гроб к умершему человеку следует класть лестницу» [5, с. 272]. Эти поверья как-то взаимосвязаны. Понятным становится и обращение писателей указанного периода и региона к образу пророка Мухаммеда, достигшего величия пророчества и восхождения на небеса с тем, чтобы возвыситься до Бога через воспевание пути совершенствования человека, его духовно-нравственного совершенства, нравственных качеств, оцениваемых с точки зрения приближения к Истине в рамках суфизма.

Кто же ты, о возлюбленная моя, кто, моя радостнолика?

Кто же, вешняя весна моя, меня, Мухаммеда Мустафы? [11, с. 267].

Руководитель межджиса «Межджиса-Ферамушан» создал образ пророка Мухаммеда, который, в отличие от образа пророка Христа, особо почитаемого у христиан, «создал общество, отличное от доисламского родового строя своей идеологией, социальными и политическими структурами» [7, с. 10]. В целом, как и многие видные представители классической литературы, члены литературного общества в Карабахе «Межджиса-Ферамушан» в своих стихах как нравственного, так и любовного содержания писали о совершенстве, мудрости, мощи, добродетели пророка Мухаммеда алейхе-ссалама, прибегая время от времени к описанию его высоких нравственных качеств:

Возлюбленный есть Мухаммед, который властвует над нами,

Которому Всевышний внушил святую книгу Ясину-Тахани [11, с. 521].

Естественно звучит попытка влюбленного героя искать подобия между своей возлюбленной и святым пророком Хазрати Мухаммедом, который является сосредоточением всех черт совершенства, самым высоким и святым из тех, кого освятили сиянием праведности.

В литературной среде Карабаха в XIX веке литераторы итогом своих религиозно-мистических, нравственно-этических поисков видели достижение конечного этапа пути – это обретение истины, потому больше обращались к восхождению пророка к небесной обители, к своему конечному пути.

Когда Мустафе суждено было познать любовь,

То место он нашел среди приближенных к Всевышнему [11, с. 281].

Руководитель литературного общества «Межджиса-Ферамушан» имел в виду восхождение богоизбранного пророка Мухаммеда на небеса, получение им звания ангела, иными словами, нравственную чистоту пророка. В свою очередь, Мирза Гасан Кашифи писал так:

Когда приносит гонец нам весть благу о любви,

Возвысился Мустафа здесь до небес.

Подобно тому, как Муртеза Али приник к амвону,

И он охвачен был сиянием красоты и небес [11, с. 285].

Здесь упоминается процесс восхождения на небеса пророка Мухаммеда (Мустафа – одно из его имен) с помощью провозвестника любви – архангела Гавриила после принятия на Сияющей горе божественного откровения.

Он завершил постижение истины восхождения,

Воссевши на коня тоски и горя [11, с. 133].

В данном поэтическом сравнении дается совершенная аналогия с древним шаманским верованием тюрков о восхождении на небеса при помощи святого коня Бюрага; просматривается типологическая близость [2, с. 311]. В целом сказания о мифическом коне встречаются у многих народов, английский исследователь Е. Паллебленк также рассматривал проблему «божественных коней» в верованиях индоевропейских и древнекитайских народов [10, с. 666]. Восхождение к божественной истине, приобщение к ней становится важным действием и для самого пророка, поскольку тем самым он смог постигнуть божественную сущность.

Воссев на Бюрага, со всеми почестями и пышностью

Прошел он свет, огонь, достигнув девятого круга Небес [11, с. 267].

В данном двустишии как раз и упомянуто еще раз это религиозное событие. До восхождения пророка три ангела совершили процесс очищения апокрифа. Некоторые исследователи

считают, что это событие в истории пророчества есть своеобразной формой проявления посвящения себя богу [13, с. 265].

Событие миракля, как говорит другой исследователь Абдулла бак Аси, есть нравственно-духовным и религиозным событием, не вмещающимся в определенные географические рамки. Здесь важно подчеркнуть то, что ради любви к Богу, воссоединения с Высшей Истиной, возвышения к божественным небесам необходимо сгореть на жертвеннике любви, пожертвовать собой во имя своей возлюбленной:

Пока не сгоришь в огне волос прекрасной пэри,

То не войдет душа в миракль при помощи Гавриила [11, с. 164].

Поэт Шахид Карабаги, рассказывая о событии Шегтуль-гермер, т.е. о том, как пророк Мухаммед разделит Луну на две части мановением руки, напоминает об умении пророка творить чудеса, а с другой стороны – о неописуемой красоте воспеваемой возлюбленной.

И лик ее мерцает в тени ресниц,

Подобно тому, как дрожь охватила Луну

на небе от движения пальца пророка [11, с. 92].

Проводится параллель между плотностью, затенённостью, длиной ресниц, которые набрасывают тень на лицо возлюбленной, и кольцом на пальце Пророка, которым он смог заставить дрожать Луну. Здесь можно выделить поэтические фигуры (лик – луна, ресницы – кольцо), а также другие поэтические приемы (лаффу нашр, телмих, хюснут-телил), которые усиливают поэтическую выразительность бейта.

Выводы. Карабахские мастера слова использовали религиозно-мифологические образы достаточно широко, что дает основания сделать выводы о том, что они стали последователями многих традиций классической литературы, в том числе одного из корифеев азербайджанской литературы М. Физули. Литературная среда Карабаха XIX века способствовала тому, что поэты и писатели обращались к религиозно-мифологическим образам, корни которых восходят к самым примитивным религиозным верованиям древности. Они сумели дать новые оттенки художественной выразительности и образности при помощи включаемой в текст мифопоэтической символики.

С другой стороны, на этот процесс оказали влияние такие факторы, как то, что большинство из них получали тогда религиозное образование, росли в религиозной среде и обстановке, постоянно слыша изречения из Корана, источника, оказавшего значительное влияние на характер мышления целых народов, поэтому обращение к аятам Корана здесь вполне естественно. Однако члены Карабахского литературного общества цитировали религиозно-мифологические образы, обращаясь к богатому наследию повествований о Коране, стремясь, прежде всего, направить внимание читателей не к этим сказаниям, а к тому, как они воспевают тасаввуф, более часто при этом обращаясь к тематике, созвучной с суфийскими идеями. Многие религиозные персонажи стремились воссоединиться с Всевышним, как страдающий возлюбленный. Такой мистический кров позволял карабахским поэтам проводить аналогию между переживаемыми социально-политическими событиями, противоречиями жизни, и событиями, раскрываемыми в древних сказаниях.

Литература:

1. Бюльбюль М. Произведения / М. Бюльбюль. – Баку : Шуша, 2008. – 359 с.
2. Джумшудоглу Н. Мир искусства и нравственности Физули / Н. Джумшудоглу. – Баку – Тегеран : Сюрүш, 1997. – 386 с.

3. Долинина А. Коранические цитаты и реминисценции в «Макамах» ал-Харири / А. Долинина // Ислам. Религия, общество, государство. – М. : Наука, 1984. – 232 с.
4. Элиаде М. Космос и история / М. Элиаде. – М., 1987.
5. Фрэйзер Д. Фольклор в Ветхом Завете / Д. Фрэйзер. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1989. – С. 542.
6. Иванов В. Опыт истолкования древнеиндийских ритуальных и мифологических терминов, образованных от асва-конь / В. Иванов // Проблемы истории языков и культуры народов Индии. – М. : Наука, 1974. – С. 75–138.
7. Ислам и история народов Востока. – М. : Наука, 1981. – 264 с.
8. Касумова А. О восхождении на небеса пророка Мухаммеда / А. Касумова. – Баку : Язычи, 1994. – 26 с.
9. Махфи М. Произведения / М. Махфи. – Баку : Шуша, 1987.
10. Мифы народов мира / главн. ред. С.А. Токарев. – Т. I. – М. : Советская энциклопедия, 1987. – 216 с.
11. Невваб М. Тезкирейи-Невваб / М. Невваб. – Баку : Азербайджан, 1998. – 560 с.
12. Сангари М.Р. Цели и способы использования в Коране повествований / М.Р. Сангари // Джахан. – 1997. – № 1. – С. 29.
13. Шукуров Ш. Об изобретениях пророка Мухаммеда и проблеме сокрытия Лица в средневековой культуре Ислама / Ш. Шукуров // Суфизм в контексте мусульманской культуры. – М. : Наука, 1989. – С. 252–266.

Гаджисва А. А. Сказання про Коран у творчості карабаських письменників XIX століття

Анотація. Карабаські письменники XIX століття у своїй творчості широко вдавалися до релігійних образів. Це пов'язано, з одного боку, зі здобутою ними релігійною освітою, з іншого – з необхідністю вираження суфійсько-містичних роздумів. Релігійні образи, такі, як Йосип, Хизир, Ісус, Іова, Мойсей та інші, досить часто зустрічаються у їхніх творах. Карабаські письменники в поетичних переказах суфійського змісту використовували також

образ лікаря, «Логмана». У карабаських творців слова зустрічаються епізоди про сходження пророка Мухаммеда до Всевишнього: цю тему вони також не оминули увагою. Члени поетичних гуртків «Меджліс-УНС» і «Меджліс-Ферамуш» змогли показати у своїх сюжетах, пов'язаних із релігійними переказами, суспільно-політичні суперечності своєї епохи. При цьому багато релігійних персонажів були представлені як шалені закохані, які прагнуть воз'єднатись із Всевишнім.

Ключові слова: карабаські поети і письменники, азербайджанська література XIX століття, Коран, суфизм, містика, релігійні оповіді про Коран, релігійні сюжети у творах карабаських поетів.

Hajiyeva A. Legends about the Qur'an in the works of the Karabakh writers of the XIX century

Summary. Karabakh writers of the XIX century extensively used the religious images in their works. This is due, on the one hand, to the religious education they received, and on the other hand, to the need to express Sufi-mystical reflections. Religious personalities, such as Joseph, Khizir, Jesus, Job, Moses and other religious images are often found in their works. Karabakh writers also used the image of a doctor, called “Logman” in the poetic Sufi legends. They had also described the ascent of the Prophet Muhammad to the Almighty: this topic was included in their art as well. The members of the “Mejlisi-uns” and “Mejlisi-Feramush” poetic circles were able to show the socio-political contradictions of their era in their religious stories. At the same time, many religious figures were represented as passionate worshippers who longed to unite with the Almighty.

Key words: Karabakh poets and writers, Azerbaijani literature of the XIX century, Qur'an, Sufism, mysticism, religious legends about the Qur'an, religious subjects in the works of the Karabakh poets.

*Годжатурк Нарман,
доцент кафедри історії філософії і культурології
Бакинського державного університету*

ФИЛОСОФСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ОБРАЗА ХЫЗЫРА В НАРОДНОЙ ПАМЯТИ

Аннотация. Любой этнос может опираться на свою историю. В случае предания этой истории забвению или недостаточного внимания к ней народ обречен на регресс. А ведущую линию истории составляют проявившиеся на первых этапах человечества и в этом смысле определявшие границы развития общественно-политической среды инвариантные факторы. Они всегда и везде проявляются во всех людях с «мизерным» отличием, выражают философию формирования поведенческих паттернов. В этой истории каждый народ находит свой сегодняшний день. Поэтому из-за кажущейся внешне локальной или индивидуальной политической, идеологической или культурной завесой поведения выглядывают коды мифологического мироощущения. Мировая Ось Времени создает впечатление, что эти существующие издревле коды раскрываются, развиваются и организуются сами по себе. Конструктивность данного подхода одновременно опирается на обеспечение объективности отношения к традиции на этапе интенсивных изменений. Это крайне актуальное и важное условие для оценки насыщенной противоречиями и парадоксами современной эпохи в соответствии с национальными интересами. Согласно сведениям источников, среди избранных святых наиболее высоким рангом обладает святой Хызыр (мир ему и благословение). Хызыр родился вне чрева матери, из светоча, озаренный сиянием. Он получил право на бессмертие, на вечную жизнь. Его святой дух вот уже несколько тысячелетий бродит по Земле. При необходимости как дает жизнь усопшим, так и продлевает ее живым. Господь сделал его знатнейшим из пророков, выразив в его деяниях свои тайные цели и надежды.

Ключевые слова: миф, человек, народ, мифическое мышление, память, традиция, Хызыр, сюжет.

Постановка проблемы. Есть необходимость раскрыть философское содержание смысла выражения «народная память». Народная память относится к коллективной реальности. Она никогда не может существовать в материальной форме. Помимо этого, здесь нет также какого-либо локального носителя. Народная память находится в постоянной динамике. Это система архетипов, построенных в метафорической форме, которые подтверждают на протяжении временного лага их универсальность и существование на коллективном уровне. В этом смысле народная память – делокализованная духовная сфера. Ее центр тяжести находится не в физическом пространстве. В этом смысле народная память существует вне времени, однако на каждом определенном историческом отрезке определяет его содержание. Именно поэтому народная память, не выделяясь в универсальности, обладала в истории общества своими своеобразными особенностями и оригинальными проявлениями.

Роль народной памяти в исторически переломных моментах определяется именно этим ее своеобразием. Эта память, оставаясь за «кулисами», формирует социальную жизнь, определяет общие направления социальной жизни, содержание ее общих направлений, в этом качестве находится во взаимосвязи

со всеми сферами культуры. Народная память действует в указанном направлении и на уровне письменных источников. Это означает, что каждая конкретная форма проявления коллективной памяти должна находиться в контакте с прочими духовными ценностями на указанном уровне.

На самом же деле народная память косвенным образом связана с текстами как материализованной формой этой памяти. Скажем, к примеру, что дастаны, являясь прекрасным образцом народной памяти, в то же время являются составной частью социальной коммуникации как процесса. Здесь на первый план выступают философские аспекты взаимоотношений между языком и письменностью.

Традиция, которая передается при помощи устной речи, ее взаимосвязь с традицией, которая передается на основе письменной речи, являются предметом исследования многих философов. Среди западных направлений философии можно указать в основном структурализм (К. Леви-Стросс) [1]), постструктурализм (к примеру, М. Фуко [2]), а также деконструктивизм (Ж. Деррида [3]). В этой идейной борьбе наглядно проявляется взаимосвязь между языком и текстом. Леонардо Биннер исследовал взгляды философов и взаимосвязи между языком и текстом [4, с. 154–159]. Он показал, что споры между философами на этом уровне показывают, каковы возможности языка в каких-либо текстах. Клод Леви-Стросс разграничивает текст и речь, считая речь оригинальной, естественной, свободной и творческой. Текст же ограничен, носит подчиняющий характер и в этом смысле искусственен. В составленном тексте имеются ограничения в мышлении.

Ж.Ж. Деррида отмечал, что указанная позиция К. Леви-Стросса основывается на гипотезе о том, что письмо – бесконечная часть социального бытия [3 с. 34]. Это приводит К. Леви-Стросса к выводу, что текст является средством взятия в плен примитивного мышления [3, с. 39], на что возражали Ж.Ж. Деррида и К. Норрис. Указанная позиция К. Леви-Стросса имеет серьезное методологическое и мировоззренческое значение для раскрытия философского смысла народной памяти. Если письмо является рабством древнего мышления, основанного на устной коммуникации, то оно не может выразить всех тонкостей указанного мышления. В том числе там не могут быть отражены сведения, которые не записаны и передаются определенными тайными кодами. Это, в свою очередь, определяет постановку проблемы о том, как познать роль традиции в цивилизации, построенной на письменной культуре.

То есть если общество считает основным в своем развитии рациональность и письменную культуру, подходит к мифическому представлению на примитивном уровне, то на пути эволюции этого типа общества развитие не сможет быть уверенным и устойчивым.

Именно поэтому в социально-экономическом прогрессе единство традиции и современности является серьезной фило-

софской проблемой. Поверхностное отношение к ней не даст, разумеется, возможности познать ее до конца. Есть потребность в прояснении различий, существующих между информацией, воспринимаемой устно, и информацией, воспринимаемой на письменном уровне. Причем необходимо знать, как это связано с народной памятью. Именно это мы попытаемся выяснить, исследуя связь между языком и текстом причем в понимании современных западных философов.

Ж.Ж. Деррида в подходе К. Леви-Стросса к указанному вопросу отмечает определенную ограниченность, не воспринимая понятие «рабство» и, напротив, высоко ценя попытку создания метафорической картины через разнообразную интерпретацию текста. То есть каждый автор (Ж.Ж. Деррида называет их наблюдателями) может прибавить свою метафору в текст. Тем самым возникает богатство интерпретации и относительность структур в понимании К. Леви-Стросса. Нет абсолютной структуры, у каждого наблюдателя есть структура, в которой он делает какие-то конструкции. В таком случае здесь возникает идея самосоздания. То есть фактически текст является формой самосозданной связи между языком и мыслью. Это также интересный пункт в ходе наших рассуждений о речи и тексте с точки зрения народной памяти, его функционирования. Фактически здесь выражается двойственность природы народной памяти и в этом смысле ее определенная парадоксальность.

Изложение основного материала исследования. В истории каждого народа имеются неизменные (инвариантные) факторы, идущие от мифов, играют очень важную роль в жизненной структуре личности. Причем в такой степени, что саму жизнь человеческого сообщества следует рассматривать как саморазвитие системы из составляющих ее элементов. В этом смысле между формированием нации и историей эволюции мифов, «открытием самого себя» и переходом к стадии возвышения можно увидеть органическую связь.

Имеется смысловое сходство между термином «социально-психологический архетип» и определением К.Г. Юнга «коллективное бессознательное». В.Г. Буданов пишет об их аналогичности [5]. Но мы не принимаем их полной идентичности. Используемое нами значение социально-психологических архетипов обладает более конкретным содержанием, здесь также наблюдается более тесная связь с практической стороной жизни человека. То есть мы хотим подчеркнуть более конкретный исторический контекст, нежели психологический. В этом смысле можно говорить о сходстве между понятиями «социально-психологический архетип» и «социально-исторический архетип».

В данной сфере исследования источника особое содержание несет в себе метафора. Это дает указанному понятию определенную степень абстракции, повышает его эвристическую и интегративную силу. То есть, применяемая как метафора в определенной сфере науки на уровне семантической и гносеологической плоскостей, она увеличивает методологические возможности внедрения новшеств. Таким образом, чтобы пролить свет на философское содержание понятий «социально-психологические архетипы» и «социально-исторические архетипы», остановимся на понятии, считающимся «классическим» понятием К.Г. Юнга, а именно «коллективное бессознательное». Оно играет ключевую роль в обоих аспектах.

К.Г. Юнг писал, что существование коллективного бессознательного сначала удивило общество, а затем к нему привыкли [7, с. 248]. Коллективное бессознательное как фило-

софская идея заняла свое место также в творчестве К.Г. Круса и Эд. Гартмана. Оно было вытеснено материализмом и эмпиризмом и убрано из области философского мышления. З. Фрейд дал ему новую жизнь. Несмотря на то что З. Фрейд относился к коллективно бессознательному как вытесненным из психики и забытым элементам, он все-таки подчеркивал их роль в непосредственных человеческих действиях. З. Фрейд рассматривал коллективное бессознательное как индивидуальное качество, но в некоторых случаях старался уловить в нем признаки архаически-мифологического мышления. В последних научных исследованиях понятие «Сверх-Я» выражает частично познаваемое и частично непознаваемое коллективное сознание.

Память коллективного бытия участвует в процессе передачи информации, как устной, так и письменной. В наше время может быть связь между этими двумя факторами. Эпос может быть фактором, лежащим в устном слое народной памяти, более важен вопрос о передаче их в современную эпоху через письмо. Более актуальным в современных условиях является ее передача в письменной форме. В рамках возможностей и способов современных коммуникаций это можно четко представить. Теперь молодые члены общества активно пользуются электронной связью, однако можно сказать, что из уст в уста доступ к информации ограничен [8, с. 150]. Общество настолько открылось внешнему воздействию, что традиционные методы для получения устной информации уже не срабатывают. Межкультурное общение и глобальный обмен информацией, расцвет коммуникаций требуют рассмотреть новые моменты в народной памяти.

Источники описывают миссию Хызыра, которую Он претворяет в жизнь по велению Господа таким образом, что бродит по Земле, вмешивается в некоторые природные дела, научает тайным наукам необходимых людей. Молитвы рабов божиих он доносит до ангела Саба в Каабе. При каждом призыве к молитве (азан) он отправляется в Каабу и забирает оттуда список людей, которым он должен помочь [9, с. 206].

Как отмечается в источниках, родился он 6 мая 3468 года до н. э., поскольку выпил из источника бессмертия воду, то после смерти он вновь ожил. Его одеяния зеленого цвета. В этом смысле он близок по своей сути к природе. Его иногда называют также «отец Хызыр». Он может передвигаться и по воздуху, и по воде. Может менять обличье. Может разговаривать с животными и растениями. Среди людей его могут и не узнать, пока он сам не признается в том, кто он на самом деле. Он испытывает людей. Иногда он привидится кому-то дервишем, иногда – бедняком. Притворяется голодным, просит пищу и одаривает тех, кто к нему был благосклонен. Не могут избавиться от его гнева те, кто, имея возможность, не помогает неимущим и больным. В сражении преображается в волка и становится впереди войска. Иногда является в виде слепого, хотя ему зрение не нужно, поскольку он все видит и понимает внутренним зрением [10, с. 97].

Хызыр всегда оказывает помощь в росте растений, их разведении, увеличении стад животных, прибавке в семьях людей и т. д. Помогает также в излечении раненых и больных, формировании достатка в семье. Всегда находится возле новорожденных и умирающих. Он оберегает тех, кто собирается в дорогу. Также существует мнение, что Хызыр помогает тем, кто на суше, а Ильяс – тем, кто находится в море. Хызыр оберегает сбережения, и, когда люди отдают кому-либо свои сбережения, они говорят (для сохранности): «Это сбережения Хызыра» [11, с. 61].

Согласно древним тюркским верованиям, год делится на две части – весна и лето. Это также связано с именем Хызыра. 186 дней, с 6 мая (дня рождения Хыдыра Зинда) по 8 ноября, считаются летними днями и месяцами, у Хыдыра Эллаза всего 179 дней. В соответствии с верованиями, после того как Хызыр испил бессмертной воды, то приобрел бессмертие на земле, а Ильяс, испив воды, приобрел бессмертие на воде. Оба брата приходят к согласию в том, чтобы 6 мая стал днем начала лета, в это время весь мир зеленеет и хорошеет [12, с. 57].

Ко дню рождения Хызыра готовятся все, причем очень активно. Делается тщательная уборка двора и дома. Согласно верованиям, в дом, где не наведена чистота, Хызыр не вступает. В этот день люди надевают новую одежду и обувь. Люди, веря в то, что прикосновение Хызыра принесет достаток, оставляют крышки котлов с едой, шакалки и кошельки с деньгами открытыми, чтобы в дом пришел достаток [13, с. 106].

К просватанной девушке отправляют праздничные дары; жених тоже получает подарки. Если есть какие-то пожелания и мечты, то их записывают на бумагу и опускают в проточную воду. В этот день нельзя убирать дом, обрабатывать его какими-либо препаратами, чтобы достаток не ушел, некоторые места в доме не убираются, окна и двери оставляют открытыми. Голодных следует накормить, те, кто повздорили, должны помириться, не следует грустить и злиться на кого-либо.

В день Хызыра, если не пить воду и пожелать увидеть во сне свою судьбу, можно увидеть, как юноша или девушка пьют воду в чьем-то доме. Следовательно, это и есть судьба: попасть в этот дом, создать семью. В день Хызыра следует обязательно истопить очаг. К этому близко также поверье о необходимости прыгать через костер [14; 15].

В некоторых регионах существует поверье, что прибитая к двери подкова когда-либо приведет сюда Хызыра, если его коню понадобится набить подковы на копыта. Тем самым и этой семье будет оказана необходимая помощь.

Если в день Хыдыра Эллаза пойдет дождь, то скот выпускают на поле, чтобы он промок, и в итоге это поможет получать от него обильное молоко и шерсть. Молодые девушки, собрав дождевую воду, мыли ею волосы, купались, веря в то, что они при этом избавятся от болезней, волосы будут расти хорошо, а в дом, куда они пойдут замуж, они с собой принесут достаток и добронравие. В день Хызыра готовили халву, ездили на белом коне, совершали прогулку в горы, зажигали свечи и т. д. [16].

Считалось, что настой цветов, собранных в день Хыдыра Эллаза, приносит облегчение больному. Этот настой следовало втирать в глаза еще до восхода солнца в течение 40 дней, тем самым получить здоровье, красоту и продолжительную жизнь. Кроме того, приготовление из съедобных трав блюд и запеканок считалось полезным для здоровья, поскольку в ночь на праздник воды были особенно яркими, излучали сияние, считалось, что ночное купание также принесет исцеление при некоторых болезнях [17, с. 10–37].

Еще от наших дедов и прадедов известно, что перелом зимы измеряется сорока днями, которые называются большое сорокадневие и малое сорокадневие (*Буюк чилле* и *Кичик чилле*). Между ними и проводится праздник Хызыра. В некоторых местах этот праздник посвящен имени Хызыра Наби, а в некоторых регионах – имени Хыдыра Ильяса. Этот праздник проводится с большим размахом. В начале малого сорокадневия, примерно 1 февраля, в течение 10 дней по вечерам, когда уже смеркается, собиралась молодежь и дети, которые ходили по дворам и собирали подар-

ки и при этом пели песни во славу Хыдыра. Согласно другим источникам, эта ночь проводилась через 2–3 дня после окончания второго сорокадневия. Этот ритуал назывался праздником Хыдыра Наби.

Праздник Хыдыра Наби, проводимый по окончании малого сорокадневия, связан также с древними верованиями земледельцев. Праздник продолжался в течение трех дней. В первый день восхвалялась, славилась земля. Раскладывали костер, чтобы согреть дыхание земли [12]. Сады очищались от мусора, листьев и ненужных насаждений. На второй день пеклись три пирога, без соли, которые надо было провести под животом быка, при этом исполнялись песни в честь Хызыра.

Следует отметить, что с небольшими вариациями этот праздник соблюдается всеми тюркскими народами. Он именуется обычно праздником Хыдыра Эллеза. Неизвестно, с какого времени проводится праздник Хызыра Наби, но и он широко распространен у тюркских народов. Праздник Хызыра Наби проводится до праздника Новруз. В действительности же по средам до наступления праздника Новруза проводятся чествования Хызыра.

По сути, Хызыр делится на три силы: огонь (пламя), ветер (воздух, который движется), вода (проточная вода). Эти три стихии объединяются в земле (на которой живет человек), создавая единый мир. Именно здесь земля и небо находят свое единство и общность.

Огонь должен быть на празднике в виде пламени, гореть. Он является частицей света (всевышнего). А огонь под угольями прячет свою суть. А Бог не является для людей таинственностью. В Коране, в разделе о праве, говорится: «Я для того создал людей, чтобы их узнать».

Основной причиной того, что *йель*, т. е. *ветер*, означает не стоячий воздух, а движущийся, является действие Всевышнего в отношении Хызыра: живого Хызыра он провел как вихрь через холмы и горы, как сель, мчащийся водный поток, через ущелья, умертвив, а затем оживив его. То есть Хызыр во многих случаях выполняет сам уже во многих случаях миссию Всевышнего. Не случайно в Азербайджане различают разные ветры по силе и направлению воздушных потоков: *йель* – это *гилавар*, а сильный, штормовой ветер – это *хазри*.

Нет никакого сомнения в том, что *еженедельные среды к новому году* связаны с духом Хызыра. Начало Новруза, который мы знаем как весенний праздник, вот этими самыми средами показывает фактически приход сорокадневия (*чилле*) Хыдыра Наби, его рода. Приход нового года означает по-персидски «*новруз*», т. е. *новый день*. Это тоже не случайно. Известно, что при празднике рождества Христова люди ожидают прихода снежного человека – Деда Мороза (у разных народов он называется по-разному). Тюрки в преддверии дня рождения Хызыра говорят о приходе «Йель Баба», т. е. призывают Хызыра.

Огонь является для Земли вместилищем, ветер – дыханием, а вода есть ее душа. Поэтому говорят, что вода есть жизнь. Жизнь природы, флоры связана с водой. Земля именно через эти три стихии, объединившись, возрождается и оживает [10, с. 17]. Отсюда и Творец, и человек, и природа объединяются в Хызыре, становятся единым целым.

В огненную среду положено прыгать через огонь, оставляя ему все свои горести и заботы, страдания, в ветреную среду следует пройти в танце *яллы* всем родом (танец по кругу, взявшись за руки), чтобы отдать ветру свои болезни и проблемы, а в воду положено было говорить, потихоньку, шепотом рассказать о своих пожеланиях и любви. Речь идет только о проточной воде. Речь

идет о том, что все, и стар, и млад, собирались у родника, чтобы поведать воде свои проблемы.

Это своего рода святость, тайна, присущая каждой среде. Стремилась разглядеть лицо Хызыра в воде, когда в нее смотрели. Не случайно в народе говорили, что под стоячий камень вода не течет, а текущая вода в себя грязь не берет. В народе было такое поверье, что Хызыр может прийти лишь в чистое место, где чистота есть и в физическом, и в нравственном смысле. И потому стремились содержать свой дом в чистоте не только по праздникам, но и в обычные дни на случай, если Хызыр посетит их. Если Хызыр посетил их, то достаток никогда не оставит этот дом [12, с. 10].

У Хазара есть много тайн, скрытых от науки. Наличие здесь многочисленных запасов нефти и газа говорит о том, что это озеро «дышит» через многие слои и глубины. В Коране, в суре «Аль Кахв», есть сказание «Моисей и Хызыр», где Всевышний сказал пророку о том, что пророк Моисей и Хызыр встретятся на стыке двух морей [17, с. 63]. Если эта встреча действительно произошла у подножия горы Башпармак или же в святилище, которое по сей день почитается как святое место Хыдыра Зиндана, то, следовательно, именно в этом месте и смыкаются два моря, одно из которых есть Хазар (Каспийское), а другое пока не известно науке. Отсюда можно сделать вывод, что, помимо наземных рек, в Хазар стекаются и подземные потоки, отсюда естественным путем можно выйти в океан, т. е. в Персидский залив. Видимо, это так и есть.

О святом месте Хыдыра Зинде ходят многочисленные легенды. Пророк Моисей также встретился с любимым духом Творца Хызыром именно здесь. Хызыр как носитель святости также показал свою сущность именно на вершине этой горы. Хызыр посланца Бога удивил сочетанием трех деяний. Через три причины пророк Моисей получил понятие о научном содержании высшей истины.

Еще говорят, что пророк Хызыр посадил тутовое дерево, чтобы раздавать милостыню. Потому срезать это дерево считается греховным делом. Если в «ночь Хызыра» он заберет часть пшеницы из чьего-либо дома, то в этом году будет обильный урожай и достаток в доме.

Любовь к Хызыру, преклонение перед ним является существенной, характерной чертой исторической памяти нашего народа, его именем клянутся, ему поклоняются: клянусь Хызыром Ильясом, клянусь Хызыром, клянусь дедом Хыдыром Зинда и т. д. Существует много пожеланий, связанных с именем Хызыра. К примеру, пусть поможет тебе Хызыр, пусть поможет тебе Хыдыр Наби, пусть Хыдыр Наби придет на твой зов, пусть воздающая рука Хыдыра Наби всегда будет над тобой, пусть Хызыр придет к тебе в тяжелый день, пусть Хызыр не оставит тебя в беде, пусть Хызыр тебе повстречается, пусть Хызыр даст тебе достаток, пусть Хызыр услышит твои молитвы, пусть Хызыр истолкует твои просьбы к лучшему, пусть жертва, принесенная Хызыру, поможет реализовать твои мечты и т. д. [13].

Существует много преданий, связанных с именем Хызыра. Из них становится ясным, что необязательно пожелать встретиться с ним лицом к лицу. Основное – это четко знать, что ты должен просить у него. Следует определить, что у кого просить. Только после этого следует ясно изложить мечту. Говорят: *куда мечта, туда и я*. Хызыр каждому воздает так, как повелевает Творец, каждому по заслугам.

Из сказанного выше становится ясным, что, прежде чем обращаться к святому духу, надо разобраться в своей душе. Нужно

прояснить свое отношение к трем мирам, которые существуют вокруг нас, т. е. познать мир, не познав себя, очень трудно. И пророк Мухаммед сказал, что «тот, кто познал себя, познает и Бога».

Возможность познать Бога заключена в природе духа каждого человека, являющегося частицей общего, мирового духа. Через этот дух, данный человеку Творцом, наряду со всеми святостями можно познать и себя, природу, красоты и недостатки окружающего мира.

Один из выдающихся представителей исламского мира Ши-хабеддин Яхья Сухраверди в своей теории философии света, или ишракизме, подчеркивал, что Творец дает каждому тварному существу столько силы, сколько он может воспринять. К сожалению, человек, утративший возможность своего познания изнутри (это относится по крайней мере к большинству людей), покидает этот мир, так и не познав высший дух, божественной силы.

Выводы. В последние годы в фольклоре его коммуникативная сторона все чаще становится объектом исследования. Усиливается внимание к механизму превращения традиции в быт, способам передачи текстов и их сохранения. Интересно также и то, что подобные проблемы порождают новые вопросы и даже формируют некоторые парадоксальные ситуации. История – путь эволюции фольклора, правил жизни человечества. Самоорганизуясь, миф живет в человеке и создает его. Этот процесс в самом общем приближении напоминает формирование порядка из хаоса. Этот вопрос, в свою очередь, имеет принципиальное значение для научно-философского мышления. Динамика мифических представлений и умение включить себя в рамки определенного времени связаны с умением составлять при этом диалектическое единство с процессом социального обновления. Проблема сохранности в народной памяти мифических сюжетов является фактором, который способствует возможности делать общие выводы на универсальном уровне.

Одной из характерных особенностей фольклора является своеобразие способа удержания в себе культурной информации. Фольклор передается устно. Это оказывает серьезное влияние на содержание культуры. Элементы традиции, передаваемой устно, можно сохранять, воспринимать на бытовом уровне, социализировать, они могут оказывать воздействие на различные сферы человеческой жизни. Все это имеет своеобразный характер последующего развития. Во всех концепциях о фольклоре признаются консерватизм в фольклорной традиции, наличие «общественной цензуры», жесткое следование канонам. Лишь типологический подход выводит на первый план проблему формирования сюжетов в мифологии. Формирование сюжетов считалось случайным следствием творческого озарения отдельных людей. В последние годы в фольклоре еще более выпячивается его коммуникативная функция. Тем самым определяется наличие или отсутствие в мифических сюжетах препятствий по их самовоспроизведению. Эта проблема в истинном смысле этого слова имеет принципиальное значение. В работе рассмотрен научно-теоретический аспект национального своеобразия философской мысли, связанной с образом Хызыра.

Статьей могут воспользоваться специалисты в области мифологии, истории философии, студенты, обучающиеся на ступенях бакалавриата и магистратуры, те, кто исследуют проблемы на стыке сходных сюжетов в мифологических системах. В статье есть материалы, которые могут быть использованы в учебниках по фольклору, мифологии и философии, при подготовке программ и учебников, учебных пособий в качестве научного источника.

Література:

1. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс ; пер. с фр. Вяч. Вс. Иванова. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2001. – 511 с.
2. Foucault M. The Archeology of Knowledge and the Discourse of Language / M. Foucault. – NY, 1972. – 168 с.
3. Derrida J.J. Writing and Difference / J.J. Derrida. – Chicago, 1987. – 362 p.
4. Голосовкер Я.Э. Логика мифа / Я.Э. Голосовкер. – М. : Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1987. – 224 с.
5. Мелетинский Е.М. От мифа к литературе : [курс лекций «Теория мифа и историческая поэтика»] / Е.М. Мелетинский. – М. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 168 с.
6. Norris Ch. Deconstruction: Theory and Practice / Ch. Norris. – Londra : Methuen, 1982. – 158 p.
7. Юнг К.Г. Божественный ребенок: Аналитическая психология и воспитание / К.Г. Юнг. – СПб. ; М. : Олимп ; ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1997. – 400 с.
8. Луман Н. Общество как социальная система / Н. Луман ; пер. с нем. А. Антоновский. – М. : Логос, 2004. – 232 с.
9. Агаджанов С.Г. Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии IX–XIII вв. / С.Г. Агаджанов. – Ашхабад, 1969. – 297 с.
10. Али Токер. Хызыр алейхиссалам. Бухарские источники / Токер Али. – Стамбул, 2011. – 319 с. (на турецком языке).
11. Акишев А.К. Искусство и мифология саков / А.К. Акишев. – Алма-Ата : Наука, 1984. – 176 с.
12. Годжатюрк Н. Хызыр алейхиссалам: юноша тюрков на белом коне / Н. Годжатюрк. – Стамбул, 2013. – 287 с. (на азербайджанском языке).
13. Омар Фарук Хилми. Хызыр алейхиссалам / Омар Фарук Хилми. – Стамбул, 2011. – 880 с. (на турецком языке).
14. Багинин В.А. Искусство и мифология / В.А. Багинин. – М. : Знание, 1984. – 231 с.
15. Каташ С.С. Мифы, легенды Горного Алтая / С.С. Каташ. – Горно-Алтайск, 1978. – 112 с.
16. Радлов В.В. Из Сибири / В.В. Радлов. – М. : Наука, 1991. – 749 с.
17. Серхат Ахмет Тан. Хызыр / Серхат Ахмет Тан. – Стамбул, 2009. – 240 с. (на турецком языке).

Годжатюрк Нарман. Філософський зміст образу Хизира в народній пам'яті

Анотація. Будь-який етнос може спиратися на свою історію. У разі передання цієї історії забуттю або недостатньої уваги до неї народ приречений на регрес. А провідну лінію історії становлять інваріантні чинники, які виявлялися на перших етапах людства й у цьому сенсі визначали кордони розвитку суспільно-політичного середовища. Вони завжди й усюди виявляються в усіх людей із «мізерною» відмінністю, висловлюють філософію формування поведінкових патернів. У цій історії кожен народ знаходить свій сьогоднішній день. Тому за гаданою зовні локальною

або індивідуальною політичною, ідеологічною чи культурною завісою поведінки визирають коди міфологічного світовідчуття. Світова Вісь часу створює враження, що ці коди, які існують здавна, розкриваються, розвиваються та організуються самі по собі. Конструктивність цього підходу водночас спирається на забезпечення об'єктивності ставлення до традиції на етапі інтенсивних змін. Це вкрай актуальна й важлива умова для оцінювання насиченої суперечностями та парадоксами сучасної епохи відповідно до національних інтересів. Згідно з відомостями джерел, серед обраних святих найбільш високим рангом володіє святий Хизир (мир йому і благословення). Хизир народився поза утроби матері, зі світоча, осяяний сяйвом. Він отримав право на безсмертя, на вічне життя. Його святий дух ось уже кілька тисячоліть бродить по Землі. За необхідності як дає життя покійним, так і продовжує його живим. Господь зробив його шляхетним пророком, висловивши в його діяннях свої таємні цілі й надії.

Ключові слова: міф, людина, народ, міфічне мислення, пам'ять, традиція, Хизир, сюжет.

Gojaturk Narman. Philosophical content of the image of khizyr in the people's memory

Summary. Any society can be based on its own history. If the people do not pay attention to the history or forget it, they are doomed to collapse. The main line of the history is the invariant factors that show itself in the initial periods of the humanity, in this sense, the factors that define the development boundaries of the social-public environment. They show themselves everywhere and all the time with “one drop” difference and express the formation philosophy of behavioral samples. These days each nation finds its today. Therefore behind the political, cultural, ideological features of the behavior that looks like local or individual visibly has a specific mythological world filling codes. These codes that has time axis of the world reading affect as pre-opening of the self, self-development and organization impression. We can imagine this historical way that begin from the myths as self-organization and self-development of the myths. The constructivism of this approach stands on ensuring objective attitude to the tradition during intensive changes' period. It is important and actual for assessing the modern era that full of contradictions due to the national interests. According to sources, the highest among the saints and chosen is Khidr. Khidr was born out of mother's womb in the ray of light. He received eternal life before dying. His saint spirit lives on earth for thousand years. There were times when he would give his life to both the dead and the alive. God has made him the master of the prophets.

Key words: myths, people, nation, mythical thinking, tradition, memory, Khidr, plot.

*Касумлу Г. В.,**докторант**Института литературы**Национальной академии наук Азербайджана*

ТЕМА ПАТРИОТИЗМА В СОВРЕМЕННОЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПОЭМЕ

Аннотация. В статье последовательно раскрыто содержание патриотизма с точки зрения тюркского национального самосознания. Отмечено значение пройденного тюркским этносом исторического пути в формировании идей тюркизма, национального единения тюркских народов. Раскрыты особенности жанра поэм в современной азербайджанской литературе. Подчеркнута такая особенность, как обращение к историческим фактам, выдающимся личностям. Создание художественных образов сочетается в поэмах с исторической правдой. В большинстве поэм просматривается собственная позиция авторов, которые стремятся отразить в произведении историческую правду.

Ключевые слова: азербайджанская литература, жанр поэмы, современные поэты и писатели Азербайджана, идеи патриотизма, идеи тюркского единения, художественные особенности современных поэм.

Постановка проблемы. Патриотизм на всех этапах развития художественной литературы был одной из ее ведущих тем. Стоит отметить, что тема патриотизма не утратила своей актуальности и сегодня, когда Азербайджан получил независимость в результате борьбы за нее. Эта тема нашла свое воплощение как в лирических, так эпических и драматических произведениях. Причина, видимо, в том, что жанр поэмы позволяет сохранить свою тематику, получившую развитие в определенных исторических условиях. Художественные особенности этого жанра дают возможность для выражения словами событий и настроений, связанных с патриотизмом. Художественные тексты, в свою очередь, выражают исторические условия создания их, т. е. особенности переживаемого периода.

Анализ последних исследований и публикаций. Литературовед Р. Юсифоглу в связи с вышеизложенным пишет, что «следует обязательно иметь в виду при оценке художественных произведений, наряду с важными композиционными структурными элементами, сюжетом, отражающим характерные события проживаемого периода, художественным конфликтом, составляющим его основу, поступков героев, их желаний и размышлений, также историческую среду» [1, с. 5]. Как соблюдается в художественном произведении исторический принцип, также его необходимо учитывать при исследовании.

С другой стороны, как бы не были художественные тексты насыщены общечеловеческими идеями, здесь обязательно чувствуется национальная основа, связанная с личностью автора. Это тенденция просматривается еще с античных времен, с периода формирования классического этапа развития литературы. Таким образом, в любом произведении, получившем международное признание, можно почувствовать национальное «родство» автора. Можно также проследить это и в тюркоязычной литературе, в том числе в азербайджанской. Речь идет об общечеловеческих и общетюркских тенденциях и элементах.

Указанную тенденцию можно явственно проследить в современной литературе тюркских народов. Возможно, это исходит из того, что история тюрков больше исследована со стороны представителей других народов. Начиная с XIX в. история тюрков рассматривалась многими европейскими исследователями. Исходя из этого, О. Сулейменов писал, что «роль тюрков VII – XII вв., говоривших на тенгри, в истории Восточной Европы все еще не оценена по достоинству <...>» [2, с. 136]. Причина заключается в том, что зарубежные историки все еще целесообразно не расследовали тюркскую историю. В современном мире большинство тюркских стран стали независимыми государствами. К этой проблеме стали проявлять свое отношение как историки, так и писатели. То есть можно сказать, что непонятные образы тюркских богатырей, которые создавались в советский период и доводились до сознания читателей, сегодня доводятся до них уже в своем истинном лице и виде. Это касается и азербайджанской литературы.

Изложение основного материала. Обозначенные элементы и подходы стали проявлять еще более выпукло в годы независимости. В художественных текстах при воспевании патриотизма обязательно ставился вопрос национального самосознания. Это можно воспринимать и оценивать как поворот национального самосознания к изучению своего истинного содержания, национальной идентификации. Если в советские времена на первый план выдвигался принцип братства с народами, независимо от происхождения и уровня взаимоотношений, то после приобретения независимости понятие братства у тюркских народов стало обретать реальные географические и политические очертания. Так, в книге «Основы азербайджановедения» подчеркивают в связи с этим, что, «говоря о национальном тюркском пробуждении, прежде всего, следует иметь в виду то, что у тюркских народов сформировано общее национальное мышление, самосознание, цели и устремления, вера и ментальность, осуществлен возврат к тюркскому единству, тюркскому возрождению» [3, с. 302]. Этот процесс проявлял себя как в опытно-практической сфере, так и в художественных текстах.

Как и в других жанрах, в жанре поэм в основе произведений, написанных в военно-патриотическом стиле, лежит история тюрков и их современная жизнь. Так, в поэме Залимхана Ягуба «Эпос Юнуса Эмре» описана история тюрков через раскрытие образа Османа Гази и его заслуг перед народом. В другой поэме этого же автора – «Эпос Гусейна Сарачлы» – излагаются проблемы современного тюркизма и целенаправленного раздела тюркских земель через призму авторского видения. О заслугах Залимхана Ягуба в борьбе за национальную идею исследователь Н. Гаджизаде пишет, что «в его стихах и поэмах слышны разрушенных очагов, родных краев, наших земель, находящихся под сапогом завоевателей, крики и стоны, превратившиеся в звуки свирели тех эмигрантов, кто из-за рубежа с

надеждой смотрит на успехи отчизны и которые сжигают наши сердца, превратив его в пламенеющие угли» [4, с. 39]. Среди произведений стоит назвать также написанное им в мае-июне 2010 г. письмо-поэму «Крым, плачущий во мне».

В эпиграфе указанного произведения отмечается, что оно посвящено памяти поэта Чингиза Дагчина. В первом разделе под названием «О чем твои слезы, о Плачущая Скала?» через многочисленные вопросы, адресованные читателю, излагаются времена, когда тюркский этнос подвергался гонениям. На них как раз и отвечает «Голос Чингиза Дагчина, идущий от скалы». Здесь используются возможности художественного кодирования, что помогает автору лучше выразить горе, которое переживает тюркский этнос. Поэт, который не смог найти ни одного пожилого крымчанина, чтобы задать ему нужные вопросы, обращается к Плачущей Скале, чтобы поговорить с ней об исторических реалиях. С гражданской чуткостью он перечисляет потери, которые оказали на последующую жизнь тюркского этноса тяжелое воздействие. В разделе «Судьба измененных имен» поэт последовательно и целеустремленно перечисляет названия ряда древних топонимов. Для того, чтобы показать, насколько большое стратегическое значение имеет Крым, поэт приводит такой факт: «Екатерина возложила себе на голову Крым как венец, что стало поводом для большого праздника» [5, с. 348].

Речь идет о том, что церемония коронования Екатерины была проведена в Крыму. Все это говорит о том, какое большое значение имел Крым для России. В упомянутом произведении поэт определяет ряд стратегических пространств, где исторически проживали представители тюркского этноса, называя имена самых достойных его представителей. В частности, называются имена двух выдающихся личностей – это Исмаил Бек Гаспринский и Бекир Чобанзаде, которые вели борьбу за идеи пантюркизма в рамках совместного, справедливого проживания всех народов. В конце поэмы излагаются вопросы автора Чингиз Беку, на которые он последовательно дает ответы. В этом произведении чувствуется тревога автора за политику ассимиляции тюрков Крыма.

В поэме «Разговор с сосланным» выражается протест против политики советской страны относительно политических ссыльных, у которых сознательно искажали происхождение и историческое прошлое. Об указанном произведении академик Б. Будагов пишет, что «здесь поэт, не жалея красочных слов, повествует о народной судьбе». Зелимхан Ягуб, будучи в Средней Азии, встречает там нескольких азербайджанцев. Одного из них звали Сюрюн, что означает «ссылный». На вопрос о значении имени тот ответил, что при ссылке их семьи в Среднюю Азию мать носила его еще в чреве. Именно поэтому при рождении мне дали имя Сюрюн [6, с. 28]. В поэме раскрывается трогательная судьба тех, кто по воле судьбы оказался в ссылке.

В поэме Наримана Гасанзаде «Декларация» высказывается протест против ряда вопиющих проблем, связанных с советским периодом истории. Поэт не перечисляет эти недостатки как совершившиеся факты. Он реально через художественное слово изображает социально-политические реалии, которые переживала вся страна. Все изложение идет на основе социально-исторических фактов. К примеру, раскрывается факт передачи части исконных азербайджанских земель территории под названием Кемерли Армении. Под именем дружбы народов, братства, под любым другим предлогом шла передача части земель армянской стороне.

В этой поэме подчеркивается, что это следствие коварной политики Сталина и Микояна и их подручных. Раскрывается также отношение народа к этой беспощадной политике властей. Речь идет о том, что в отношении такой справедливой политики народ не оставался безмолвным. В конце произведения автор декларирует: «Склоняясь, цветы положим в аллее Шехидов мы, но не склонимся мы ни в каком другом смысле» [7, с. 418]. Поэма написана в духе протеста против исторической несправедливости, с призывом быть в последующем бдительным к подобным явлениям.

В произведениях авторов, написавших подобные произведения в последующем, нашла свое отражение и такая причина происходящих с тюркскими народами трагедий, как намеренное отдаление этих народов друг от друга. Следует учесть, что писатели этого поколения творили в то время, когда они, будучи молодыми, боролись за независимость своей страны. Один из таких поэтов – Фахри Муслим. Его поэма под названием «Азербайджан – мой древний тюрк» раскрывает реалии страны в контексте идей тюркизма.

Первые строки упомянутой поэмы «О Азербайджан, мой древний тюрк, чья боль сильнее моей, чье горе больше» [8, с. 123] повторяются, как рефрен, во всех трех частях поэмы. Идеи и содержание произведения раскрываются через показ далекого прошлого, но с учетом современных событий. Поэт вспоминает в рамках тюркской истории ряд исторических ошибок у выдающихся, гениальных личностей этой истории, в частности, Топала Теймура, Кёр Баязида, Султана Салима, Шаха Исмаила Хатаи. Он дает оценку этим периодам истории с точки зрения современного тюркского этноса. Закономерным следствием этого является доведение им до сведения читателей современных проблем Азербайджана и важности их своевременного решения.

Хотя и перечисляются проблемы и трудности, стоящие перед тюркским этносом на протяжении веков, виден оптимизм автора, который с надеждой смотрит вперед. В мире роль и значение тюркских народов, в том числе проживающих на территории Азербайджана, непрерывно растет. Это можно видеть не только из художественных произведений, но и из научных обзоров. Н. Джафаров так пишет об этом: «Сегодня Азербайджан активно интегрирует с тюркским миром, сотрудничая с другими тюркскими странами по ряду вопросов. Эти отношения построены не просто на этнической близости, но и на общности социально-экономических и политических интересов» [9, с. 167]. Как видно, несмотря на большие испытания временем, Азербайджан уверенно развивает свою устойчивую стратегию роста.

Много раз утверждалось, что причиной того, что Азербайджан является предметом внимания захватчиков, являются его наземные и подземные богатства. Оно рассматривается во многих произведениях художественной литературы самых разнообразных жанров. Иногда изображение природных богатств Азербайджана используется в крупномасштабных произведениях как их основа, а иногда как вспомогательное средство для создания более совершенного образа. Наряду с этим поэма Октая Рзы «О колыбель моя, гнездо мое» целиком посвящена описанию художественным языком природных богатств Азербайджана. В этом произведении идет воспевание качеств, свойственных природе Азербайджана, со всей точностью, присущей специалисту.

Так, поэт воспевает своеобразие Кобустана, Куры и Араза, Атегшяха, Нефтяных Камней, Нафталана. Перечисляются за-

тем природные богатства Дашкесана, Гошгара, Кельбаджаров. Называются источники природных минеральных вод, такие как Гешреш, Сираб, Бадамлы. Самое же главное – это то, что автор исторические факты и реалии преподносит как интересный факт истории. Так, он пишет, что «в Делидаге я входил в темную пещеру. Увидел странный, но очень интересный камень – Верблюжий Глаз. Человек каменного века изготовлял из него нож <...>» [10, с. 8]. Эти строки отражают в себе как современность, так и историческое прошлое нашего народа. Описываются полезные ископаемые Фелизчая: железо, сера, свинец. Поэт советует быть осторожными тем, кто производит взрывы в горах для поиска полезных ископаемых. Свою поэму автор называет маленькой поэмой, посвященной чудесной природе родины.

В каждой из поэм, написанных в современный период, есть яркое выражение любви к своей отчизне. Так, в произведении Октя Рзы в основу сюжета положена естественная география страны. В произведении Вагифа Бахманлы в основе лежит история страны. В произведении, написанном им в 2014 г. («Историческая книга Азербайджана»), раскрыты некоторые страницы истории страны. Э. Акимова так пишет об этом: «Это произведение написано в форме обращения. Обращается автор к исторической книге Азербайджана. Раскрываются самые глубокие исторические слои истории родины, и каждый факт превращается в средство деконструкции ее в любом направлении, в средство искажения. Именно на это обращает внимание автор» [11, с. 98]. Поэма, написанная в основном вольным стихом, состоит из 27 разделов. Свою позицию автор выразил в таких словах: «Внутри одной руки сосредоточена мировая история, на сердце же моем расположена история моей родины <...>» [12, с. 163].

Наряду с протестом против искажения истории страны, которая является частью мировой истории, автор также показывает и причины этих искажений. Начиная со времен древних клинических рукописей, в Азербайджане применялись несколько алфавитов, что отдаляло книги по истории Азербайджана от ее реальной истории. В представлении поэта эта книга имеет очень конкретный характер, кроме того, это мифический образ азербайджанских реалий. То есть при помощи последнего поэт также упрекает тюркских историков, которые не описали в своих произведениях историю, которую создавал их родной народ. Произведения, написанные самой различной графикой, не в полной мере дошли до современников. Обращение к народу в этой поэме есть художественным выражением слов, направленных к сознанию народа.

Выводы. В целом в произведениях, написанных в современную эпоху, ведущими темами являются темы национального самосознания, туранства, идея объединенного Азербайджана. Эти общекультурные идеи находят свое выражение в указанных поэмах. В основном они посвящены истории тюркского этноса или историческим памятникам Азербайджана, образам исторических личностей.

Помимо этого, ведущими темами являются территории захваченных агрессором земель, жизнь и деятельность шейхов и т. д. Среди них следует назвать произведения Мамеда Ильгара «Каратель» («Черноволосая»), Джабира Новруза «Салатын» (имя журналистки, героически погибшей в Карабахской войне), Юсифа Гусейна «Поэма о Дильгеме», Этибара Маммедли «Я призываю к борьбе», Сабира Мустафы «Возвращение», Мусы Алекперли «Урок мужества», Севиндж Нуругкызы «Чангахала не сдастся» и т. д. Исследование указанных поэм помогает читателю ближе ознакомиться с реалиями современного

Азербайджана. В современных азербайджанских поэмах наряду с прошлым можно видеть тенденции развития и настоящего. Хотя поэмы и являются художественными произведениями, они аккумулируют внимание на реальных исторических фактах. В этом отношении исследование жанра поэм в азербайджанской литературе в период независимости является одной из важных задач для литературных критиков.

Литература:

1. Юсифоглу Р. Творческие особенности азербайджанской поэмы / Р. Юсифоглу. – Баку : Изд-во АГПУ, 2010.
2. Сулейменов О. Аз-Я. Азернешр / О. Сулейменов. – Баку, 1993.
3. Джафаров Н. Основы азербайджановедения / Н. Джафаров, М. Чобанов, Г. Пашаева. – Баку : Изд-во АзАтам, 2013.
4. Литературные размышления о Зелымхане Ягубе : в 3 т. – 3-е изд. – Баку : АЗС, 2009. – Т. 2. – 2009.
5. Ягуб З. Произведения : в 13 т. / З. Ягуб. – Баку : Шерг-Герб, 2013. – Т. 11. – 2013.
6. Литературные размышления о Зелымхане Ягубе : в 3 т. – 3-е изд. – Баку : АЗС, 2014. – Т. 3. – 2014.
7. Гасанзаде Н. Избранные произведения : в 7 т. / Н. Гасанзаде. – Баку : Птолемей, 2010. – Т. 3. – 2010.
8. Муслим Ф. Я – каменное дерево / Ф. Муслим. – Баку : Наука и образование, 2011.
9. Джафаров Н. Избранные произведения : в 5 т. / Н. Джафаров. – Баку : Эльм, 2007. – Т. 4. – 2007.
10. Рза О. От имени солнца / О. Рза. – Баку : Писатель, 1991.
11. Литературный процесс – 2014 : сборн. труд. Лит. ин-та НАНА. – Баку : Хедеф, 2014.
12. Бахманлы В. Пять капель / В. Бахманлы. – Баку : Ренессанс, 2015.

Касумлу Г. В. Тема патриотизма в сучасній азербайджанській поезії

Анотація. У статті послідовно розкрито зміст патріотизму з погляду тюркської національної самосвідомості. Відзначено важливість пройденого тюркським етносом історичного шляху у формуванні ідей тюркізму, національного єднання тюркських народів. Розкрито особливості жанру поем в сучасній азербайджанській літературі. Підкреслено таку ознаку, як звернення до історичних фактів, видатних особистостей. Створення художніх образів поєднуються в поемах з історичною правдою. У більшості поем проглядається власна позиція авторів, які прагнуть відобразити у творі історичну правду.

Ключові слова: азербайджанська література, жанр поєми, сучасні поети і письменники Азербайджану, ідеї патріотизму, ідеї тюркського єднання, художні особливості сучасних поем.

Kasumlu G. Patriotism in the modern Azerbaijani poem

Summary. The article consistently reveals the content of patriotism from the point of view of the Turkic national identity. It emphasizes the significance of the historical path traversed by the Turkic ethnos in shaping the ideas of Turkism and national unity of the Turkic peoples. The article also reveals the peculiarities of the poem genre in modern Azerbaijani literature. It emphasizes such feature as an appeal to historical facts and outstanding personalities. The creation of artistic images in poems is combined with the historical truth. Most poems reflect the authors' individual opinions, tending to show the historical truth in the work.

Key words: Azerbaijani literature, poem genre, Azerbaijani's modern poets and writers, patriotic ideas, Turkic unity ideas, artistic peculiarities of the modern poems.

Нестерук С. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри міжкультурної комунікації та історії світової літератури
Рівненського державного гуманітарного університету

ФЛІРТ ЯК ЛЮБОВНА ГРА У КОМЕДІЇ «СЕРЦЕЇД» БЕРНАРДА ШОУ

Анотація. У статті досліджується динаміка флірту в житті головних персонажів комедії «Серцеїд» Б. Шоу. У комедії автора флірт породжує нову форму комунікації між чоловіком і жінкою, яка набуває рис свободи у виборі партнера та легкості, вільності від усіляких зобов'язань. За драматургом, флірт – це процес, що не приносить стомлення і супроводжується постійним оновленням знання – як про себе, так і про інших.

Ключові слова: флірт, матримоніальний контекст, мелодраматизм, легітатори, маскулінна стратегія, рефлексивні роздуми.

Постановка проблеми. Експеримент над формою і способом сценічного втілення драматургічного матеріалу став важливою тенденцією у розвитку англійської драматургії кінця XIX – початку XX ст. Звернення до жанру комедії для Б. Шоу було особливо актуальним у ранні періоди його драматургічного становлення та ознаменувало продовження боротьби проти дешевої романтики. Погляд на любов як одну з «непереборних пристрастей» [1] драматург намагався подолати, поступово руйнуючи схему й канони комедійного жанру – комедійне «нерозуміння», комедійний мотив і комедійний фінал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Жанрову еволюцію драматургії Б. Шоу було розглянуто в концепції Ч. Карпентера. Зокрема, дослідник проаналізував ібсеністську фазу (1885–1900 рр.), до якої належить комедія «Серцеїд».

Літературознавець Е. Бентлі, виокремлюючи «п'єси з елементами дискусії», називає Б. Шоу «експертом творення вербальних дуелей» [2, с. 118]. У дослідженні він зосереджує увагу на русі від простої форми дискусії до складної й описує характер такої дискусії.

Внесок у шоузнавство Англії 1970–1980-х років зробила М. Морган у монографії “The Shavian Playground”, яка всебічно представила творчу діяльність Б. Шоу. Науковець підкреслила типовий підхід драматурга під час зображення жіночих персонажів і показала палку самовіддану прихильність до зображення певного типу героїнь.

Роздуми науковця Б. Дакора були зосереджені навколо головних концептів гендерної тематики (“Sex and Salvation”) і міру еротизму в ранніх творах Б. Шоу. Літературознавець стверджує, що стосунки жінок із чоловіками більше схожі на гру, в якій жінки переслідують чоловіків не для поліпшення матеріального становища або підвищення соціального статусу, а заради продовження роду і створення нового покоління «надлюдей». Отож, як засвідчили наукові розвідки, питання флірту як гри, протиборства, посдинку не розглядалось у комедіях драматурга, не зіставлялися чоловічі та жіночі тактики в ситуації флірту.

Метою статті стало дослідження динаміки флірту в житті головних персонажів комедії «Серцеїд» Б. Шоу. Для досягнення мети було поставлено такі завдання:

1) окреслити специфіку нових форм комунікації між чоловіком і жінкою;

2) подати приклади ситуацій флірту, що є свідченням свободи під час вибору партнера, вільності від усіляких зобов'язань й оновлення знання – як про себе, так і про інших.

Виклад основного матеріалу. Комедія «Серцеїд» (1893 р.) належить до циклу «Неприємні п'єси». У передмові до циклу драматург так пояснює причини написання твору: «...я использую здесь драматическое действие для того, чтобы заставить читателя призадуматься над некоторыми неприятными фактами. Конечно, всякая пьеса, правдиво изображающая человеческую природу, неизбежно уязвляет наше чудовищное самомнение, которому романтическая литература так бессовестно льстит. Разница, однако, в том, что здесь мы сталкиваемся не только с комедией и трагедией отдельных человеческих характеров и судеб, но, к сожалению, и с социальными язвами, происходящими оттого, что средний доморожденный англичанин, пусть даже вполне порядочный и добрый в частной жизни, представляет собой весьма жалкую фигуру как гражданин: с одной стороны, он требует, чтобы ему совершенно бесплатно водворили на земле Золотой век, с другой стороны – он готов закрыть глаза на самые гнусные безобразия, если для пресечения их надо хотя бы на один пенс повысить те налоги и сборы, которые он платит, принуждаемый к тому отчасти обманом, отчасти силой» [3, с. 66].

Авторське жанрове уточнення «тематична комедія у трьох діях» зосереджує увагу на тематиці і проблематиці твору. П'єса має також обрамлення (у вигляді прологу до циклу), в якому викладено не лише родову специфіку комедії, а й обговорюються ключові компоненти твору: «*Сцена, которой открывается «Сердцеид», атмосфера, в которой развивается действие, брак, которым пьеса кончается, – все это весьма типично с точки зрения умственно и эстетически сознательных представителей современного общества, и, мне кажется, трудно отрицать, что все это до крайности неприятно*» [3, с. 66–67]. Подані маркери імплікують безліч проблем, які виникають у процесі укладання шлюбної угоди й провокують дискусію. Це ж підтверджує літературознавець А. Трутнева, класифікуючи твір як драму з елементами дискусії [4].

Основною диференційною ознакою конфлікту комедії «Серцеїд» Б. Шоу – небажання юнака одружуватися – є напружене розгортання сюжетної дії внаслідок свідомих вчинків (обманів) головного героя та його антагоністів (напружена наскрізна дія і контрдія, нагромаджуються помилки, непорозуміння). Заплутані конфліктні лінії розплутуються лише в ефектній і несподіваній кінцівці. Окрім того, за структурою ця комедія традиційна і нагадує у жанровому розумінні комедію становищ, головною стильовою доміантою якої є грайливість.

Першим компонентом, з якого розпочинається гра, стає флірт. Флірт передбачає наявність двох рівноправних учасників

– чоловіка й жінку. Кожний учасник цієї гри намагається перемогти: викликати почуття закоханості у свого «супротивника». Вже на початку комедії стосунки Чартерис і Грей розпочинаються зі зваблення. Помітно, що цей процес демонстративний, більше зовнішній, ніж внутрішній. Драматург у ремарці підкреслює, що для героя *“his amative enthusiasm, at which he is himself laughing, and his clever, imaginative, humorous ways, contrast strongly with the sincere tenderness and dignified quietness of the woman”* [5]. Отож, флірт розпочинається із «поз» і налаштовує на створення вишуканої комунікативної ситуації.

Особливе місце у невербальній поведінці закоханих відіграє навколишнє середовище, що зумовлене прагненням драматурга акцентувати переваги героїв за допомогою одягу, прикрас, деталей, предметів інтер'єру тощо. Ці артефакти, що задіяні в ситуаціях флірту, постають у ролі предметів-адапторів, які фіксуються у тексті. Тому композиційно доповнити п'єсу Б. Шоу допомагають розлогі авторські ремарки, які докладно описують місце дії, і вводять іронічно-парадоксальний компонент: *“A lady and gentleman are making love to one another in the drawing-room of a flat in Ashly Gardens in the Victoria district of London. It is past ten at night. The walls are hung with theatrical engravings and photographs – Kemble as Hamlet, Mrs. Siddons as Queen Katharine pleading in court, Macready as Werner (after Maclise), Sir Henry Irving as Richard III (after Long), Miss Ellen Terry, Mrs. Kendal, Miss Ada Rehan, Madame Sarah Bernhardt, Mr. Henry Arthur Jones, Mr. A. W. Pinero, Mr. Sydney Grundy, and so on, but not the Signora Duse or anyone connected with Ibsen. The room is not a perfect square, the right hand corner at the back being cut off diagonally by the doorway, and the opposite corner rounded by a turret window filled up with a stand of flowers surrounding a statue of Shakespear. The fireplace is on the right, with an armchair near it. A small round table, further forward on the same side, with a chair beside it, has a yellow-backed French novel lying open on it. The piano, a grand, is on the left, open, with the keyboard in full view at right angles to the wall. The piece of music on the desk is “When other lips”. Incandescent lights, well shaded, are on the piano and mantelpiece. Near the piano is a sofa, on which the lady and gentleman are seated affectionately side by side, in one another's arms”* [5]. Ремарка створює ситуативний контекст для репліки, тим самим актуалізує її, надає їй символічної визначеності.

Локус кімнати характеризується обмеженим простором, у якому відбувається своєрідний рух персонажів. Його складають також «підлокуси» – стіни, завішані картинами, гравюрами, фотографіями; двері, вікно-ліхтар, камін, електричні лампи, рояль, що виконують певне семантичне навантаження у тексті. Щільна наповненість інтер'єру свідчить про підготовку читача і налаштування його на любовну сцену, котра має відбутися між чоловіком і жінкою. Усі ці предмети в подальшому виконуватимуть свою роль: звуки роялю нагадають мелодію втраченого кохання, софа віддалятиме героїню від героя та захищатиме від суперниці, а двері, що будуть розташовані на зрізаній стіні, допоможуть скоротити шлях Чартерису до Джулії під час її нападу на Грейс. Іноді складається враження, що антураж цієї кімнати підкреслено театральний, бо готує читача до розгортання сценічної дискусії докола проблем любові, вірності, належності до певної соціальної групи.

Подальше розгортання подій переконує, що кожна сторона, що бере участь у любовній грі, прекрасно вмє читати закладені в ній знаки. Більше того, автор моделює ситуацію, за якої флірт перетворюється у гру-протисторова, гру-поєдинок, котрі

на словесному рівні доповнюються тактильними характеристиками: *“Charteris (impulsively clasping Grace). My dearest love.*

Grace (responding affectionately). My darling. Are you happy? Charteris. In Heaven.

Grace. My own.

Charteris. My heart's love. (He sighs happily, and takes her hands in his, looking quaintly at her). That must positively be my last kiss, Grace, or I shall become downright silly. Let us talk. (Releases her and sits a little apart from her)” [5].

Флірт – це завжди спроба викликати іншого на діалог, який, можливо, і не буде мати ніякого продовження, але стає значимим етапом у сприйнятті іншого як сексуального партнера, взаємодія з яким дозволяє прийти до розуміння власної сексуальності: *“Charteris. Grace, is this your first love affair?”*

Grace. Have you forgotten that I am a widow? Do you think I married Tranfield for money?

Charteris. How do I know? Besides, you might have married him not because you loved him, but because you didn't love anybody else. When one is young, one marries out of mere curiosity, just to see what it's like.

Grace. Well, since you ask me, I never was in love with Tranfield, though I only found that out when I fell in love with you. But I used to like him for being in love with me. It brought out all the good in him so much that I have wanted to be in love with some one ever since. I hope, now that I am in love with you, you will like me for it just as I liked Tranfield” [5].

Тактильний флірт виражає симпатію, співчуття і бажання зблизитися. Водночас загравання у процесі формування відповідних стосунків між чоловіком і жінкою означає систему цінностей не лише індивідів, а розгортає картину морально-етичних установок цілого суспільства. Укласти шлюб виявляється можна не тому, що любиш, а тому, що цікаво.

Основними чоловічими тактиками в ситуації флірту є завоюницька тактика і запрошення до шлюбу. Жінки ж, ініціюючи флірт, головним чином демонструють тактику зацікавленості, тактику підбаворювання чоловіка, тактику привертання уваги і навіть тактику інтриги: *“Charteris. My dear, it is because I like you that I want to marry you. I could love anybody-any pretty woman, that is.*

Grace. Do you really mean that, Leonard?

Charteris. Of course. Why not?

Grace (reflecting). Never mind why” [5].

Тактика «вдаваного» інтересу, якою користується Чартерис, стає своєрідним запрошенням для жінок. Головною метою чоловіка є творення докола себе радості, захвату, здивування, що породжують цікавість до нього як партнера. Провокації, до яких вдається Чартерис, спрямовані на пізнання жінок, підстав їхнього буття, а в жіночих реакціях на відповідь віддзеркалена не буквально, а смислова перспектива подальших перипетій комедії. Через рефлексивні роздуми героїв драматург намагається розповісти про ставлення персонажів до їхніх рольових функцій, означити етичні норми поведінки в зображуваному столітті.

Маскулінну стратегію загравання, де візуальний параметр у поєднанні з тактильним посилюють позитивні емоції, перехоплює Грейс. Вона намагається скоротити дистанцію у суперечливих ситуаціях, використовуючи тілесний контакт: *“Grace (gently). I'm sorry, dear. (She puts out her hand and pulls softly at him to bring him near her again).*

Charteris (yielding mechanically to the pull, and allowing her hand to rest on his arm, but sitting squarely without the least

attempt to return the caress). Do I feel harder to the touch than I did five minutes ago?

Grace. What nonsense!

Charteris. I feel as if my body had turned into the toughest of hickory. That is what comes of reminding me of Julia Craven. (Brooding, with his chin on his right hand and his elbow on his knee). I have sat alone with her just as I am sitting with you.

Grace (shrinking from him). Just!" [5]. Однак чоловік прагне до збереження власної самостійності й незалежності, а тому, відсуваючись, постулює абсолютну перемогу і перевагу в питаннях вибору жінок, умотивування особистісних схильностей.

Умотивування дій героя пов'язане з переконаністю у домінуванні над жінкою. У ситуації гри Чартерис воліє остаточно перемогти іншу, оскільки і далі продовжує згадувати та докладно описувати дії жінки-суперниці: "*Charteris (sitting upright and facing her steadily). Just exactly. She has put her hands in mine, and laid her cheek against mine, and listened to me saying all sorts of silly things. (Grace, chilled to the soul, rises from the sofa and sits down on the piano stool, with her back to the keyboard)*" [5]. Таким чином, завдяки флірту реалізується прагнення створити нову форму комунікації, яка набуває рис свободи у виборі партнера та легкості, вільності від усіляких зобов'язань. Невідповідність зовнішньої форми поведінки її справжньому змісту веде до поступового «відчуження» героїв, до навмисного віддалення його та до «впізнання» негативних рис партнера.

Характерною рисою флірту в Б. Шоу постулюється його актуальна тривалість. Флірт перетворюється у процес, що не приносить стомлення, супроводжується постійним оновленням знання – як про себе, так і про інших: "*Charteris (fondly, taking her hand). With you, dearest, the coyness was sheer coquetry. I loved you from the first, and fled only that you might pursue. But come! let us talk about something really interesting. (Takes her in his arms). Do you love me better than anyone else in the world?*

Grace. I don't think you like to be loved too much.

Charteris. That depends on who the person is. You (pressing her to his heart) cannot love me too much: you cannot love me half enough. I reproach you every day for your coldness-your..." [5].

Серія запитань до Грейс засвідчує, що герой не володіє надзвичайною технікою зваблення, оскільки він позбавлений важливих критеріїв: не красень, не одягається бездоганно, не має чогось романтичного та загадкового. Однак загравання зрештою створює гострі ситуації, котрі ведуть до зміни матримоніального контексту: вже не чоловік, а жінки полюють на нього. Відомо, що чинником дозволу або заборони флірту ставала прийнятність того чи іншого чоловіка як нареченого, адже розширення меж дозволеного в стосунках молодих людей ставало можливим лише після заручин, коли вони офіційно отримували статус («наречений», «вдала партія», «здатний зробити її щасливою»). Комунікаційна функція Чартериса визначається його здатністю до безкінечної кількості варіацій моделей поведінки у балансуванні між нормою та її порушенням. Така стратегія спілкування є певною мірою маніпулятивною, вона націлена на невловимість і оманливість. З іншого боку, вміння переконувати робить Чартериса приємним співрозмовником, вправним інтриганом та загадковим серцеїдом. Ось як характеризує власну модель поведінки Ленард: "*I made a fool of you; and you brought me wisdom: I broke your heart; and you brought me joy: I made you curse your womanhood; and you revealed my manhood to me"* [5]. Флірт, що підлягав матримоніальним міркуванням, мав мало спільного з любовними переживаннями і сексуальні-

стю, бо шлюб у XIX столітті укладався завдяки економічним і соціальним чинникам. Причому подібний розрив між поняттями любові і шлюбу долався шляхом своєрідного «конструювання» любовного почуття, а шлюби укладались із розрахунку чи схильності. Подібна ситуація репрезентована у Б. Шоу історіями представників «старшого покоління» Крейвена та Картберсона. Однак у молоді флірт поступово змінюється: етикетна поведінка не так суворо регламентується (легітаторами залишаються батьки), а про «дівочу честь» узагалі забувають. Тому наприкінці твору Джулія несподівано «закохується» у Перемора та погоджується вдруге стати нареченою.

Кокетство, зваблення і флірт стають елементами більш масштабного почуття, яке ідентифікується як любов. Для героя-звабника любов – це гра, що супроводжується холодним розрахунком, є досить неширою. Чартерис не лише хитрун, а й людина, що профанує святині. Можливо, тому фінал комедії звучить для нього як своєрідне покарання за «несправжню» любов. Під час змалювання любовних стосунків меркантильність героя відіграє не останню роль. Чартерис намагається втекти від переслідувань Джулії, від її щирого кохання, а тому пропонує Грейс одружитись із ним і цим врятувати його.

У коханні героїні Б. Шоу проявляють себе по-різному. Швидше за все, на їхній поведінці позначаються особливості суспільної психології. Таким чином, під час творення жіночих образів Б. Шоу багато уваги приділяє принципу «жіночна» – «нежіночна» героїні. Драматург наголошує, що для того, щоб зняти з жінки соціальні пута, їй треба виховувати в собі якості, які донедавна асоціювались із характером чоловіка: шанобливе ставлення до себе як до особи і як до представника своєї статі, самостійність, наявність інтересів поза сім'єю.

Риси драматичного амплуа «нежіночної жінки» зустрічаються в образах Грейс та Сильвії. За Б. Шоу, «нежіночна жінка» беззастережно віддана ідеї. Грейс – це тип сучасної жінки, «ібсеністки». Вона з'явиться на початку першої дії, а після появи Джулії зникне у своїх апартаментах. Дискусію щодо поведінки «нежіночної жінки» драматург розгорне у другій та третій дії. Він наголосить, що у своєму запереченні «жіночності» така жінка перетворюється на істоту з міцними чоловічими переконаннями. Грейс, спілкуючись із Джулією, відзначає: "*How I hate to be a woman when I see, by you, what wretched childish creatures we are!"* [5]. Вона відмовляється від кохання до Чартериса, бо "*...I will not give myself to any man who has learnt how to treat women from you and your like. I can do without his love, but not without his respect; and it is your fault that I cannot have both"* [5]. Автор натякає, що процес внутрішньої трансформації «нежіночної жінки» складний і драматичний.

Прикладом «жіночної жінки» стає Джулія. Вона жінка-жертва та жінка-спокусниця водночас, бо страждає, капризує, фліртує, кокетує й емоційно розряджається на вподобаному їй чоловікові. Тактика Джулії під час побудови взаємин із Леонардом у читача викликає непримні відчуття: влаштуваючи допити і стеження, контролюючи листи коханця, вимагаючи доказів вірності, вона тисне на ловеласа і прагне визначеності. Однак досягає зворотного ефекту: надмірна турбота викликає злість і негативну реакцію у партнера. Герой називає її мегерою, бо її поведінка виправдана теперішніми характеристиками. Суперечливість характеру героїні доповнено застосованою Б. Шоу «саркастичною іронією».

"Julia. I will marry you now if you will.

Charteris. I won't, my dear. That's flat. We're intellectually incompatible.

Julia. But why? We could be so happy. You love me - I know you love me - I feel it. You say "My dear" to me: you have said it several times this evening. I know I have been wicked, odious, bad. I say nothing in defence of myself. But don't be hard on me. I was distracted by the thought of losing you. I can't face life without you Leonard. I was happy when I met you: I had never loved anyone; and if you had only let me alone I could have gone on contentedly by myself. But I can't now. I must have you with me. Don't cast me off" [5]. Істеричність і слабкість Джулія пояснює єдиним фактором: «Я знаю, що я тебе люблю».

Важливу стрижневу роль відведено також конфлікту «романтичного» і «реалістичного» поглядів на життя. Джулія є типом романтичної жінки, яка переживає руйнування власних ілюзій. Прикметно, що Б. Шоу вважав «руйнування ілюзій» головною метою комедії. Вагомі претензії Чартериса до Джулії зосереджені на тезі, що її передові погляди стосовно взаємин чоловіка і жінки – це лише данина моді, яка обмежує свободу партнера. Тому характеристика героїні у Б. Шоу, з одного боку спрямована на викриття вад натури героїні: *"I accuse you of habitual and intolerable jealousy and ill temper; of insulting me on imaginary provocation: of positively beating me; of stealing letters of mine..."* [5], а з іншого – на показ сумних обставин англійського життя. Помітно, що відсутність зовнішньої привабливості у поведінці Джулії виражає експліцитну оцінку ставлення до неї Леонарда.

Романтичній Джулії властиві також захоплення, пристрасть, азарт, мелодраматизм та інші ознаки, пов'язані з чуттєвою сферою. Б. Шоу стратегію «любовного трикутника» спрямовує на посилення інтересу до такої героїні. Поведінка Джулії, що відчуває ревності, засвідчує крах її мрій і повертає до реальності. Джулія усвідомлює, що любов до Леонарда – це хвороба, котра руйнує її саму та все її життя. На підтвердження цього звучить цитата: *"Julia (vehemently and movingly; for she is now sincere). No. You made me pay dearly for every moment of happiness. You revenged yourself on me for the humiliation of being the slave of your passion for me. I was never sure of you for a moment. I trembled whenever a letter came from you, lest it should contain some stab for me. I dreaded your visits almost as much as I longed for them. I was your plaything, not your companion. (She rises, exclaiming). Oh, there was such suffering in my happiness that I hardly knew joy from pain. (She sinks on the piano stool, and adds, as she buries her face in her hands and turns away from him). Better for me if I had never met you!"* [5]. Проте навіть за таких обставин героїня бореться за свого мучителя, намагається повернути, переконає одружитись із нею. Драматург, зображуючи «закохану жінку», акцент ставить на емоційному зв'язку з чоловіком, тому сексуальне задоволення реалізується на межі між мукою та радістю, еротикою та її відсутністю.

У стосунках із Леонардом сексуальна складова реалізується за допомогою мелодраматичних компонентів, що підкреслюють емоційність, чуттєвість, нетиповість романтичної, «жіночної жінки»: *"A beautiful, dark, tragic looking woman, in mantle and bonnet, appears at the door, raging furiously"* [5], *"I am a most unhappy and injured woman; but I am not the fool you take me to be. I am going to stay – see! (She flings the mantle on the round table; puts her bonnet on it, and sits down)"* [5]. Отже,

очевидним стає те, що жінка не обирає модель флірту, а запозичує ту, яка поширена у її колі. Зміна ж суспільної формації може спричинити і зміну тих способів, за допомогою яких жінка реалізує власну сексуальність. Поділ жінок на «жіночних» і «нежіночних», романтичних та реалісток допомагає означити стратегію «любовного трикутника», посилити інтерес до певного типу жінки, а також показати процес «руйнування ілюзій», що зумовлений соціально-економічним контекстом.

Висновки. У комедії «Серцеїд» Б. Шоу показав динаміку флірту в житті молодих людей. Він довів, що хоча контроль з боку авторитарної сім'ї і далі панує, усе ж жіночим персонажам стають доступні прояви чуттєвості, що скеровують сексуальну поведінку в русло шлюбу. Жінка, демонструючи свої особисті, а не нав'язані їй емоції і почуття, створює власну систему знаків, яка прочитується її партнером у процесі зваблення чи протиборства.

Література:

1. Стайн Дж. Сучасна драматургія в теорії та театральній практиці. Книга 1. Реалізм і натуралізм / Джон Стайн ; пер. з англ. – Львів, 2003. – 256 с.
2. Bentley E. Bernard Shaw / E. Bentley. – New Directions Books, 1947. – 242 p.
3. Шоу Б. Серцеїд / ред. тома Е.А. Корнеева; вступ. ст. А.А. Аникста // Шоу Б. Полное собрание пьес : в 6 т. – Т. 1. – Л. : Искусство, 1978. – С. 135–212.
4. Трутнева А.Н. «Пьеса-дискуссия» в драматургии Б. Шоу конца XIX – начала XX века (проблема жанра) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.03 / А.Н. Трутнева. – Нижний Новгород, 2015 – 209 с.
5. Shaw B. The philanderer / B. Shaw [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://jsp.ruixing.cc/wxw/JC_Data/JC_Files/1/z0hkoqm351/f1.pdf.

Нестерук С. Н. Флирт как любовная игра в комедии «Сердцеид» Бернарда Шоу

Аннотация. В статье изучается динамика флирта в жизни главных персонажей комедии «Сердцеид» Б. Шоу. В комедии автора флирт рождает новую форму коммуникации между мужчиной и женщиной, которая имеет черты свободы при выборе партнера и легкости, вольности от обязательств. За драматургом, флирт – это процесс, что не приносит утомления и сопровождается постоянным обновлением знаний – как о себе, так и о других.

Ключевые слова: флирт, матримониальный контекст, мелодраматизм, легитаторы, маскулинная стратегия, рефлексивные размышления.

Nesteruk S. Flirt game as a love in the comedy "The Philanderer" Bernarda Show

Summary. The article deals with the dynamics of flirt in the life of the main characters of the comedy by B. Show "The Philanderer". In the comedy by B. Show flirt gives a start to a new form of communication between a woman and a man, which acquires the features of freedom in choosing a partner, frivolity and liberty from any obligations. According to the playwright, flirt is the process which does not bring fatigue and is accompanied by constant renewal of knowledge both about oneself and others.

Key words: flirt, matrimonial context, melodrama, legitators, masculine strategy, reflection.

*Пашаева Г. Б.,**преподаватель**Сумгаитского государственного университета*

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА В СОВРЕМЕННОМ АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В современной жизни без использования терминов невозможно даже говорить о написании научных статей. Термины сегодня превращаются в динамические лексические единицы языка. С этой точки зрения можно сделать вывод о том, что и в азербайджанском языке функция термина обусловлена частотой его использования, уровнем представленности в языковой парадигме, приспособленностью к фонетической и графической системам языка.

Ключевые слова: терминология, система терминологии, языковые парадигмы, азербайджанский язык, полисемия.

Актуальность проблемы. Как известно, язык как универсальная знаковая система охватывает собой весь мир понятий, событий и предметов. Особенностью процесса мышления является также различение предмета с событием посредством называния. Связь между наименованием и смыслом не является однозначной. В большинстве случаев о подобной связи даже речи быть не может. С другой стороны, термин и понятие однозначно связаны между собой, в этом смысле их связь оценивать следует несколько по-другому. Термины вообще сформировались при появлении понятий, определяющих какое-либо качество или свойство предмета. Сравнительная терминология как раздел языкознания тесно связана с повседневной жизнью людей, с социальными процессами. Как считают исследователи, на современном этапе развития языка терминология является самой динамично и стремительно развивающейся отраслью языкознания. Все это создает основу не только для формирования метаязыка, но и для объяснения процессов развития базы отдельных языков. Ведь основным являются не столько лексические особенности термина, сколько его функции или то, с какой целью он используется [1].

Анализ последних исследований и публикаций. Термин является особым активным участником процесса формирования знания и осмысления какой-либо ситуации, необходимым элементом, который может пригодиться в какой-либо сфере человеческой деятельности, способствующим развитию науки и образования. М. Ахметова, исследовавшая линию развития понятия «термин», подчеркивает, что это слово является многоплановым и многофункциональным понятием науки терминологии [2, с. 22–26]. Это слово обладает в языкознании многофункциональностью, потому является для науки актуальным.

В языкознании о терминах имеются различные представления. Исследователи об этом пишут, что термин является основным понятием языка, преследующим особую цель. Термин является особым словом или словосочетанием, принятым в профессиональной деятельности [3]. На основании указанного определения можно сказать, что термин есть словом или словосочетанием, обладающим дефинитивной функцией и объясняющим, называющим уточненные понятия сферы науки,

техники, экономики и культуры. Отсюда следуют такие функции терминов, как номинативность, информативность, репрезентативность. По сравнению с обычными словами термины являются носителями информативной функции. Эта функция является здесь основной. Информативные термины превращаются в динамическую лексическую единицу.

Изложение основного материала. Термин в любом языке является такой лексической единицей, которая обладает особым терминологическим смыслом. Этот смысл может выражаться словами, особыми формулами (к примеру, сокращениями или аббревиатурами). Развитие и функционирование является сферой деятельности термина, потому зависит от динамики его развития. По данной причине формирование, становление и функциональные особенности терминов зависит также и от экстралингвистических факторов. Если бы не было экстралингвистических факторов, то термин также потерял бы свою информативность. Таким образом, любое понятие, имеющее отношение к термину, более точно и всеобъемлюще выражая понятие, отвечает соответствующим требованиям и уровню развития науки. Термин, принадлежащий к понятию одной сферы, может выражать в другой сфере другое понятие. К примеру, слово «мышь» используется в информационных технологиях в значении детали, управляющей компьютером, а в зоологии – для обозначения живого существа, грызуна. В азербайджанском языке используется слово в первом значении, параллельно со словом из английского языка, “*maus*”. Как видно, в систему терминологии азербайджанского языка в конце XX века внедрилось новое слово «мышь» в новом терминологическом смысле. Фактически этот термин попал в языки Европы через изменение семантического смысла слова, которое оно носило в английском языке, на новый при использовании в технологических системах. Путем кальки это слово в новом смысле попало в русский язык. Это слово, обозначая посредством языка-посредника новый смысл, способствовало появлению нового термина в азербайджанском языке. Насколько целесообразно использование в качестве термина полисемантического слова? Как известно, в терминологии слова должны быть конкретными, моносемантическими и лаконичными. Для обеспечения этих качеств в Азербайджанской Республике была создана комиссия по контролю за развитием и урегулированием терминологической лексики, а также по унификации терминов. Необходимость в создании подобной комиссии исходила из возникающей путаницы и неточности в использовании терминов. По мере развития технологий, внедрения технических новшеств формируются новые понятия, для которых необходимо создавать и новые термины. Разумеется, термин характерен для научного стиля. Термины, обладающие большим значением, могут считаться показателями развития языка, культуры и науки.

Термин, таким образом, является основной единицей слова, исторически сформировавшейся категорией. От обычных слов термины отделяет специфическая функция. Они составляют

особую группу слов, которую применяют специалисты в своей практике. Термины выражают определенные понятия для узкоспециализированной области, смысл в своеобразной форме. Научно-техническое понятие выражается посредством слова, но не обычного, а термина, поскольку именно так можно получить точную и конкретную информацию о слове. Термины же отличаются дефинитивной функцией, с точки зрения смысла и способа использования занимают особое место в словарном составе слов, способствуют точному и сжато выражению смысла научной информации [3, с. 25].

Не каждое слово может выступать в качестве термина. Лишь слово, обладающее определенными характерными признаками (моносемантика, отсутствие экспрессии), может заработать статус применения в качестве термина. Различаются понятия термина и термиоида. Термиоидом называют слова пограничного характера, которые в какой-то момент могут стать термином. В. Татаринев отмечает, что термиоиды терминоподобные, с неопределенным статусом слова. Наряду с этим он считает необходимым выделить группу слов, которые можно объединить под названием «терминоним». Это слова, которые в тексте выполняют функцию термина и даже активно участвуют в формировании терминов [4].

Как слово, так и термин являются лексическими категориями, однако между двумя единицами имеется определенное различие. В отличие от процесса словообразования, терминообразование проходит под определенным контролем. Термин обладает особой функцией, однако особые названия не являются терминами. Турецкий ученый Г. Зульфикар так характеризует общие особенности терминов: это слова с одним значением, с устойчивым смыслом, ясно, точно и конкретно выражают смысл понятий. Термины не формируются на уровне народного языка, однако и здесь есть слова, которые приобрели впоследствии значение термина [5, с. 20–21].

В словарном составе азербайджанского языка немало слов, применяемых в качестве терминов. Среди терминов, сформировавшихся семантическим способом, к примеру, можно назвать следующие: адрес, копия, лицо, золото, серебро, раздел, горло, хребет, полость, сеть, память и проч.

Как часть речи термины обычно выступают в качестве существительных. В целом они имеют следующие отличия от слов:

1) обобщенные слова есть лексическими единицами, которые одинаково понимаются всеми, часто используются в языке; термин же есть точно сформулированным словом, которое определяет понятия из сферы науки и техники;

2) обобщенные слова используются в каждом из функциональных стилей, термины же больше применяются в научном стиле;

3) обобщенные слова есть лексическими единицами, которые ясны для всех; термины выражают сущность понятий из разных сфер науки и техники, потому могут быть понятны лишь специалистам;

4) термины имеют тенденцию к моносемии, а обобщенные слова свой смысл уточняют в определенном словесном пространстве [3, с. 29].

Понятно, что в языке ничто не образуется на пустом месте или же без смысла. Образование каждой лексической единицы предопределено необходимостью. К примеру, для того, чтобы сделать речь более яркой и образной, следует применять метафоры, привносить дополнительные смыслы. Термины же

возникают вследствие научно-технического прогресса и исторической потребности в этом.

Заемствованные слова, которые приходят в язык, подчиняются фонетическим, грамматическим, лексическим и семантическим законам. Заемствующий язык проносит заимствованные слова через длительный процесс переработки и воздействия, присваивая их на основе своих законов и правил. Разумеется, что в усвоении заимствованных слов имеет значение продолжительность их применения, родственность языков, структура и т.д. Заимствования в языке тогда могут быть долговечными, когда они в графическом отношении приспособляются к родным словам языка, не нарушая при этом норм этого языка. С. Садыкова считает, что слова по степени заимствования следует разделить на полностью заимствованные и частично заимствованные. Частично заимствованные, как правило, бывают с одним смыслом или значением, их лексико-семантический смысл носит ограниченный характер, используясь в ограниченных масштабах. К примеру, Баскервиль (название шрифта, созданного английским печатником Джоном Баскервилем), автоцинограмма (способ изготовления клише с рисунком), гидрофилизация (выравнивание раствором гидрофилизации пустых пространств в формах для плоской печати), лидер (ткань из хлопка; применяется в полиграфии для переплета), линияж (число строк, в полиграфии общее число строк на печатаемой странице), офсет (печатание при помощи эластичного цилиндра) [6, с. 29], модератор (куратор группы). Полные заимствования, подвергаясь полной фонетической, грамматической ассимиляции, занимают соответствующее место в составе языка. Подобные заимствования правильно воспринимаются всеми, даже могут быть введены в состав обобщенных слов. К примеру, это такие слова: формат, компьютер, папка, график, эфир, словарь, печать, автор и др.

При рассмотрении лексико-семантического смысла заимствованных слов становится ясным, что многие заимствования еще более расширили свое значение и приобрели свое семантическое наполнение. К примеру, слово «форма» используется в значении рамки, обрамления и проч. Это слово используется в издательско-полиграфическом деле, в журналистской терминологии, в публицистике, в качестве категории материалистической диалектики. Форма еще бывает в полиграфии, ею называют железную рамку, в которую кладут типографский набор. В целом эта лексическая единица в различных сферах обладает различной семантикой. Виды и формы речи, формы вербального общения, графическая форма речи и т.д. Даже в бытовой лексике это слово встречается довольно часто. К примеру, форма дома, форма письма, форма речи и проч. У этого слова первичное значение, можно сказать, утрачено. Потеря заимствованными словами своего первоначального смысла и приобретение новых лексических семантических значений есть довольно частым языковым явлением. «В заимствованном языковом объекте расширение значения слова или его сужение, использование его в переносном смысле понимается как процесс семантической трансформации» [3, с. 295].

Терминология азербайджанского языка прошла длительный путь развития, представляя в настоящее время номинативную систему с высоким уровнем развития в соответствии с состоянием современной научно-технической терминологии. В повседневной жизни, можно сказать, что мы ежедневно встречаемся с новыми терминами, новыми понятиями. Подобное динамичное развитие терминов объясняется по-разному. Одной из причин является активизация процесса образования терминов

в различных языковых сферах. В активизации лексем большая роль принадлежит СМИ. К примеру, слова *инфраструктура*, *магистраль*, *бактериальный* в последнее время часто встречаются в газетных текстах: *комплексные мероприятия по перестройке дорожно-транспортной инфраструктуры касаются не только магистральных дорог, но и междеревенских и внутридеревенских автомобильных дорог* [7]; *В этом месяце во фруктовых садах следует продолжить работу по орошению, применять в отношении найденных бактериальных заболеваний «бордосскую» жидкость или же ее заменители, опрыскивая растения* [7] и т.д.

В этих предложениях использованы термины *бактериальный*, *инфраструктура* и *магистраль*, которые были тем самым активированы. Использование подобных терминов в текстах оказывает влияние на значимость текста, его привлекательность и информативность, в итоге пробуждается определенный интерес к контексту (вопрос информативной манипуляции). Считается, что подобная активация связана, прежде всего, с экстралингвистическими факторами, которые позволяют применять термины в массовом порядке в СМИ. Вторая причина активации объясняется тем, что новый термин с точки зрения содержания может объяснить то или иное понятие более точно. Наконец, третья причина заключается в том, что эти слова хорошо ложатся на язык, легко произносятся и приспосабливаются к грамматической парадигме языка [8].

Как и в других языках, в азербайджанском языке термины с точки зрения структуры бывают простыми, сложными и производными. Активизация терминов происходит под влиянием экстралингвистических терминов, в целом термины с префиксами в азербайджанском языке более полифункциональны. Такие термины можно легко обнаружить в различных областях науки: *гидро-строительство*, *дезактивация*, *этнография*, *макробентоз*, *макрофауна* и проч.

В целом в языкознании выделяются три функции языка: номинативная, эмоциональная и репрезентативная. Если заимствованные слова обладают указанными функциями, то они легко входят в языковую парадигму, перекликаясь с грамматическими и фонетическими особенностями этого языка. При подобном подходе структура заимствованного элемента не имеет такого большого значения. Поскольку заимствование может быть простым, сложным или производным, то оно может быть также и в форме словосочетания или сокращений. Например: *в этих двух совместных докладах ЮНЕСКО и Программы развития ООН особо было подчеркнуто, что неотъемлемой частью местных программ экономического развития стала поддержка «творческой индустриализации», стимулирование и надежная защита авторских и связанных с этим прав; в последние годы в нашей стране последовательно претворяются в жизнь Государственные программы в сфере устойчивого снабжения электроэнергией электроэнергетического сектора, обеспечения здесь принципа безопасности. В Бюро Ассамблеи единогласно принято это решение было утверждено на пленарной сессии Ассамблеи* [9].

В вышеуказанных примерах наблюдаются различные структуры терминов: *ЮНЕСКО*, *ООН* (аббревиатура), *индустрия*, *стимулирует* (*стимулировать*) (простое слово), *электроэнергетический сектор*, в *Бюро Ассамблеи*, *пленарная сессия Ассамблеи* (словосочетание).

Основываясь на данных примерах, можно сказать, что основными и главными функциями терминов являются номи-

нативность и репрезентативность. Дело в том, что семантика термина, выражающего определенное понятие, более точна. С. Харлицкий считает, что, если основная задача термина состоит в его функциях, то она выражается в способности выражать особые понятия. «Если термин обладает лишь определяющей, классифицирующей дефиницией, то это уже не термин. Говоря же об эвристической роли термина, прежде всего, подразумевается роль термина как языкового указателя на какой-либо общий и закономерный признак объекта. Преправив путь вариативности термина, тем самым мы превращаем его в инструмент процесса познания» [10, с. 12, 21]. Имеется в виду то, что термин как лексема обладает сам по себе одновариантностью и конкретной семантикой. По своей сути термин не просто относится к языку, он уже вхож в сформированную терминологическую систему. Терминологический язык обладает статусом подсистемы в общей лексической системе. А. Реформатский рассматривает терминологическую систему как систему понятий, относящуюся к какой-либо научной сфере. По его мнению, если слово обладает шансом получить многозначность за пределами терминологических рамок, то при вхождении в определенную терминологию оно определенно теряет этот шанс [11].

Однако современные языковые факты свидетельствуют об обратном. К примеру, в азербайджанском языке можно повстречать достаточно полисемантических терминов. К примеру, *konduktor* – это 1) передающий элемент в машиностроении, который используется для обточки жестких материалов; 2) звание, присваиваемое инженерам или художникам; 3) лицо, собирающее в транспорте оплату за проезд; *kontakt* – это 1) связь в дипломатии; 2) лицо или компания в экономической деятельности; 3) в физике: связь, завершающаяся электрическим разрядом и т.д. Подобное можно сказать также о термине *этнография*. К примеру, несмотря на то, что данный термин больше применяется в языкознании или литературоведении, его можно встретить и в нефтяной промышленности. Следовательно, часто один и тот же термин может иметь различные смыслы и значения. Как правило, такие термины называются полисемантическими, поскольку они могут иметь несколько смыслов [12, с. 26–33]. Мы считаем, что о терминах нельзя говорить, что они полисемантически. Внутри определенного поля они могут использоваться лишь в одном смысле. Это исходит из того, что в каждом смысловом поле термин может использоваться лишь в одном определенном смысле. В противопоставлении термин – понятие имеется в виду определение, дефиниция, которая как раз и определяет ее. Термины, имеющие одинаковую словесную оболочку, не являются многозначными или полисемантическими терминами. В терминологии они называются межполевыми омонимами. Дефиниция термина может меняться вне зависимости от его информационной емкости [13, с. 15].

Полисемия, наблюдаемая в терминах, свидетельствует о том, что эти термины успешно осваиваются азербайджанским языком и стали составной частью его парадигмы. Они здесь интенсивно используются. К примеру, использование писателями различных терминов дают нам представление не только о профессии героев художественных произведений, но и украшают его речь: *İl boyu işi-gücü Azneft meydanındaki tennis kortunda tennis oynamaqdır* (В течение года их занятия заключаются в игре на теннисных кортах на площадке Азнефт) [14, с. 30]; *Divarlarda stellajlar düzəldilmişdi, döşəmədə isə cürbəcür yeşiklər düzülüşdü* (По стенам были выстроены стеллажи. На полу были уложены разнообразны ящики) [14, с. 33].

Выводы. Номинация такого рода (наименование) исходит из особенностей национального языка. Терминологическая лексика как особая подсистема лексической системы связана с литературным языком давней и прочной связью. В итоге происходит взаимный обмен лексических единиц. Контекст, в котором используется термин, связь термина с этой областью языка, принадлежность к ней указывают на существование этого термина в данном контексте [15, с. 8–9]. Следовательно, есть факторы, подтверждающие принадлежность термина к определенной области языковой сферы. Хотя контекст и является одним из таких терминов, сами термины от контекста не зависят.

Литература:

1. Виноградов С.И. Культура речи / С.И. Виноградов, О.В. Платонов. – М., 1999. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sbiblio.com/>.
2. Ахметова М.Э. Отечественный и зарубежный опыт изучения терминоведения: эволюция понятия «термин» в лингвистике / М.Э. Ахметова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2014. – № 8 (38). – Ч. 1. – С. 22–26.
3. Садыкова С.А. Терминология азербайджанского языка / С.А. Садыкова. – Баку : Элм, 2011. – 378 с.
4. Татаринев В.А. Методология научного перевода / В.А. Татаринев // Московский Лицей. – 2007. – 526 с.
5. Гамза З. Смысл терминов и пути их формирования / З. Гамза. – Анкара, 2011. – 213 с.
6. Махмудов М. Толковый словарь издательских, полиграфических и журналистских терминов / М. Махмудов, Р. Ахундов, Р. Имамалиев. – Баку, 2005. – 420 с.
7. Газета «Шарг гапысы». – 02.05.2014. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://serqqarisi.az/index>.
8. Проблемы терминологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL: <http://www.pandia.ru/464675/>.
9. Газета «Азербайджан». – 27.04.2014 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.anl.az/down>.

10. Харлицкий С.М. Информационная структура термина : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / С.М. Харлицкий. – М., 2003. – 21 с.
11. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 275 с.
12. Садыгова С.А. Пути упорядочения терминов / С.А. Садыгова // Тюркология. – 2011. – № 1. – С. 26–33.
13. Загоровская О.В. Термин и терминология / О.В. Загоровская. – Воронеж : Научная книга, 2011. – 146 с.
14. Гусейнов И.М. Избранные произведения : в 3-х ч. / И.М. Гусейнов. – Баку : Азернешр, 1988. – 236 с.
15. Джафаров М.З. Наш язык и терминология. Проблемы терминологии / М.З. Джафаров. – Баку, 1984. – 128 с.

Пашасва Г. Б. Термінологічна лексика в сучасній азербайджанській мові

Анотація. У сучасному житті без використання термінів неможливо навіть говорити про написання наукових статей. Терміни сьогодні перетворюються на динамічні лексичні одиниці мови. З цієї позиції можна зробити висновок про те, що і в азербайджанській мові функція терміна зумовлена частотою його використання, рівнем представленості у мовній парадигмі, пристосованістю до фонетичної і графічної систем мови.

Ключові слова: термінологія, система термінології, мовні парадигми, азербайджанська мова, полісемія.

Pashayeva G. Terminological vocabulary in the modern Azerbaijani language

Summary. In modern life, it is impossible to even talk about writing scientific articles without the use of specific terminology. The terminology has now transformed into the language's dynamic lexical units. From this perspective, we can conclude that the function of the term in the language is conditioned by the frequency of its use, the level of its representation in the language paradigm, and its suitability to the phonetic and graphic system of the language.

Key words: terminology, system of terminology, language paradigms, Azerbaijani language, polysemy.

Фока М. В.,

кандидат філологічних наук,

докторант кафедри української літератури

Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ПРИРОДА МАГІЧНОГО У ТВОРЧОСТІ Г. ГАРСІА МАРКЕСА

Анотація. У статті досліджено природу магічного у творчості Г. Гарсія Маркеса. Зокрема, визначено специфіку магічного реалізму в літературі, вивчено особливості природи магічного у творчості Г. Гарсія Маркеса, встановлено зв'язок магічного з імпліцитним смислом.

Ключові слова: Г. Гарсія Маркес, магічний реалізм, підтекст, магічне, імпліцитний смисл.

Постановка проблеми. Твори Г. Гарсія Маркеса захоплюють читачів особливою магичністю та фантастичністю, які так правдиво творяться автором і в які так щиро вірять рециєнти. Нобелівську премію 1982 р. присудили Г. Гарсія Маркесу з таким формулюванням: «За романи й оповідання, у яких фантастичні і реалістичні елементи поєднані заради створення щедрого уявного світу, у якому відбито життя й суперечності латиноамериканського континенту» [1, с. 7]. І в такому тісному переплетенні й органічному поєднанні фантастичних і реалістичних елементів завуальовані смисли, що потребують розшифрування для адекватного розуміння художнього твору. Так, магічне тісно пов'язується з підтекстовим вираженням, адже магічне, що дивує та вражає читача, породжує емоцію, яка й генерує смисл.

Вивчення природи магічного у творчості Г. Гарсія Маркеса дозволить глибше зрозуміти як природу художнього світу письменника, так і природу підтексту у творчості митця. Також вивчення особливостей уведення підтекстової інформації доповнить теорію підтексту, що перебуває у стадії активного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема магічного у творчості Г. Гарсія Маркеса більшою чи меншою мірою розглядалася в літературознавстві (Ю. Гірін, Д. Затонський, В. Земсков, В. Кутейщикова, Л. Осповат та ін.), проте детальне вивчення природи магічного, тобто того, що вкладав у це поняття сам письменник, дозволить глибше зрозуміти взаємодію фантастичного з імпліцитним, адже в цій взаємодії приховуються справжні смисли, що вкладає автор. Це питання набуває особливої значимості в контексті активного розвитку теорії підтексту в сучасному літературознавстві, що допоможе встановити способи творення підтекстів.

Метою статті є дослідити природу магічного у творчості Г. Гарсія Маркеса на основі аналізу інтерв'ю, виступів, записів письменника. Завдання – визначити специфіку магічного реалізму в літературі, вивчити особливості природи магічного у творчості Г. Гарсія Маркеса, розкрити зв'язок магічного з імпліцитним способом вираженням.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, художні твори, у яких синтезовано фантастичні й реалістичні елементи, відносяться до т. зв. магічного реалізму. Причому сам термін «магічний реалізм» уперше був використаний німецьким мистецтвознавцем Ф. Рохом (за іншим варіантом – Роо) у книзі «Постекспресіонізм. Магічний реалізм. Проблема найновітнішого

європейського живопису» («Nach-Expressionismus. Majesches Realismus. Probleme der neuesten europäischen Malerei», 1925 р.) стосовно авангардних живописних творів. Так, Ф. Рох звернув увагу на незвичайну реальність на картинах М. Бекмана (Німеччина), Дж. де Кіріко (Італія), П. Роя (Франція), Р. Магрітта (Бельгія) та ін., що набуває ефекту *магічності* за рахунок зміщення перспективи та викривлення просторової подачі, через що звичні речі набували незвичного змалювання.

Також частковий переклад Х. Ортега-і-Гассета монографії Ф. Роха іспанською мовою, що виходить у журналі «Ревіста де Оксиденте» («Revista de Occidente»/«Західний журнал», 1927 р.), сприяє тому, що термін «магічний реалізм» досить швидко починає розповсюджуватись Європою та за її межами.

І, врешті-решт, зазначений термін виходить «за рамки» живопису, активно входячи в літературознавчий тезаурус. Наприклад, про це свідчать есе Г. Честертон «Магія і фантазія в художній прозі», а також робота Х. Борхеса у співтворстві з А. Біой Касаресом «Мистецтво оповідання та магія», що з'являються майже одночасно 1932 р.

Окрім того, «магічним реалізмом» була названа течія в італійській літературі 1920-х рр., яка отримала своє теоретичне підґрунтя в 1927–1928 рр. у журналі «Новеченто» («Novecento»), що видавався письменником М. Бонтемпеллі, де активно публікувались не тільки італійські, але й німецькі, англійські та французькі письменники.

Сьогодні ж термін «магічний реалізм» використовується для характеристики європейської літератури (Г. Казак, Е. Кройдер, М. Еліаде, М. Павич, С. Яневський та ін.), а також літератури Латинської Америки (М. Астуриас, А. Бастос, Х. Борхес, А. Карпент'єр, Х. Коркасар, Г. Гарсія Маркес, Х. Онетті, М. Сільва, К. Фуентес та ін.).

Та, незважаючи на таке широке розповсюдження магічного реалізму, саме латиноамериканський роман 1960–1980 рр. є найуспішнішим, роман Г. Гарсія Маркеса «Сто років самотності» є найпоказовішим. На глибоке переконання Дж. Мартіна, «у другій половині ХХ століття, мабуть, тільки Маркес досяг воістину всесвітньої слави. Його шедевр – роман «Сто років самотності» (опублікований у 1967 р.), що з'явився на стикові модерністської та постмодерністської прози, напевно, можна вважати єдиним романом за період з 1950-го по 2000 р., що завоював величезну кількість палких прихильників фактично в кожній країні й культурі світу. У цьому смислі не буде перебільшенням сказати, що «Сто років самотності» за всіма параметрами – враховуючи і зміст роману в його широкому аспекті, що відображає зіткнення між традицією та сучасністю, і сприйняття книги зі сторони читачської аудиторії – є першим у світі художнім твором істинно глобального масштабу» [2, с. 8].

Важливою рисою магічного реалізму є переплетення чарівного (фантастичного) та реалістичного у творах, де чарівна (фантастична) складова частина настільки природно накла-

дається та вписується в реалістичний план, що у своїй неподільній єдності створюють *нову* реальність, де читач не тільки вірить у чарівне (чудесне, фантастичне), але й відчуває його.

Для того, щоб глибше зрозуміти особливості цієї *нової* реальності, зумовленої своєрідним відчуття світу, треба згадати специфіку вірування, мислення, світобачення та культури народів Латинської Америки. Зокрема, Д. Затонський зазначає так: «Оте міфотворче світобачення народів Латинської Америки (причому аж ніяк не лише індіанських її аборигенів, а й майже однаковою мірою всіх пізніших прибульців) живиться строкастою мішаниною стародавніх інкських чи ацтекських ритуалів, уламками призабутих або навіть і зовсім чужих тотемічних релігій, занесених сюди чи не з далеких берегів Чорної Африки, і до невпізнання спотворених християнських вірувань. Це світобачення надихається грізною величиною Анд, титанічною могутністю річок, непрохідністю неосяжної сельви. Воно – і це, може, є найприкметнішим, – живиться грандіозністю ацтекських пірамід та гідних подиву храмів майя» [1, с. 6].

Сучасна Латинська Америка наділена таким самим високим рівнем міфичності й магичності, як і Латинська Америка давніх часів. «Людина і досі існує в Латинській Америці не лише поряд з «уособленими» міфами, а й у нерозривній з ними єдності, – уточнює Д. Затонський. – Міфи владно визначають ставлення до навколишнього буття, регламентують норми поведінки» [1, с. 6].

На цьому також наголошував ще А. Карпентьєр, котрий один із перших обґрунтував концепцію «магічного реалізму», точніше, «чудесної реальності». У його роботі, що першочергово була надрукована 1948 р. у венесуельській газеті «Ель Насьональ» («El Nacional») і вже опісля, через рік, вийшла як пролог до роману «Царство земне», зроблено важливі акценти, що розкривають значення «чудесного». Так, письменник зазначив: «Незайманість природи Латинської Америки, особливості історичного процесу, специфіка буття, фаустіанський елемент в обличчі негра та індіанця, саме відкриття цього континенту, по суті, недавнє й таке, що виявилось не тільки відкриттям, але й одкровенням, плідне змішання рас, що стало можливим тільки на цій землі, – усі ці обставини сприяли створенню багатющої міфологічної скарбниці Америки, далеко ще не вичерпної» [3, с. 35].

У літературному мистецтві важливо пам'ятати, що «світ чудесного лише тоді стає безумовно істинним, коли виникає з неочікуваного перетворення дійсності (чудо), із загостреного осягнення дійсності, з незвичайного або особливо вигідного освітлення скарбів, що приховуються в дійсності, з укрупнення масштабів і категорій дійсності, і при цьому необхідною умовою є крайня інтенсивність сприйняття, що породжується тим ступенем екзальтації духу, що приводить його в певний «стан граничного напруження» [3, с. 33].

Та головне – віра в чудесне в реальному світі. «Отже, для початку, щоб пізнати світ чудесного у відчутті, необхідна віра, – зауважує А. Карпентьєр. – <...> Світ чудесного, коли його намагаються викликати до життя в безвір'ї, як стільки років робили сюрреалісти, був і буде лише літературним трюком, що в результаті виявляється таким же малоцікавим, як деякі твори тієї літературної школи, що бере за матеріал сновидіння, але організовує їх за законами логіки, і як панегірики безумству, яке всім давно набридло» [3, с. 33].

До того ж письменник протиставляє «повну чудес дійсність» [3, с. 31], що, зокрема, вбачає в міфології Латинської

Америци, «світу чудесного як наслідок жалюгідних потуг, характерних для деяких течій європейської літератури» [3, с. 31], до яких, зокрема, зараховує сюрреалізм.

Віра в чудесне, роль міфу в житті людини вповні відчувається та усвідомлюється, читаючи інтерв'ю чи записані бесіди з Г. Гарсія Маркесом, де письменник вдається до пояснення феномена *магічності* та його співвіднесення з реальністю.

Цікаві та глибокі думки відзначаємо в розмовах письменника, де Г. Гарсія Маркес проводить, а точніше стирає межу між уявним і реальним. Так, на питання письменників, чи вірить Г. Гарсія Маркес у магічний реалізм чи в магію літератури, він дав чітку відповідь, що вірить в магію життя [4, с. 279]. «Я думаю, що Капентьєр «магічним реалізмом» насправді називає те чудо, яким є реальність, і саме реальність Латинської Америки взагалі, зокрема реальність карибських країн. Вона – магічна, – розмірковує письменник. – Тут трапляється таке. <...> Мається на увазі, тут є африканський вплив, арабський вплив, і цим можна багато що пояснити, але в карибських країнах зустрічаються, наприклад, люди, що мають дар передбачення. Навіщо йти далеко за прикладами: з мою матір'ю відбувались зовсім незвичайні речі. Це і є магія реальності. Я думаю: єдине, що потрібно зробити письменникам – прибічникам «магічного реалізму», – це просто вірити в реальність, не намагаючись пояснити, чому вони прибічники саме такого реалізму. Нехай це пояснюють критики, учені, соціологи і хтось там ще <...>» [4, с. 279–280].

Для більшої переконливості в існуванні магії реального життя Г. Гарсія Маркес наводить випадки зі свого життя: «Я бачив одну людину, котра вміла лікувати корів, у яких заводились у вухах хробаки. Він говорив, що лікує їх однією молитвою, не торкаючись до них самих. Він ставав на деякій відстані від корови і починав читати молитву, а хробаки, уже мертві, сипались із вух, і вуха повністю очищалися. Я це знаю точно, йому й іти нікуди не потрібно було, навіть якщо до нього прийдуть додому й розкажуть про хвору корову, він все одно зуміє її позбавити від хробаків. Якби я не бачив цього сам, я б вам не розказував» [4, с. 280].

Або ось ще один приклад із життя письменника: «<...> Одного разу пізньої ночі я їхав із Барранкіль до Картахену – обидва міста знаходяться на Карибському узбережжі Колумбії. Їхали по дуже поганій дорозі. Машина зламалась, ми втратили дві чи три години, і я приїхав додому до батьків перед самим світанком. Я жив тоді в Мексиці і не повідомив їм заздалегідь, що їду, хотів зробити сюрприз. Постукав у двері, відчинила мати й сказала: «Ось так! А мені снилось, що ти на дорозі і що тобі потрібна наша допомога». Я розказую все слово в слово, як воно було. Ця проблема – справа вчених. А я вважаю це «магічним реалізмом» [4, с. 280].

Ця особлива магічність неодноразово відзначалась і тими, кому довелося особисто поспілкуватись із письменником. Наприклад, його «офіційний» біограф Дж. Мартін, котрий 17 років присвятив вивченню життя і творчості Г. Гарсія Маркеса, зазначив: «Майже кожному значущою подією у своєму житті Маркес описував то так, то саяк, і в хитросплетеннях його численних трактовок було нелегко розібратися. <...> Маркес не проти розказати гарну історію, не говорячи вже про небилицю, причому йому подобається, щоб у його історії були переконливі кінцівки, тим більше якщо йдеться про важливі події, що становлять картину його життя. Водночас він неакадемічний, любить пожартувати, безсоромно вдається до містифікації та наглого інтриганства, щоб пустити журналістів чи літерату-

рознавців за хибним слідом. Це один із проявів того, що він називає своїм *mamagallismo* (що означає, м'яко кажучи, «шалапутство» <...>). Навіть коли ви абсолютно впевнені, що якийсь із розказаних ним кумедних випадків дійсно мав місце, виявити реальні подробиці події не виявляється можливим, тому що більшість із відомих епізодів свого життя Маркес викладав у декількох варіантах, і в кожному з них міститься крихта правди» [2, с. 11].

Очевидно, саме в цій тонкій межі між реальним і уявним (міфічним, фантастичним чи навіть маркесовим “*mamagallismo*”) полягає магічність, у яку так вірять у Латинській Америці та яку ставлять під сумнів жителі інших країн. Та щоб наблизитись до цієї магічності, потрібно лише повірити в неї, і Маркес-письменник «відтіняє» магічність реальністю, щоб читач повірив у художній світ.

У розмові з М. Перейрою І. Гарсія Маркес розкриває свої «літературні» секрети творення *магічного*, і головне, що магічне взяте з реального життя: «Усе, що я написав, має реальну основу, тому що якщо це не так, то це фантазія, а фантазія – це Уолт Дісней. А це мене не цікавить, – пояснює письменник. – Якщо в мене знаходять хоч грам фантазії, я відчуваю себе присоромленим. У жодній із моїх книг немає фантазії. Ось знаменитий епізод із жовтими метеликами Маурісіо Бабілонї в «Ста роках самотності», про який говорять: «Що за фантазія!». Чорт забирай, ніякої фантазії, нічого подібного! Я прекрасно пам'ятаю, як у наш дім в Аракататі приходив монтер, коли мені було шість років, і мені здається, що й тепер я бачу свою бабусю у той вечір, коли її налякав білий метелик. <...> Моя бабуся розмахувала ганчіркою, лякаючи білого метелика – зауваж собі, білого, а не жовтого, – і я чув, як вона бурчала: «Чорт забирай! Я не можу прогнати цього метелика. Кожного разу, як приходив монтер, він залітає в дім». І це залишилось у мені назавжди. Тепер, після того, як це піддалось літературній обробці, ти бачиш, що вийшло. Але я хочу сказати тобі одну річ. Спочатку метелики були білими, як у дійсності, і я сам не міг у це повірити. Зробивши їх жовтими, я повірив у це, і, мабуть, усі в це повірили. Таким чином, зауваж собі, крок, що був зроблений від реальної історії, яку я тобі розповів, до кольору метелика включно, – крок до її літературного відтворення у книзі. А це неможливо здійснити ніяким іншим способом, окрім поетичного» [4, с. 266–267].

Або наведемо інший приклад І. Гарсія Маркеса зі «Ста років самотності»: «І те ж вийшло з епізодом вознесення на небеса Ремедіос Прекрасної, котра спочатку навіть не повинна була возноситися на небеса, а повинна була вишивати на галереї з Ребекою та Амарантою. Але так вона ще залишалась повністю на землі. Тоді я вирішив, що вона вознесеться на небо душею і тілом. Справа в тому, що я згадав одну сеньйору, онучка котрої втекла з дому на світанку, і, засоромившись такої втечі онучки, вона почала голосити, що та вознеслась на небо. Вона розказувала про це всім, незважаючи на те, що з неї сміялись, розказувала про сяяння, яке бачила, і тому подібні речі. І говорила ще, що якщо Марія вознеслась на небо, то чому б не вознестись її онучці. Про все це я як письменник згадував, коли писав роман. Якщо літературна розв'язка міфу про діву Марію полягає в тому, що вона вознеслась на небо душею і тілом, то чому не може бути такою ж літературна розв'язка історії моєї героїні?» [4, с. 267].

Проте така магічність має бути реальною (якби це дивно не звучало!), і потрібно чітко продумати реальні елементи, які

б посилювали *реальність* магічного. До такого висновку приходимо, читаючи далі пояснення письменника: «Тут я сів писати, але одна справа прийти до подібного висновку, а інша – писати й доводити це літературно, щоб читач тобі повірив. Та ось не було засобу, щоб змусити її піднятися. І я зрозумів, що єдиний засіб змусити її вознестись – це вдатися до поезії. Думаючи про те, як же все-таки змусити її піднятися на небо, я вийшов на двір, а там розгулював поривчастий вітер, і якась жінка, яка прала в домі, намагалась розвісити простирадла: вона придержувала їх прищипками, а простирадла відлітали. Тоді я допоміг їй зібрати простирадла, а в оповіданні про вознесення на небо Ремедіос Прекрасної душею і тілом використав ці простирадла – вона вознеслась, злетіла, і не було ніяких перешкод» [4, с. 267].

Власне, письменник завжди наголошував на тому, що працює з реальністю, і, на його думку, тільки так можна зробити твір правдивим: «Кожен повинен працювати зі своєю власною реальністю, це неминуче. Поганий той письменник, котрий не працює зі своєю власною реальністю, не опирається на власний досвід, – він рухається в хибному напрямі» [4, с. 264].

І саме реальна основа стає підґрунтям літературної правди, а отже, читач вірить, а вірить – значить переживає твір: «<...> дуже важко придумати епізод, тому що все має межі, і в письменницькій сваволі є свої закони. Навіть коли вирішуєш вийти за рамки прийнятого, то повинен підкоритися іншій метричній системі. Але зовсім вийти з неї не можеш. Тому що варто з неї вийти, як щось порушується і вже не віриться тому, що ти пишеш, а якщо читач перестає вірити, то вся література летить до біса» [4, с. 280].

При тому реальність у переробці письменника стає художнім світом: «<...> не варто надто легковажно вірити у все, що говорять про уяву Гарсія Маркеса, і те, що я говорив, також дещо перебільшене. Я думаю, що це горезвісна уява – ні що інше, як специфічна (чи не специфічна) здатність творчо переробляти дійсність, але саме дійсність» [4, с. 266].

На такому тонкому балансі між правдивим (реальним) і уявним (фантастичним) створюється магічний реалізм І. Гарсія Маркеса, де магічне є таким же правдивим, як і реальне. І читач, як і письменник, починає вірити в магію життя, що, імовірно, було його головною метою. Важко не погодитись із припущенням Дж. Мартіна, «що в його творчості так дивно, певним таємничим чином поєднуються реалізм, вигадка, правдоподібність та щирість» [2, с. 66]. При тому у фантастичному закодовано приховані смисли, які читач має розпізнати та відчути. Процес декодування імпліцитних смислів прив'язується до моменту одивнення, яке відчуває читач у процесі осягнення ірреального.

Зокрема, неабияк дивує читача образ янгола з оповідання-казки «Стариган із крилами». Так, він далекий, наприклад, від образу купідона, такого поширеного в мистецтві бароко [5, с. 13], а має досить земний та неприглядний вигляд. Проте уведення фантастичного образу янгола в цілком реальну атмосферу посилює відчуття віри читача у правдивість зображуваного. Цей фантастичний образ навіює різні враження, кожен читач знаходить свої власні інтерпретації та розуміння як образу, так і головної ідеї твору, розкодовуючи, зокрема, символічне значення янгола. Наприклад, відомий художник Латинської Америки Освальдо Гуаясамін тлумачить янгола-старигана, у котрого виростають нові крила, як вічне оновлення життя, вічне його відродження [6, с. 168]. Тож крізь призму осмислення фантастичного постають приховані глибинні філософські смисли.

Висновки. Таким чином, магічне у творчості Г. Гарсія Маркеса походить від щирої віри в магію реального життя. Письменник реалізує магічне, уводячи його у правдивий контекст, у реальність художнього світу, що увиразнює віру в істинність магічного та чудесного. І за цим магічним постають підтексти, декодування яких відкривають істинні смисли творів Г. Гарсія Маркеса.

Огляд природи магічного у творчості Г. Гарсія Маркеса, крізь призму якого постають імпліцитні смисли, значно доповнює та уточнює природу підтексту, теорія якого знаходиться у стані активного розвитку, і саме в цьому полягає велике значення розглянутої проблеми для літературознавства, відкриваються нові перспективи у вивченні творів письменника.

Література:

1. Маркес Г.Г. Сто років самотності: Роман. Повісті. Оповідання / Г.Г. Маркес ; передм. Д. Затонського. – пер. з іспан. – К. : Всесвіт, 2004. – 611 с.
2. Мартин Дж. Габриель Гарсія Маркес: Біографія / Дж. Мартин ; пер. І. Новоселецької. – М. : СЛОВО, 2011. – 624 с.
3. Карпентьєр А. Избранное / А. Карпентьєр ; сост. и предисл. В. Земскова. – пер. с исп. – М. : Радуга, 1988. – 576 с.
4. Писатели Латинской Америки о литературе / под ред. В. Кутейшиковой. – пер. с исп., порт. и франц. – М. : Радуга, 1982. – 397 с.

5. Трессидер Дж. Словарь символов / Дж. Трессидер ; пер. с англ. С. Палько. – М. : Гранд: ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 444 с.
6. Земсков В. Габриель Гарсія Маркес: Очерк творчества / В. Земсков. – М. : Художественная литература, 1986. – 222 с.

Фока М. В. Природа магического в творчестве Г. Гарсия Маркеса

Аннотация. В статье исследована природа магического в творчестве Г. Гарсия Маркеса. В частности, определено специфику магического реализма в литературе, изучено особенности природы магического в творчестве Г. Гарсия Маркеса, установлено связь магического с имплицитным смыслом.

Ключевые слова: Г. Гарсия Маркес, магический реализм, подтекст, магическое, имплицитный смысл.

Foka M. The Nature of the Magic in G. García Márquez's works

Summary. The nature of the magic in G. García Márquez's works is investigated in the paper. In particular, the specific of the magic realism in the literature has been defined, the peculiarities of the nature of G. García Márquez's works have been studied, and the connection between the magic and the implicit meaning has been found out.

Key words: G. García Márquez, magic realism, subtext, magic, implicit meaning.

Ханалыева А. Ф.,

докторант кафедри азербайджанського мовознавства
Бакинського державного університетуСОЗДАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ВАРИАНТОВ ПУТЕМ
ЛЕКСИЧЕСКОЙ ЗАМЕНЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. Один или несколько компонентов, образующих фразеологическую единицу, заменяясь синонимичными или не синонимичными ему словами, образуют иной фразеологический вариант с одинаковым содержанием. Указанный процесс называется лексической заменой. Во время лексической замены обязательно должен быть сохранен один общий компонент между образовавшимся вариантом и фразеологической единицей. Процесс лексической замены в фразеологической системе азербайджанского языка широко распространен. Он процесс играет большую роль в создании цикла фразеологического варианта. Влияние диалектов является фактором, усиливающим процесс лексической замены.

Ключевые слова: фразеологические единицы, фразеологический вариант, цикл фразеологического варианта, лексическая замена, фразеологическая синонимичность, компонент.

Постановка проблемы. В азербайджанском языке лексическая вариация фразеологических единиц широка и многогранна. Замена другим каким-либо словом, повтор, сокращение одного какого-либо компонента фразеологической единицы или добавление дополнительного какого-либо компонента в фразеологическую единицу создает лексические варианты по смыслу, схожему с ним, или близкому к нему. «Фразеологические варианты – разновидности фразеологической единицы, тождественные по качеству значений стилистическим и синтаксическим функциям, по сочетаемости с другими словами и имеющие общий лексический инвариант при частично различном лексическом составе или различающиеся словоформами или порядком слов» [1, с. 19].

В азербайджанском языке наиболее широко распространенным видом лексических вариантов является лексическая замена. Именно результатом этого есть то, что в языкознании термин «лексическая замена» преимущественно используется также, как и синонимичный ему термин «лексический вариант».

Один или несколько компонентов, организующих фразеологическую единицу, с заменой слов, синонимичных или не синонимичных ему, создает вместе с собой иной другой фразеологический вариант с тем же содержанием, и это тоже называется лексической заменой. Насколько разветвленным не был бы процесс, фразеологическая единица в своей структуре обязательно содержит один опорный компонент. Это в языкознании называется «главное слово», «опорное слово». В азербайджанском языке процесс лексической замены представляет себя во фразеологических единицах в форме как словосочетания, так и предложения. Лексическая замена в основном наблюдается в глагольном фразеологическом варианте, частично в существительном фразеологическом варианте. Заменяемые компоненты могут быть как именами (существительное, прилагательное, числительное, местоимение, наречие), так и глаголами. При

«лексической вариантности компоненты фразеологических единиц могут быть заменены избранным словом, обладающим вместе с ними одинаковым лексико-грамматическим характером, то есть принадлежащим к одной и той же части речи. Это – закономерность» [2, с. 126].

Изложение основного материала. Рассмотрим лексическую замену по частям речи во фразеологических вариантах азербайджанского языка:

Замена существительных. В азербайджанском языке замена фразеологических единиц существительными распространена относительно широко. Например, *söz (söhbət) açmaq; bax (boyun) gütək* и т. д.

Замена имен собственных. Например, *Şah Abbasi taxtda görüb, Nadiri qundaqda/Nadiri taxtda görüb Süleymani qundaqda* и т. д.

Замена имен собственных общими существительными. Например, *Sözünün Mustafası/sözünün canı*. В одинаковом смысле также используется фразеологическая единица “*mis-mis deyincə birdəfəlik Mustafa də*”. Несмотря на то, что велико отличие конструкции и компонента, может считаться не фразеологическим синонимом, а фразеологическим вариантом, будучи обладающим одинаковым образом (*Mustafa*) с фразеологической единицей *sözünün Mustafası*. Причем основной, первичный вариант: *Ay balam, bayaqdan uzun-uzadı danışsən, indi de görüm, sözünün Mustafası nədir?! (X. Алимйрзев); Səməd sözünün canını desəydi, çıxıb gedərdik* (при разговоре).

Замена прилагательных. Например, *dilini fərağət (dinc) qoytaraq; pis (yaman) günə düşmək* и т. д.

Замена числительных. Например, *bir əldə iki (beş) qarpız tutmaq; bəşgünlük dünya/üçgünlük dünya* (корень заменяемого слова – числительное) и т. д.

Замена местоимений. Например, *qürurunu (özünü) sındırtmaq* и т. д. Образец: *Xalq artisti Hamlet Qurbanov ölümül xəstə olduğunu bildiyindən qürurunu sındırmadan tez-tez deyərmiş: – Neynək, ölüm gələr, ölərik! (Аждар Ол); Musanın qardaşı Pələngin ürəyindən xəbər vermişdi, amma özünü sındırmadı: – O məni atmaz! Bir sözdü də deyib (Aqil Abbas).*

Замена наречий. Например, *sözünü geri (dala) götürmək; dünən (yenicə) yumurtadan çıxmış cücə* и т. д.

Замена глаголов. Например, *uzun çəkmək (sürmək); ümidini üzmək (kəsmək, qırmaq)* и т. д.

Во фразеологических единицах лексические замены происходят в нижеследующем порядке:

- 1) именной компонент, будучи в опорной функции, не изменяется, остается стабильным, заменяются только глаголы;
- 2) глагольный компонент бывает в роли опоры, остается стабильным, заменяет слова, наречия, вспомогательные части речи, находящиеся в его окружении в именной группе;
- 3) в многокомпонентной фразеологической единице как именные, так и глагольные компоненты заменяются внутри одинаковых фразеологических единиц;

4) в азербайджанском языке в цикле фразеологического варианта как именные, так и глагольные компоненты фразеологической единицы заменяются поочередно.

1. Лексические варианты, созданные заменой именных компонентов фразеологической единицы:

А. Компонент, будучи из именных групп, является полностью синонимичным с заменяемым словом. Компоненты, заменяемые в фразеологических вариантах *kələk* (*hiylə, firildaq*) *gəlmək* являются полными синонимами друг друга. *Badalaq* (*nömrə, kəf, doqquzluq*) *gəlmək* являются продолжением цикла этого фразеологического варианта, а в фразеологических вариантах заменяемые компоненты полностью относятся к отличному (другим) лексическим тематическим группам. Образец: *Yeni gələn oğlan haqq-hesabda bizə kəf gəldi* (при разговоре).

– *Mənə nömrə gəlirsən? Bəs deyirdin kəndə tək getmişən o gecə?* (Э. Элатлы). Отметим и то, что на азербайджанском языке слово *gəlmək* привлекает внимание в качестве фразеологизма, которое можно использовать в единственном числе. Например, *Adə, sən mənə gəlirsən? Vallah səni elə dolaşdıraram ki, anandan əmdiyən süd burbundan gələr* (*dənışıqda*).

Б. Именной компонент синонимичен замененному слову, однако с семантической точки зрения в определенной степени отличается. Например, *hirsə başına* (*təpəsinə*) *vurmaq*; *hirsini* (*əşəbini*) *cilovlamaq* и т. д. Образец: *Rəmziyyə tək qaldı. Əsəblərini cilovlaya bilmirdi və nə qədər çalışsa da, özünü sakitləşdirə ələ ala bilmədi* (Г.А. Джафарли); *Hətta Bəxtiyar Vahabzadə hirsini cilovlaya bilməyib qələm yoldaşına bir şillə ilişdirir* (Аждар Ол).

В. Именной компонент не синонимичен замененному слову, только относится к одинаковой тематической лексической группе, то есть близкое по значению. В азербайджанском языке замены этого типа составляют большинство и в основном существительные заменяются существительными. Например, *ağzına* *ağız* (*dil*) *vermək*; *ayaq* (*təpik*) *döymək*; *oyun* (*gizlənpaç*) *oynamaq* и т. д. Образец:

– *Söhbəti uzatma! Mənim gizlənpaç oynamağa vaxtım yoxdur. <...> Ancaq bir də mənimlə oyun oynamaq fikrinə düşsən, boynunu sındıracağam* (Э. Элатлы).

Г. Именной компонент не синонимичен с заменяемым словом и относится полностью к отдельным тематическим лексическим группам. Например, *çörəyinin* (*əlinin*) *duzu olتماq*; *qəmiş* (*qulp, mız*) *qoymaq*; *qulağına* *rəmbiq* (*barmaq*) *tıxamaq*; *qasqabaq* (*dodaq, mismiriq, burun*) *sallamaq* и т. д. Образец:

– *Sən də mismiriğini sallama, sən Allah! Dərdim azdır, bir də sən artırma <...>* (М. Ибрагимов);

– *Könlündən olmayan iş deyəndə qasqabaq sallayırsan, o şey ki ürəyindəndir, əldən-ayaqdan gedirsən* (М. Ибрагимов).

2. Лексические варианты, созданные заменой глагольных компонентов фразеологической единицы. Из-за того, что фразеологические единицы глагольного компонента составляют основную часть фонда, в турецком языке внутри лексических вариантов преимущество составляют также глагольные варианты [3, с. 201]. Замена глагольных компонентов происходит в нижеследующем порядке:

А. Глагольный компонент полностью синонимичен с замененным словом. Например, *ağzına* *çullu dovşan* *siğtamaq* (*yerləşməmək*); *sözünün üstündə durmaq* (*dayanmaq*); *ağlına* *başına* *yığmaq* (*toplamaq*) и т. д. Образец:

– *Ayıbdı, nə qədər gec deyil, ağlına başına yığ. Sonra rüsvayçılıq olar.* (Х. Алимйрзоев); *Evə qayıdanda anam yenə məni dilə tutdu,*

ağladı, sıtqadı, dedi bizə də yazığın gəlsin, ağlına başına topla, bu daşı tök ətəyindən (Варис).

Б. Глагольный компонент синонимичен с замененным словом, однако с семантической точки зрения в определенной степени отличается. Например, *ayağının altını qazımaq* (*eşmək*); *ümidini kəsmək* (*qırmaq*) и т. д. Образец:

– *İşi gücü isə Nadirin ayağının altını qazımaqdı. Otuzuncu ilin intiqatını almaq üçün yanırıd* (М. Ибрагимов).

– *Salamov kimiləri ancaq kiminsə ayağının altını eşməyi bacarar* (Варис).

В. Глагольный компонент не синонимичен с замененным словом, только обладает тематической близостью. Например, *ağı başından çıxmaq* (*getmək, uçmaq*); *baş götürüb getmək* (*qaçmaq*); *səbr kasası dolmaq* (*daşmaq*) и т. д. Образец: *Xəstəlik tarixini gizlədib və atasını da hədələyib ki, hərbi qulluğa getməsəm, başımı götürüb evdən gedəcəm* (М. Бекирли); *Yaradıcılıq evinin yeməxanasında baş verən bir əhvalat onu burdan baş götürüb qaçmağa məcbur etdi* (Аждар Ол).

Г. Глагольный компонент не синонимичен с заменяемым словом и не относится к одинаковой тематической лексической группе. Например, *ayağına aparmaq* (*çağıрмаq*); *başını bişirmək* (*piyləmək*); *başına oyun açmaq* (*gətirmək*) и т. д. Образец: *Ekspertizadan sonra onların başına bir oyun açacam ki, özləri mənə “afərin” deyəcəklər* (Варис); *Nuru: Gərək onun başına bir oyun gətirəm, özü də afərin deyər* (Х. Алимйрзоев).

3. Лексические варианты, созданные одновременно с заменой как именных, так и глагольных компонентов. Это проявляет себя в многокомпонентных фразеологических единицах: Например, *hirsindən biğlarını çeynəmək/hirsindən dodaqlarını gəmirmək*; *dil boğaza qoyunmaq/dil qəfəsə salınmaq* и т. д.

Образец: *Sənət dostumuz İsmayıl dil-boğaza qoymurdu, əlini xalçanın üzərində gəzdirə-gəzdirə yeni sənət incisinin incəliklərini izah edirdi* (Аждар Ол); *Qəribədir, məktəbdə dil qəfəsə salmayan, hey yerində qurcalanıb danışan Səfa mənim atamın yanında elə fağırlaşıb ki, tanımaq olmur* (М. Ибрагимов).

В азербайджанском языке в значении «много говорить (болтать)» используется фразеологическая единица *dilotu yemək*. Это (*dil boğaza qoyunmaq/dil qəfəsə qoyunmaq/dil qəfəsə salınmaq/dili boğazına siğtamaq*) является фразеологической единицей, состоящей из фразеологических вариантов. Из-за того, что она относится к отличным образам, должна считаться фразеологическим синонимом. Иным вариантом фразеологической единицы «*Dilotu yemək*», используемым в газахском диалекте (западные районы Азербайджана), считается фразеологическая единица «*qarğaotu yemək*». Буквально это означает «наестся вороньей травы», т. е. «кричать, как ворона, «кар-кар», говорить без умолку». Отметим, что оба слова – как «*dilotu*», так и «*qarğaotu*» – являются названиями растений. В русском языке аналог «белены обещать».

Из указанных в статье языковых фактов становится известно, что в формировании фразеологических вариантов велико влияние диалектов. В целом «наличие диалектов и говоров в структурной и функциональной системе языка является главной причиной создания вариантов» [4, с. 73].

На азербайджанском языке в составе фразеологической единицы встречается совместная замена как именного, так и глагольного компонента. Например, *siçan deşiyi axtarmaq/siçan deşiyini satın almaq*; *abırını almaq* (*tökmək, vermək*)/*abırını ətəyinə bükmək* и т. д. Образец: *Vallah, anam da məni bərk danlayıb. <...> Şərqiyyə xanım da ki lap abırını alıb* (Х. Алимйрзоев); *Ona elə*

gəlirdi ki, indi tamam başqa adamdı, indi dünyanın hər üzünə bələddi və indi kim olur olsun, bir dəyəmə beş cavab verər, necə ki Fazilovun abrunı bükdü atəyinə (Эльчин).

В составе фразеологической единицы одновременная лексическая вариативность именных и глагольных компонентов непосредственно влияет на создание фразеологических синонимов, потому что одновременное изменение как именных, так и глагольных компонентов является причиной создания образного разнообразия. Например, *acından köpük qusmaq/acından günorta durmaq; gözümcüxdüyə salmaq/qoz qabığına salmaq; başında turp əkmək/başında qoz sındırmaq/başında soğan əkmək* и т. д.

В азербайджанском языке одновременная вариация именных и глагольных компонентов фразеологических единиц *başında turp əkmək/başında qoz sındırmaq/başında soğan əkmək*, дающая значение «обидеть, мучить», стала причиной возникновения полностью отличного образца. «В большей части компонентов широка возможность создания в последний момент синонимов лексически варьируемых фразеологических единиц» [5, с. 36].

Интересно, что в подобной лексической замене сменяются названия полностью отличных друг от друга видов овощей и плодов: *turp* (редька), *qoz* (орех), *soğan* (лук). Что является этому причиной? Как нам кажется, такие фразеологические варианты формируются под влиянием региональных факторов. Видно, что жители региона в связи со своеобразной бытовой жизнью, посаженными и выращенными продуктами, своей занятостью могут привнести дополнения в содержание фразеологической единицы. Если будем учитывать то, что эти дополнения создали новые образы, то здесь уже невозможно отрицать фразеологическую синонимичность. Значит, эти фразеологические единицы находятся на этапе перехода от фразеологической вариативности к фразеологической синонимичности. Известно, что «вариативность является важнейшим условием развития языка, потому что изменение отношений между вариантами влияет на все уровни языка» [6, с. 62].

4. Образование цикла фразеологической вариантности с очередной заменой как именных, так и глагольных компонентов фразеологической единицы.

В азербайджанском языке большинство этих образований составляют циклы фразеологического варианта, созданные нижеописанным образом [7, с. 87]. Рассмотрим цикл фразеологического варианта *nitqi tutulmaq/dili tutulmaq/nitqi qurumaq/dili qurumaq*. Как видно, сначала были заменены именные компоненты (*nitq* и *dil*), а затем глагольные (*tutulmaq* и *qurumaq*). В результате в цикле фразеологического варианта образовались две пары фразеологических синонимов: *nitqi tutulmaq-dili qurumaq; dili tutulmaq-nitqi qurumaq* и т. д. Образец: *Rəmziyyənin gözlərinə qaranlıq çökdü. Bir anlıq dili tutuldu, haçandan-haçana həyəcanla soruşdu: – Nədir, oğluma nə olub?* (Х.А. Джафарли); *Bu gözlənilməz şad xəbərdən sanki anamın nitqi qurumuşdu. O deyilənləri eşitmirdi* (А. Рагимов); *Qəribə idi ki, qorxudanmı, çaşqınlıqdanmı heç kimin səsi çıxmırdı, sanki hamımızın nitqi tutulmuşdu* (А. Рагимов)

Если обратить внимание на образцы, то увидим, что несмотря на то, что фразеологические варианты подчинены линии с одинаковым сюжетом, включаясь в различного типа контексты, они получили смысловой оттенок в соответствии с этой ситуацией. С отражением различного психологического состояния человека (страх, удивление, радость и т. д.) выразили как положительное, так и отрицательное, а также нейтральное отношение.

Выводы. Во фразеологической системе азербайджанского языка лексическая вариация является многогранным и широко-спектро-

вым процессом, и этот процесс играет большую роль в механизме развития языка. Процесс лексической замены в азербайджанском языке есть основным средством для возникновения цикла фразеологического варианта. Разнообразие, богатство лексической вариантности фразеологизмов увеличивает возможности выбора говорящего во время речи, в зависимости от ситуации обеспечивает экспрессивность, эмоциональность, образность, создавая различные смысловые оттенки, предотвращает повторность.

Литература:

1. Кунин А.В. Основные понятия английской фразеологии как лингвистической дисциплины и создание англо-русского фразеологического словаря : дисс. ... докт. филолог. наук / А.В. Кунин. – М., 1964. – 442 с.
2. Мирзалиева М.М. Фразеология азербайджанского языка / М.М. Мирзалиева // Фразеология тюркских языков : в 3 т. – Баку, 2009. – Т. 1. – 2009. – 218 с.
3. Махмудова Г. Фразеология тюркских языков кыпчакской группы / Г. Махмудова // Фразеология тюркских языков : в 3 т. – Баку, 2009. – Т. 2. – 2009. – 296 с.
4. Велиева Н. Фразеологические единицы, сформированные речевыми и мыслительными глаголами / Н. Велиева. – Баку, 1996. – 128 с.
5. Алиев К.И. Варианты и нормы / К.И. Алиев // Вопросы речевой культуры. Тематический сборник научных трудов. – Баку, 1985. – 345 с.
6. Федулєнкова Т.Н. Фразеологическая вариантность как лингвистическая проблема / Т.Н. Федулєнкова // Вестник ОГУ. Серия «Гуманитарные науки». – 2005. – № 4. – С. 62–65.
7. Магеррамли Г. Фразеологический словарь азербайджанского языка / Г. Магеррамли, Р. Исмаилов. – Баку : Алтун-книга, 2015. – 251 с.

Ханалиева А. Ф. Створення фразеологічних варіантів шляхом лексичної заміни в азербайджанській мові

Анотація. Один або кілька компонентів, що утворюють фразеологічну одиницю, замінюючи синонімічні або не синонімічні їй слова, утворюють інший фразеологічний варіант з однаковим змістом. Зазначений процес називається лексичною заміною. Під час лексичної заміни обов'язково повинен бути збережений один загальний компонент між утвореним варіантом і фразеологічною одиницею. Процес лексичної заміни у фразеологічній системі азербайджанської мови набув значного поширення. Він відіграє велику роль у створенні циклу фразеологічного варіанта. Вплив діалектів є чинником, що підсилює процес лексичної заміни.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, фразеологічний варіант, цикл фразеологічного варіанта, лексична заміна, фразеологічна синонімічно, компонент.

Khanaliyeva A. Creation of phraseological variants by lexical replacement in Azerbaijani language

Summary. One or more of components that forms phraseological unit makes up other phraseological variant with the same meaning by replacing with the synonym and non-synonym words, this process is called lexical replacement. In lexical replacement, one common component must be preserved between phraseological unit and formed variant. Lexical replacement process is widespread in phraseology system of the Azerbaijani language. This process plays an active role in the formation of phraseological variant range. The effect of dialects is one of the factors contributing lexical replacement process.

Key words: phraseological units, phraseological variants, cycles of phraseological variants, lexical replacement, phraseological synonyms, component.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Покулевська А. І.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

ЕЛЕМЕНТИ КІНОПОЕТИКИ В РОМАНІ В. ВИННИЧЕНКА «СОНЯЧНА МАШИНА»

Анотація. У статті досліджуються інтерактивні зв'язки літератури і кіномистецтва, а саме виразально-зображальні засоби кінопоетики в романі В. Винниченка «Сонячна машина» як прояви набутої кіномови.

Ключові слова: кінопоетика, кіномова, кінематографічність, монтаж, кадр, мізансцена, В. Винниченко.

Постановка проблеми. Поява і швидкий розвиток кіномистецтва вплинули на інші мистецтва, насамперед на художню літературу. Це, у свою чергу, зумовило інтерактивні зв'язки, дослідження яких в аспекті виразальних засобів є актуальною проблемою сучасної інтермедіальної компаративістики. Вивчення виразально-зображальних можливостей елементів кінопоетики сприятиме усвідомленню процесу охудожнення літературного твору, розкриттю його візуального потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні дослідники зв'язків літератури та кіно виокремлюють «вроджену» і набуту «кінематографічність» літературних творів, де перша, як правило, є ознакою високої художності літературних творів, створених у докінематографічну епоху. Зовсім інші художні механізми лежать в основі використання кіноприймів письменниками кінематографічної доби. Мистецтво кіно для них є уже самодостатньою основою художнього мислення людини, до якої вони й апелюють, адресуючи власні твори підготовленому читачеві. Таку кінематографічність їхнього письма варто оцінювати як набуту. Англійський романіст Джек Ліндсей писав: «Характерний для кінематографа перехід від однієї події до іншої, його здатність узгоджувати сучасне з поверненням до минулого певною мірою споріднений із деякими прийомами літератури минулого. Але ефекти, яких досягають у результаті кінематографії, мають таку динамічну силу і такий розмах, що фактично набувають ефекту новизни. Це неминуче чинить на літературу протилежний вплив, від якого жоден письменник не може сховатися» [2, с. 36–42]. З метою продемонструвати такий вплив ми звернулися до творчості Володимира Винниченка, а саме до його роману «Сонячна машина». Вважається, що це один із найбільш відомих творів письменника. З одного боку, це зумовлене його жанровою атрибуцією, бо він вважається першим українським науково-фантастичним романом. З іншого боку, за висловлюванням Я. Цимбал, саме він «став точкою відліку кінематографічної прози в українській літературі» [5, с. 75].

Микола Зеров у своїй праці «Сонячна машина» як літературний твір» відзначав, що роман В. Винниченка має нехарактерний як для цього жанру спосіб викладу. Своєю формою він нагадує «розволоку на 800 сторінок, ремарку драматурга» [3, с. 440]. При цьому весь роман побудований на основі паралельного монтажу – у творі наявні декілька сюжетних ліній, які в ході розвитку подій паралельно розвиваються, переплі-

таються, що, на думку М. Зерова, забезпечує схожість роману В. Винниченка з кіносценарієм. Крім того, «Сонячна машина» містить докладні «режисерські» вказівки, точний перелік рухів [3, с. 442] – це наче вказівки акторові, як зображати страждання, біль, смуток тощо на сцені.

Це стосується і портретів героїв. Дослідник наголошує, що В. Винниченко показує своїх героїв лише зовні, не дає їм повної усебічної характеристики, обмежуючись двома-трьома прикметами, достатніми тільки для того, щоб їх раз у раз пізнавати на екрані [3, с. 445]. «У «Сонячній машині», – аналізує М. Зеров, – дійові особи складаються із фризур, рис обличчя та костюма. Зовнішні їх ознаки нотуються так дбайливо і так часто, що можна подумати, ніби автору важно було подати тільки вказівки для кінорежисера» [3, с. 442]. При цьому цікавим є те, що В. Винниченко в зображеннях своїх героїв використовує багату палітру кольорів. Так, описи зовнішності сповнені кольорового навантаження: «червоне волосся», «чорно-сині кучери», «золота голівка», «чорні оченята», «молочно-біле лице», «рожеві плечі», «сині очі», «ясно-жовта голова», «матово-смугливе лице», «порожевіле лице», «золотисто-білява хвиляста голова з чорно-синіми бровами» тощо. Наприклад, опис однієї з героїнь роману Труди: «*Золотисто-карі, чисті, обведені синіми віями очі похмуро, суворо дивляться на обліплену біло-рожевим цвітом ворухливу від бджолячих латок і голівок сіллячку*» [1, с. 23]; «*Труда хмуро, грізно, непохитно стискує над бронзовими очима густі синюваті брови*» (тут і далі жирний шрифт мій. – А.П.) [1, с. 55]. Письменник створює яскравий пластичний образ Труди, на багатьох сторінках роману доповнює його різними зоровими подробицями та деталями. Таку увагу В. Винниченко приділяє майже всім своїм героям, намагаючись відтворити їхні зорові образи якомога реалістичніше, щоб візії героїв вибудовувалися в уяві читача чіткі, завершені, вимальовані до останньої зорової деталі, що негативно позначається на змалюванні внутрішнього світу героїв В. Винниченка.

Характерною тут є мізансцена з графом Адольфом: «*Назустріч князівні прибуває сам Адольф. Сам котячим кроком обходить апартаменти, тихим, ласкавим голосом робить матері кілька неприслних уваг, навіть до купальні устромляє горбасте матово-жовте лице й велить перемінити килими. Гострі чорненькі очі графині неспокоїно слідкують за кожним рухом опецькуватої, м'якої, з жіночим задом постаті сина. І коли його синювато-сірі в жовтих віях очі повертаються до неї, вона вся зіщулюється, як старенька чорненька собачка під піднятою ногою хазяїна*» [1, с. 23]. Весь опис сповнений влучних яскравих порівнянь, кольорових акцентів. Аналіз цієї сцени з позицій кінопоетики дозволяє помітити плани різної крупності. Як це прийнято в кінематографі, мізансцена розпочинається із загального плану з

графом Адольфом. Потім іде кілька середніх планів, які простежують шлях графа апартаментами. Далі крупним планом автор «показує» його обличчя та «озвучує» кадр голосом графа. Наступна деталь – очі графині, що слідкують за сином, і зрештою – змальована середнім планом постать Адольфа. Завершується мізансцена знову деталлю: В. Винниченко «показує» очі графа та – середнім планом – графині. Таким чином письменник досягає відчуття реципієнтом перегляду кадрів кольорового звукового фільму.

Проте описи не тільки героїв є такими поліколіористичними та кінематографічними. В. Винниченко все зображує дуже мальовничо. Навіть характеристики столиць різних країн світу так само, як і різні регіони планети, у нього зображені колористично: «І все таке **рожеве-рожеве, поважно-ніжне, соромливо-радісне. Париж, Лондон, Нью-Йорк, Берлін, Токіо, всі зморшки земної кори, всі її нарости, всі підземні й надземні каторги, все рожево, невинно, офіційноно посміхається.** [...]»

А от червоне. (Американське). [...]

І все палає **червоним** захватом, вогневою радістю. **Криваво, бурно, екстатично, ультрарекламно! Париж, Лондон, Нью-Йорк, Берлін, Токіо, всі великі й малі ковбані людського страждання, всі закапелки глупоти, всі тисячолітні гори забобонів, обману, ненависті, – все вкрите радісним, вогневим, червоним** ентузіазмом.

Але ж на другому кінці лиця людства раптом хмура, страшна гримаса. Японське скло, **синє, понуре, грізне!** [...]

І все – **темне, пришикле, само сонце дивиться тьмяно, загрозливо: всяка радість – зморщена, задимлена, засинена безнадійністю** [1, с. 144]. Подібних описів у романі можна знайти безліч, що свідчить про важливу роль кольору для В. Винниченка в досягненні художності твору, зокрема надання певного емоційного настрою пластичним образам. І хоча роман уперше був надрукований у 1925 році, ще до ери кольорового кіно, це переконує, що кіномислення письменника вже відзначалося колористичністю. Він, немов випереджаючи час, створював роман – сценарій кольорового фільму.

Що стосується інших кінематографічних прийомів, застосованих автором у творі, то насамперед слід виокремити монтажний принцип у зображенні розвитку подій у часі. Спогади героїв роману – це чергування «кадрів» із теперішнього та майбутнього. Такий прийом є характерним для утопічних романів, проте він має кінематографічну природу у своїй основі – письменник порушує лінійний розвиток часу і завдяки монтажу поєднує у єдину сюжетну лінію різні часові відрізки.

В. Винниченко використовує також кінематографічні прийоми прискорення та розтягування часу. У сцені з Елленбергом письменник створює майже фізичне відчуття часу подібно до того, як це робили О. Пушкін у «Піковій дамі» та Гі де Мопассан у «Любому другові»: «Чудесний ранок! Такий сонячний, прозора-блакитний, невинно радісний. **Яка година? За чверть десята. Зараз має бути депутат Рінкель.** [...]

Граф Адольф фон Елленберг **іще раз** велить своєму секретареві наказати охороні негайно пропустити депутата Рінкеля, **потім** телефонує в палац Мертенса, **потім** до свого «затишку» (чогось Зізі була вчора кисленька) – **і весь час поглядає на годинник. У пів на одинадцять** на нього вже чекає пан президент із донесенням.

Чудесний, знаменитий ранок! Така в ньому якась певна, спокійна тиша, така глибина радості, наче тече велика повновода ріка.

П'ять на одинадцять. Депутат Рінкель дозволяє собі **маленьку неточність. Нормально й зрозуміло поки що перевага на його боці.** [...]

Гм! **Чверть на одинадцять.** Депутат Рінкель дозволяє собі **вже більше нормального й зрозумілого: крім відсутності тонкості характеру, він виявляє значну дозу нахабства.**

Граф Адольф фон Елленберг **ходить кабінетом і нетерпляче поглядає крізь вікно на вулицю.** [...]

Чортзна-що таке: **пів на одинадцять!** Пан президент **уже десь там поглядає на годинник.** [...]

Граф Адольф Елленберг **люто схоплюється й бігає по кабінету, щохвилини поглядаючи на годинник. Але хвилини минають за хвилинами, чверті за чвертями.** [...]

Здивовано-блакитний ранок **перетворюється в золотисто-сірий, розніжсений спекою полудень, а депутата Рінкеля все немає, і двоє секретарів із напруженими, злими й перетомленими очима двома телефонами розшукують його по всьому Берліну.** [...]

Золотисто-сірий полудень **зміняється підчервоненим підстаркуватим вечором** [1, с. 196–198].

Цей уривок красномовно свідчить про те, що автором застосований прийом розтягування часу, адже він на кількох сторінках описав кілька годин одного дня графа. Проте окремими словами і словосполученнями він відтворює атмосферу затягнутого очікування, протяжності цього дня. Цей прийом письменник підсилює ще тим, що використовує перехресний монтаж: зображує не тільки очікування та переживання графа, а й опис природи. При цьому, використовуючи різні кольорові епітети («прозора-блакитний ранок», «золотисто-сірий полудень», «підчервонений вечір»), В. Винниченко будує яскраві, мальовничі візії пейзажів, що допомагає відволікти увагу реципієнта і, таким чином, гальмує розвиток подій. Описуючи, як природа змінюється протягом усього дня, письменник підкреслює те, як довго Елленберг очікує депутата, чим загострює емоційну напругу епізоду.

У романі В. Винниченка можна знайти й приклад прискорення часу. Реченням «**Сивий присмерк, як зігнутий пристаркуватий чоловік, цілий день тоскно блукає по лабораторії**» [1, с. 473] письменник показує час сколапсовано, події усього дня вміщуючи в одну фразу.

Ознакою кіномови в поетиці роману є те, що письменник часто вдається до зображення подій у романі «з погляду» кінокамери, котра перебуває у русі («панорамування з візка»). Прикладами горизонтального панорамування можна вважати, зокрема, такі епізоди: «**Кудлата голова чорного пуделя підводиться від газети, і невеличкі, заглиблені очі старої, розумної й лукавої мавпи з сміхотливою іскоркою пробігають по присутніх**» [1, с. 70]; «**Принцеса Еліза тильно обводить шукаючим поглядом схилене набік сумно й улазливо сміхотливе горбасте лице**» [1, с. 72]. У романі можна знайти приклади й вертикального панорамування: «**Князь Альбрехт часом зупиняється, щоб одпочити, і підводить голову догори, до колональної будівлі.** [...] **Понурі, стіжкуваті бапти – і розлогі, сміхотливі тераси. Аскетичні шпилі – і череваті бані...**» [1, с. 12]. Виокремлені словосполучення у тексті є ознаками кінематографічного бачення письменника, причому саме режисера, який продумує позиції і шляхи кінокамери в кожному кадрі, кожній мізансцені фільму. Цікавим видається таке зображення явно кінематографічного походження, коли Німеччина показана з високої, мало не космічної точки: «**Лежить Німеччина внизу, у**

легкій блакитній куряві туману, як наречена в вінчальному серпанку. Стьоожками рік срібно-синіх, жевтяво-зелених прибралася, хутра лісів накинута на плечі» [1, с. 151].

Роман має авантюрно-детективні риси в сюжеті, що було популярним у літературі 20-х років минулого століття. Стосовно цього М. Зеров зазначав, що «у Винниченковім оповіданні перед «нами проходять війна і окупація, хімічна лабораторія і дім для божевільних, «наружное наблюдение» і політичний терор соціалістичного «братства», героїзм інаракістів і метушня агентів капіталістичного ладу Німеччини. Цілий ряд моментів служить меті загострення фабульного» [3, с. 439]. До детективно-авантюрних моментів у романі належать також і урядове переслідування Інараку, і втікання Макса Штора дахами, і пригоди Руді Штора в домі божевільних. На це вказує і О. Пуніна, зазначаючи, що на виписування авантюрно-детективних мотивів працюють конкретність і деталь, кадровість і крупноплановість в описі [4, с. 49]. На доказ своєї думки дослідниця наводить такий епізод із роману: «*Чийсь кроки внизу. Труда відліпає від стіни, швидко-швидко хреститься і з одчаєм рве двері до себе. Вскочивши до кімнати, вона стає зараз же біля порога і, тримаючи себе за груди, бо в них нема повітря, боязко, з наготовленим жахом побожності в очах обводить ними кімнату*» [1, с. 52]. Прикладом подібних авантюрних пригод у романі можна вважати опис пошуку принцесою Елізи вкраденої коронки: «*Принцеса, одначе, не розповідала, як вона шукала її, не казала, як гола, з розпанаханим од люті пеньюаром, із розпатланим червоним диким волоссям бігала по спальні; як лазила рачки по підлозі, мацаючи руками попід столами, фотелями, шафами; як розкидала мокрі простирадла й рушники в ванні; як скажено, тоненько завищала від сліпого страху й гризла зубами сукню від одчаю*» [1, с. 58]. Тут письменник подає серію «кадрів», які показують поведінку вкрай стривоженої героїні. При цьому рухи принцеси В. Винниченко показує відокремлено, розділяючи їх орфографічними знаками (крапкою із комою), немов підкреслює, що це різні «монтажні кадри», поєднані в один «кіноепізод».

На авантюрність роману працюють також різні атракційні моменти, часто вживані письменником. На це вказував М. Зеров, наводячи приклади «трюкових» номерів у романі. Одним із них є докладний опис аварії на аероплані, у якій доктор Руді ламає собі кості [3, с. 443]. Дослідник наголошує, що ця сцена для романіста непотрібна, бо фактично не «працює» на породження якогось важливого для роману смислу. Але вона важлива з погляду кіносценариста, щоб тримати читача («глядача») в емоційній напрузі. Це ще раз засвідчує, що елементи кіномови стали активними складовими частинами художнього мислення Винниченка-романіста.

Висновки. Отже, зображально-пластична природа твору, застосовані в ньому прийоми кінопоетики свідчать про кінематографічний нахил роману, що робить його цікавим для аналізу з позицій інтертекстуальних зв'язків художньої літератури і кіно. В. Винниченко захопився ідеєю поєднати кінематографічне і літературне. Цілком можливо, як вважають деякі дослідники, він задумував цей твір як кіносценарій, тому в деяких моментах літературний аспект роману програє. Письменник більше зосередився на зовнішніх характеристиках своїх героїв, не приділивши належної уваги їхнім внутрішнім переживанням, які потребували власне літературного способу вираження. Однак «Сонячна машина» все ж залишається помітним надбанням української прози, справжнім дітищем її «кінематографічного» періоду.

Література:

1. Винниченко В. Сонячна машина / В. Винниченко ; передм. О. Гнідан. – К. : Сакцент плюс, 2005. – 640 с.
2. Демещенко В. Вплив літератури на становлення кіномистецтва / В. Демещенко // Вісник Книжкової палати. – К. : Книжкова палата України імені Івана Федорова, 2008. – № 2. – С. 36–42.
3. Зеров М. Українське письменство XIX ст. Від Куліша до Винниченка: лекції, нариси, статті / М. Зеров. – Дрогобич : Відродження, 2007. – 568 с.
4. Пуніна О.В. Кінофікація українського літературного дискурсу (20–30-ті роки XX століття) : [монографія] / О.В. Пуніна. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 332 с.
5. Цимбал Я. «54 кадри на сторінці»: кіно і проза 20–30-х років XX століття / Я. Цимбал // Слово і час. – 2002. – № 8. – С. 74–79.

Покулевская А. И. Элементы кинопоэтики в романе В. Винниченко «Солнечная машина»

Аннотация. В статье исследуются интерактивные связи литературы и кино, а именно выразительно-изобразительные средства кинопоэтики в романе В. Винниченко «Солнечная машина» как проявления приобретенного киноязыка.

Ключевые слова: кинопоэтика, киноязык, кинематографичность, монтаж, кадр, мизансцена, В. Винниченко.

Pokulevska A. The elements of cinemapoetics in V. Vynnychenko's novel "Soniachna mashyna" [Sun machine]

Summary. The present article is concerned with interactive links of literature and cinematography, namely the cinemapoetics expressive figures of speech in V. Vynnychenko's novel "Sun machine" as a manifestation of acquired cinematographic language.

Key words: cinemapoetics, cinematographic language, cinematographic feature, montage, shot, mise-en-scene, V. Vynnychenko.

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

*Медвідь Н. О.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри російської мови, зарубіжної літератури та методики їх викладання
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка*

МІЖЛІТЕРАТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ: ПРОБЛЕМА ВЛАДИ ГРОШЕЙ У ТВОРАХ М. КРОПИВНИЦЬКОГО («ГЛИТАЙ, АБО Ж ПАВУК»), І. КАРПЕНКА-КАРОГО («СТО ТИСЯЧ»), Ч. ДІККЕНСА («РІЗДВЯНА ПІСНЯ У ПРОЗІ»)

Анотація. У статті розглядається проблема влади грошей, виражена у творах М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, Ч. Діккенса, здійснюється компаративний аналіз драм «Глитай, або ж Павук», «Сто тисяч», повісті «Різдвяна пісня у прозі».

Ключові слова: гроші, скупість, збагачення, егоїзм, родина, духовність, переродження.

Постановка проблеми. Творчість відомих письменників М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, Ч. Діккенса у вітчизняному літературознавстві вивчалась досить активно. На увагу заслуговують праці Є. Кашуби, Н. Тарасової, О. Мінаєвої, які досліджували творчість Ч. Діккенса; А. Градовського, В. Вієвського, О. Голик, у полі зору яких була творчість І. Карпенка-Карого; А. Новикова, М. Совгар, І. Шуило, чії розвідки присвячувались М. Кропивницькому. Водночас варто зазначити, що одним із дієвих інноваційних шляхів аналізу художніх творів у сучасній літературознавчій науці визначений компаративний. Його метою є ще глибше розкриття ідейно-естетичної сутності кожного із порівнюваних творів, сприяння розумінню духовної єдності і національної своєрідності всіх літератур у культурно-історичному розвитку суспільства. Із цією метою під час вивчення творчості М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, Ч. Діккенса бачиться корисним установа міжлітературних зв'язків, зокрема між драмою «Глитай, або ж Павук», комедією «Сто тисяч», повістю «Різдвяна пісня у прозі», що ще не було предметом окремого ґрунтовного дослідження. Об'єднує ці три твори різнонаціональних літератур спільна тема влади грошей і руйнації моральних цінностей людини під їхньою дією. Переконатись у тому допоможе аналіз сюжету, конфліктів, проблем, порушених у кожному з них.

Метою статті є встановлення міжлітературних зв'язків на основі компаративного аналізу драм М. Кропивницького «Глитай, або ж Павук», І. Карпенка-Карого «Сто тисяч», повісті Ч. Діккенса «Різдвяна пісня у прозі».

Виклад основного матеріалу. Головним героєм драми М. Кропивницького «Глитай, або ж Павук» є сільський багатий Йосип Степанович Бичок, який заради наживи готовий на все – і на шахрайство, і на крадіжку, і на будь-який інший злочин. Цього героя драматург малює об'ємно і яскраво. Це типовий лиходій, хоча на словах видається святенником. Бичок переконаний, що за гроші можна купити все. Павук-кровосос добре відчуває свою силу і владу над іншими. У тенета Бичка-павука потрапляє молода жінка Олена, дружина селянина Андрія Кугута. Бичок хитро і сміливо веде інтригу проти Андрія, обдурує Олену. Збудивши в жінці ревності, Бичок поступово доводить її до падіння, присилує до співжиття.

У комедії «Сто тисяч» І. Карпенка-Карий теж малює багатія, якому постійно «копитулу не хватає». Мріючи ще більше збагатитися, він погоджується на аферу з покупкою ста тисяч.

Центральним образом повісті Ч. Діккенса «Різдвяна пісня у прозі» є образ егоїста і скнари Скруджа. Самотній, замкнений, черствий душею, байдужий до людей, жорстокий, злий, він усюди породжував своєю присутністю холодну атмосферу. Автор порівнює його з кліщем, слимаком, який, починаючи з юних літ, мріяв про збагачення. Гроші породили у ньому жадібність. Скрудж починає економити на всьому: на світлі, теплі, їжі. Він відмовляється від свят, не хоче мати сім'ю, байдуже ставиться до оточуючих.

Жадоба збагачення, скупість і душевна черствість – це ті якості характеру, які ріднять Скруджа з головними героями творів М. Кропивницького й І. Карпенка-Карого. Але прагнення збагатитися керує героями трьох творів не однаковою мірою. Якщо М. Кропивницький в особі Бичка і Ч. Діккенс в особі Скруджа показують типи людей дерунів, лихварів, під діями яких руйнується життя бідних людей, то І. Карпенка-Карий вклав у свій образ Калитки значно більше смислу. Щоб переконатись у цьому, варто звернути увагу на його монолог-роздум про землю: «Ох земелько, свята земелько, божа ти дочечко! Як радісно тебе загірбати до купи, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходить. Глянеш оком навколо – усе твоє: там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колоситься жито; і все то гроші, гроші, гроші...» [3, с. 73]. Фраза «Легко по своїй власній землі ходить» передає значно ширший зміст прагнень героя, ніж лише збагатитися. Він мріє про утвердження власної людської гідності, яке, на жаль, бачить через можливість дорости до великої буржуазії, крупних сільських аграріїв. Тобто бажає збільшити свою вагу в суспільстві, тому й скуповує землі і примножує «копитал». І. Карпенка-Карий показав людину у вирі нових процесів становлення сільської буржуазії як нового суспільного класу на зламі епох.

Герасим Калитка і Йосип Бичок викликають лише почуття антипатії. І не тільки через прагнення героїв збагатитись, а тому, що їхні наміри призводять до страждань оточуючих людей. Так, Калитка змушує свою дружину йти пішки до церкви. Він пояснює це необхідністю дати відпочинок худобі. Герой нещадно експлуатує наймитів, тримаючи їх напівголодними.

Бичок схожий на Калитку. Через нього страждають селяни, зокрема Олена та Андрій. А ще Бичок тримає усіх у полі зору і використовує у своїх інтересах. Він має стільки грошей, що може потрібних свідків хоч «цілий десяток купити», суддя у нього «свій чоловік», бо отримав «немалу суму» в позику, ста-

новий – його кум та й іншим у нього «є чим руку позолотити». Отже, Бичок є хижакком великого масштабу.

Оцінюючи ставлення Скруджа до людей, слід зазначити, що в повісті до його переродження не змальовано жодного героя, до якого б він прихильно ставився. Кохану, друзів він зрадив, став причиною знедолення родини Кретчитів, бо був переконаний у тому, що біднякам досить того, що про них турбуються у роботних будинках і притулках, а щедрі пожертви на Свят-вечір цим людям – це недозволена розкіш.

Егоїзм – це спільна риса характеру Бичка, Калитки і Скруджа, яскраво виражена у їхньому ставленні до оточуючих. Саме в ньому і М. Кропивницький, і І. Карпенко-Карий, і Ч. Діккенс бачать джерело зла – не лише для інших, а й для самих головних героїв. Згубний вплив егоїзму на них же самих досить переконливо можна довести на прикладі образу Скруджа. Поставивши головним у своєму житті гроші, Скрудж не міг стати щасливим. Байдужий і жорстокий до інших, він став самотньою людиною. Ось як про героя пише автор повісті, зосереджуючи увагу на рисах його зовнішності, характеру: «Потайливий, замкнутий, самотній – він ховався як устриця у свою мушлю. Душевний холод заморозив зсередини старечі риси його обличчя, загострив крючкуватий ніс, зморщив шкіру на щоках, скував ходу, примусив посиніти губи і почервоніти очі, зробив льодяним його скрипучий голос» [1, с. 8–9]. Холодна душа Скруджа розповсюджувала холод на всіх і все, що його оточувало: «Це була не людина, а кремій. Так, він був холодним і твердим, як кремій, і ще нікому жодного разу в житті не вдалось висікти з його кам'яного серця хоча б іскру співчуття...» [1, с. 8–9].

Герасима Калитку теж не можна назвати щасливою людиною. Обрані ним шляхи до збагачення через шахрайство, обдурювання людей, злочин призводять до втрати ним таких моральних цінностей, як сумління, справедливість, честь. Герой здатний переступити через християнські заповіді, незважаючи на людську біду, ошукує навіть близьких йому людей. Крім того, обдурювання перестає бути для нього явищем ганебним, він навіть хизується тим, що може обвести будь-кого. Але фінал п'єси засвідчив протилежне. Невідомий обдурює Калитку, втягнувши його у злочинну «комерцію». Калитка вирішує звести рахунки з життям, не маючи сили пережити ошукання, а ще більше – втрату грошей.

В оцінці інших героїв Бичок, Калитка і Скрудж теж постають негідниками. Так, в очах селян Бичок є здирником і багатієм, який наживається на бідності інших, даючи їм позики під відсотки. Ось що про нього кажуть у селі: «Забере скот і одяжину, та й ще почне улещати: «Не навіки, – каже, – я беру твоє добро собі – одягу сховаю, а скот у свою обору зажену, щоб ти не пропив та не розточив, а як роздобудеш грошей, принеси і тоді забирай своє добро!...». А де їх у врага роздобути? Покоми-зишся трохи, посперечаєшся та знов до нього ж з поклоном! Та так і не зоглянешся, як виросте така сума, що й діти, і внуки не відроблять» [4, с. 217].

Копач Бонавентура підмічає у Калитці заповзятливість і енергійність: «Люблю за підприємчивість! Так, так, Никодимович! Скупуйте помаленьку, скупуйте!.. Хазяйственный мужик – велике діло! Ворушіться, ворушіться!» [3, с. 79]. У цих словах відчутна авторська іронія. А ось які висновки робить Савка, розмірковуючи над вчинками Калитки, що призводить до збагачення нечесним шляхом: «Е, куме, мабуть, і в тебе нечисті гроші, і в тебе душа вже не своя» [3, с. 76].

Ставлення людей до Скруджа було продиктоване його поведінкою, холодним поглядом, байдужістю до підлеглих і оточуючих. Ніхто не зупиняв Скруджа на вулиці і не запитував, як він живе, не цікавився, коли той заїде провідати його. Але все це зовсім не засмучувало Скруджа. Люди, з якими доводиться зустрічатися Скруджу, як правило, вивисуються над ним у моральному аспекті. Згадати хоча б бідну родину Боба Кретчита. Незважаючи на те, що їй доводиться жити у злиднях, на лікування крихітки Тіма немає коштів, жодний член цієї родини не зачерствів душею, не образився на життя, на Бога. Уся родина щиро тішиться Днем народження Божого Сина. Незважаючи на матеріальну скруту, між ними панує злагода і любов.

На противагу М. Кропивницькому і І. Карпенко-Карому, Ч. Діккенс у своїй повісті змальовує переважно позитивних героїв, які оточують Скруджа. І це тому, що тільки в повісті «Різдвяна пісня у прозі» демонструється процес духовного відродження головного героя, чого не можна сказати ні про Бичка, ні про Калитку. Якщо на початку твору ми бачимо Скруджа байдужим до людей, зосередженим на матеріальних цінностях і інтересах, ним керує жага до збагачення, влади, грошей, то у фіналі постає уже інший герой – людина з відкритим серцем, це добрий господар і дядько. Роблячи добро іншим (наказав купити вугілля і краще топити в конторі, підвищив платню Бобу, дав грошей на лікування Тіма, купив велику індичку для родини Кретчитів), він і сам стає щасливим. Духовне переродження Скруджа відбулося під впливом Духів Минулого, Теперішнього і Майбутнього Різдва. З усього цього можна зробити висновок, що по-справжньому щасливою людиною роблять такі моральні цінності, як добро, милосердя, щедрість, співчуття, людяність.

Автори трьох творів для яскравого змалювання образів головних героїв обирають подібні художні прийоми. Це, насамперед, прийоми контрасту. Лицемірство, підступність, зажерливість, багатство протистоять простоті, довірливості, щирій доброті, безкорисливості, милосердю. Так, сама постать Бичка побудована на контрастах. Його огидна сзутьськи-лагідна мова, пересипана словами з Євангелія, різко контрастує із жорстокою практикою лихваря. «Голубочко», «голубе сизий», «чесная вдова», «милостивий государю мій», «Я християнин і пам'ятаю, що Господь милосердний усіх нас буде судити: праведним він уготує царство небесне, а неправедних осудить і покарає!» [4, с. 176]; «...у мене таке вже чудне серце, що як тільки уздрю убогого, то навіть готов і сорочку з себе здійснити та йому віддати» [4, с. 177]; «Усім людям я люб'язний» [4, с. 188] – ці й інші вирази маскують життєву практику персонажа. Але дуже скоро селяни розпізнають справжню сутність Бичка й те, що приховується за його улесливими, нещирими словами.

У розкритті характерів головних героїв досліджуваних творів важливу роль відіграють художні деталі, описи інтер'єру. Наприклад, конкретних описів побуту Герасима Калитки І. Карпенко-Карий не подає у комедії, але окремі деталі, на які він звертає увагу читача, допомагають краще розкрити характер головного героя, зрозуміти його наміри, охарактеризувати спосіб життя. Зокрема, у п'єсі перераховуються страви, які вживає родина і челядь Герасима. Це «галушечки», «картопелька», «кулешик», «чехонька». Така деталь до перерахованих страв, як «та й то не щодня», дозволяє зробити висновок про те, що Калитка на всьому економить, навіть на їжі. Подальші ж сцени про заборону сніданку для наймитів тільки підтверджують ці висновки. І тут ідеться уже не про економію, а про скупість і експлуатацію праці інших.

Що стосується Ч. Діккенса, то слід відзначити, що письменник у повісті майстерно використовує характерний прийом створення образу через інтер'єр, обстановку, у якій живе персонаж. Скрудж мешкає у великому просторому будинку, який нагадує готичну споруду, де панують холод і пільма. Кімната Скруджа є віддзеркаленням його душі, але в ній є речі, які вказують на можливе відродження героя. Це камінь зі згасаючим полум'ям, давно забутий дзвоник як символ різдвяного оновлення.

Висновки. Порівняльний аналіз сюжетів, образів, конфліктів, проблем трьох творів довів неможливість щастя для людини, яка керується у житті лише меркантильними інтересами. Матеріал пропонованої статті здатний знайти продовження у подальшому студіюванні творчості М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, Ч. Діккенса на компаративній основі. Можливо, нові студії стануть продуктивними у вирішенні конфлікту між статками і мораллю у нашому сучасному суспільстві.

Література:

1. Діккенс Ч. Рождественская песня в прозе / Ч. Діккенс // Собр. соч. : в 30 т. – М. : Худож. лит-ра, 1959. – Т. 12. – С. 5–100.
2. Історія української літератури 70–90-х років XIX ст. : у 2 т. : [підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. О.Д. Гнідан. – К. : Логос, 1999. – С. 533–535, 597–599.
3. Карпенко-Карий І.К. Сто тисяч / І.К. Карпенко-Карий // Вибрані твори: Мартин Боруля. Сто тисяч. Хазяїн. Суєта / [вступ. ст. і приміт. Л.Ф. Стеценка]. – К. : Мистецтво, 1989. – С. 70–116.
4. Кропивницький М.Л. Глитай, або ж Павук / М.Л. Кропивницький // П'єси / [упоряд. В.М. Івашків]. – К. : Дніпро, 1990. – С. 174–235.
5. Середюк Т.М. Ч. Діккенс. «Різдвяна пісня у прозі»: у пошуках методичних варіантів / Т.М. Середюк // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2005. – № 11. – С. 45–50.
6. Щолок Г. Що робить людину щасливою?: Урок за повістю Ч. Діккенса «Різдвяна пісня у прозі» / Г. Щолок // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2011. – № 10. – С. 23–26.

Медвидь Н. А. Межлітературные связи: проблема власти денег в произведениях Н. Кропивницкого («Кулак, или Паук»), И. Карпенко-Карого («Сто тысяч»), Ч. Диккенса («Рождественская песня в прозе»)

Аннотация. В статье рассматривается проблема власти денег, выраженная в произведениях Н. Кропивницкого, И. Карпенко-Карого, Ч. Диккенса, осуществляется компаративный анализ драм «Кулак, или Паук», «Сто тысяч», «Рождественская песня в прозе».

Ключевые слова: деньги, скупость, обогащение, эгоизм, семья, духовность, перерождение.

Medvid N. Interliterary communication: the problem of money power in the works of M. Kropyvnytsky (“A Fist, or a Spider”), I. Karpenko-Karyi (“One Hundred Thousand”), C. Dickens (“A Christmas Carol in Prose”)

Summary. The article deals with the problem of money power, expressed in the works of M. Kropyvnytsky, I. Karpenko-Karyi, C. Dickens, a comparative analysis of the dramatic pieces “A Fist, or a Spider”, “One Hundred Thousand”, “A Christmas Carol in Prose” is materialized.

Key words: money, stinginess, enrichment, selfishness, family, spirituality, rebirth.

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Amichba D. P.,

Associate Professor of the Department of Translation and Linguistic Training for Foreigners of Dnipropetrovsk National University named after Oles Honchar

“FIELD” – “MUZHNIK” – “DRAY HORSE” – METAPHORICALLY STRUCTURED “UNIVERSAL” TEXT OF CULTURE

Summary. The article analyzes the universal, “universal” text of culture objectified by the metaphorically structured Word of M. E. Saltykov-Shchedrin. Concept-constructs of the fairy tale “The horse”: “Field”, “Man”, “Soybean” are of interest by their internal semantic form. It is recognized that any text culture, being a conceptualized area, is able to verbalize at a deep level conceptual constructs that carry value values.

Key words: concept-construct, internal form, metaphoric structure, universal.

Formulation of the problem. Word absorbs lexical, grammatical and derivational meanings, also it structures the internal form. A.P. Grechko, referring to A. Potebnia’s teaching, writes: “As elements of the internal hierarchical structure, these types of meanings are not opposed to each other, but they form semantic unity in word, one act of thought... grammatical form is an element of the word’s meaning and is homogeneous with its substantial meaning” [2, p. 264; 5 p. 39]. Valid is the assertion according to which the word cannot be regarded as a “fount of ready-made ideas” [2, p. 264], however, it is that tool with the help of which sense is structured and verbalized in the process of objects’ reflection and phenomena of reality, but also it contributes to its transference between parties of communication.

Language and culture – are systems, which “generate an infinite set of texts” [9, p. 252]. This provision of linguo-culturology is considered to be undoubted, because any text of culture, being “conceptualized area” [9, p. 252], or the sphere of culture, is objectified by sense. Versatile “universal” meanings encrypted in works of Saltykov-Shchedrin, attract the attention of researchers not only of the force of emotional impact on reader, but also because of opportunities to reveal the value and meanings metaphorically structured of underlying fairy tales characters. Fairy tales, as a rule, refer to precedent text that linearly unfolds “mantifacts” (the term V.V. Krasnyh) [7]. Mental conceptualized region is structured by values and meanings that reproduce structural figurativeness [1, p. 13]. “Mantifacts” or mental facts of describable situation is recognized by elements of consciousness, underlying informativity of which is considered on three bases: the subject of thought or knowledge structured by thought; conception or structural metaphorical figurativeness and concept as a high point of verbalized and objectified knowledge and conceptions [1; 6, p. 13]. Mantifacts – are the same construct-concepts or, by the definition of N.A. Kondrashova “notions”, which are models of an ideal objects and “based on general hypothesis” [3, p. 172]. As mentioned author consider, text as a model “being the idealization of an object, usually it lacks the redundancy of natural languages, and also it is committed to compression (compactness) of the expression” [3, p. 172]. Such idealized compressed or structured objects are Saltykov-Shchedrin’s tales.

The purpose of the article is to analyze the extended position and also metaphorically structured connote concepts of “Muzhnik”, “field”, and “dray horse”.

Statement of the base material. The word “field” is verbalized by meanings: “treeless plain”, “space”, “work the land for sowing”, “allotment”. These three artistic images attract the attention of researchers also because of its internal forms. “Field”, according to etymological dictionary M. Fasmer, is verbalized by such meanings: “smooth”, “flat”, “open”, “plain”, “wasteland”. In Ukrainian, Russian, Old Russian, Old Slavonic, Bulgarian languages the word field also is used in the sense of “open-air, free and hollow”. It is considered that such word is related with lat. *palam* “openly, obviously” and also is connected with ancient Greek *ἀγρός* и *πεδῖον*, *κάμπος* ... Bulgarian, Polish, Serbo-Croatian *поље*, Slovenian *polje*, Czech and Slovakian *pole*, Upper Lusatian, Lower Lusatian *pólo*” [12, p. 307–308]. Represent the interest Swedish words *fala*, *falun*, that are verbalized by meaning “plain and wasteland”; in the same meaning we use words *west-falen*, *ost-falen* in High German, and the word *palwe* in Old Prussian is objectified by meaning: “desert; treeless, mossy plain, untilled waste ground”. Also Albanian word *shpall* which means “open” and Armenian word *holoy* which means “land, ashes, soil” are attracted the attention. In the same row we consider also Ukrainian word *полонина*, which is used in sense of “plateau, pasture in the mountain”, Bulgarian – *планина* “mountain”, Serbo-Croatian and Slovenian – *planina* “mountain”, Czech and Slovakian – *planina* “plain”, Polish, Upper Lusatian – *plonina* “dry, barren soil”.... It should be noted that researchers put into this category the Old High German word *feld* “field”. Also this word is moving closer to the Old Slavonic words *полевъти*, *плавъти* in the sense of “scorched earth” and Slovenian *péljati* in the sense of “persecute and lead”. It is also considered that the derivative form of the word “field” is *полевать* in the sense of “to hunt”. In the same sense is used the Polish word *polować* and Old Russian *польничати* – “to hunt”. Concerned word is explained also because of the root **pel* in the sense of “grey, bright”, it is compared to Lithuanian word *laikas* in the sense of “field”. We think that to the specified number of words we can also place Abkhazian form *а-пльыкь* in the sense of “flat”, which also goes back to the same source as roots, which were mentioned above in the sense of “field, flat”. As an argument in a favor of this variant we can give an example of inability phonemes “П” and “Ф” in number of languages, for example, *пизика* instead of *физика*, *пилософия* instead of *философия*, etc.. It may be concluded according to mentioned above material, the field is open plane space, where something is produced or where some actions are performed. That’s why we have idioms: 1) *В чистом поле*, 2) *Ищи ветра в поле*, 3) *Один в поле не воин*, 4) *Одного поля ягода*. English equivalents: 1) *in the open field or rot outside* 2) *Truth lies at the bottom of a well* 3) *One man, no man*, 4) *Birds of a feather. Open country(field)* is structured by sense of space without delineated borders. These idioms characterize human activities, which may **lead to success** or **sustain a defeat** or **to end in a fiasco**. It is known that in open field you can be **leave to your fate** without any help, in such situation **truth lies at the bottom of a well**. No one doubts that **one man no**

man in solution of difficult problems. The negative connotation of phraseology **Birds of a feather** is not given rise to doubt in situation where the similarity of views and actions leads to disappointment and to realizing the fact that evil may come from such actions.

In these triad of words “field”, “dray horse” and “muzhik”, the last word in its internal form, according to M. Fasmer, dates back in all Indo-European languages to the sense of “*person, husband*”. It is considered that the word “muzhik” could denote the name of grandparent in ancient German and Phrygians, the German word *mannus* and Phrygians *μάννης* are cited as an example. According to the specified dictionary the word “muzhik” is used in Ukrainian language as husband, in Old Russian – *мужь*, Old Slavonic – *мъжъ*, Bulgarian – *мзht*, Serbo-Croatian – *mûzh*, Slovenian – *môž*, Czech – *možâ*, Slovak – *muž*, Polish – *mąz*, Upper Lusatian, Lower Lusatian – *muž*. “Concerned word, according to the quoted author, is related to ancient Indian *mānuṣ* (*mānu-*, *mānuṣ-*) in the sense of “man, husband”, to Zend *manuṣ-*, to Gothic *mannā*, Old Norse – *maðr*, *pl. menn*, and also Latin. Slavic * *mąz* is compared to Lithuanian *žmogùs* “person”, alongside with the *žmó-nės* pl. “people”, as well as Greek *πρέσβυς*, Cretan *πρεῖγυς*. Probably, different extensions on –*g-* and on –*u-* here are represented. Contrary to Vain, We cannot prove ancient Slavic sound changes *ny>ng*. Contrary to Jacobson, It is necessary to reject the idea of affinity of Greek *αμαζών* “amazon”. Levi tries to establish connection to Lithuanian *amžis* “century” and ancient Prussian *mamsis* “nation”. The word “muzhik” was originally a diminutive from husband. The last term is explained by the fact that people of lower human rights were marked as minors, in Old Russian – *отърокъ*, Serbo-Croatian *mlāhi* “servants”. Expression *мужеский, мужской род* is a calque in Church Slavonic Grammar, from Greek *γένεος ἀρσενικόν* [12, vol. 2, p. 670]. Let assume, Turkic word **Manas** and names **Mana**, **Mancha** are structured in languages by the meaning “man”. Then the word “amazon” could also contain the internal form structured by value and meaning “brave, courageous”. It is clear, that analyzed word in almost every language is objectified in a deep connotative way, that is associated with courage; that is why from this point a word “man” and proper names structured by internal form and they mean a person possessing a great power and a man, who is hard to break, to stop.

There is no doubt that such words as *otrok* and Serbo-Croatian word *mlāhi* within the meaning of the “servants” are omitted from the etymological line. The last one could verbalize the value of “Angel servant”. Take the word for comparison – Abkhazian *maalyk* “baby angel”, Turkish *melek* (ğ) i [11, p. 615] “angel”. In these languages these words verbalized within the meaning of “baby, like an angel”, Wed.: Russian. infant, toddler, Ukr. ... *Maluk*, etc. It should be noted that, according to the Abkhaz representation, newborn, baby angel is a servant; clean, spotless child, had not managed to commit a sin, hence *maalyk* “angel”. Abkhazian *maalyk* word “baby angel”, the Turkish – *melek* (ğ) may be compared with Russian and Ukrainian toddler *Maluk*. In all these words structured in the same sense of “untainted, pure as an angel”. Therefore these words, believe, cannot be constituents of the inner form of the analyzed concept of “man”, since it is not objectified meanings clean, spotless, baby, associated with the angel.

Thus the Old Russian *otrok* is etymologized with Serbo-Croatian *mlāhi* “servants” and it does not only have any structures within the meaning male, but it also hard to name these words *γένεος ἀρσενικόν* as Church Slavonic. Serbo-Croatian *mlāhi*, apparently, is

borrowed from Arabic, Turkish, or other sources.

The concept of “horse”, occupying one of the most important places in the mythological systems of Eurasia, is objectified images of deities. It is known that the gods and heroes on horseback move from one element to the other on horseback in the world. Castor and Pollux, twin brothers, according to the ancient Greek myth, are “children of God” image of horses associated with the two chiefs, the ancestors of the tribe and in the Baltic mythology, which are compared with the Anglo-Saxon images-. Hengist and Horsa Hengest and Horsa, according to legend, -. brothers of the tribe of the Jutes. It is considered he is the great-grandson of Odin, the chief god in Norse and Germanic mythology. Hengest and Horsa were depicted on the banners of the leaders of the barbarian armies, which are often portrayed various animals. As known twins in many mythological systems act as founders of states or tribal ancestors, such as Romulus and Remus the leaders of Lombard-Ybor and Agion. Divine twins, riders on the white horses-Pollux and Kastor also are tied with the horse cult [4].

Conclusions. More than likely the point of view that the word “horse”, “horse” borrowing from Turkic AT “horse”, “horse”, Ukrainian *gachur* “stallion” *gachura* “three-year mare ...” dialectal slack “horse”, Slovak *hača*, *hače*, *hačurek*, *hačko*, *haše* “colt”, “colt”, here it is, probably, the Polish *hetka* “nag” finally Serbian dialect *huts* “thoroughbred stallion”, as *am*, Bulgarian *am*, diminutive *atche* “horse”, “stallion” [10, from. 56]. The inner form of the generic name of the animal, it seems, is based in these languages on onomatopoeic complex; horse emits a special sound like muffled sneeze when it abruptly pulled the bridle. It resembles a sneezing sound complex Abkhaz *slovaapey* that can be sent through the Russian transliteration *apey* (Achy). Abkhazian phoneme [ɸ], in comparison with Russian affricate *h* (J), the place of education is defined as the alveolar apicals *nelabializovannaya*, according to the process of education – noisy *aspirativnaya* affricate. Let’s compare: Abh. *apey* (Achy) with names in Ukrainian *gachur* “stallion” *gachura* “three-year mare ...” dialectal slack “horse”, Slovak *hača*, *hače*, *hačurek*, *hačko*, *haše* “colt”, “stallion” and so on. d.

As can be seen from the described, the horse culture occupies a special place. Man uses and animal draft power, and as a means of transportation; horse reliable friend, the horse understands language of its owner. These two images are merged, for example, bold courageous brave rider on horseback. Compare the Saltykov-Shchedrin images broken dray horse hard work and overwork exhausted man dray horse – a peasant ordinary belly, tortured, beaten, narrow-chested, with protruding ribs and burnt shoulders, broken legs. Head dray horse keeps dejectedly; mane on his neck matted: from the eyes and nostrils oozing slime; upper lip hung down like a pancake ... [8, p. 110]. Just like people, dray horse is exhausted by hard work, dray horse of the clamp does not come out ... It will take a furrow from end to end – and both are shaking: here it is, death has come! Both death - and dray horse and peasant; daily death [8, p. 111]. In this particular case, slave labor, not bringing much joy, work for survival. Metaphorically structured base images *guy dray horse*, *field*, symbolizing hard life, which is verbalized words – “Well, convict, garbage!”. Hard labor and peasant life *dray horse*, the struggle for survival objectified mental construct of “peasant-feeding presses, hands, like, mites, to plow dug, kicked in *komyah* land *gruznet* eyes watching, as it does not plow *slukavila*, blemish would not give”. Ambivalent character of the field, man, Dray Horse a fairy tale Saltykov-Shchedrin structured negative connotation. Prescribed images *Field / man / Dray Horse* contrary to accepted notions: expanse of fields where

the brave rider finds a way accumulated energy of the spirit. A man and Dray Horse lost their force, as the will of fate forced to bend back to process the field. The story tale constructed to show the negative side of life. "Imprinted stamp infinity" Life Dray Horse and man [8, p. 114], do not live and do not die, the "how cephalopods leeched ... countless tentacles and pulls it with a portion to the band" [8, p. 114]. The conclusion from the foregoing: a person can be in the lives of both the crest of a wave, and overthrown, on a horse and a horse. Proverbs – On the horse sits a horse looking for matches good deed goes unpunished. These idioms are structured meaning "treasure it is that fate granted".

References:

1. Амичба Д.П. Лингвокультурологическое выражение смысла и значения «общечеловеческого» в ментальных образах абхазов, русских, украинцев (на материале фразеологии) : [монография] / Д.П. Амичба. – Д. : Изд-во ДНУ, 2012. – 228 с.
2. Гречко В.А. Теория языкознания : [учебное пособие] / В.А. Гречко. – М. : Высшая школа, 2003. – 375 с. ; ил.
3. Кондрашов Н.А. История лингвистических учений / Н.А. Кондрашов. – М. : Просвещение, 1979. – 224 с.
4. Мифы народов мира : [энциклопедия] : в 2 т. / [И.С. Брагинский, И.М. Дьяконов, В.В. Иванов и др.] ; глав ред. С.А. Токарев. – М. : Советская энциклопедия, 1987. – Т. 1. – А – К. – 1987. – 672 с. ; Т. 2. – К – Я. – 1987. – 719 с. ; с илл. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=1811778>.
5. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
6. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня ; под ред. В.И. Борковского, пред. и вступ. ст. В.И. Борковского. – М. : Гос. учебно-педагогическое изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1958. – Т. 1/2. – 1958. – 536 с.
7. Русское культурное пространство: лингвокультурологический словарь / [И.С. Брылёва, Н.П. Вольская, Д.Б. Гудков, И.В. Захаренко, В.В. Красных]. – Вып. 1. – М. : Гнозис, 2004. – 318 с.
8. Салтыков-Щедрин М.Е. Сказки / М.Е. Салтыков-Щедрин. – М. : Детская литература, 1982. – 144 с.
9. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Академический проект, 2004. – 992 с.

10. Трубачев О.Н. Происхождение названий домашних животных в славянских языках / О.Н. Трубачев. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – 116 с.
11. Турецко-русский и русско-турецкий словарь: ок. 40 000 слов и словосочетаний / под ред. Т.Е. Рыбальченко. – 6-е изд., стер. – М. : Русский язык Медиа, 2006. – 694 с.
12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; под ред. Б.А. Ларина ; пер. с нем. и дополн. О.Н. Трубачёва. – М. : Прогресс, 1964–1973. – 2912 с.
13. Хуторцова М.И. Культуротворческие формы «Вода» и «Огонь» как символы архаической сказки / М.И. Хуторцова, Д.П. Амичба // Філологічні науки : зб. наук. праць студентів факультету : у 3 ч. – Дніпропетровськ : Пороги, 2009. – Ч. 1. – 2009. – С. 328–333.

Амичба Д. П. «Поле» – «Мужик» – «Коняга» – метафорично структурований «загальнолюдський» текст культури

Анотація. У статті аналізується універсальний, «загальнолюдський» текст культури, об'єктивований метафорично структурованим Словом М.Є. Салтыкова-Щедріна. Концепти-конструкти казки «Коняга»: «Поле», «Мужик», «Коняга» – становлять інтерес через свою внутрішню семантичну форму. Визнається, що будь-який текст культури, будучи концептуалізованою галуззю, здатний вербалізувати на глибинному рівні концепти-конструкти, які несуть у собі ціннісні смисли.

Ключові слова: концепт-конструкт, внутрішня форма, метафорична структурація, загальнолюдський.

Амичба Д. П. «Поле» – «Мужик» – «Коняга» – метафорически структурированный «общечеловеческий» текст культуры

Аннотация. В статье анализируется универсальный, «общечеловеческий» текст культуры, объективированный метафорически структурированным Словом М.Е. Салтыкова-Щедрина. Концепты-конструкты сказки «Коняга»: «Поле», «Мужик», «Коняга» – представляют интерес своей внутренней семантической формой. Признается, что любой текст культуры, являясь концептуализированной областью, способен вербализовать на глубинном уровне концепты-конструкты, которые несут в себе ценностные смыслы.

Ключевые слова: концепт-конструкт, внутренняя форма, метафорическая структурация, общечеловеческий.

Horoshko O. I.,

Doctor of Sociological Sciences, Doctor of Philological Sciences, Professor
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

INTERNET LINGUISTICS: FROM METAPHOR TO DISCIPLINE?

Summary. The article enlightens the development of Internet linguistics linked with the rapid development of Internet technology and traces all shifts from scarce research in the late 80s of the last century within traditional linguistics to a separate subject area in the XXI century. For descriptions of all these innovative processes taking place in the communicative space on the basis of these technologies, one can recommend to use an umbrella term keyboard (voice) – to-screen (voice) communication, covering all these types of communication. To describe the linguistic constitute in this communication realized with the help of web 2.0 platforms and gadgets we propose to use the term linguistics 2.0 that emphasizes the linguistic research component in this process within modern internet-linguistics.

Key words: internet-linguistics, computer-mediated communication, keyboard (voice) – to-screen (voice) communication, linguistics 2.0.

The studies of Internet impact on our language and speech began in the late 90th or at the beginning of XXI century when the number of Internet users increased dramatically and it became clear that more than 3 731 973 423 or nearly about 50% of people on the Earth already heard about the Global Net [17].

Firstly it was namely the English-speaking Internet as the most researched area [2]. The Russian-speaking Internet has been investigated since 2006–2007 and the Ukrainian segment of net started to be researched not more than 5–6 years ago [1; 2]. The main topics cover firstly peculiarities in vocabulary use, oral-written format of speech, gender and genre aspects, word-building, etc [8, p. 15–16].

The area of these studies from the very beginning was called as *Computer-Mediated Communication* (CMC). The term CMC was coined by Nancy Baron and used in her paper *Computer-Mediated Communication as a Force of Language Change* (1984) [4]. It wasn't connected firstly at all with the use of the language on the Net.

However, as the Internet evolves and more and more people start using the Net the focus of linguistic research shifts from the linguistic peculiarities mediated by a computer channel of transmitting text-information to the peculiarities of language use within the communicative environment provided by the global Net.

S.C. Herring the pioneer in this field of research argues: "When I began studying computer-mediated communication (CMC) in 1991, it was a novel topic of research in most academic disciplines and by no means generally recognized as legitimate. CMC back then consisted mainly of email and asynchronous discussion groups – newsgroups, mailing lists and privately hosted bulletin board systems. Internet relay chat (IRC), invented a few years before, had not yet attracted much attention; there was no World Wide Web; and blogs, wikis, instant messaging, text messaging, virtual worlds, social network sites and audio and video chat had yet to be introduced. Impoverished as this state of affairs may seem to present generations of digital media users, to early adopters and researchers CMC appeared rich with possibilities. In attempting to come to grips with a profoundly new set of technologies, some of my

contemporaries focused on the positive and others on the negative aspects, but few of us remained unmoved. The potential of CMC to bring about social, organizational and linguistic change attracted passionate speculation and debate and stimulated empirical studies across the disciplinary spectrum" [12]. In 1996 Herring introduced a new field of research speaking about *text-based computer-mediated communication* [16].

Thus, CMC presents a type of communication that takes place between human beings via the instrumentality of computers. The first notion of CMC was concentrated on the text-based CMC, in which users communicate with the means of written text, e.g., by typing a message on the keyboard of one computer which is read by others on their computer screens, either immediately (*synchronous CMC*) or with delay in time (*asynchronous CMC*).

Scholars that researched the language of CMC argue that it is typed, and hence like writing, but exchanges are often rapid and informal, and hence more resemble spoken conversation. Moreover, the computer-mediated register has unique features of its own, such as the use of "emoticons" (smiley faces composed of ascii characters) and other graphics, as well as special lexis ("lurking", "flaming", "trolling", "spamming") and acronyms (FAQ, IMHO, LOL). They also enlighten that CMC is not homogeneous, but like any communicative modality, manifests itself in different styles and genres, some determined by the available technologies (e.g., real-time "messenger" modes, as opposed to asynchronous e-mail), others by human factors such as communicative purpose, speaking virtual community which can be defined as *community of speech practice* and group membership. Andreas Jucker and Christa Dürscheid declare that this separation of the contributions in the medium from those of human users presents an important prerequisite to further CMC research development [18]. It is also important for further CMC research that its structural components and variants must be accurately defined and described. Namely this description expands our knowledge of the typological diversity of human communication.

Nowadays all results obtained in CMC research can be classified into such areas as:

– CMC as data in which they analyze lexical and grammatical features of a large corpus of computer-mediated messages. It allows scholars for building CMC resources which are interoperable with text and speech corpora that are already represented in TEI and thus shape the way for corpus-based research on language use across different types of corpora (= comparative analysis of the language use in CMC, in edited text and in spoken language) [9; 10];

– CMC research across languages and cultures that would allow building interoperable CMC corpora for different languages and thus enhance the empirical basis for doing CMC research;

– CMC across different modalities including models for the description of not only verbal but also of non-verbal communication. It is of high topicality currently concerning the widespread of social media with social networking sites (SNSs) with a lot number of pos-

sibilities to converge different semiotic systems into one platform (audio, video, text, cartoons, etc.) [3; 4, p. 7].

However, in 2008 Herring suggested slightly different approach towards CMC research taking in mind more “inner linguistic component” [11; 12]. She proposed to shape five major areas:

Classification research targeted at relationship of Internet language with modalities of speech/writing, different genres, synchronicity, participant structure, topics, etc;

Investigation research describing structural features of Internet language as typography, orthography, Netspeak (new words formation and use, emoticon, emodji, etc);

Discourse research manifesting in investigation of variety of discourse patterns in CMC. It covers such pragmatic issues as politeness, violations of relevance, and the performance of various speech acts, register phenomena (including style, gender, dialects, community of practice, analysis of language through contexts and cultures).

Through linkage with human interaction research that covers politics, learning, marketing, interpersonal communication. It deals with such theoretically-rich notions as: *collaboration, community, democracy, identity, power, reputation, trust, promotion* and some others;

Language ecologies and multi-cultural issues in language use on the net have increasingly attracted attention by scholars as Herring argues while the Internet expands its global scope [10].

One separate area in CMC research is dealt with its methodology. Thus, in order to enlighten namely the methodological approach Herring starts to speak about *Computer-Mediated Discourse Analysis* (CMDA), that presents an approach to the analysis of computer-mediated communication (CMC) focused on language and language use; it is also a set of methods (a “toolkit”) grounded in linguistic discourse analysis for mining networked communication for patterns of structure and meaning, broadly construed [13; 14].

In addition Internet language offers a number of advantages for research, including an abundance of naturally-occurring (i.e., non-experimental) data that, unlike speech, does not require transcription and that can be readily analyzed using computational means and various software.

The ability of researchers to “lurk” in online environments without their presence being visible or salient to participants is another advantage, especially for studies of social interaction, albeit one that raises ethical issues.

An ongoing challenge associated with language and the Internet is namely the rate at which new technologies continue to be introduced.

All these studies in the field of CMC provoked the situation in modern linguistics that one started speaking about this subject area as a separate field in this discipline. In 2011 David Crystal began to use the term Internet linguistics that became more appropriate for description of this subject area on post-soviet linguistic discourse [8]. Also Crystal discusses the appropriate terminology for the study of language used on the Net and reflects on different concepts, such as “computer mediated communication” (CMC), “electronically mediated communication” (EMC) or “digitally mediated communication” (DMC), “internet-based communication” (IBC) used, for instance, by Michael Beißwenger (2007) or “internet-mediated communication” used by Francisco Yus (2011) [6, p. 19]. Up to now the term CMC has been the most popular and the most traditional one among these terms in English-speaking research.

Later to enlighten the new trends in Internet linguistics associated with the rapid development of Internet technology and to delineate

all these innovative processes taking place in the communicative space on the basis of these technologies, the umbrella term *keyboard (voice) – to-screen (voice) communication*, appeared to cover all these types of communication that may be depicted through a number of specific dichotomies: asynchronous – synchronous; written – spoken; monologue – dialogic; text – utterance; private – public; mobile – stationary, monomodal – multimodal and voice – keyboard (screen) (realized through Telegram or WhatsApp Messengers). To specify the linguistic constitute in this communication on the base of web 2.0 technologies Andreas Jucker and Christa Durscheid in their paper “New Trends in Internet Linguistics or Keyboard (Voice) – to-Screen (Voice) Communication” (2012) propose to use the term *linguistics 2.0* that emphasizes the linguistic research construal in this process [18].

Therefore the Internet and social media have given rise to a broad range of new communicative genres which are collected under the term Computer-Mediated Communication in Social Media (CMC SM). One can mention such genres as-chats, forums, text messaging (SMS, WhatsApp), interaction on wiki talk pages and in blog comments, via Twitter, on social network sites (like Facebook or Pinterest), and in multimodal 3D environments. Thus in linguistics 2.0 the objects for research cover text comments on photo-sharing sites; text, audio, and video responses to YouTube videos; text (and voice) chat during multiplayer online games; and text messages from mobile phones posted to interactive TV programs, etc. Due to the strong convergence processes in this field because it involves the convergence of text with text, text with another mode, video or audio and vice versa, comments on news stories; “talk” pages associated with Wikipedia articles; status updates and comments convergence of different layers in texts, time overlaps, the senders and receivers of the messages we can trace the trend of increasing convergence, provoked even a special term Computer-Mediated Communication in Social Media [Ibid].

Thus enlightening the new trends in Internet linguistics associated with the rapid development of Internet technology for the formalization of all these innovative processes one can recommend to use an umbrella term *keyboard (voice) – to-screen (voice) communication*, covering all these types of communication through the Net.

To describe the linguistic component in this communication realized with the help of web 2.0 platforms and gadgets we propose to use the term *linguistics 2.0* that emphasizes the linguistic research component in this process and being a part of a wide anew approach in linguistics calling Internet linguistics. Namely this discipline can be rendered as a new area of linguistics with its proper methodology and research objects.

And from a metaphor in late 80s we can speak about separate subject area in the Modern Linguistics currently with a huge flow of papers and research areas due to a rapid development both Internet and software technologies.

References:

1. Акимова Н.В. История исследования языка Интернета в Украине / Н.В. Акимова // Русская филология. Научно-методический журнал. – 2012. – № 1–2 (46). – С. 55–59.
2. Баркович А.А. Компьютерно-опосредованная коммуникация / А.А. Баркович // Вестник Удмуртского университета. Серия «История и филология». – 2015. – № 3. – С. 97–101.
3. Голошубина О.К. Разговор о мессенджере как специфическом жанре интернет-коммуникации / О.К. Голошубина // Вестник Омского университета. – 2015. – № 1. – С. 208–212.

4. Матусевич Л.Н. Реалізація принципів кооперації та ввічливості у комунікативній ситуації дозволу / Л.Н. Матусевич // Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія». – 2016. – Вип. 23. – С. 105–116.
5. Baron N. Computer-Mediated Communication as a Force of Language Change / N. Baron // *Visible Language*. – 1984. – № 18 (2). – P. 118–141.
6. Bieswanger M. 2 abbrevi8 or not 2 abbrevi8. A contrastive analysis of different space and time-saving strategies in English and German text messages / M. Bieswanger // *Texas Linguistic Forum* 50 / F. Simeon et al. – Austin, Texas Linguistic Forum, 2007. – P. 1–12.
7. Bourlai E. Multimodal communication on Tumblr: “I have so many feels!” / E. Bourlai, S.C. Herring // *Proceedings of WebSci'14* (June 23–26) [Electronic resource]. – Access mode : <http://ella.slis.indiana.edu/~herring/tumblr.pdf>.
8. Crystal D. *Internet Linguistics: A Student Guide* / D. Crystal. – London : Routledge, 2011.
9. Herring S.C. Research: Computer-mediated communication / S.C. Herring // *ASIS&T Bulletin*. – 2014. – № 40 (3) [Electronic resource]. – Access mode : http://www.asis.org/Bulletin/Feb-14/FebMar14_Herring.html/.
10. Herring S.C. Language and the Internet / S.C. Herring // *The concise encyclopedia of communication* / W. Donsbach (ed.). – Oxford : Wiley-Blackwell, 2014 [Electronic resource]. – Access mode : <http://ella.slis.indiana.edu/~herring/concise.pdf>.
11. Herring S.C. Language and the Internet / S.C. Herring // *International Encyclopedia of Communication* / W. Donsbach (ed.). – Oxford : Wiley-Blackwell, 2008. – P. 2640–2645 [Electronic resource]. – Access mode : <http://ella.slis.indiana.edu/~herring/lg.inet.pdf>.
12. Herring S.C. Foreword / S.C. Herring // *Handbook of Research on Computer-Mediated Communication* / S. Kelsey, K.St. Amant (ed.). – Idea Group, Inc., 2008 [Electronic resource]. – Access mode : <http://ella.slis.indiana.edu/~herring/foreword.CMC.hb.pdf>.
13. Herring S.C. Computer-mediated discourse analysis: An approach to researching online behavior / S.C. Herring // *Designing for Virtual Communities in the Service of Learning* / S.A. Barab, R. Kling, J.H. Gray (ed.). – N.Y. : Cambridge University Press, 2004 – P. 338–376 [Electronic resource]. – Access mode : <http://ella.slis.indiana.edu/~herring/cmda.pdf>.
14. Herring S.C. Online communication: Through the lens of discourse / S.C. Herring // *Internet Research Annual* / M. Consalvo, N. Baym, J. Hunsinger, K.B. Jensen, J. Logie, M. Murero, L.R. Shade (ed.). – Vol. 1. – N.Y. : Peter Lang, 2004. – P. 65–76 [Electronic resource]. – Access mode : <http://ella.slis.indiana.edu/~herring/ira.2004.pdf>.
15. Herring S.C. Language and the Internet / S.C. Herring // *International Encyclopedia of Communication* / W. Donsbach (ed.). – Oxford : Wiley-Blackwell, 2008.
16. Herring S.C. *Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives* / S.C. Herring // *Pragmatics and Beyond series*. – Amsterdam : John Benjamins, 1996. – 324 p.
17. Internet World Stats – Usage and Population Statistics (2017) [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>.
18. Jucker A. The Linguistics of Keyboard-to-screen Communication. A New Terminological Framework / A. Jucker, C. Durscheid // *Linguistics Online*. – 2012. – № 56 (6) [Electronic resource]. – Access mode : http://www.linguistik-online.org/56_12/juckerDuerscheid.html.
19. Yus F. *Cyberpragmatics. Internet-mediated Communication in Context* / F. Yus. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2011.

Горошко О. І. Інтернет-лінгвістика: від метафори до дисципліни?

Анотація. У статті висвітлено розвиток інтернет-лінгвістики, який пов'язаний зі швидким розвитком інтернет-технологій, та простежено усі зрушення від невеликих досліджень наприкінці 80-х років останнього століття в межах традиційної лінгвістики до окремої галузі знань у ХХІ столітті. Для опису всіх зазначених інноваційних процесів, що відбуваються у комунікативному просторі на основі указаних технологій, рекомендується використовувати збірний термін «клавіатурно-екранна (голосова) комунікація», що містить усі види комунікації. Для того, щоб описати лінгвістичну складову частину в зазначеній комунікації, реалізовану за допомогою платформ та гаджетів Веб 2.0, пропонуємо використовувати термін «лінгвістика 2.0», який наголошує на компоненті лінгвістичних досліджень у межах сучасної інтернет-лінгвістики.

Ключові слова: інтернет-лінгвістика, комп'ютерно-опосередкована комунікація, клавіатурно-екранна (голосова) комунікація, лінгвістика 2.0.

Горошко Е. И. Интернет-лингвистика: от метафоры к дисциплине?

Аннотация. В статье освещено развитие интернет-лингвистики, связанное с быстрым развитием интернет-технологий, и прослежены все сдвиги от небольших исследований в конце 80-х годов последнего столетия в рамках традиционной лингвистики к отдельной отрасли знаний в ХХІ веке. Для описания всех указанных инновационных процессов, происходящих в коммуникативном пространстве на основе обозначенных технологий, рекомендуется использовать собирательный термин «клавиатурно-экранная (голосовая) коммуникация», содержащий все указанные виды коммуникации. Для того, чтобы описать лингвистическую составляющую в коммуникации, реализованную с помощью платформ и гаджетов Веб 2.0, предлагаем использовать термин «лингвистика 2.0», что делает акцент на компоненте лингвистических исследований в пределах современной интернет-лингвистики.

Ключевые слова: интернет-лингвистика, компьютерно-опосредованная коммуникация, клавиатурно-экранная (голосовая) коммуникация, лингвистика.

Кравченко Н. К.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри англійської філології і філософії мови
імені професора О. М. Мороховського
Київського національного лінгвістического університету

ДИСКУРС КАК СТРУКТУРА

Аннотация. Стаття посвящена дослідженню дискурса як структури, яка конститується регулярними взаємозв'язками між одноуровневими і різноуровневими параметрами. Виявлені критерії диференціації елементів структури. Проаналізовані особливості реалізації принципів тождества і стійкості, задаючих структурну цілісність дискурса.

Ключевые слова: структура дискурса, цілісність, диференціація, принцип тождества, принцип стійкості.

Постановка проблеми. В статті освітається проблема дискурса як структурної цілісності, яка проявляється взаємообумовленістю і ієрархією компонентів в когнітивно-сеmiotическому, інформаційно-прагматическому, інтраакційно-прагматическому і вербально-сеmiotическому аспектах. Ця проблема представляється актуальною в силу своєї недостаточної дослідженості і внаслідок її значення для становлення і розвитку сучасної теорії дискурса.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних дослідженнях по теорії дискурса виділяються два основних підходи до визначення структури дискурса. Перший виходить з розуміння структури як сукупності одиниць дискурса (комунікативний акт – комунікативний хід (макроакт) – обмін – трансакція), передположително існуючих когнітивні кореляти: наприклад, рамки комунікативного ходу визначаються наявністю ієрархічно організованої цільової доміноанти комунікантів, межі трансакції залежать від характеру предметно-референтної ситуації і обумовлених процедурним сценарієм типів діяльності комунікантів і т.д. [10]. Вказані одиниці характеризують дискурс (но тільки розмовний) шкороє з точки зору його будови, а не структури. В інших дослідженнях структура отождествляється з компонентами дискурса як моделі комунікації. При всьому різнообразі цих моделей (ср., наприклад, модель Р. Якобсона і Е. Селіванової [15; 12]) їх компоненти корелюють, на наш погляд, з рівнями дискурса як системи, розумімою в сучасних дослідженнях дискурса як мовно-когнітивно-комунікативний гештальт [14, с. 33–38], інтегруючий аспект мовного використання, передачу ідей і переконань і соціально-прагматический аспект. В такому випадку текст/код як компонент дискурсивного семиозиса відповідають вербальному рівню системи; адресант, адресат, «шум» – прагматическому; з когнітивним аспектом корелює «інтеріоризованне буття» (Е. Селіванова [12, с. 130]) як фрагмент реальності, опосередкований структурами свідомості комунікантів, і семиотический універсум (М. Бахтін [1], Ю. Лотман [7; 8], Е. Селіванова [12]) як сукупність контекстів (соціокультурного, політического, економіческого, ідеологіческого), розумімою в сучасній парадигмі як когнітивні конструкти [3, с. 77–83].

Цель статьи – предложить понимание и анализ структуры дискурса как регулярных отношений и связей его элементов, обеспечивающих целостность системы и подсистем дискурса.

Структура дискурса предполагает различные виды дискурсивной целостности, выявление которых определяет основные задачи исследования: целостность как принцип тождества или инвариантности; целостность как принцип устойчивости, который подразумевает регулярные корреляции параметров – разноразноуровневых/неоднородных (на уровне системы дискурса) и разноразноуровневых/однородных (на уровне подсистем). Помимо взаимозависимости и иєрархії, для одиниць структури дискурса характерні відношення диференціації – протиповстановлення по різним основам. Виходячи з властивостей процесуальності і синергетичності дискурса, для визначення його структури важливим є функціональний аспект – структура як модель розвитку і специфікації знання про соціокультурну реальність, яка піддається постійним змінам, адаптуючись до змінюючихся умов комунікативної ситуації. При цьому будь-яка варіативність структури в цілому не скасовує інваріантності її внутрішньої організації, ієрархії рівнів (і їх елементів), диференціації і взаємної детермінованості.

Изложение основного материала. Структурная целостность дискурса как принцип тождества. Для выявления дискурса как структурно детерминированной целостности обратимся к теории М. Фуко [13; 16], так как вся «археология» дискурса, представленная в трудах этого влиятельного философа и теоретика культуры, основана на стремлении выявить «порядок дискурса» – структурирующие механизмы и элементы, а также законы их существования в структуре дискурса. В теории М. Фуко дискурс конститутруется особыми единицами, дискурсивными формациями как: 1) информационными структурами, представляющими специфическое знание как связанное целое, детерминированное архетипными глубинными установками и принципами; 2) материальными структурами как внешним проявлением системы знания (глубинных установок) в разноаспектных взаимосвязях между высказываниями. Такая сеть взаимосвязей накладывает ограничения на то, что может и должно быть сказано в том или ином пространстве знания. Так, в рамках дискурсивной формации понятия, тождественные представленным в дискурсе, но выпадающие из «пространства знания», будут восприниматься как чужеродные для формации, то есть привнесенные в данный дискурс из другого. И, напротив, любые семантические аномалии, согласующиеся со «знанием» дискурсивной формации, будут восприниматься как удовлетворяющие стандартам истинности, а интертекстуальность как присутствие «другого» не обязательно будет свидетельствовать о присутствии «чужого».

Так, если сравнить выступление ректора, посвященное непопулярному решению о сокращении стипендий, перед сту-

дентами и перед преподавательским составом, то одни и те же концепты «бесплатное образование», «платное образование» будут представлены информационными структурами, представляющими различные виды знания. Для преподавателей концептуальная архитектура (термин М. Фуко) будет интегрировать концепты «сокращение финансирования», «конкуренция вузов», «сложности с набором», «сокращение ставок». В то же время дискурс, предназначенный адресату-студентам, будет конструироваться в ином «пространстве знания» такими знаками, как «престижность высшего образования», «упрощение условий приема», «содействие трудоустройству» и др. При этом концепты дискурса (дискурсивной формации), предназначенного для преподавателей как провайдеров в сфере образовательных услуг, совершенно невозможно вписать в дискурс, предназначенный для студентов как клиентов этих услуг.

Если сопоставить теорию дискурса М. Фуко с современным критическим дискурс-анализом (в его постструктуралистской интерпретации [17]), то различие дискурсивных формаций объясняется моделями означивания (артикуляциями) социальной реальности, которые задают идентичность знаков в системе дискурса как структурного единства. У М. Фуко понятиями эквивалентами термина «артикуляция» выступают, на наш взгляд, понятия «поле использования», «порядок дискурса», «эпистема», «концептуальная архитектура» и, наконец, обобщающий термин – дискурсивная практика, структурирующая отношения между элементами дискурсивной формации. Среди таких элементов М. Фуко выделяет объекты как дискурсивные события, материально воплощенные в высказываниях, модальности высказываний, концепты и стратегии.

Дальнейшее сопоставление концепции дискурса М. Фуко с современным постструктуралистским видением дискурса позволяет говорить о том, что структурная целостность дискурса «сверху» (как то, что определяет закономерность отношений и связей элементов) определяется моделью означивания, которая конструирует символическое пространство (дискурсивную формацию) идентичных знаков, исключая альтернативные варианты артикуляции (означивания). В этом смысле структура дискурса тяготеет к инвариантности как к «нормативному» для определенной дискурсивной формации способу артикуляции смыслов. Такое структурное качество связано со смоделированной природой дискурса: упорядочиванием знаковой системы дискурса вокруг привилегированных знаков-символов. Другим проявлением инвариантности служит перформативность дискурса, его миромоделирующие свойства как дискурсивной практики.

Функциональный аспект – структура как модель развития и спецификации знания. М. Фуко настойчиво подчеркивал аспект динамики дискурса как совокупности объектов-разновидностей, в которых реально происходит развитие и спецификация знания. То есть, исходя из специфики дискурса как процесса, структура дискурса – это не просто определенная целостность, а целостность (единство и взаимозависимость элементов), обеспечивающая процессуальность и динамику дискурсивного семиозиса. В критическом дискурс-анализе динамичный аспект согласуется с пониманием дискурса как открытой системы с периодически изменяющейся во времени структурой вследствие переартикуляции (изменения способа означивания и интерпретации).

Динамика структуры в понимании М. Фуко (как развития и спецификации в пределах дискурсов «пространства зна-

ния») включает, на наш взгляд, не только «внешний» фактор переартикуляции значений в результате борьбы дискурсов, но и фактор ситуативной динамики коммуникативных параметров дискурса. Так, по утверждению Тойна ван Дейка, контекстуальные модели, содержащие набор общих для определенной социокультуры категорий и данных (пространственно-временная модель, цели, участники, роли, идентичности, отношения, действия), динамичны в том смысле, что каждый раз создаются для определенной коммуникативной ситуации и претерпевают постоянные преобразования, адаптируясь к меняющимся условиям коммуникативной ситуации [18; 19].

Так, в речи, посвященной какому-нибудь непопулярному решению, выступающий (официальное лицо) будет использовать индексы привлечения контекстуальных моделей, снимающих ответственность с инициаторов непопулярных мер. Адресаты могут интерпретировать такую речь в «формате» собственных когнитивных структур. При этом частью контекстуальных моделей адресатов будет знание о том, кто говорит, в какой роли и с какими интенциями. Так, если о непопулярном решении будет говорить «незаинтересованное» лицо, то модели, снимающие ответственность с инициаторов непопулярных мер, могут «сработать».

Таким образом, целостность дискурса реализуется как на ситуативном, так и на социосемиотическом уровнях дискурсивного семиозиса. В первом случае речь идет о целостности на уровне конкретной коммуникативной ситуации, во втором – на уровне сферы общения. Ситуативная целостность задана изоморфизмом контекстуальных моделей участников, которые накладывают ограничения на выбор структуры дискурса из набора возможных вариантов означивания коммуникативной ситуации. В свою очередь, контекстуальные модели формируются социосемиотическими контекстами дискурса (в терминах М. Фуко – дискурсивной практикой, в терминах критического дискурс-анализа – доминантным дискурсом), определяющими «легитимную» модель артикуляции смыслов при условии групповой идентичности участников. И, *vice versa*, варианты означивания конкретных коммуникативных ситуаций воздействуют на модели означивания и интерпретации в дискурсивном семиозисе, обеспечивая целостность дискурса как сферы общения.

Структура как принцип устойчивости: типы структурных связей между элементами дискурса. Связи между параметрами дискурса предполагают их непосредственную зависимость друг от друга, когда изменение одной единицы ведет к изменению других. Такая зависимость проявляется как между разновальными (как частный случай проявления иерархии), так и между одноуровневыми параметрами.

Для структуры дискурса определяющими являются иерархические отношения между уровнями системы (и соответствующими им параметрами), то есть отношения между неоднородными элементами. Когнитивные структуры участников (модели ситуаций, концепты, ценности) определяют интерактивно-прагматические параметры дискурса – интенцию, стратегии, роли участников, под контролем которых осуществляется прагматическая адаптация высказываний, по отношению к коммуникативной ситуации, определяющие специфику вербальных средств (в том числе стилистического и образного кодов).

Так, в политическом или идеологическом дискурсе (а в ракурсе критического дискурс-анализа – в любом институ-

циональном дискурсе) когнитивные модели (как скрытые мотивации, идеологические смыслы, которые могут быть спрятаны не только от реципиента, но и от автора) определяют стратегии и роли участников (интерактивно-прагматический уровень), которые, в свою очередь, индексируются информационно-прагматическими (пресуппозиции, имплицатуры, особенности референции, дейксиса и др.) и вербальными параметрами, конструируя текст как определенную смысловую целостность. И, *vice versa*, вербальные средства есть условием актуализации информационно-прагматических смыслов, которые, в свою очередь, реализуют интеракционно-прагматические задачи и т.д. Так, использование таких вербальных маркеров, как пассив и других способов имперсонализации, нарушает максимы количества информации и стиля, активируя соответствующие разговорные имплицатуры, то есть информационно-прагматические смыслы, которые, в свою очередь, реализуют стратегию «ухода от ответственности» (интеракционно-прагматический уровень) в когнитивной модели «дискурса власти»: за непопулярные действия несем ответственность не мы, а кто-то другой (параметр когнитивного уровня) [4, с. 18, 51–90]. В художественном дискурсе образ автора как когнитивный конструкт обуславливает стратегии художественно-эстетического, идеологического, коммуникативного моделирования текста, которые, в свою очередь, «отвечают» за привлечение пресуппозиций, баланс эксплицитного/имплицитного, референцию к культурно-семиотическим канонам интерпретации и др.

Иерархические связи показывают, что свойства каждого уровня определяются внутренними законами структуры всего целого, подтверждая гештальтную природу системы дискурса. Или, другими словами, иерархия между уровнями и параметрами дискурса возможна благодаря общему основанию их сопоставления как элементов некоей структурной целостности.

Другим проявлением взаимозависимостей служат связи одноуровневых параметров. Единицы вербально-семиотического уровня обладают способностью отражать действительность только во взаимодействии друг с другом. Регулярные корреляции между параметрами наблюдаются на информационно-прагматическом уровне. Так, конвенциональная имплицатура возникает благодаря семантической пресуппозиции. Например, в высказывании «Мне удалось найти работу» конвенциональная имплицатура «я приложил к этому определенные усилия» выводится на основании лексической пресуппозиции в семантике глагола «удалось». Выведение разговорной имплицатуры опирается на прагматические пресуппозиции [5]. В частности, форма высказывания, содержащего имплицатуру (как лаконичного, развернутого, косвенного, прямого речевого акта), зависит от межличностных прагматических пресуппозиций, а смысловое наполнение – от ситуационных пресуппозиций. Например, высказывание «Как ты?», нарушающее вследствие его лаконичности максимум количества информации, возможно при условии близких взаимоотношений говорящих и, соответственно, наличии у них межличностных пресуппозиций. В то же время смысловые варианты разговорной имплицатуры («ты уже выздоровел?», «наладились ли отношения с детьми?» и др.) зависят от прагматических пресуппозиций о ситуации, позволяющих восстановить имплицитный смысл. Еще более очевидны взаимосвязи между параметрами интеракционно-прагматического уровня: стратегией, тактикой, коммуникативными ходами, адресантом и адресатом. Так, дискурсивная личность адресата «расщепляется» на компоненты, коррелиру-

ющие с предполагаемыми компонентами адресанта (в устном дискурсе такая корреляция определяет парные коммуникативные роли).

Регулярные корреляции параметров – разноуровневых (на уровне системы дискурса) и одноуровневых (на уровне подсистем) – выявляют такое свойство структуры дискурса, как устойчивость.

Структура как принцип дифференциации. Помимо иерархии, для единиц структуры дискурса характерны отношения дифференциации – противопоставления по различным основаниям. Так, наиболее «прозрачный» критерий отличий – это функциональный: функциональная специфика одноуровневых единиц в противопоставлении функциям единиц других уровней.

В частности, вербально-семиотические микропараметры в своем взаимодействии конституируют семантику текста или его текстовую базу, фиксируя языковыми формами определенную концептуальную структуру [6, с. 283–291]. Вербально-семиотические макропараметры (содержание и смысл) обеспечивают функцию кодирования и восприятия текста как целостного знака. Информационно-прагматические параметры (имплицатура, интертекстуальность, инференция, пресуппозиция, референция, эксплицатура) осуществляют прагмасемантическую функцию, используя способность знаковых форм интегрировать дополнительные смыслы под воздействием контекстов, ситуации и конвенций общения. Интеракционно-прагматические параметры (коммуниканты, роли, конвенции, стратегии, тактики, ходы) ориентированы на кооперативно-коммуникативную функцию, воплощая взаимную ориентированность участников дискурса на интеракцию, стратегическую оптимизацию общения, определение межличностных отношений на основании согласования взаимоприемлемого варианта текстового смысла. Когнитивно-концептуальные и когнитивно-семиотические параметры обеспечивают концептуальную целостность текста в системе дискурса и воздействие специфичной модели означивания на концептуализацию социокультурной реальности в последующем (прокурсивном) дискурсивном семиозисе.

Другим (менее очевидным) критерием дифференциации подсистем дискурса может служить неодинаковое участие параметров в реализации категорий дискурса [2, с. 77–83]. Так, интеракционно-прагматические параметры выявляют категории дискурсивной идентичности и интерактивности, когнитивно-концептуальные – концептуальной целостности, когнитивно-семиотические – реализуют категории обусловленности доминантными дискурсами и контекстуальности, содержательно-смысловые – категорию ориентированности на создание макрознаковых единиц, информационно-прагматические – антропоцентричности, вербально-семиотические – текстуальности/текстологичности.

Одним из возможных оснований дифференциации параметров может быть критерий т.н. «принципов дискурса», предложенных, в частности, в исследовании П. Верта [20]: коммуникативности (информативности), связности и кооперации. Интеракционно-прагматические параметры коррелируют с принципом коммуникативности (дискурс всегда должен служить определенным целям и быть эффективным для их достижения), содержательно-смысловые – с принципом связности (когерентности. – *Н.К.*), который отвечает за необходимое и достаточное наличие составляющих элементов (объектов, событий, предложений), информационно-прагматические –

с принципом кооперации как универсальным принципом рациональности общения (говорящий передает слушающему ту информацию, которая необходима для достижения намеченной им цели, активируя при этом общий фонд знаний), вербально-семиотические – с максимумом стилия принципа кооперации (вербальные средства должны соответствовать целям, связности и кооперации). Наконец, когнитивные параметры не «покрываются» выявленными принципами, но при условии расширения принципов (список которых, учитывая сложность системы дискурса, можно было бы продолжить) с ними будет коррелировать принцип артикуляции (доминантной модели означивания).

Выводы. Таким образом, целостность структуры дискурса задана принципами тождества (инвариантности) и устойчивости. Тождество обеспечивается определенным изоморфизмом когнитивных моделей и кодов участников (ситуативная целостность), их соответствием модели означивания, установленной «дискурсивным порядком» – доминантным дискурсом: идеологическим, научным, господствующей художественно-эстетической парадигмы, «здорового смысла» и др. (социосемиотическая целостность).

Устойчивость определяется связями взаимообусловленности, характерными для одноуровневых параметров, и отношениями иерархии между параметрами различных уровней. Помимо иерархии и взаимной детерминированности, для единиц структуры дискурса характерны отношения дифференциации, основанные на функциональной, категориальной и других типах оппозиций.

Перспективным направлением дальнейших исследований представляется обоснование дискурса как синергетической системы с нелинейным стремлением к структуре, целостно

Литература:

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с. ; Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
2. Кравченко Н.К. Проблема категорий дискурсу в сучасному дискурс-аналізі / Н.К. Кравченко // Сучасні дослідження з іноземної філології. – К. : КНЛУ, 2014. – С. 77–83.
3. Кравченко Н.К. Контекст как лингвокогнитивная категория дискурс-анализа / Н.К. Кравченко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філологічні науки». – 2013. – № 9 (268). – Ч. 1. – С. 257–261.
4. Кравченко Н.К. Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс-анализа : [монография] / Н.К. Кравченко. – Луцьк : Волиньполіграф, 2012. – 251 с.
5. Кравченко Н.К. Интегративный метод и оперативные методики дискурс-анализа : [монография] / Н.К. Кравченко. – Palmarium LAMBERT Academic Publishing, 2015. – 95 с.
6. Кубрякова Е.С. О связях когнитивной науки с семиотикой / Е.С. Кубрякова // Язык и культура: факты и ценности: к 70-летию Ю.С. Степанова. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – С. 283–291.

7. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров / Ю.М. Лотман // Семиосфера. – СПб. : Искусство – СПб, 2010. – 703 с.
8. Лотман Ю.М. О семиосфере / Ю.М. Лотман // Избранные статьи : в 3 т. Т. 1. – Таллинн : Александра, 1992. – 479 с.
9. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс / Г.Г. Москальчук. – М. : УРСС, 2003. – 296 с.
10. Олешков М.Ю. Основы функциональной лингвистики: дискурсивный аспект / М.Ю. Олешков. – Нижний Тагил, 2006. – 146 с.
11. Ревзина О.Г. Дискурс и дискурсивные формации / О.Г. Ревзина // Критика и семиотика. – Новосибирск, 2005. – Вып. 8. – С. 66–78.
12. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : [монограф. учеб. пособ.] / Е.А. Селиванова. – К. : Фитосоцицентр, 2002. – 336 с.
13. Фуко М. Слова и вещи: археология гуманитарных наук / М. Фуко ; пер. с фр. В.П. Визгина, Н.С. Автономовой. – СПб. : A-cad, 1994. – 408 с.
14. Шевченко И.С. Дискурс как мыслекоммуникативное образование / И.С. Шевченко, Е.И. Морозова // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2003. – № 586. – С. 33–38.
15. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм: «за» и «против». – М., 1975. – С. 193–230.
16. Foucault M. The Archeology of Knowledge / M. Foucault. – London : Routledge, 1972. – 246 p.
17. Torfing J. New Theories of Discourse: Laclau, Mouffe and Zizek / J. Torfing. – Oxford : Blackwell, 1999. – 356 p.
18. Van Dijk T.A. Discourse and Context. A Sociocognitive Approach / T.A. Van Dijk. – New York : Cambridge University Press, 2008. – 267 p.
19. Dijk T.A. The study of discourse / T.A. van Dijk // Discourse studies: A multidisciplinary introduction : in 2 vol. / ed. By T.A. van Dijk. – London : Sage, 1997. – Vol. 1: Discourse as structure and process. – P. 1–34.
20. Werth P. Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse / P. Werth. – London : Longman, 1999. – 390 p.

Кравченко Н. К. Дискурс як структура

Анотація. Статтю присвячено дослідженню дискурсу як структури, що конституюється регулярними взаємозв'язками між однорівневими і різнорівневими параметрами. Виявлено критерії диференціації елементів структури. Проаналізовано особливості реалізації принципів тотожності і стійкості, які визначають структурну цілісність дискурсу.

Ключові слова: структура дискурсу, цілісність, диференціація, принцип тотожності, принцип стійкості.

Kravchenko N. Discourse as a structure

Summary. The given article deals with the investigation of discourse as a structure viewed as regular relationships between its single-level and different-level parameters. The research identifies the criteria of differentiation between the structural components and the manifestations of discourse integrity as related to the principles of identity and sustainability.

Key words: structure of discourse, integrity, differentiation, principle of identity, principle of sustainability.

Максимець О. М.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук
Таврійського державного агротехнологічного університету

РОЗВИТОК СУФІКСАЛЬНОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКІВ ІЗ ТРАНСПОЗИЦІЙНИМ ЗНАЧЕННЯМ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ ДІЇ (СТРУКТУРИ ІЗ СУФІКСОМ -Б(А)/-ОБ(А))

Анотація. Деривати із загальним словотвірним значенням предметненої дії становлять значну групу лексики в українській мові. Систему формантів, що беруть участь у творенні таких іменників, становлять праслов'янські, власне українські та запозичені суфіксальні морфеми. У статті ми визначаємо лексико-словотвірні групи віддієслівних іменників, які творяться за допомогою суфікса -б(а)/-об(а), та показуємо їх динаміку.

Ключові слова: словотвір, предметнена дія, іменник, суфікс, історія, розвиток.

Постановка проблеми. У сучасній українській мові своєрідну групу похідної лексики становлять девербативні іменники, у структурі яких поєднуються певні ознаки двох лексико-граматичних класів слів – дієслова й іменника. Девербативи, об'єднані спільним значенням «предметнена дія/стан», є репрезентами різних родів дії: тривалої, розгорнутої у часі, результативної, мультиплікативної, одноактної, ітеративної.

Деривати із загальним словотвірним значенням предметненої дії утворюють систему словотвірних типів із певними частковими словотвірними значеннями. Категорію предметненої дії, процесу, стану формують іменники на позначення інтелектуальної, комунікативної діяльності людини; процесів, пов'язаних зі сферою її трудової та професійної діяльності; морально-етичних понять і відносин; переміщення, пересування та ін.

Ця система формувалася протягом тривалого історичного періоду. Тому поряд зі спільнослов'янськими суфіксами (-нн(я), -тт(я), -б(а), -ок, -иц(я), -от) в українській мові наявні суфікси іншомовного походження (-аціј(а), -аж, -ур(а)). Кожний словотвірний тип на позначення предметненої дії характеризується певними семантичними особливостями. Саме цим і зумовлюється активність ужитку іменників кожного словотвірного типу та сфера їх стилістичного використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження лінгвальної природи українських іменників (а в їх межах – і девербативів зі значенням предметненої дії, процесу, стану) має у мовознавстві певну традицію. У полі наукових розвідок перебували питання історії формування девербативних субстантивів [2, с. 1; 6, с. 1; 8, с. 2; 11, с. 298], вивчено окремі типи цих похідних [4, с. 115; 15, с. 1; 16, с. 1], їхню семантичну та морфологічну валентність [10, с. 32], стилістичні функції [7, с. 1].

Дериваційний аспект вивчення віддієслівних похідних дав підстави для вибудови концепції словотвірної категорії предметненої дії [3, с. 143–144; 5, с. 22–28], категорії предметнених значень дієслівних предикатів [12, с. 207]. В. Олексенко підкреслює, що «за своєю природою і механізмом утворення словотвірна категорія предметнених значень дієслівних предикатів належить до словотвірних категорій особливого типу» [там само].

Мета статті полягає у тому, щоб визначити лексико-словотвірні групи віддієслівних іменників, які творяться за допомогою суфікса -б(а)/-об(а), та простежити їх динаміку.

Виклад основного матеріалу. Давніми за походженням є віддієслівні іменники із формантом -б(а), що сягає праслов'янського суфікса -ba (>ба), -ьба (>ьба). [1, с. 131]. Варіант цього суфікса -об-а включає компонент (-о-), який, за припущенням дослідників, є залишком колишнього усіченого суфікса -ова- [14, с. 67].

Деривати цього типу позначають тривалу активну дію в аспекті перебігу.

Досліджені джерела кінця XVII – XVIII ст. дають підставу твердити, що суфікс -б-а у творенні іменників зі значенням предметненої дії був у цей період досить продуктивним, наприклад: *Овець всхъ по рахубѣ паней... показалось 780* (МатТим 1717–1734); *и добували насъ у ватазѣ не приятельско оружейною стрелбою* (ДДГ 1725 180); *Козаковъ з по(д) сотенъ в жолдацкую службу не принима(т)* (ДДГ 1731 65); *Если зрана дождь, ранная швеба схибить...* (Пр 116); *Зачим здавало б а шкурка за чинбу не стане: еднакъ хто що звык держат, то не перестане* (Зин 140); *На болъзнъ – цѣлбы, на смерть – готовости дара сподобить вѣнчанная сим вѣнцем ВАРВАРА* (ІВел 99); *Вшцкове... ся справовали вшцобою* (МатТим 1656–1771).

Протягом XIX ст. рівень продуктивності цього словотвірного типу дещо зростає: *мнѣба* (Зак 402), *кажба* (Писк 49), *боротьба* (Левч 6), *косѣба* (60), *селицьба* (482); *ворожьба* (ЛекФр 42), *дѣльба* (61), *женитьба* (71), *молотьба* (126), *городьба* (Ж 154), *гульба* (163), *кольба* (357), *пальба* (597), *пастьба* (604), *колотьба* (360), *полотьба* (692), *різьба* (806), *садьба* (847), *стрижьба* (927), *сушба* (939), *творба* (953), *тичба* (966) від тицяти, *тяжьба* (997).

Проте в лексикографічних працях XX ст. виявлено лише два іменники такого типу, не засвідчені джерелами попередніх періодів: *голосьба* (КІ 346), *гоньба* (349) «гоніння». Окремі похідні із суфіксом -б-а фіксуються дослідниками в бойківських говірках, наприклад: *кізьба* (Он І 352) «косіння», *шидьба* (382) «шиття».

Зменшення кількості відповідних похідних-інновативів зумовлене тим, що їх склад в основному сформувався протягом XIX ст. В українській мові XX ст. продуктивність цього словотвірного типу занепадає – іменники з -б(а)/-об(а) виявляються не конкурентоспроможними порівняно зі співвідносними девербативами з -нн(я) на позначення предметненої дії, оскільки, по-перше, порівняно з останніми мають функціонально-стилістичні обмеження (вживаються переважно в розмовному мовленні), а по-друге, здатні нейтралізувати значення дії. «Афікс -б-/-об-, – відзначає Л. Колібаба, – може приглушувати «елемент дієслівності» й підсилувати предметний компо-

нент у семантиці девербативів, а в деяких випадках – узагалі оформляти лексеми з виключно предметним значенням, пор.: *різьба* – малюнок, візерунок, вирізаний на якому-небудь твердому матеріалі (наслідок дії); *жалоба* – траурний одяг» тощо [9, с. 176].

У сучасній українській мові частина утворень із суфіксом **-б(а)/-об(а)** вже витіснена на периферію лінгвальної системи, а відповідний словотвірний тип належить до лексично закритих, оскільки майже не поповнюється новими одиницями [13, с. 224].

У межах досліджуваних дериватів формується три лексико-словотвірні типи.

1. Девербативи зі значенням стану та настрою.

Досліджені джерела фіксують поодинокі утворення зазначеного словотвірного типу з XVIII ст., наприклад: *Привель еси на свою и мою ганбу того жидовина* (МатТим I 170 1656-1771), *журба* (МатТим I 255).

Кількість таких утворень була досить обмежена і в XIX ст., наприклад: *злоба* (СМШ I 285), *жадоба* (Писк 38), *ганиба* (О 1861 7) «презирство», *пригноба* (ЛекФР 191), *алчба* (Тимч. 3) «голодування, жадоба». Наприкінці XIX – на початку XX ст. не спостерігається помітного зростання кількості досліджуваних утворень. Так, «Словарь української мови» Б. Грінченка фіксує лише один іменник зазначеного типу, який не подається обстеженими джерелами попереднього періоду: *тужба* (Гр IV 293) «тужіння». Протягом XX ст. нові похідні з суфіксом **-б-а/-об-а** на позначення стану та настрою не продукуються.

2. Протягом XVIII – першої половини XX ст. сформувалася невелика група похідних на позначення взаємин між людьми, наприклад: *шаноба* (Писк 39), *чваньба* (Ж 1062) від *чванити*, *ганиба* (УміСп 1059) «зневага», *гудьба* (Гр I 336) «засудження», *дружба* (447), *судьба* (IV 227) «осудження», *хвальба* (390), *пoxвальба* (K IV 277).

3. Пам'ятки української мови фіксують два іменники на позначення переміщення, пересування: *ходьба* (Кв-Осн III 550), *плавба* (Ум і Сп 658).

Суфікс **-б/-об-** іноді має незначний відтінок зниженості. Розмовно-просторічного забарвлення віддієслівним суфіксальним іменникам можуть надавати також твірні основи дієслів, які за деякими винятками належать до розмовного стилю мовлення [Олексенко, 2000: 162]. Отже, протягом усіх періодів розвитку нової української мови іменники зазначеного словотвірного типу вживаються головню в усному розмовному мовленні, мові художніх творів, епістолярному стилі, зрідка у публіцистичному стилі, наприклад: «*Отак і в церкву чоловік вносить журбу та пісню про сирітську долю, яку сірі гуси занесли кудись аж до тихого Дунаю*» (Стел I 205); «*Хороба, а разом з тим велика скупченість; поневіряння, а разом з тим вселюдська совість*» (Тич Листи XII 39); «*І ось два ще доволі молоді українські авантюристи наважуються порушити світовий порядок і керуються далєбі не вищими цілями, а, сказати б, досить примітивною жаждою наживи*» (Загр 13); «*Крепацька неволя, з нею робота тяжка не на себе, злидні, сум та журба*» (Записки XV 1897 I 10); «*А мене ще ота рахуба з д. Грінченком просто заїда: боюся, щоб вона не скінчилася якимось жартом нечемним*» (Стар VI 563); «*Багато тут і зайвої боротьби, і марнування сили, і втоми думки*» (ЛУкр XII 66); «*Головним завданням стало формування фундаментальних догматів і впорядкування служби в такий спосіб, щоб обрядовість була логічна й однотипна*» (Укркультура 188).

Висновки. Таким чином, віддієслівні іменники із формантом **-б(а)** є давніми за походженням. Деривати цього типу позначають тривалу активну дію в аспекті перебігу: *боротьба* (Лев. 6), *косьба* (60), *дільба* (61), *молотьба* (126), *городьба* (Ж 154), *пастьба* (604), *ворожеба* (ЛексФр 42). У межах досліджуваних дериватів формуються три лексико-словотвірні групи: назви станів, настроїв: *алчба* (Тимч 3), *тужба* (Гр IV 293); взаємин між людьми: *шаноба* (Писк 39), *дружба* (Гр I 447); іменники на позначення переміщення, пересування: *ходьба* (Кв-Осн III 550), *плавба* (УміСп 658). У новій українській мові відповідний словотвірний тип належить до лексично закритих, непродуктивних, а частина утворень із суфіксом **-б(а)** відійшла вже до інертного фонду сучасної української мови.

Література:

- Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови / С.П. Бевзенко // Нариси із словозміни та словотвору. — Ужгород : Закарпат. вид-во, 1960. — 416 с.
- Булатова Л.Н. Отглагольные существительные на -нье, -ть в русских говорах / Л.Н. Булатова // Труды Института языкознания АН СССР. — М., 1957. — Т. VII. — 416 с.
- Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1988. — 256 с.
- Вовк А. Дієслівні іменники жіночого роду з наростком -к- в зіставленні з іншими дієслівними іменниками / А. Вовк // Збірник секції граматики української мови. — Кн. I. — К., 1930. — С. 115–116.
- Городенська К.Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника) / К.Г. Городенська // Мовознавство. — 1994. — № 6. — С. 22–28.
- Гумецька Л.Л. Нариси словотвірної системи української актової мови XIV – XV ст. / Л.Л. Гумецька. — К. : Вид-во АН УРСР, 1958. — 298 с.
- Дідківська Л.П. Словотвір. Синонімія. Стилістика / Л.П. Дідківська, Л.О. Родніна. — К. : Наук. думка, 1982. — 170 с.
- Ковалик І.І. Особливості іменникового словотвору східнослов'янської мовної групи / І.І. Ковалик // Питання слов'янського мовознавства. — Львів, 1963. — Кн. 9. — С. 3–17.
- Колібаба Л. Асиметрія словотвірних співвідношень багатозначних дієслів та іменникових девербативів / Л. Колібаба. — К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2005. — 348 с.
- Кравченко М.В. Семантична і морфологічна валентність словотвірних одиниць у системі віддієслівних дериватів / М.В. Кравченко // Мовознавство. — 1988. — № 1. — С. 32–37.
- Крымский А. О малорусских отглагольных существительных на -енне и -инне / А. Крымский // Юбилейный сборник в честь В.Ф. Миллера. — М., 1900. — С. 298–304.
- Олексенко В.П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників: [монографія] / В.П. Олексенко. — Херсон : Айлант, 2001. — 240 с.
- Олексенко В.П. Словотвірні категорії іменника : [монографія] / В.П. Олексенко. — Херсон : Айлант, 2005. — 336 с.
- Пінчук О.Ф. Словотвірна структура віддієслівних іменників в сучасній українській мові / О.Ф. Пінчук // Морфологічна будова сучасної української мови. — К. : Наук. думка, 1975. — С. 35–82.
- Ращинская Г.Н. Отглагольные имена существительные на -ния, -ення (-иння), -ття в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Г.Н. Ращинская. — Львов, 1968. — 21 с.
- Токарь В.П. Из истории суффиксов в украинском языке (суффиксы -к-а, -ик, -ок) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / В.П. Токарь. — Днепропетровск., 1955. — 15 с.

Список скорочень джерел

Гр – Словарь української мови : в 4 т. / зібран. ред. журн. «Киев. Старина» ; упор., з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. — К., 1907–1909.

- ДДГ – Ділова документація Гетьманщини XVIII ст – К. :
Наук. думка, 1993. – 392 с.
- Ж – Малорусско-немецкий словарь : в 2 т. – Львів, 1886. –
1117 с.
- Загр – Павло Загребельний. Брухт. – Харків : Фолио, 2003. – 399 с.
- Зак – Закревський М. Старосветский пандуриста. Кн. 3. –
Словарь малороссійскихъ идиомовъ. – М., 1861. – С. 247–628.
- Зин – Климентій Зіновійв. Вірші. Приповісті посполиті. –
К. : Наук. думка, 1971. – 387 с.
- Івел – Іван Величковський. Твори. – К. : Наук. думка,
1972. – 189 с.
- К – Українсько-російський словник : у 6 т. / за заг. ред.
І. Кириченка. – К. : Наук. думка, 1953–1963.
- Кв-Осн – Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Твори : у 6 т. – К. :
Держлітвидав, 1956.
- Левч – Опытъ русско-украинского словаря / составил
Мих. Левченко. – Кієвъ, 1879. – 190 с.
- ЛексФр. – Лексика поетичних творів Івана Франка:
Меточні вказівки з розвитку лексики / укладачі: І.І. Ковалик,
І.Й. Ощипко, Л.І. Полюга. – Львів: ЛГУ, 1990. – 264 с.
- ЛУкр – Леся Українка. Твори : у 12 т. – К. : Наук. думка, 1979.
- О – Основа. Южно-русской литературно-ученый вѣстникъ. –
Санкт-Петербургъ, 1861–1862.
- Он – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок :
у 2 ч. – К. : Наук. думка, 1984. – 495 с.
- Писк – Словникъ: Живої народнеї, письменної і актової
мови руськихъ югівщанъ Російської і Австрійсько-Вендерської
цесарії / сост. Фортунатъ Пискуновъ. – Кієвъ, 1882. – 310 с.
- Пр – Правда. Письмо літ. і наук. – Львів, 1873–1879.
- СМШ – Словник мови Шевченка. – К. : Наук. думка, 1964.
- Стар – Старицький М. Твори : у 6 т. – К. : Дніпро, 1990.
- Тимч – Русско-малороссійській словарь. – К., 1897.
- Стел – Стельмах М. Твори : у 5 т. – К. : Держ. вид-во худ.
літ-ри, 1962.
- Тич – Тичина П. Твори : у 12 т. – К. : Наук. думка, 1990.
- Укркультура – Попович М. Нарис історії культури України –
К. : АртЕк, 2001. – 726 с.
- Ум і Сп – Уманець М., Спилка А. Русско-украинській сло-
варь. – Берлін, 1924 ; Запоріжжя, 1992.

Максимец О. Н. Развитие суффиксальной словообразовательной подсистемы существительных со значением отвлеченного процессуального признака (структуры с суффиксом -б(а)/-об(а))

Аннотация. Существительные с общим словообразовательным значением отвлеченного процессуального признака представляют значительную группу лексики в украинском языке. Систему формантов, принимающих участие в образовании отглагольных существительных, составляют праславянские, украинские и заимствованные суффиксальные морфемы. В статье мы определяем словообразовательные типы отглагольных существительных, в образовании которых принимает участие суффикс -б(а)/-об(а), и показываем их динамику.

Ключевые слова: словообразование, отвлеченный процессуальный признак, имя существительное, суффикс, история, развитие.

Maximets O. Development of suffixal derivational subsystem of nouns with the transpositional meaning of derivative action as a subject (structures with the suffix -б(а)/-об(а)). – Article.

Summary. Derivatives with a total value of derivative actions as a subject constitute a significant group of vocabulary in the Ukrainian language. Formants system, involved in the creation of such nouns, is primitive Slavonic, properly Ukrainian and borrowed suffix morphemes. In this paper we define the lexical-derivative (word building) groups of verbal nouns that occur with the suffix -б(а)/-об(а) and show their dynamics.

Key words: word formation, actions as a subject, noun suffix, history, development.

*Стражева М. А.,
аспірант кафедри англійської філології і філософії мови
імені професора О. М. Мороховського
Київського національного лінгвістичного університету*

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ «АТРАКЦІЯ» В ЛІНГВІСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. Статтю присвячено інтерпретації поняття «атракція» в лінгвістичній традиції. Трактатування процесу атракції та її типів залежить від мовознавчих підходів. Основними підходами, що мали вплив на тлумачення атракції, є порівняльно-історичний, структурний, когнітивний, ареальний та синергетичний. Базовим для дослідження атракції доцільно вважати структурний підхід, який заклав основи для сучасного вивчення поняття в когнітивістиці та синергетиці.

Ключові слова: атракція, атрактор, народна етимологія, паронімічна атракція, лексико-семантична атракція.

Постановка проблеми. У сучасній науці термін «атракція» є розповсюдженим у багатьох галузях та вже має статус міжнаукового. До сфер знання, що використовують це поняття, відносяться філософія, психологія, фізіологія, фізика, математика, лінгвістика та навіть маркетинг. Досліджуване поняття все більше привертає увагу вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, зокрема існує ряд робіт, присвячених окремим проявам атракції. Однак поява сучасних публікацій вимагає переосмислення та узагальнення знань про атракцію, враховуючи нові тлумачення цього явища, уявлення про яке дуже змінилося за останні декілька років. Цим зумовлена актуальність роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес лінгвістів до вивчення базових функцій мови та мовних одиниць постійно зростає, що приводить до накопичення великої кількості доробок, присвячених цій темі. Одним із явищ, що опинилося в центрі сьогоденних досліджень, є процес атракції. Підґрунтя дослідження атракції були закладені у другій половині ХХ ст. М.М. Маковським, Г.С. Щуром та С.А. Красногіревою. Останні мовознавчі дослідження атракції мають антропоцентричну спрямованість і присвячені переважно вивченню когнітивних аспектів (І.Д. Фрішберг, І.Д. Баландіна), її функціонуванню в лексиконі індивіда (І.П. Кривко, Ю. Полтавець), а також синергетичним аспектам мови (Ю.І. Леденьов, І.Г. Воробйова), зокрема самоорганізації тексту (Н.А. Блазнава, Е.Т. Болдирева).

Метою статті є дослідження інтерпретації поняття «атракції» в лінгвістичній літературі різних періодів. Досягнення вказаної мети передбачає вирішення таких завдань: встановити передумови появи поняття «атракція» в мовознавстві, вивчити інтерпретацію атракції з погляду різних лінгвістичних учень та вивести типи атракції.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи передумови переходу атракції до мовознавчої традиції, доцільно з'ясувати етимологію самого слова «атракція». Термін походить від латинського *attrahere* «стягнення», «притягання», що утворене від *attrahere* «притягувати», «стягувати». Його розповсюдженню сприяло відкриття закону всесвітнього тяжіння Ісааком Ньютоном (*Newton's law of universal gravitation or gravitational attraction*). Закон було опубліковано в роботі «Математичні принципи натуральної філософії»

(1687 р.), де, крім нього, були описані три закони Ньютона, котрі заклали основи класичної механіки. Починаючи з цього періоду слово «атракція» ввійшло до активного вжитку фізиків, астрономів та математиків. Однак у термінологічній базі точних наук термін «атракція» є не таким розповсюдженим, як «атрактор», що позначає траєкторію чи область, до якої тяжіють інші елементи однієї системи.

Згодом терміном «атракція» починають користуватися фахівці зі сфери гуманітарних досліджень. Наприклад, у психології існує поняття міжособистісної атракції (*interpersonal attraction*), під яким мається на увазі «виникнення під час сприймання індивіда індивідом взаємної привабливості, розуміння і прийняття один одного у взаємодії, коли не тільки узгоджуються дії, а й встановлюються позитивні взаємини» [1, с. 57]. Логічним є припущення про те, що таке визначення атракції вплинуло на вивчення поняття представниками психолінгвістичного напрямку мовознавства.

Особливої інтерпретації набуває поняття «атракція» в синергетиці – міждисциплінарній науці, що займається вивченням процесів самоорганізації і виникнення, підтримки стійкості і розпаду структур (систем) різної природи на основі методів математичної фізики («формальних технологій»). Основи цієї науки були окреслені в книзі «Синергетика» Г. Хакеном (1977 р.). У контексті синергетики атрактор розуміють або як кінцевий стан розвитку системи на певному етапі еволюції, або як сталий стан системи, який немов притягує до себе множини «траєкторій» системи, що визначаються різними початковими умовами. Сьогодні синергетичний підхід застосовують для вивчення різних галузей, зокрема в лінгвістиці.

У контексті лінгвістичних досліджень атракція має різноманітні тлумачення, які залежать від інтерпретації мовних явищ. Уперше цей термін набуває розповсюдженості в контексті порівняльно-історичного підходу до вивчення мови. Перше ґрунтовне дослідження явища з'являється у праці Я. Грімма «Про деякі випадки атракції» (1858 р.). Німецький філолог на прикладі латинської та давньогрецької мов зазначив, що явища фонетики й синтаксису дуже схожі. На його думку, як окремі звуки на певному місці, так і слова в реченні діють одне на одного [2, с. 1]. Щоб описати такі синтаксичні взаємовпливи, автор використовує термін «атракція», що врівноважує звуки та речення, а також сприяє гармонійності мови.

Згодом Р. Ллойд досліджує вплив подібності звучання на розвиток мови і значення слів. Об'єктом дослідження для вченого стали етимологічні процеси, аналізуючи які він робить висновок, що деякі корені утворилися згодом не так, як це передбачено, зсередини, а притягуванням подібних елементів ззовні [3, с. 151]. На його думку, саме фонетична атракція приводить до сталості деяких груп, а не етимологія. Р. Ллойд описує, як подібність звучання впливає на розуміння значення слів. На позначення цього феномена ним було використано термін «народна етимологія», під яким мається на увазі переосмислення слова (запозиченого або

рідного), семантично не зрозумілого і не розкладного на значимі частини, за зразком близького за звучанням слова рідної мови, на основі зовнішнього, випадкового звукового збігу. Крім цього, Р. Ллойд першим зауважує, що «атракція, якій підлягають слова із суміжним значенням, справляє набагато більше враження на нашу свідомість, ніж притягування за рахунок сусідніх звуків» [3, с. 108].

Таким чином, під впливом порівняльно-історичного напрямку в мовознавстві з'являються дослідження, присвячені фонетичній та синтаксичній атракції і пов'язаному з ними поняттю народної етимології, що вперше вводить атракцію до вжитку мовознавцями в контексті семантики. Однак апарату порівняльно-історичного підходу виявилось замало для більш детального вивчення атракції.

Згодом на основі порівняльно-історичного підходу ідея про народну етимологію була розвинута представниками Казанської лінгвістичної школи, а саме її засновником І.А. Бодуен де Куртене. Однак таке явище лінгвіст називає семасіологічною атракцією та відтепер тлумачить його з позиції структурного підходу [4, с. 197]. Згідно з його висновками явище атракції виявляє свою дію у зв'язку слів і речень. Таким чином, І.А. Бодуен де Куртене вперше пов'язав атракцію з лексичною системою мови. Надалі мовна атракція вважається характерною рисою системності мови, тому її простежують на всіх структурних рівнях мови.

Сучасне трактування терміна за допомогою структурного підходу висвітлено в контексті поетичного твору в роботах В. Григор'єва, О. Северської, Л. Ткаченко, які вводять поняття паронімічної атракції, що часто використовувалось як синонім народної етимології. На це вказує Ж. Марузо у «Словнику лінгвістичних термінів» (1960 р.), де повідомляє, що «французькі грамматики іноді називають паронімічною атракцією процес, більш відомий під назвою народної етимології» [5, с. 11]. Також О.С. Ахманова у статті «Словника лінгвістичних термінів» (1966 р.), що присвячена паронімічній атракції, зазначає: «Паронімічна атракція – те саме, що етимологія народна (див. етимологія)» [6, с. 13].

Однак явище паронімічної атракції трактується у сучасній лінгвістиці по-різному. Розповсюдженим є визначення, запропоноване Н.Л. Дащенко: «Паронімічна атракція – явище лексичної семантизації лексичних та морфологічних одиниць, які зіставляються на основі глибокої звукової подібності. У межах паронімічної атракції ступінь звукової подібності визначається за комплексами тотожних голосних і приголосних у складі атрактантів, котрі, повторюючись, виконують роль своєрідних «спільних частин», які називаємо квазі- або псевдоморфемами» [7, с. 8]. Таке трактування вказує на зв'язки паронімічної атракції з кореневим словотвором та поетичною етимологією. Крім того, поняття тісно пов'язане з фонологічною системою мови, що породжує суперечки щодо паронімічної атракції як об'єкта дослідження фонології, а не лексикології.

Фундаментальні роботи, присвячені вивченню атракції з позиції системності мови, належать М.М. Маковському (1971 р.), Г.С. Шуру (1974 р.) та С.А. Красногрієвій (1976 р.). М.М. Маковський, роблячи спробу виявити внутрішні процеси і рушійні сили, що об'єднують і роз'єднують окремі слова й словесні масиви в діакронії, обґрунтовує теорію лексичної атракції, що її визначає як «ті функціонально-динамічні процеси, завдяки яким окремі елементи мікроструктур тією чи тією мірою зв'язуються один з одним, взаємозумовлюються і на певному відрізку часу утворюють дискретні лексико-семантичні набори» [8, с. 14]. Аналізуючи атракцію, мовознавець не оминає й історико-етимологічне значення терміна та розглядає її як можливість ідентифікувати лексику, адже «наявність саме певного слова (або слів), наділеного чітко визначеним значенням (або декількома визначеними значеннями) певною мі-

рою (макроструктура) або на певному мовному прошарку (мікроструктура), детермінується лексичним оточенням, тобто набором лексичних одиниць, у межах якого існує певне слово на конкретному етапі розвитку мови; зміна складу або властивостей окремих лексичних одиниць зумовлює зміну складу відповідного оточення і властивостей компонентів, що до нього належать» [8, с. 48]. Згодом Г.С. Шур доповнює визначення атракції, пояснюючи її як властивість певної групи елементів зі спільною ознакою притягувати до себе нові елементи з такою самою ознакою [9, с. 102].

У контексті структуралізму С.А. Красногрієва вводить нове поняття, пов'язане з атракцією, – лексико-семантична атракція, що кваліфікується дослідницею як «здатність слів широкої семантики притягувати до себе лексичні одиниці на різних мовних осях, певним чином організовуючи їх навколо себе і структуруючи окремі ділянки лексико-семантичної системи мови» [10, с. 10]. Дослідницею визначено чотири види атракції: парадигматична, синтагматична, словотвірна та фразеологічна. Усередині парадигматичної атракції виділяють синонімічну, антонімічну атракцію та атракцію полісемантів.

Нині мовознавці активно досліджують специфіку синонімічної атракції. Основні положення вивчення синонімічної атракції викладено в роботах І.Д. Фрішберг (2006 р.) та І.Д. Баландіної (2009 р.), Ю.С. Полтавець (2016 р.). Останні дослідження стверджують, що притягання є характерним також для слів, що мають спільний сигніфікат, завдяки чому синонімічна атракція й вважається різновидом лексичної (лексико-семантичної). Згідно із законом синонімічної атракції, який визначив С. Ульман (1976 р.), найбільшу кількість синонімів для свого позначення мають явища, що займають важливе місце в житті суспільства [11, с. 272].

Користуючись надбаннями структурного підходу, І.Д. Фрішберг пропонує новий погляд на особливості синонімічних номінацій, які дозволяють виявити універсальне та специфічне в картинах світу різних етносів за допомогою процесу атракції, що пояснює формування певних лексичних наборів, формує певний підхід у світосприйнятті. Робота дослідниці виконана на межі лексикології та когнітивістики, що сприяє новій інтерпретації парадигматичних відношень та виявленню механізмів когнітивної функції мови, а тому пропонує новий, когнітивний підхід до вивчення атракції. І.Д. Фрішберг робить висновок, що «процеси синонімічної атракції є маркерами протікання пізнавального процесу, своєрідними віхами, що помічають найважливіше та актуальне для носія мови у позамовній дійсності» [12, с. 5], тобто номінації підлягає те, що має найбільшу комунікативну значимість.

Таким чином, структурний підхід допоміг мовознавцям інтегрувати ідею атракції у мовну семантику, уточнюючи це поняття та розширюючи коло його можливостей на лексико-семантичному рівні. Окремо було виявлено нові типи атракції, унаслідок чого сучасні науковці мають можливість подивитися на загальні питання про природу і сутність мови під іншим кутом. Крім того, роботи, присвячені структурному підходу, дали поштовх до розвитку когнітивного підходу в дослідженні поняття, який аналізує атракцію як механізм, що приймає участь у формуванні картин світу народів.

Цікавий погляд на атракцію пропонує ареальний підхід. Вивчення мовної атракції як результату взаємодії мов є одним з основних завдань ареальної лінгвістики. Її становленню сприяли дослідження з порівняльно-історичного мовознавства. Вагомим внеском у вивченні атракції з позиції ареології стала теорія хвиль Й. Шмідта, згідно з якою кожне нове мовне явище поширюється з певного центру хвилями, які поступово зникають, через що споріднені мови непомітно переходять одна в одну [13, с. 207]. На основі

теорії хвиль Б.О. Серебренников дає дефініцію атракції, під якою розуміється «процес набуття однією мовою ознак іншої внаслідок їх взаємодії» [12, с. 11]. Крім того, дослідник стверджує, що неспоріднені мови також підлягають мовній атракції, якщо вони розташовані на суміжних територіях.

Ряд сучасних лінгвістичних розвідок присвячений атракції, яку інтерпретують із позиції синергетичного підходу, за яким атракція є способом врівноваження елементів мови. На підтримку цієї ідеї Ю. Леденьов називає мовну атракцію «механізмом синергетики мови, що сприяє створенню зв'язності та цілісності мови й виявляється у зазначеному тяжінні й формальному вирівнюванні елементів мови» [15, с. 454].

До інших прихильників синергетичного підходу доцільно віднести І. Герман, І.П. Кривко, С. Лебедева, які переносять поняття атракції на мовлення. Так, І.П. Кривко вважає, що «системою, яка самоорганізується, є не лише мова, а й мовлення, когнітивна діяльність людини, її ментальні процеси, тому атракція витлумачується як реалізація тієї самої змістової програми у свідомості індивіда за допомогою різних мовних засобів у процесі багатоетапного розгортання образу мисленнєво-мовленнєвої діяльності» [16, с. 29].

І.П. Кривко детально вивчає синонімічну атракцію в лексиконі. Дослідниця зауважує, що специфіка синонімічної атракції в ментальному лексиконі проявляється у спонтанному вибудовуванні конкретної лексичної системи, яка прямує до понятійної компресії, що регулюється параметрами порядку стосовно атрактора. На думку І.П. Кривко, «параметри порядку регулюють процес атракції і функціонують в особовій сфері та сфері зовнішнього контексту» [16, с. 28]. Так, вибір лексеми залежить від віку, емоційного сприйняття, сенсорного сприйняття, опори на соціум чи культуру. Параметри порядку будуть відігравати важливу роль, бо індивід усвідомлено чи неусвідомлено опирається на один із них залежно від власного перцептивного, афективного чи когнітивного досвіду.

Доробки з позиції синергетики допомагають витлумачити атракцію як міждисциплінарний термін, що є обов'язковим механізмом мовленнєвого процесу та слугує вектором самоорганізації мови. Однак синергетичний підхід є досить новим явищем у мовознавстві, тому дослідження, що йому підпорядковані, потребують більш детального аналізу.

Висновки. Отже, розкриваючи поняття атракції, можна зробити висновок, що його інтерпретація здебільшого залежить від обраного підходу дослідження. У лінгвістиці нині існує п'ять розповсюджених підходів до витлумачення цього терміна: порівняльно-історичний, структурний, когнітивний, ареальний та синергетичний. Найдетальніше атракція досліджується з позиції структурного підходу, що заклав базу для подальшого вивчення поняття в когнітивістиці та синергетиці. Саме ці підходи представлені в сучасних наукових розвідках та дозволяють по-новому аналізувати мову та її фундаментальні функції.

Література:

- Гозман Л.Я. Психология эмоциональных отношений / Л.Я. Гозман. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – 176 с.
- Grimm J. Über einige Falle der Attraction / J. Grimm // Abhandlungen der Königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin Berlin: Druckerei der Königl. – Akademie der Wissenschaften, 1859. – S. 1–31.
- Lloyd R.J. Phonetic attraction / R.J. Lloyd – Liverpool : Turner and Dunnett, 1888. – 152 p.
- Бодуэн де Куртене И.А. Избранные труды по общему языкознанию: у 2 т. / И.А. Бодуэн де Куртене. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1963. – 197 с.
- Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо ; пер. Н.Д. Андреев ; ред. А.А. Реформатский ; предисл. В.А. Звегинцев. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1960. – 436 с.
- Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – 2-е изд., стереотип – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
- Дашенко Н.Л. Паронімічна атракція в українській поезії 60-80 років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.Л. Дашенко. – К., 1996. – 20 с.
- Маковский М.М. Теория лексической аттракции (опыт функциональной типологии лексико-семантических систем) / М.М. Маковский. – М. : Наука, 1971. – 252 с.
- Щур Г.С. Теория поля в лингвистике / Г.С. Щур. – М. : Наука, 2009. – 256 с.
- Красногирева С.А. Лексико-семантическая аттракция прилагательных широкой семантики в современном немецком языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / С.А. Красногирева ; Московский гос. ин-т иностр. языков им. Мориса Тореза. – М., 1976. – 25 с.
- Ульман С. Семантические универсали / С. Ульман // Новое в лингвистике. – Вып. 5. – М., 1970. – С. 250–299.
- Фришберг И.Д. Когнитивный аспект синонимической аттракции глагольных номинаций (на материале английского и русского языков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / И.Д. Фришберг ; Челябинский гос. ун-т. – Тюмень, 2006. – 22 с.
- Нерознак В.П. Ареальная лингвистика / В.П. Нерознак // Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
- Леденев Ю.И. Когнитивно-прагматическая аттракция в языке / Ю.И. Леденев // Избранные труды по языкознанию, 1957–2007. – Ставрополь : Изд-во Ставроп. гос. ун-та, 2007. – С. 453–455.
- Кривко И.П. Специфика синонимической аттракции в лексиконе индивида: синергетический подход : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / И.П. Кривко ; Курский гос. ун-т. – Курск, 2010. – 169 с.

Стражева М. А. Интерпретация понятия «аттракция» в лингвистической литературе

Аннотация. Статья посвящена интерпретации понятия «аттракция» в лингвистической традиции. Трактование процесса аттракции и ее типов зависит от лингвистических подходов. Основными подходами, которые повлияли на толкование аттракции, являются сравнительно-исторический, когнитивный, ареальный и синергетический. Базовыми для исследования аттракции целесообразно считать структурный подход, который заложил основы для современного изучения понятия в когнитивистике и синергетике.

Ключевые слова: аттракция, аттрактор, народная этимология, паронимическая аттракция, лексико-семантическая аттракция.

Strazheva M. The interpretation of the term “attraction” in the linguistic literature

Summary. The article analyzes the interpretation of the term “attraction” in the linguistic tradition. The representation of the process of attraction and its types depends on the linguistic approaches. The main approaches influencing the definition of the term are considered comparative, structural, cognitive, areal, and synergetic approaches. It is accepted that the structural approach has become the basis for modern interpretation of attraction in cognitive science and synergetics.

Key words: attraction, attractor, folk etymology, paronymic attraction, lexico-semantic attraction.

*Тарапатов М. Н.,
старший преподаватель кафедры теории и практики перевода
Мариупольского государственного университета*

*Панова Я. Е.,
ассистент кафедры теории и практики перевода
Мариупольского государственного университета*

НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ ИСЧИСЛЯЕМЫХ И НЕИСЧИСЛЯЕМЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В статье рассмотрена категория исчисляемости английских существительных в свете когнитивной лингвистики. Особое внимание уделено описанию когнитивных операций, предложенных в когнитивной грамматике Р. Лэнкера. Приведены примеры, иллюстрирующие числовое поведение существительных.

Ключевые слова: когнитивные операции, когнитивная грамматика, исчисляемое существительное, неисчисляемое существительное.

Постановка проблемы. Исследования языка с точки зрения когнитивной лингвистики за последние годы заставили взглянуть на многие проблемы в языке иначе, а так же дали ответы на вопросы, остававшиеся на протяжении многих лет без ответа. В этой работе попытаемся подойти еще к одной проблеме, которой, на наш взгляд, до сих пор уделялось мало внимания, а именно – проблеме исчисляемых и неисчисляемых существительных.

Анализ последних исследований и публикаций. Понятие исчисляемых и неисчисляемых существительных существует и в русском, и в английском языках. Теоретической базой для написания статьи послужили работы Р. Лэнкера, В. Эванс, М. Грин, С.А. Жаботинской, Е.С. Кубряковой.

Цель статьи – выявление когнитивных принципов, определяющих лексико-грамматические характеристики рассматриваемых единиц.

Изложение основного материала. Нашей непосредственной задачей является рассмотрение таких групп существительных:

1. Существительные, принимающие разные значения, когда они употребляются в качестве исчисляемых, и когда – в качестве неисчисляемых.

Bolivia is one of the world's largest producers of tin. (= металл).

The cupboard was full of tins. (= консервы).

Другие примеры: accommodation, competition, glass, grammar, iron, jam, lace, paper, property, room, sight, speech, time, work etc.

2. Существительные, которые обычно употребляются как неисчисляемые, могут употребляться как исчисляемые, но только в единственном числе: education, importance, knowledge, resistance, traffic etc.

She has an extensive knowledge of property prices in this area.

The decision to build the bridge later took on an unexpected strategic importance.

3. Существительные, которые могут употребляться как исчисляемые, но только во множественном числе.

Sue is claiming damages (= money paid as compensation) for the injuries caused.

Вот такие «аномальные» существительные (1, 2, 3) и являются объектом нашего внимания. До сих пор при изучении этого вопроса такие существительные предлагалось просто «заучить», но, тем не менее, никто не видел полного списка этих слов, да и если бы он и был, все равно этот вариант выглядит достаточно сомнительно. В своей работе беремся доказать, что в этой ситуации различия между исчисляемыми и неисчисляемыми существительными являются не морфологическими, как традиционно считалось, а дискурсивными. Здесь следует обратиться за помощью к когнитивной лингвистике.

Для понимания идеи организации интересующих нас существительных в некую систему и подчинения неким правилам необходимо обратиться к таким понятиям в когнитивной лингвистике, как «профиль – база», «концепт – домен» и «фигура – фон».

Профиль – база (profile – base). Согласно Р. Лэнкеру [7, с. 134], представление о знании может быть описано терминем «организация профиль – база» (profile – base organisation). Под *профилем* лингвистической единицы подразумевается та часть ее семантической структуры, на которой слово фокусирует внимание, эта часть явно упомянута. А аспектом семантической структуры, который не находится в центре внимания, но необходим для понимания профиля, является *база*.

Возьмем, например, слово hunter (охотник) – участник процесса, но для понимания этого слова необходимо отдавать себе отчет, в чем же заключается сам «процесс», т. е. «охота» hunting. Следовательно, hunter является профилем относительно hunting – базы. Поэтому, профиль – это объект или отношения, созданные словом, а база – составляющая матрицы домена, необходимая для понимания профиля.

Ниже рассмотрим, как эти знания могут помочь нам в решении вопроса систематизации исчисляемых и неисчисляемых существительных.

Концепт – домен. Концептуальный домен – это основа знаний в пределах нашей концептуальной системы, которая содержит и организует схожие идеи и опыт.

Лексический концепт – это значение, представленное лексической формой или словом, т. е. его смыслом.

Рассмотрим несколько примеров, предложенных в книге “Evans and Green” [6, с. 78]:

a. Christmas is fast approaching.

b. The number of shares we own has gone up.

c. Those two have a very close friendship.

Ети приклади стосуються до абстрактних концептуальних доменів часу (*conceptual domains of TIME*) (а), кількості (QUANTITY) (б) і прив'язаності (AFFECTION) (в).

Наприклад, концептуальний домен часу міг би відноситися до цілому ряду темпоральних концептів (*temporal concepts*), включаючи *Christmas*, який є темпоральним подією (*temporal event*). Примітно, що в кожному з наведених прикладів більш абстрактні концепти (*the more abstract concepts*) *Christmas*, *number (of shares)* і *friendship* розуміються в умовах концептуальних доменів, що стосуються до конкретного фізичного досвіду. Наприклад, *Christmas* концептуалізується терміном домену *фізичне рухання*, що очевидно з використання слова *approaching* в (а). Хоча не можна буквально сказати, що *Christmas* (і інші темпоральні концепти) відчувають рухання. Так же поняття *number of shares* концептуалізується терміном *вертикальне підняття* (VERTICAL ELEVATION), що стає очевидним з фрази *gone up* в (б). І, нарешті, *friendship* концептуалізується терміном *фізична близькість* (PHYSICAL PROXIMITY) в (в), що очевидно з використання слова *close*.

І, нарешті, перейдемо до таких понять, як «фігура і фон» (*figure – ground*).

Фігура – це об'єкт, який, крім усього іншого, має домінуючу форму, можливо, завдяки певній контурній лінії або кольору. Фігура – це те, що виділяється на фоні. Приведемо так же деякі ознаки, властиві одній і тій самій фігурі. Фігура має неопределенні просторові властивості; більш рухома; менше; геометрично простіше; більш залежна. В той час як фон має протилежні ознаки: є об'єктом, на який посилаються; має більш постійне місце розташування; є більшою фігурою; геометрично складніше; менш залежна. Самі ці поняття «фігура – фон» і їх ознаки допоможуть нам поглянути з іншого боку на проблему чисельних/нечисельних іменників. У кожного подібного іменника є цілий ряд значень, в одних з яких воно може виступати як чисельне, в інших – як нечисельне. Якщо подивитися на ці значення з точки зору когнітивної лінгвістики і визначити, які з них можна віднести до фігури, а які до фону, то можна прослідкувати закономірність, що концепти, що стосуються до фігури, будуть чисельними, а концепти, що стосуються до фону – нечисельними. Крім того, подібну закономірність ми можемо прослідкувати не тільки відносно головного значення слова «світ», але і в самих реченнях з цим іменником. Частіше за все його місце в реченні так же є фоном для нечисельних іменників і фігурою для чисельних.

Розглянемо це на прикладі іменника *light*.

В словниках *Lingvo*, *Collins* і *Concise Oxford English Dictionary* ми взяли деякі значення цього іменника і розділили їх на 2 групи: чисельні і нечисельні. Розглянемо і проаналізуємо такі приклади, в кожному з яких слово *light* несе різну семантичну навантаження.

1. He did it according to his *lights*.
2. Can you give me a *light*, please?
3. Nick decided to act according to his *lights*.
4. He was one of the leading *lights* of our age.
5. His pictures as a rule have more high *lights* than shades.
6. We were momentarily blinded by the *light* of the sun.
7. After long meditation the *light* has dawned upon him.

8. The *light* died out of her eyes.

9. Much new evidence has come to *light*.

10. I had never looked upon the matters in that *light*.

I. Чисельні

1. Видіння, точка зору.

He did it according to his lights. – Він зробив це згідно з своїми переконаннями.

Це значення передбачає можливість використання чисельного числа, т. к. точок зору, переконань може бути багато, їх можна порахувати. А з точки зору когнітивної лінгвістики, якщо ми проаналізуємо стосунки фігура – фон відносно основного значення «світ», варіант 4 буде фігурою.

2. Огонь, полум'я.

Can you give me a light, please? – Огня не знайдеться?

«Огонь» тут буде фігурою, так як є меншим і менш важливим порівняно з світлом. Через цю «незначущість» значення слово набуває характеру чисельного.

3. Здатності, ментальні сили людини, знання, розуміння.

Nick decided to act according to his lights. – Нік вирішив діяти відповідно до своїх здатностей.

Light в значенні сили, здатності. В цьому значенні може використовуватися тільки в чисельному числі, інакше втрачає сенс.

4. Людина, який вважається авторитетом, «світлом», який є прикладом для інших; відомість.

He was one of the leading lights of our age. – Він був одним з видатних осіб нашої епохи.

Іменник є фігурою відносно головного значення і відносно інших членів речення. *Of our age* буде фоном, а *lights* фігурою на цьому фоні.

5. Освітлена, найяскравіша частина картини (світ як протилежність тіні); колір.

His pictures as a rule have more high lights than shades. – Його картини, як правило, мають більше яскравих кольорів, ніж тіні.

В реченні фоном є *pictures*, а цікаве нас *lights* є фігурою.

Наступна група іменників стосується до розряду нечисельних. Наша задача тут довести, що слово *light* є фоном. Ітак, розглянемо значення і приклади.

II. Нечисельні

6. Світлове випромінювання в часі дня.

We were momentarily blinded by the light of the sun. – Ми тут же були осліплені сонячним світлом.

Light of the sun – фон, як і в усіх наступних прикладах.

7. Озарення, раптово прийшла в голову «світла» думка.

After long meditation the light has dawned upon him. – Після довгого роздумування до нього прийшло озарення.

8. Виразження світла, живості в обличчі людини.

The light died out of her eyes. – Світ (оживленість) згас в її очах.

9. Факт або відкриття, пояснює що-небудь.

Much new evidence has come to light. – Виявилось багато нових фактів.

10. Погляд на деякі речі, видіння їх.

I had never looked upon the matters in that light. – Я ніколи не розглядав обставин в цьому світлі.

В примерах 1–5 существительное *light* является неисчисляемым, что мы и доказали при помощи когнитивных понятий «фигура – фон». Во всех этих примерах *light* являлось фигурой.

А в примерах 6–10 то же существительное является неисчисляемым, а с точки зрения когнитивной лингвистики – фоном.

Выводы. Исходя из вышеуказанного, можем сделать вывод, что существительные, которые имеют разные значения, будучи исчисляемыми и неисчисляемыми, будут исчисляемыми, если они являются фигурой, и неисчисляемыми, если являются фоном. Точно таким же образом можно систематизировать существительные, используя вышерассмотренные понятия «профиль – база» и «концепт – домен», вывод будет мало отличаться от того, что сделали мы, используя понятия «фигура – фон».

В статье выдвигается гипотеза о том, что различия между исчисляемыми и неисчисляемыми существительными не являются исключительно морфологическими, как принято традиционно считать. На самом деле эта проблема является дискурсной, в рамках одной только морфологии она не решается. Поэтому, чтобы действительно понять, что есть исчисляемые и неисчисляемые существительные, необходим дискурсивный подход. Эта работа может быть актуальной для таких дисциплин, как теоретическая грамматика, теория и практика перевода, практическая грамматика и т. д.

Литература:

1. Бубенникова О.А. О языковой ситуации в современной Англии / О.А. Бубенникова // Германистика в России. Традиции и перспективы : матер. науч.-метод. семин. – Новосибирск, 2004. – С. 7–10.
2. Жаботинська С.А. Методика викладання іноземних мов / С.А. Жаботинська // Вісник Харківського національного університету ім.

В.Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія». – 2009. – Вип. 58. – № 848. – С. 3–10.

3. Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных / С.А. Жаботинская. – М. : ИЯ РАН, 1992. – 216 с.
4. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
5. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A.S. Hornby. – Oxford : Oxford University Press, 1982. – 918 p.
6. Evans V. Cognitive Linguistics. An Introduction / V. Evans, M. Green. – Edinburgh : Edinburgh University Press Ltd, 2006. – 830 p.
7. Langacker R. Cognitive Grammar: Basic Introduction / R. Langacker. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 562 p.
8. Lingvo Dictionary [Electronic resource]. – Access mode : <http://lingvo.ru/>.

Тарапатов М. М., Панова Я. Є. Новий погляд на проблему злічувальних і незлічувальних іменників в англійській мові

Анотація. У статті розглянуто категорію злічувальності англійських іменників з позиції когнітивної лінгвістики. Особливу увагу приділено опису когнітивних операцій, запропонованих у граматиці Р. Ленекера. Наведено приклади, що ілюструють числову поведінку іменників.

Ключові слова: когнітивні операції, когнітивна грамматика, злічувальний іменник, незлічувальний іменник.

Tarapatov M., Panova Y. New approach to the problem of countable and uncountable nouns in the English language

Summary. The article considers the category of English nouns' countability in the highlight of cognitive linguistics. Special attention is paid to description of cognitive operations proposed in R. Langaker's cognitive grammar. Examples illustrating numerical behavior of nouns are provided.

Key words: countability, cognitive grammar, cognitive, count-noun, mass-noun.

Фридунбекова Г. С.,
*научный сотрудник научно-исследовательской лаборатории «Журналистика»
Бакинского государственного университета*

ТРАНСФОРМАЦИЯ ИНТЕРВЬЮ ОТ ЖАНРА К ФОРМАТУ В ЭЛЕКТРОННЫХ СРЕДСТВАХ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация. Как известно, в теоретической и практической области журналистики обсуждения и споры по поводу жанров проявляют себя на международном уровне. По мере развития средств массовой информации их термины формируются более точно. Современное развитие теоретической и практической направленности журналистики создало новые модели, теоретические концепции. Новые подходы, связанные со средствами массовой информации, требуют пересмотра теоретических взглядов.

Ключевые слова: интервью, жанр, формат, трансформация, информация, средства.

Постановка проблемы. Творческое разделение деятельности человека на виды и типы имеет древние корни. Различные сферы творчества создали почву для появления разнообразных жанров. Жанр – историческая категория, которая существовала еще до возникновения журналистики. В переводе с французского языка слово “genre” означает «вид», «разновидность», «род». Термин «жанр» впервые был применен в этической теории французского классицизма в XVIII в., он означает «разновидности произведений, охватывающих виды творчества» [5]. Жанр – это форма, а реализация журналистом своего труда в какой-либо из этих форм зависит от тематики и авторского подхода к указанной теме. В практике азербайджанской журналистики используется большое число литературных жанров. По значимости особое место среди них занимает жанр интервью. Появляются новые формы интервью и, благодаря своим особенностям, политическому, общественному и художественному значению, они превращаются в объект исследования современных литературоведов и теоретиков публицистики.

Анализ последних исследований и публикаций. Анализ жанров, используемых в современной журналистике, можно увидеть в трудах Ф. Мехди, Дж. Мамедли, Дж. Абдурагимова [5; 9; 10; 11] и др. Исследователи разных стран постоянно изучают эту проблему в связи с расширением возможностей медиа, благодаря Интернету.

Изложение основного материала. Новые жанры журналистики, появившиеся в последние 20 лет, ввели и новую терминологию в наш лексикон (медиа, медиология, интернет-газета, электронные средства информации, онлайн-журналистика, лид, газетный дизайн, интернет-телевидение, веб-сайт, гражданская журналистика и др).

В каждой творческой сфере имеется своя терминология. Как известно, формирование терминов зависит от множества факторов (общественно-политическая среда, развитие технологий и т. д.). Однако со временем термины начинают приобретать новые смыслы. «Трансформация» – один из широко распространенных терминов современного периода, появившийся в XX в. в области науки и технологии и превратившийся в объект исследования журналистики. Трансформация – это превра-

щение, изменение основных свойств, форм и разновидностей; метаморфоза [4, с. 223].

Со сменой общественных систем изменяются и функции печати. Первоначально появилась газета, после определенного периода развития возникло понятие печати, с изобретением радио и телевидения появилось понятие «средства массовой информации» (далее – СМИ). В период советской журналистики она наименовалась как «массовая информация и средства пропаганды». В последние же годы этот термин стал именоваться как «СМИ». Следует отметить, что словосочетание «средства массовой информации», или «средства массовой коммуникации», на Западе используется давно.

Уровень развития журналистики и изменения, происходящие в обществе, привели к необходимости трансформации слова «печать» в «средства массовой информации». Сегодня в западных странах это понятие трансформировалось в более широкий и более точный термин – «средства массовой коммуникации». А научное понятие «журналистика» логически прошло процесс трансформации в «коммуникативистику». Л. Землянова пишет: «Коммуникативистика – научная сфера, изучающая гуманитарные аспекты факторов влияния средств массовой информации на общество» [2].

Жанр – средство, различающее формы творческой деятельности журналистики. Однако это широко используемое в различных сферах общества слово в журналистике имеет сложное, многостороннее значение.

Тема информационных жанров является одним из наиболее спорных вопросов в современной журналистике.

Действительно ли «жанр» и «формат» выражают один и тот же смысл? Способны ли эти понятия заменять друг друга? Какие факторы обуславливают дифференциацию жанров и актуальны ли эти факторы на сегодняшний день? Какие факторы способствуют обязательному использованию слова «формат» и в каких значениях используются эти слова сегодня?

В классическом значении «жанр» в журналистике определяет содержание печатного материала, разнообразность фактов, его характер и форму. Жанровая система периодической печати широко исследуется в журналистике. Но в последнее время существует такое мнение, как необязательность жанра. Сторонники его полагают, что глубина события, анализ, прогнозирование превыше всех остальных процессов. Д. Брюэр пишет, что «сегодня вопросы о традиционных формах, о жанрах периодических изданий являются объектами для споров. В творческом деле шаблонам, эталонным текстам места нет. Следует признать, что каждая форма является конкретным итогом журналистского труда. Схематизм преподнесения оригинального, неповторимого материала может уничтожить само творчество в корне» [1, с. 40].

Л. Кройчик отмечает, что сегодня жанр – «это специальная форма организации жизненного материала; с исторической

точки зрения – конкретная, типологическая, гносеологическая, морфологическая, аксиологическая, творческая категория» [1, с. 35–51]. Он этот процесс объясняет тем, что в современной печати термин «текст» вытесняет термин «жанр»; происходит процесс персонификации журналистики, то есть, если раньше автор выступал в качестве ретранслятора, то сейчас он выступает как и комментатор информации; работа современной российской журналистики с аудиторией идет в режиме диалога. Журналист выделяет три важные составные части текста:

- а) новизна или же информация о возникшей проблеме;
- б) понимание ситуации в виде фрагмента или же в развернутой форме;
- в) методы эмоционального влияния на аудиторию (на разумно-сознательном или разумно-выразительном уровне).

Л. Кройчик предлагает «разделить» печатный текст на пять групп:

- 1) оперативно-новостные заметки;
- 2) оперативно-расследовательские интервью, репортажи, отчеты;
- 3) расследовательно-новостные корреспонденции, комментари, отзывы;
- 4) статья-расследование, письмо, обзор;
- 5) художественно-расследовательский очерк, эссе, фельетон, памфлет.

Жанр в теории журналистики является одним из спорных вопросов. В этой постоянно обновляющейся сфере такое разнообразие мнений на самом деле лишь на пользу информационным жанрам, содействующим эффективной работе над материалом, выбору фактов, отображению событий, отражению социальной действительности, имеющей устойчивые признаки формы.

Жанр меняется, и это естественный процесс. Развитие жанров идет от простого к сложному. К примеру, начиная от простой новости и до серьезных аналитических передач. В повседневной деятельности журналиста важно уделять внимание вопросам жанра как основной проблеме теории и практики.

Развитие жанра журналистики в разных странах произошло по-разному. Жанр, сформированный в какой-либо части Земли, в азербайджанскую журналистику пришел неспроста. Социально-экономические и общественно-политические особенности каждой страны оказали влияние на формирование этого понятия. Сформировавшиеся модели жанров журналистики можно увидеть в газете «Экинчи». Эта газета предстала в форме, основанной на модели свободного информационного жанра. Принципы национальной печати, преследуемые газетой «Экинчи», начиная от жанра, и до всех компонентов творчества, являлись образцом для мировой практики.

Как подчеркивают исследователи, «облик жанра формируется на протяжении исторического развития искусства. В теории жанр не измеряется (не имеет границ)» [5, с. 283]. «Отпечаток консерватизма лежит на категории жанра. <...> В литературно-историческом процессе жанр играет роль стабилизирующего фактора, отражающего «полноту» определенно-го этапа развития художественного сознания»; это логическое мнение по поводу сущности жанра. Ю. Тынянов характеризует жанр как «нестабильную, изменяемую систему» [8].

Общепринятых классификаций жанров в журналистике нет. Тем не менее, есть некоторые инициативы. Значит, жанр действительно «нестабильная, изменяемая система». Если учесть, что в творческом процессе все находится в развитии,

то в журналистике не следует удивляться некоторым свойствам жанров, а следует принять их как закономерность. Однако не нужно давать жанру излишнюю «самостоятельность». Он дает автору возможность для самовыражения.

Трансформация журналистских терминов находится в постоянном движении с информационными технологиями и системой общественного развития. Термин «жанр», широко распространившийся в журналистике, в современный период трансформировался в термин «формат». Известный исследователь публицистического стиля Г. Солганик полагает, что «формат – относительно новое, широко используемое понятие, а жанр – традиционно принятый термин. В ряде случаев существуют факты использования их в одинаковом смысле». Г. Лазутина так же отмечает, что «жанр» как термин давно используется в лексике журналиста. «Формат» также не является новым словом. Но относительно жанра – это новое понятие» [3].

В журналистике термины «жанр» и «формат» в практическом и в теоретическом смысле имеют одно и то же значение. Однако в современной журналистике возникает проблема, какому из этих терминов отдавать предпочтение. Таким образом, «формат» расширил свою смысловую сферу использования и начал ущемлять некоторые понятия в профессиональной лексике журналиста. «Жанр» также находится в списке этих ущемленных терминов. Такое положение пытаются упростить с помощью процессов компьютерных технологий. Таким образом, широко используемые в компьютерной технологии слова «форма», «формат», «форматирование» являются одной из причин использования термина «формат». В этом, хоть и частично, есть доля правды. Но такой вопрос немного сложнее. Известно, что «жанр» характеризуется как «нестабильная, изменяемая система», а со временем подвергается изменениям. В журналистике скоропостижно происходит процесс перехода от одного жанра к другому. И в таких условиях появившееся понятие «формат» начало использоваться как альтернатива слову «жанр».

Жанр – теоретический термин, связанный с какой-либо сферой деятельности. Каждый жанр обладает специфическими свойствами. Формат – понятие коммуникации, что представляет собой вид коммерческой деятельности, используемую как объективную составляющую в связи. Как форма, объем и сфера предмета определяет их место в мире, так же и формат определяет место информационного продукта на информационном рынке и в коммуникационных процессах. Как видно, «жанр» и «формат» не выражают один и тот же смысл, их невозможно заменить друг другом. В таком случае причины широкого использования слова «формат» такие:

1) повышение значимости коммуникаций в информационном мире и развитие процессов глобализации, возникших в ходе оптимальной организации массового информационного потока;

2) развитие технических возможностей, являющихся причиной принципиальных изменений в информационной среде.

Появление информационного рынка, успешное коммерческое направление СМИ и обеспечение стабильности его развития стали причиной широкого использования термина «формат».

Развитие информационно-компьютерных технологий оказало большое влияние на медиа-структуры. Новые технологии облегчили работу медиа-структур, связанных непосредственно с людьми. Кроме этого, такие технологии, расширяя

сферы взаимодействия с общественностью, так же способствуют достижению новых возможностей.

После развития технологий медиа разделилась на две части: традиционные и новые. Традиционные медиа объединяют в себе радио, телевидение, газеты и журналы. Социальные сети, электронные газеты, сайты, агентства, интернет-радио и телевидение создали новые медиа.

Сегодня термин «формат» также используется в таких смыслах: 1) как один из видов изданий; 2) как один из видов творчества; 3) как форма творчества; 4) как канал коммуникации; 5) как способ подачи материала. Таким образом, термин «формат» не может считаться альтернативой или же эквивалентом термину «жанр». Термин «формат» включает в себя схожие признаки вышеуказанных понятий. Так, понятие «формат», являясь средством организации структуры массового информационного потока, так же является и основным средством развития СМИ. Профессор Е. Пронин широкое использование термина «формат» в современном периоде объясняет таким образом: «Я считаю, что это связано с процессами глобализации, возникших с резким ростом коммуникации в информационном мире. В то же время это связано с качеством информационного потока, появившегося в результате процесса глобализации, с гуманистическими ценностями, дарованными миру в результате полученной информации, с освоением аудиторий этой информации и с удачным решением всех проблем» [9].

Но имеются и другие мнения по этому поводу: «Говоря о формате радио, мы подразумеваем его концепцию. К концепции относят цели и содержание передач, периодичность вещания, эстетические нормы программирования, образ ведущего в эфире, последовательность сюжетов и соотношение элементов программы потребностям аудитории. В некоторых словарях формат объясняют как совокупность постоянных элементов передачи. А по некоторым словарям, формат – стиль передачи, рассчитанный для конкретной аудитории. Основным критерий, определяющий формат при подготовке передачи на радио, является сама направленность этой передачи и выбор соответствующей музыки. Отличие формы и структуры одной передачи от другой на радио определяет формат конкретной передачи» [10].

В журналистике «формат» очень активен. Во многих случаях он используется в смысле единого коммуникационного элемента. «Как форма определяет место предмета, так же формат выступает как фактор, определяющий процесс передачи информации» [6].

«Жанр – творческий процесс, который связывает создание нового материала с жанром. Новые формы созданных материалов, не относящиеся к какому-либо жанру и не подлежащие делению, не опирающиеся на серьезные фундаментальные основы, невозможно отнести к конкретным жанрам» [7]. В некоторых случаях жанр представленного материала может видоизменяться в зависимости от мнения субъекта. Говоря об интервью как о жанре, необходимо вспомнить историю его возникновения и развития. Известно, что развитие любого жанра журналистики связано с техническим прогрессом, то есть с появлением радио, телевидения, СМИ.

Каждый жанр журналистики обладает специфическими свойствами. Эти особенности и отличают их друг от друга. Жанры классифицируются по характеру подачи информации, разновидностям, форме передачи и т. д. Таким образом, но-

вые СМИ развивались параллельно с традиционными. С этой точки зрения интервью в СМИ по-прежнему остается одним из самых распространенных жанров. Однако, жанр интервью, находясь под влиянием политических ситуаций, лингвистических факторов, подвергся определенным историческим изменениям. Если в 50-е гг. жанр интервью представлялся как «интервью-монолог», то в результате развития появились новые формы интервью. В интервью автор выступает не только как создатель текста, но и как лицо, представляющее этот текст аудитории. По общему мнению теоретиков, главными факторами, определяющими жанр интервью, являются авторский взгляд, его стиль. Подготовка вопросов, последовательность изложения вопросов определяет ход и сущность интервью.

С. Савчук трансформацию жанров связывает с изменением признаков жанра: «Трансформации жанра интервью отражаются в жанрообразующих признаках, таких как наличие авторского начала, цель сообщения, предметное содержание, стандартность средств выражения, объём. <...>» [7].

Выводы. Как в теоретической, так и в практической области журналистики обсуждения и споры по поводу понятия «жанр» проявляют себя и на международном уровне. Русские теоретики, уделяющие внимание проблемам журналистики, организуют семинары с целью найти ответ на вопрос, выбрать «формат» или «жанр», и эти обсуждения предоставляются общественности. Пока не будут найдены теоретические решения, интерпретации остаются в силе. Сейчас идут разговоры об объединении жанров, об их взаимовлиянии друг на друга. По мере развития СМИ их термины формируются более точно. Современное развитие теоретической и практической направленности журналистики создало новые модели, теоретические концепции. Эти новые подходы, связанные со средствами массовой информации, требуют пересмотра. Теория и практика в журналистике развиваются параллельно. Они регулярно взаимодействуют. Теория постоянно следит за новшествами и учитывает их в исследованиях, наука же не может быть сформирована на основе свободных соображений. Важно учитывать новые понятия, проявляющиеся и в практике журналистики.

Литература:

1. Брюэр Д. Пособие для онлайн-журналистов / Д. Брюэр. – Баку, 2007.
2. Землянова Л. Гуманитарная миссия современной глобализирующей коммуникативистики / Л. Землянова. – М. : МГУ, 2010.
3. Лазутина Г. Жанры, формат в терминологии современной журналистики / Г. Лазутина // Вестник МГУ. Серия «Журналистика». – 2010. – № 6.
4. Магерамли Г. Словарь заимствованных слов / Г. Магерамли, Р. Исмаилов. – Баку, 2014. – С. 223.
5. Мамедли Дж. Теория и практика журналистики / Дж. Мамедли. – Баку, 2012. – С. 283.
6. Материалы научно-практической конференции республики. – Баку, 2011.
7. Савчук С. Об эволюции в системе жанров современной русской газеты / С. Савчук // Русский язык: исторические судьбы и современность. – М., 2001.
8. Тынянов Ю. Поэтика, история литературы, кино / Ю. Тынянов. – М. : Наука, 1997.
9. Мехди Ф. Художественная публицистика / Ф. Мехди. – Баку, 1982.
10. Мехди Ф. Публицистика в печати / Ф. Мехди. – Баку, 1981.
11. Абдурагимов Дж. Основы газетной сатиры / Дж. Абдурагимов. – Баку, 1991.

Фрідунбекова Г. С. Трансформація інтерв'ю від жанру до формату в електронних засобах інформації

Анотація. Як відомо, у теоретичній і практичній галузі журналістики обговорення і суперечки із приводу жанрів проявляють себе на міжнародному рівні. У міру розвитку засобів масової інформації їх терміни формуються більш точно. Сучасний розвиток теоретичної і практичної спрямованості журналістики створив нові моделі, теоретичні концепції. Ці нові підходи, пов'язані із засобами масової інформації, вимагають перегляду теоретичних поглядів.

Ключові слова: інтерв'ю, жанр, формат, трансформація, інформація, засоби.

Fridunbeyova G. Transformation of the interview from genre into format

Summary. As we see, discussion and debate on this issue speak for itself at the international level in the theoretical as well as in the practical field of journalism. As mass media develops, its terms form more accurately. Modern development of journalism both in the theoretical as well as practical aspects creates a number of new models, theoretical concepts. This new approach requires the review of theoretical ideas in connection with mass media.

Key words: interview, genre, format, transformation, information, method.

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ,
ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Бардіна Н. В.,

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри іноземних мов професійного спілкування
Міжнародного гуманітарного університету

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ АНТРОПОНІМІКИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ)

Анотація. У статті на матеріалі трьох мов проведено психолінгвістичний аналіз найпопулярніших імен 2014 року з урахуванням фоносемантики, ритміки імен, ставлення до них тих, хто ці імена надали (ономатотетів), соціального оточення і дорослих носіїв таких самих імен.

Ключові слова: психолінгвістика, антропоніміка, англійська мова, українська мова, російська мова.

Постановка проблеми. Проблема імені (назви) виникла тисячоліття тому і досі не має повного вирішення тому, що торкається різних боків людського буття, свідомості, мови. Овоца (назва, ім'я) в Давній Греції вважалась наслідком упорядкування свідомості, закріплення у звуках сутності предметів.

Проблема стає складнішою, коли ми звертаємось до власних імен, особливо до особових. Саме ім'я виокремлює людину як особистість, забезпечує її totoжність і одночасно залучає її до певної соціальної групи, історико-культурних координат.

В антропонімії досить довгий час приділяли увагу походженню, частотності особових імен, укладанню антропонімічних словників. **Проблему** даного дослідження можна сформулювати таким чином: у сучасній антропонімії відсутній комплексний підхід, система методів дослідження особових імен, які б відповідали пануючій загальнонауковій парадигмі постмодернізму, принципу антропоцентризму, уявленням про людину як багатовимірний феномен, бракує конкретних досліджень підсистем особових імен з точки зору етно-, психо-, соціо-, когнітивної лінгвістики та інших аспектів теорії мовного існування особистості.

Мета даної статті – проаналізувати психолінгвістичні особливості обору, оцінки та сприйняття особистих імен у сучасній Англії, Україні, та Росії (Москві). **Об'єктом** дослідження є психолінгвістика антропонімів в епістемологічному чотирьохкутнику: *ономатотет* (той, хто дає ім'я), *ім'я*, *носій імені*, *соціум*. Методологічними підвалинами було обрано сучасні уявлення про мову як форму буття, роботи Платона, П. Флоренського, Ч. Осгуда, Р. Якобсона, О. П. Журавльова, Ю. О. Карпенка, а також теоретичні розробки автора цих рядків.

Платон у відповідності до античних уявлень про ритмо-фонетичну природу Космосу, яку відзеркалено у мікрокосмі людини, вважав, що звучання особистого імені впливає на характер його носія і викликає певні почуття у слухачів [7].

Прихильник теорії «фюсей», філософ-«кім'яславець» П. Флоренський відстоює цю позицію на підставі аналізу всіх на його час відомих фонетичних досліджень і багаторічних спостережень над різними носіями того ж самого імені, які, на його думку, мають спільні риси не лише у характерах, але й у долі [8].

Один із засновників сучасної психолінгвістики Чарльз Осгуд, зазначивши, що ономатопея – це проблема психо-

лінгвістики, залишає відкритим питання, чи є звукові коннотації явищем етно- або кросс-лінгвальним і кросс-культурним [11, с. 274–275]. Великим потенціалом володіє розроблена ним (у співавторстві) методика семантико-диференційних тестів: хоча зазвичай її пов'язують із вимірюванням лексичного значення, дослідник може використовувати її в залежності від фокусу наукового інтересу [11, с. 80].

У своїй статті ми, обмежившись лише ознакою “evaluation”, використали цю методику для виявлення оцінки імені (*good – bad*) соціумом.

Видатний лінгвіст ХХ століття Роман Якобсон на основі інструментального аналізу звуків і психолінгвістичних експериментів виявив синестезійний вплив акустичних характеристик на слухача [9]. Отримані Р. Якобсоном дані нами було використано для об'єктивного опису обраних імен.

У даній статті ми також спиралися на запропоновану раніше модель людини як космо-біо-соціо-когнітивної системи [1]: як «космічну» складову частину було розглянуто психофонетичний, ритмічний аспект імені, як біологічну – суб'єктивні емоційні реакції інформантів, як соціальну – ставлення до імені в соціумі, як когнітивну – знання етимології, історико-культурні асоціації.

Таким чином, **предметом** даної розвідки стали психофоносемантичні, рефлексивні, сугестивні, етнокультурні, соціальні ознаки найчастотніших імен хлопчиків і дівчаток у трьох країнах світу. **Методами** дослідження послуговували описовий метод, зіставний метод, лексикографічний аналіз, аналіз кількісних даних щодо обору імен, метод спостереження, опитування, анкетування, психолінгвістичні методики. **Матеріалом** конкретного аналізу було обрано по 20 (10 чоловічих + 10 жіночих) топ-імен 2014 (2015) років Англії, України, Росії (Москви), результати аналізу матеріалів сайту «Behind the Name» [15], опитувань, психолінгвістичних експериментів за методикою Ч. Осгуда.

Виклад основного матеріалу.

За походженням імена **Англії**, як і Британії взагалі, дуже різноманітні, що обумовлено історією країни. [4; 5; 10]. Зараз кількість імен стрімко зростає: якщо у XIV сторіччі в Англії та Уельсі було лише біля 100 імен і 35% чоловіків звали *John*, а 17% жінок – *Alice*, то у 2009 році було зареєстровано 60 900 різних імен немовлят [10].

За офіційними даними, найпопулярніші імена дівчат у 2014 році в Англії: *Grace, Ruby, Olivia, Emily, Jessica, Sophie, Chloe, Lily, Ella, Amelia*. Аналіз з опорою на «космічну» складову людини (фоносемантику та ритм) показав, що 50% імен є двоскладовими, лідери списку мають звук [r], на енергійність якого вказував ще Платон, 60% імен містять плавний [l], який Роман Якобсон відносив до напівголосних, дуже слабких [9]. 80% імен містять високотональні голосні, які асоціюються із

світлим кольором, тендітністю. Компактні [g], [k] – 40% – викликають почуття великого розміру, могутності (ім'я *Chloe* вимовляють з початковим [k]). Таким чином, в англійському жіночому іменнику іде боротьба між «енергійністю» та «слабкістю», «мужністю» та «жіночістю».

Проаналізувати соціальне ставлення для цих імен допомогли матеріали форуму на сайті “Behind the Name” [15], а також експеримент з використанням семантичного диференціалу. 10 інформантів-лондонців оцінювали імена за ознакою ‘like – don’t like’ від +3 до –3. Ми наводимо середньоарифметичні дані, тому за умови протилежності відповідей з’явилися нулі:

Grace + 1, 25; Ruby + 0,5; Olivia + 1; Emily + 0,5; Jessica + 1,5; Sophie 0; Chloe 0; Lily + 0,5; Ella + 1,5; Amelia + 1.

Наведемо деякі коментарі. У 80-и роки 40% дівчат в Англії та Уельсі називали *Jessica* [10]. Зараз це ім'я більш подобається чоловікам, які підкреслюють його енергійність, але в цілому популярність його падає саме з причин надмірної поширеності. Схоже ставлення до імені *Chloe*, яке було найпопулярнішим з 1995 до 2002 року [10]. Відзначаючи його елегантність, стильність, інформанти вважають його занадто частотним [детальніше див.: 2]. Ім'я *Sophie* викликає позитивне ставлення з огляду на етимологію, але нерідко негативне – з боку звучання (акустичні ознаки вказують, що воно дуже жіноче, але глибоке, мінливе), на форумі активно обговорюються варіанти написання імені: англійське *Sophy*, французьке *Sophie* або *Sophia* та інші варіанти.

Не всім носіям подобаються власні імена саме з-за їхньої надмірної поширеності, але в Англії є можливість варіювати власне іменування. Відомо, що в Британії, крім першого імені, яким називають дитину і дорослу людину, та прізвища, є середнє ім'я – особливий компонент іменування, що дається людині переважно на честь когось із родичів чи історичних осіб. Це середнє ім'я оточуючі (крім родичів) зазвичай не знають, на письмі воно позначається однією літерою [4; 5; 10]. Носій імені легко може поміняти імена місцями, зробивши друге ім'я першим. У наших матеріалах таким «змінним» було ім'я *Grace*. Більшість визнало, що це дуже приємне середнє ім'я (“grace” – грація, милість). На форумі обговорювали випадки, коли дівчині не подобалось перше – занадто поширене ім'я (наприклад, – *Rebecca*) і вона змінювала імена місцями, або називала середнім іменем свою доньку. Але зараз існує тенденція до діалектичного зниження популярності імені *Grace*.

Найпопулярніші імена хлопців в Англії у 2014 році: *Jack, Mohammad, Thomas, Oliver, Harry, Charlie, William, James, George, Oscar*.

Майже всі імена (за винятком *Oliver*) мають 1-2 склади. 43% імен – різкі афrikати, які відрізняються великою енергією, їх добре почути на відстані; 33% – велярні компактні, які синестезійно пов'язані з могутністю. 30% імен містять «жіночий, слабкий, гарний» дізний [l']. Серед наголошених голосних переважають (63%) низькотональні звуки [o], [æ], [a], які викликають почуття темряви, червоного або темно-жовтого кольору [3; 9]. Таким чином, найбільш «мужню» фонетичну складову мають імена *Jack* і *George*.

Результати експерименту з використанням шкали Осгуда:

Jack +2,5, Thomas +2, Oliver +1,5, Harry +2,5, Charlie +1, William +2,5, James +1,5, George +2, Oscar +1.

Традиційні імена *George* і *James* інформанти оцінили доволі низько з-за їхньої консервативності. Найбільш привабливими визнали імена *Jack, Harry* і *William*. Ім'я *Oliver* майже всі

оцінювали як приємне середнє ім'я, але судячи по різкому зростанню його популярності серед батьків, можна прогнозувати, що його очікує доля *Grace*.

Щоб завершити епістемологічний чотирикутник, треба було звернутися до *ономатотети*. Ним в Англії можуть бути не лише батьки. Нерідко, якщо в родині народжується друга дитина, батьки запитують у старшої, як би він (вона) хотів, щоб звали брата або сестричку. Обираючи ім'я, звертають увагу на звучання, називають на честь улюблених персонажів, запозичують імена селебритіс, вигадують для дітей такі імена, що навіть незрозуміло, що вони значать англійською мовою. Кількість імен зростає відповідно зростанню мультіетнічності Англії [10].

Найбільш популярні імена в Україні наведено у відповіді Міністерства юстиції України [14].

Імена дівчат: *Анна, Анастасія, Софія, Марія, Дар'я, Дарина, Вікторія, Єлизавета, Катерина*. Десяте ім'я було важко визначити, тому що в різних областях до топ-десятки увійшли різні імена: *Ангеліна* у Дніпропетровській області, *Вероніка* у Житомирській, *Поліна* у Запорізькій, *Ксенія* в Одеській, *Злата* у Чернівецькій.

Послідовність імен у списку лише умовно визначає їхню частотність, тому що підрахунок було проведено окремо у кожній області України.

Перші чотири імені лідирують у кожній області, останні найчастотніші більш, ніж в одній. Ім'я *Анна* було найпопулярнішим у Волинській, Житомирській, Львівській і Рівненській областях та входило до першої трійці в інших. Ім'я *Анастасія* очолило список в Автономній Республіці Крим, у Вінницькій, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Чернівецькій областях. В Івано-Франківській, Кіровоградській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Черкаській і Чернівецькій областях найчастіше обирали ім'я *Софія*.

Характеристика ритму списку наведених імен виявляє тенденцію до обору українцями багатоскладових імен: 30% імен має три склади, 20% – чотири, 20% – п'ять складів. Це викликає почуття розміреності, надає можливість відчутти поважність, гармонійність звучання.

Усі імена мають кореневі компактні голосні, які, за даними Р. Якобсона, пов'язані з уявленням про щось велике [9, с. 192], але в сильній позиції вони знаходяться лише в іменах *Анна, Дар'я*, які синестезійно пов'язані з великим розміром, простором. Наголошений високотональний дифузний [i] в іменах *Анастасія, Софія* підкреслює маленькій розмір, що підтримується наявністю високотонального дифузного приголосного [s]. П'ять імен містять енергійний вібрант [r]. Порівняння з англійськими іменами дівчат виявляє практично повну відсутність в українських іменах «найгарнішого» жіночого звуку [l]. Українці були більш орієнтовані на підкреслення майбутньої величі, значущості дитини. Фіналь – *ія*, в якій реалізовано плавний перехід від закритого високотонального голосного до відкритого низькотонального, символізує відкритість жіночості до світу.

Результати експерименту з використанням семантичного диференціалу:

Анна +2,5; Анастасія +2,5; Софія +2; Дар'я +1; Дарина +1,5; Марія +2; Вікторія +1,5; Єлизавета +1; Катерина +1,5.

Оцінюючи імена, інформанти, крім звучання, обговорювали два моменти: наявність красивих деминутивів і відповідність українсько-російських варіантів імені. Більшість вказували

негативне ставлення до перекладу особових імен і віддавали перевагу тим іменам, які однаково звучать обома мовами, формі *Анна* замість *Ганна* завдяки наявності початкового «сильного», «гарного», «сильного», «надійного» [а].

Аналіз ставлення дорослих носіїв таких імен виявило такі ж тенденції. Інформанти попереджували, які демінутиви свого імені вони уподобують (*Стася, Ася*, а не *Настя; Софійка*, а не *Сося; Марічка*, а не *Марія* тощо). Було виявлено випадки, коли носій імені його взагалі приховував, а називав себе іншим: дівчина, у паспорті якої було зазначено *Ганна*, всім представлялась як *Настя*.

Серед хлопчиків найпопулярнішими були наступні імена: *Артем, Максим, Олександр, Андрій, Дмитро, Іван, Богдан, Владислав, Кирило, Єгор*.

Розташування в списку, як і у випадку з жіночими іменами, досить умовне, але у більшості областей України (і на сході, і на заході) перевагу віддали саме імені *Артем*. 70% імен двоскладові з наголосом на другому складі, відсоток збільшується, якщо врахувати російський варіант імені *Кирило*. Така ямбічна ритміка символізує оптимізм, наполегливість. 80% імен закінчується на приголосний, 60% містить енергійний вібрант [r]. Особливу увагу треба приділити поєднанням звуків [ks], [rt], [tr], [andʁ], які мають майже містичну силу, але про це буде йтися в наступній статті.

Результати експерименту на сприйняття імен:

Артем +1,5; Максим +1,5; Олександр +2; Андрій +1,75; Дмитро +1,5; Іван +1,25; Богдан +1,5; Владислав +1,75; Кирило +1; Єгор +1,5.

Під час анкетування інформанти зазначали, що віддають перевагу іменам, які містять «мужній» звук [r] або іменам з прозорою внутрішньою формою.

Дорослі носії таких імен інколи оцінювали їх негативно, тому що в соціумі зазвичай вживають «негарні» демінутиви: *Артемам* не подобається, коли їх звуть *ТЬомами*, що асоціюється з темрявою, а у звучанні немає нічого мужнього; *Богдани* не бажають, щоб їх називали *Бодями*, а *Єгори* – *Жорами*. *Олександр*и, які взагалі задоволені іменем, хотіли б і в українському варіанті написання мати початкове «А».

Багато українців зараз визнає, що називають дитину за святцями, що призводить до зміни іменника у нашому столітті. Ю.О. Карпенко передбачив, що скоро до лідерів у системі українських імен повернуться *Марія* та *Іван* [6]. Так воно і сталося.

Перейдемо до аналізу російських імен. Зважаючи на те, що державне статистичне управління **Росії** в останні роки потрібних нам даних не видає, спираємось на офіційні дані **Москви** про реєстрацію новонароджених у 2015 році [13]:

Найчастотніші імена дівчат: *Софія, Марія, Анна, Анастасія, Вікторія, Єлизавета, Полина, Аліса, Дарья, Олександра*.

Ім'я *Софія*, як бачимо, увійшло до найбільш популярних в усіх трьох країнах. Це може бути проявом міжнародної моди на давньогрецькі імена, а також особливістю поєднання «жіночого» і «глибокого» у звучанні імені.

40% імен закінчується на *-ія*, більшість з них знаходиться під наголосом. Відомий російський мовознавець О.П. Журавльов, який проводив фундаментальне дослідження фоносемантики звуків російської мови, стверджує, що найбільш впливовими на підсвідомість слухача мають саме наголошені голосні та перші звуки у слові [3]. Наголошений [и] мають ще 2 імені. Загалом цей звук зустрічаємо у 70% імен списку. За експериментально-психологічними дослідженнями Р. Якобсона, цей

звук пов'язаний з почуттям світла і викликає синестезійне відчуття кольору [9, с. 198]. За даними О.П. Журавльова, [и] – блакитно-зелений, легкий, слабкий, жіночий. Початкове [а] має 40% імен. [а] – низькотональний звук, червоного кольору, гарний, сильний, надійний.

У порівнянні з українським іменником склад московського є більш «красивим», «тендітним»: відсутні аналоги таких імен, як *Катерина, Дарина*, що містять «мужній» звук [r], замість того наявні імена з «жіночими» дієзним плавним [l']: високо тональним дифузним [i]: *Полина, Аліса*, що зближує іменник з англійським. Ім'я *Олександра* поєднує силу, жіночість і містичність.

Експеримент, проведений за допомогою шкали Осгуда, дав такі результати:

Софія +1,25; Марія +1,5; Анна +2; Анастасія +1,5; Вікторія +1; Єлизавета +1; Полина +1; Аліса +1, 25; Дарья +1; Олександра +1.

Як бачимо, лідером у сприйнятті як українського, так і російського соціуму стала *Анна*. Нижче оцінювали імена *Софія, Анастасія*, посилаючись на неоднозначність демінутивів, «негарне» звучання першого з імен.

За даними нашого опитування, ономотетатами в Москві найчастіше є батьки. Імена надають, спираючись на звучання, сімейні традиції, під впливом художньої літератури, масової культури. Й досі ім'я *Олександра* пов'язують з пісню з відомого фільму «Москва слезам не верит».

Найчастотніші імена хлопців, народжених у Москві в 2015 році: *Олександр, Максим, Артём, Михайл, Данил, Іван, Дмитрій, Кирилл, Андрей, Єгор*.

Довжина імен у топ-десятьці дещо скоротилась у порівнянні з попередніми роками. Раніше до цього списку входив ще *Владислав*. Ім'я *Олександр* багато років очолює російський іменник. Вимовляється воно як чотириохислове.

Привертає також увагу, що 30% імен закінчується на [il] – дуже «жіночий, слабкий, красивий» за психоакустичними ознаками. Взагалі російська топ-десятка відрізняється тим, що 60% чоловічих імен містять «слабкий, жіночий» [i], хоча енергійний [r] є також присутнім.

Порівняння з українським чоловічим іменником виявляє відсутність імен з прозорою внутрішньою формою і велику популярність імен *Михайл, Данил*, аналоги яких менш частотні в Україні.

Результати експерименту за шкалою Осгуда:

Олександр+3; Максим +1,5; Артём +0,5; Михайл +1; Данил +0,5; Іван +1; Дмитрій +1; Кирилл +0,5; Андрей +2; Єгор +1.

Нагадаємо, що низька оцінка свідчить про неоднотайність відгуків інформантів.

З екстралінгвістичних причин нам бракувало російських інформантів для з'ясування ставлення дорослих до своїх імен. Можемо лише стверджувати, що носії імен *Олександр, Андрей, Дмитрій*, як правило, цілком ними задоволені. Відзначимо цікавий факт, який свідчить про те, що чоловіки уподобують саме «мужні» з фонетичної точки зору імена: відомий російський актор Віталій Ємашов у 2011 році офіційно змінив ім'я і прізвище на Прохор Дубравін, мотивуючи це саме гарним, харизматичним звучанням [12].

Висновки. Характер людини з раннього дитинства у багатьох визначає його ім'я: звучання, значення (якщо носієві мови воно відомо), особливості сприйняття його імені соціумом. Психолінгвістичний аналіз з урахуванням ономотетата

(того, хто дає ім'я), ритмо-звукових синестезійних особливостей топ-20 імен в Англії, Москві, Україні, а також сприйняття цих імен інформантами виявив, що склад іменника залежить від типу ономотетета (в Англії це батьки, старші брати і сестри, в Москві – переважно батьки, в Україні батьки все частіше дають імена у церкві за святцями), від поширеності імені, зміни соціальних поглядів, від етнокультурних уявлень про те, формування яких рис характеру дитини передбачає «космічна» складова імені, які звуки в імені мають характеризувати жіночість чи мужність, від наявності варіантів зміни імені.

В Англії в останні роки спостерігається тенденція надавати дітям короткі імена для зручності спілкування в соціумі. Українські та російські імена (особливо жіночі) багатоскладові. Український чоловічий іменник виявляє тяжіння до ямбічної ритміки імені.

В Англії «мужність» передається за допомогою різких, компактних приголосних, в Україні та Росії на першому місці знаходиться вживання вібранта. У жіночих іменах Англії найчастіше зустрічається «найгарніший» звук [P]. Український жіночий іменник найбільш «сильний»: імена містять низькотональні голосні, енергійний вібрант.

Оцінюючи імена, англіїці обговорюють їх поширеність і «спелінг», українські та російські інформанти міркують над формою демінутиву.

Наміри ономотетету не завжди співпадають із оцінкою імені соціумом і носієм імені у дорослому віці. Якщо людині не подобається власне ім'я, в Англії він міняє місцями перше та середнє, в Україні та Росії намагається підібрати адекватний, на її думку, демінутив, або змінює ім'я зовсім.

Практична цінність результатів дослідження полягає в тому, що знання динаміки дії різних чинників на функціонування антропонімів у суспільстві допоможе в міжкультурній комунікації, моделюванні лінгвоментальності носіїв різних мов. Подальші розробки бачимо в дослідженні динаміки імен, виявленні сугестивного навантаження поєднання декількох звуків.

Література:

1. Бардина Н.В. Античная матрица нашей души : [монография] / Н.В. Бардина. – Одесса : Астропринт, 2009. – 288 с.
2. Бардина Н.В. Англійські антропоніми в психолінгвістичному епістемологічному просторі // Одеський лінгвістичний вісник: Науково-практичний журнал. – Вип. 7 / Н.В. Бардина. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. – С. 13–18.
3. Журавлєв А.П. Фонетическое значение / А.П. Журавлєв. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1974. – 160 с.
4. Зайцева К.Б. Английская стилистическая ономастика / К.Б. Зайцева. – Одесса, 1973. – 67 с.

5. Карпенко О.Ю. Проблематика когнітивної ономастики : монографія / О.Ю. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2006. – 325 с.
 6. Карпенко Ю.О. Футурологічна ономастика (особові імена) / Ю.О. Карпенко // Вісник ОНУ: Одеса, 2007. – Т. 12. – Вип. 3. Філологія і мовознавство. – С. 121–127.
 7. Платон. Сочинения в четырех томах. Т.1 / Под общ. ред. А.Ф. Loseva и В.Ф. Asmusa – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. – 632 с.
 8. Флоренский П.А. Имена / П.А. Флоренский // Сочинения. В 4 т. – Т. 3(2). – М. : Мысль, 2000. – 623 с.
 9. Якобсон Р., Фант Г.М., Халле М. Введение в анализ речи / Р.О. Якобсон, Г.М. Фант, М. Халле // Новое в лингвистике. – Вып. II. – М. : Издательство иностранной литературы, 1962. – С. 173–230.
 10. McClure Peter. Personal names and the development of English [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://public.oed.com/aspects-of-english/shapers-of-english/personal-names-and-the-development-of-english/>.
 11. Osgood Charles E., Buci George J, Tannenbaum Percy H. The Measurement of Meaning. – Urbana, Chicago and London: University of Illinois Press, 1957. – 346 p.
- Список джерел матеріалу:*
12. 24 СМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://24smi.org/celebrity/1037-prohor-dubraviv.html>.
 13. «Популярные имена среди новорожденных детей в Москве» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zags.mos.ru/stat/imena/>.
 14. Тиждень. ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : tyzhden.ua/News/137908.
 15. «Behind the Name» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.behindthename.com>.

Бардина Н. В. Психолінгвістический аспект антропонімики (на матеріалі англійського, українського і російського мов)

Анотація. В статті на матеріалі трьох мов проведено психолінгвістический аналіз найбільш популярних імен 2014 року з урахуванням фоносемантики, ритміки імен, відношення до них давших імен (ономотететів), соціального оточення і дорослих носіїв таких же імен.

Ключевые слова: психолінгвістика, антропонімика, англійський мов, український мов, російський мов.

Bardina N. Psycholinguistic aspect of anthroponymy (on the material of English, Ukrainian, and Russian languages)

Summary. In this article, the author applies psycholinguistic analysis to study the most popular names of 2014 in three different languages, giving consideration to phonosemantics, the origin of the names, and the names' perception by the name givers (onomatopet), their social circle and the adult name bearers.

Key words: psycholinguistics, anthroponymy, English language, Ukrainian language, Russian language.

*Savchuk H. V.,
Associate Professor at the Department of Translation and Linguistics
International Humanitarian University*

THE PECULIARITIES OF ANGLICISMS' AND AMERICANISMS' USE IN THE YOUTH LANGUAGE OF UKRAINE AND GERMANY

Summary. The research paper is devoted to the Anglo-American borrowings came into the youth language of Ukraine and Germany in the past decade. The English language contact with German and Ukrainian is described. The history of formation and development of the term jargon is treated. The most frequently used Americanisms and Anglicisms are analyzed in the language of Ukrainian and German youth.

Key words: borrowings, language contact, jargon, Anglicisms, Americanisms.

Formulation of the problem. Language is an extremely complex mechanism in which the vocabulary is constantly updated through the derivation, changes of meanings of the words, and foreign borrowings. Today the influence of English on the German and Ukrainian languages is significant due to globalization. In modern German and Ukrainian English loan words have formed the largest social group of innovations over recent decades. Slang or jargon continues to be an important source of derivational elements of German and Ukrainian. The borrowed elements in the literary language are often undergone changes in their semantics. The semantic changes result in spreading polysemy that encompasses the vast layers of German and Ukrainian vocabulary.

The development and extension of youth culture actively contributes to borrowings and Americamania of young speakers is one of the important problems of modern linguistics, namely the peculiarities of its development and effect on the literary language.

Analysis of recent research and publications. The extensive research into the issue of functioning English loan words in the modern Ukrainian and German youth environment has been done by the following linguists (E.F. Kaden, E. Schönfeld, H. Ehrmann, H. Henne, H. Küpper, M. Renke, W. Schmidt, A.A. Voskresenska, V.S. Mizetska, L.V. Oliynyk, L.M. Bakulenko, L.M. Palamar, M.J. Mostovyi, Yu.M. Vasylenko etc.) [1–15]. The accumulated in different linguistic areas the experience of comparing and contrasting Ukrainian and German languages requires a theoretical generalization and systematization. Summarizing theoretical works on the issue of comparing and contrasting English loan words and their role in modern Ukrainian and German youth environment are almost absent.

The objective is to identify the peculiarities of Anglicisms' and Americanisms' use in modern German and Ukrainian youth slang. To achieve this goal it is necessary to solve a number of tasks: to highlight the concept jargon and slang, to determine the main reasons and ways of coming Anglicisms and Americanisms into modern German and Ukrainian youth languages; to distinguish theme groups of English loan words in the modern Ukrainian and German youth environment; to analyze differential features of the youth language of Ukraine and Germany.

Statement of the base material. In modern native and foreign linguistics there are different terms which name near concepts: argot, slang, jargon, social dialect, cant and others. But so far there is

no consensus in the interpretation and differentiation of these concepts. One can call various reasons of it. One of them is a flexible vocabulary, coping words from the language of one social group into another, the penetration of regional words and dialectisms to the lexicon of social groups and learning social dialect by native speakers of regional dialects.

One of the earliest interpretations available to us as to the origin of the term jargon was recorded in the English dictionary in 1882, by which this phenomenon was treated as a "careless language; primary is chirp, birds twitter", and compared with the Spanish gerigonza, Italian gergone, obviously from the primary garg, gargle – to wheeze, to give guttural sounds (creak). So, the described linguistic phenomenon was associated with something negative, unpleasant – to scold, to yell, to wheeze [10; 14].

More clear definition the term jargon has in the dictionary by J. Marouzeau where it is interpreted as an artificial language used by the members of some group wishing to be not understood, or in the last resort, those who wish to live in separate communities: jargon of thieves, jargon of schoolchildren etc. In a broader sense, this term is referred to the incorrect and incomprehensible manner of speaking [16].

Native scientific resources give somewhat different interpretations of jargon and define jargon as a social dialect that is different from a literary language in a specific vocabulary and pronunciation; it is deprived its own phonetic system, doesn't exist separately or independently but always on the basis of certain language.

Thus, jargon is asserted as a system phenomenon and characterized by the following features: expressivity, belonging to a professional or social group, causes of its coming into existence and use, and its role in a standard language have been clearly outlined. On the one hand, argot, slang, cant are often used synonymously; thus, one can see the attempts of linguists to differentiate these terms, from the other hand.

It should be pointed out that above mentioned attempts are not always of great success or give the desired results; therefore, it can be explained by reasoning: obscurity of etymological words, a contradiction in etymology.

In particular, in the French dictionary by P. Larousse argot is interpreted as the language used by a particular group of people and that is difficult for others to understand. M. Zhenin treats argot as gergo that means "a sacred language known only to well educated people and incomprehensible to the ignorant". And then we read the postulate that it is a special language of criminals (hooligans) and those interested to communicate with each other so that they were not understood by those who they were afraid of [14; 15].

One can see a certain contradiction in such combination of ideas. On the one hand, it is a sacred language, on the other hand, it is a language of criminals.

The attempts to distinguish argot as the phenomenon and at the same time to give changes that took place in its status can be seen

in the above-stated dictionary by P. Larousse. As defined in the dictionary argot, slang, cant, gego is a specific language used by the members of any group or social category in order to prevent other speakers from understanding their conversations.

Originally the term was referred to the speech of scumbags. Later it gained greater importance. Now argot is not necessarily a form of vulgar language, there are argot of actors, argot of scientists and argot of students. So, in the mid 50s of the XX century argot is not defined as a negative phenomenon (the language of people at the bottom), but as a distinguishable language factor (the language means of any social or professional group). Here we can see that terms jargon and argot are used with different connotations and shades of meaning while referring to the language of a particular social or professional group.

Later in the linguistic literature of the twentieth century there came into use a definition that argot was understood as jargon, but unlike argot the term jargon had a pejorative meaning (sailor jargon, sports jargon). Pejorative (from the Latin Pejor – bad, worthless, abusive).

The term slang originally appeared in English lexicography. Perhaps it had to replace or coexist with the term jargon. So far it has not revealed yet when the term was first introduced, there is no consensus in the interpretation of the concept. Theoretical confusion in the definition of slang could not but influence lexicography. The term slang fully reflects contradiction and vagueness of theoretical concepts according to the definition in native and foreign dictionaries. For example, in foreign dictionaries a few meanings of slang are given: “the special vocabulary used by any group of lowborn people”; “vulgar language (now merged with the jargon of lowborn criminals)”; “jargon of a certain class or period”; “spoken language, which is below the standard language of well-educated people and includes new or usual words used in specific meanings”.

As defined in above-mentioned foreign dictionaries slang (jargon) is a low and vulgar language, spoken language. Thus, the authors show the polysemous nature of slang.

In native linguistics slang was synonymous with jargon, and the term slang was mainly used in English-speaking countries. With the development of linguistics slang and jargon were not used synonymously. V.A. Khomiakov defined slang as “relatively stable for a certain period, widely used, stylistically marked lexical layer, the component of expressive common phrases that comes into the literary language, very heterogeneous in its origins, in the degree of compliance with the literary standard” [17, p. 44].

Completely different interpretations of slang are given in the “Dictionary of Linguistic Terms” by O.S. Akhmanova. Slang is a spoken variant of professional speech; elements of a spoken variant of a professional or social group when penetrating into the literary language, or even into speech of people who do not belong to this group, they gain the specific emotional and expressive coloring in these languages [18, p. 419]. As can be seen from the two above-stated definitions, slang is a certain spoken variant of the language having an expressive coloring and used in professional or individual classes. The focus of our research paper is the peculiarity of youth slang. According to S.I. Levkovska, youth slang is a kind of spoken language peculiar to young people and used by them for various purposes [19, p. 168].

Thus, it is necessary to emphasize that slang expressions unite some groups of young people. For example, the slang of students of philologists and students of mathematicians will differ, and representatives of these two groups may not understand each other. The

difference between slang and a spoken language is due to the fact that the spoken language is used informally, and it is understandable to all representatives of any social and cultural environment.

Slang highlights the individual’s belonging to a group. There are a number of differences between youth slang and slang of other professional groups. This difference is conditioned by the fact that youth slang is the most dynamic variety of informal language, new members join this group and other ones leave it because of their age, therefore, the language also changes with coming new representatives. Each newcomer wants to differ both from “fathers” and from older youth, and brings his own code in the lexicon incomprehensible to the others.

The history of slang’s and jargon’s origin is interesting. Slang appeared at the beginning of the nineteenth century, jargon is much earlier. Slang is the quintessence of spoken language that is related to comforts of life, but not with scientific laws, grammatical rules or philosophical ideas. Words and phrases are converted into slang when they begin to be used within professional groups, changing its meaning. The use of slang pursues the objective and reflects the mood of younger generation speakers, serves as a means of witticisms and humor, gives the phenomena in a descriptive way, helps to hold someone else’s attention, to avoid cliches, to emphasize the additional feature of the phenomenon, to facilitate communication. The vocabulary enlargement is taken place at the same time.

History of the European slang begins in the XIII century when the name of Rotwalsh (present Rotwelsch) appeared, i.e. a kind of tramp jargon. In England the first observations of slang were done at the beginning of the sixteenth century by Copland in his book “The Hye Waye to the of Spittle House” (approximately 1517–1537). In the XXI century slang is a vocabulary that is peculiar to certain social circles, namely schools, universities, to the political, military and professional groupings. Cooking, fashion, trade, hobbies are found in slang. So, according to the latest Longman dictionary jargon is interpreted as words and expressions that are used mainly by people who belong to the same professional group, and that are difficult to understand: military jargon. Slang is a very informal language that includes new and sometimes offensive words, and that is used especially by people who belong to a particular group, such as young or criminals [20].

Examining the German and Ukrainian languages of today we can observe changes in them due to borrowings from foreign languages, especially from British and American English. Therefore, in literature of recent years on lexicology there have been introduced the following terms: “Anglicism” and “Americanism”. The huge influx of English loan words to the above-mentioned languages is due to the political and economic activities of the US and the UK and their impact on international processes. And another feature that is no less distinctive is the role of English in the process of international communication, technical development and communications in the twenty-first century.

Thus, the active promotion of the American way of life makes the youth often use English loan words in the process of communication and even now the young people from different countries can understand each other.

It is interesting to study the approach as to borrowings by V.A. Kukharenska, who identified four thematic groups of foreign loan words: science and technology vocabulary, political and economic vocabulary, everyday language and vocabulary of advertising and entertainment industry.

The first thematic group performs the onomasiologic function and usually does not form synonymous series and close to ter-

minology. The second group is heterogeneous in nature and also includes terminological borrowings. The third and fourth group is the vocabulary that is used by adults and young people.

When researching English loan words in the speech of Ukrainian and German youth, we noticed that the content structure of borrowed words was not always kept, but, on the contrary, it was completely modified and a phonetic and morphological assimilation took place.

The analysis of the Ukrainian and German youth slang shows that word-forming activity of affixation, by means of which some lexical innovations were built, depends on involving long-term formative elements and new language units that perform the word-formative function and play the leading role in the formation of innovative derivatives.

According to our observations, the English loan words that are used in the speech of Ukrainian and German youth are very diverse and encompass the different layers of vocabulary. In terms of the semantics among the studied borrowings are widely represented the names of people denoting professional activity: in German – *Cop*, *Bos*, in Ukrainian – *кон*, *бос*; names to denote silly, clumsy man: in German – *Looser*, *Steamer*, in Ukrainian – *крейзі*, *лузер*; names that belong to the sphere of leisure: in German – *zappen*, *toggeln*, *peoples*, *Chippie*, *Wannabee*, in Ukrainian – *бір*, *фаст-фуд*, *бакси*, *парі*; names to denote an action: in German – *craisen*, *steppen*, *switch*, *kicken*, *shoppen*, *poppen*, *handeln*, in Ukrainian – *денс*, *гуґлити*, *дрінк*, *піаритись*; names that are widely spread in fashion, music, sports, cinema, television, computer areas: in German – *tiffig*, *hippig*, *cool*, *Trash*, *trending*, in Ukrainian – *вінда*, *ді-джей*, *репер*, *постити*, *хештеги*, *пейнтбол*, *стен*.

Thematically English loan words are grouped around a wide range of denotata and related to interests, pastimes, hobbies of the youth, but the borrowings having expressive and evaluative colouring are of great interest. Such lexical units are characterized by expressiveness and emotionality, because expression it is a manifestation of feelings and emotions.

Investigating youth slang we have concluded that it can be referred to the emotional category of words which contains both the objective and subjective lexical meaning, i.e. the speaker's attitude towards the idea expressed. Finally, it is the context which defines expressive and emotional coloring of the word (here neutral words can acquire expression and be influenced by the environment).

The range of emotions to express such a vocabulary is very broad. There are endearment, contempt, irony, ridicule, and even abuse.

The vocabulary of overall evaluation is divided into several subgroups: a) borrowings that express admiration: in German – *kinky*, *tiffig*, *hippig*, *cool*, *trendy*; in Ukrainian – *супер*, *вай найс*; b) borrowings that express discontent and indifference: in German – *Cop*, *mellow*, *Steamer*, *Trash*, *Wannabee*; in Ukrainian – *треш*, *кон*, *отфейсувати «побити»*.

To the group of thematically limited words we refer ones that are used to describe people. German examples: *Eltern* – *Supporters* (*Oldies*, *Regierang*), *Lehrer* – *Boss* (*Chef*, *Pauker*). Ukrainian examples: *перенти*, *юзер* «людина, яка вживає наркотики».

On the basis of the above-mentioned facts it is necessary to point out that the tendency to exaggerate is peculiar for the Ukrainian and German youth.

The tendency to exaggerate is explained by the fact that young people under the influence of emotions use expressions that do not

meet denotata, i.e. they exaggerate in number, size, intensity and so on. This tendency is most noticeable when using such emotional intensifiers in the spoken language of German and Ukrainian youth. For instance, *cool* (Ukr. *кул*), *super* (Ukr. *супер*), *hippig* (Ukr. *хиповий*). Many words in this group get the specific youth coloring; and it is explained by the frequency of their use. Here we can refer such German intensifiers as *total*, *absolute*, *echt*, *voll*, *unheimlich*.

Dein neuer Fetzen ist echt trendy [3, p. 139].

Examples of the use of English intensifiers in the Ukrainian youth environment: *куловий*, *бестовий*, *брендовий* тощо.

Наприклад:

– Ти диви, який він купив трендовий піджак! (social network).

Among the English loan words that can be met in the speech of German and Ukrainian youth, one can find the following forms of address: *hi* (*hi*), *morning* (*Morning*), *boy* (*boy*), *fellow* (*felover*). It is known that most Anglicisms and Americanisms used in the speech of young people belong to the spheres of youth hobbies and entertainment. This fact facilitates, to some extent, the penetration of English loan words in the systems of German and Ukrainian languages.

In most cases English loan words are subjected to the process of transliteration in the speech of German and Ukrainian youth. It could be explained by the fact that English and German belong to the Germanic group of languages. In German one can observe the following tendency: the borrowed lexemes keep their graphic form and win back the positions in advertising, radio, television and so on.

For example, the loan-word *Supporters* can be used as a noun (parents) and as a verb (to help) in the language of German youth.

Ich muss erst deinen Supporters fragen! Meine Supporters sind die Monnis ausgegangen. Kannst du mich mal schnell supporten? [5, p. 132].

The next English word *to cruise* is used in the meaning to *take a ride for fun*.

Lass uns mal mit deinem neuen Auto bisschen rumcruisen [5, p. 132].

It should be noted that sometimes the same borrowings are used in different meanings in Ukrainian and German youth environment. Most often they have one meaning in common, but there are meanings that are typical of German or Ukrainian youth slang. So, the word *Boss* beyond the meaning boss or chief gains also the connotation teacher in the language of German youth. For example: *Willst du meinen neuen Boss sehen?*

Conclusions. As a result of communication various words and utterances are usually occurred in the youth groups and they are often used to replace the names for common objects and phenomena. For many English loan words it is peculiar emotional and expressive coloring, or a wide range of emotions such as irony, contempt, humor, boastfulness, negativism. A characteristic feature of such a vocabulary is its mobility and variability. Youth vocabulary is grouped around the concepts and things related to their interests. The modern youth slang of Germany and Ukraine is a kind of lexical subsystem with internal structural features and trends.

Prospects for further research are to develop a comprehensive methodology to examine loan words in the Ukrainian, German youth environment and that includes elements of sociological, sociolinguistic and other methods of linguistic research.

References:

1. Kaden E.F. Bemerkungen zum Fremdwort / E.F. Kaden. – Sprachflege, 1967. – С. 11–12.
2. Schonfeld E. Alles easy. Ein Wörterbuch des Neudeutschen / E. Schonfeld. – München : Verlag C.H. Beck, 1995. – 150 s.
3. Ehrmann H. Affengeil: Lexikon der Jugendsprache / H. Ehrmann. – München : Verlag C.H. Beck, 1994. – 156 s.
4. Ehrmann H. Voll konkret: Das neuste Lexikon der Jugendsprache / H. Ehrmann. – Orig. – Ausg. – München : Beck, 2001. – 168 s.
5. Henne H. Jugend und ihre Sprache / H. Henne. – Berlin : Verlag Gruyterwalter DE, 1994. – 384 s.
6. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache / H. Küpper. – Hamburg : 1965. – 630 s.
7. Reinke M. Jugendsprache: Tendenz der Gegendwartssprache / M. Reinke. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1994. – 322 s.
8. Schmidt W. Deutsche Sprachkunde / W. Schmidt. – Leipzig : Veb, 1965. – 365 s.
9. Воскресенська А.А. Вплив англіцизмів на сучасний молодіжний сленг / А.А. Воскресенська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rusnauka.com/>.
10. Мізецька В.С. Англомовні запозичення та особливості їх вживання у німецькомовному публіцистичному тексті / В.С. Мізецька // Вісник ХНУ. Серія «Романо-германська філологія». – 2000. – № 500. – С. 281–288.
11. Олійник Л.В. Синонімія в німецькомовному молодіжному слензі : дис. ... кан. філол. наук : 10.02.04 / Л.В. Олійник. – Київ, 2016. – 213 с.
12. Бакуленко Л.М. До історії становлення і розвитку терміна «жаргон» / Л.М. Бакуленко // Лінгвістичні дослідження : збірник наукових праць. – 2001. – Вип. 6. – С. 6–10.
13. Паламар Л.М. Вплив психологічних факторів на мовленнєву діяльність студентів / Л.М. Паламар // Вісник КНУ. Серія «Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика». – 2000. – Вип. 9. – С. 54–56.
14. Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови : [підруч. для студ. інтів і фак-тів інозем. мов] / М.І. Мостовий. – Х. : Основа, 1993. – 256 с.
15. Василенко Ю.М. Молодіжний сленг / Ю.М. Василенко // Вісник Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка. Серія «Журналістика». – 2001. – № 21. – С. 501–506.
16. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1960. – 436 с.
17. Хомяков В.А. Введение в изучение сленга – основного компонента английского просторечия / В.А. Хомяков. – 2-е изд. – М. : Либроком, 2009. – 104 с.
18. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М. : Просвещение, 1966. – 608 с.
19. Левковская К.А. Лексикология современного языка \ К.А. Левковская. – М. : Высшая школа, 1968. – 318 с.
20. Longman Advanced American Dictionary. – 2nd ed. – The USA : Person Education Limited, 2007. – 1863 p.

Савчук Г. В. Особливості вживання англіцизмів та американізмів у мові української та німецької молоді

Анотація. Статтю присвячено запозиченням, що увійшли в українську та німецьку молодіжну мову з англійської за останні десятиліття. Описано англо-німецьке та англо-українське мовне контактування. Розглянуто історію становлення і розвитку терміна «жаргон». Проаналізовано найуживаніші випадки англіцизмів та американізмів у мові української та німецької молоді.

Ключові слова: запозичення, мовне контактування, жаргон, англіцизми, американізми.

Савчук А. В. Особенности употребления англицизмов и американизмов в языке украинской и немецкой молодежи

Аннотация. Статья посвящена заимствованиям, которые вошли в немецкий и украинский языки молодежи с английского за последние десятилетия. Описан англо-немецкий и англо-украинский языковой контакт. Рассмотрена история становления и развития термина «жаргон». Проанализированы частотные случаи употребления англицизмов и американизмов в языке украинской и немецкой молодежи.

Ключевые слова: заимствования, языковой контакт, жаргон, англицизмы, американизмы.

Ступак І. В.,

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри германських та східних мов
Міжнародного гуманітарного університету

ФРЕЙМОВІ МОДЕЛІ АНКЕТ УЧАСНИКІВ ДЕЙТИНГ-ШОУ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

Анотація. Статтю присвячено опису особливостей реалізації фреймових моделей анкет учасників дейтинг-шоу «Холостяк» у німецькій та українській лінгвокультурах. Інтернет є невід'ємною частиною сучасного суспільства, що приводить до появи нових інтернет-жанрів або видозміни вже наявних мовленнєвих жанрів. У роботі анкети учасників дейтинг-шоу розглянуто як інваріант формату інтернет-комунікації оголошень про знайомства.

Ключові слова: формат інтернет-комунікації, фреймова модель, інтернет-жанр.

Постановка проблеми. Проникнення Інтернету в усі сфери життя людини призводить до переформатування комунікативного простору, який все частіше переміщується до інтернет-простору. Це призводить до появи нових типів мовленнєвих ситуацій із властивими їм нормами мовленнєвої поведінки, нових способів оформлення мовленнєвих актів. Комунікативний інтернет-простір сприяє інтенсивному розвитку віртуального жанру в межах загальної теорії жанрів.

Незважаючи на різноманітність інформаційних інтернет-технологій, найбільшого поширення набула письмова інтернет-комунікація (форуми, чати, блоги тощо). Саме тому в сучасній лінгвістиці превалюють дослідження таких віртуальних жанрів, як чат [2; 13; 19], форум [18], персональні сторінки [21; 22], веб-сайти [8; 14], соціальні мережі [1; 7].

Об'єктом дослідження у статті є «Анкета учасників» (далі – АУ) в дейтинг-шоу «Холостяк».

Предметом дослідження є фреймова модель АУ й особливості її реалізації у німецькій та українській лінгвокультурах.

Матеріалом дослідження слугували 66 АУ німецького дейтинг-шоу «Bachelor» і 86 АУ українського аналога «Холостяк» за 2015–2017 рр.

Проникнення Інтернету в усі сфери життя людини відкрило нові можливості та способи комунікації (голосове повідомлення, інтернет-конференції, чати тощо). Безперечно, Інтернет є невід'ємною частиною сучасного суспільства, що приводить до появи нових інтернет-жанрів [3; 5; 6; 11; 16] або видозміни вже наявних мовленнєвих жанрів [1; 7].

Становлення теорії віртуального жанроведення [6] залишає широке коло для дослідження нової ланки комунікативного середовища інтернет-простору, де інтенсивно зароджуються нові жанри комунікації. Дослідники інтернет-комунікації досі оперують різноманітною термінологією щодо опису жанрів: «електронний» [11; 15], «віртуальний» [6; 12], «Інтернет» [6], «дигітальний» [20], «жанровий формат віртуального дискурсу» [12; 17].

З-поміж нових інтернет-жанрів, які виникли саме завдяки розповсюдженню Інтернету, виокремлюють електронну пошту, чати, електронні дошки повідомлень, комп'ютерні конференції, інтерактивні курси, банери [4; 9]. На нашу думку, непереконливим є принципове відокремлення вищезазначених жанрів

як безперечно інноваційних від традиційних комунікативних жанрів. Так, електронна пошта за структурними і функціонально-стилістичними ознаками мало чим відрізняється від жанру письма, чат – аналог побутового діалогу, інтернет-конференція – варіант дискусії на задану тематику, електронні дошки повідомлень і банери – за своєю суттю це жанр реклами. Таким чином, питання щодо виділення жанрів інтернет-комунікації як нових є досить спірним. Безперечно, жанри, які реалізуються у межах Інтернету, відрізняються від аналогічних традиційних жанрів і мають свою специфіку, проте не є інноваційними.

Інтернет-комунікація – це особливий комунікативний простір, який сформовано під впливом екстралінгвістичних умов і факторів комунікації, що залежать від технічних мультимедійних засобів зв'язку. У межах інтернет-комунікації реалізуються і трансформуються вже наявні комунікативні жанри за рахунок виникнення, закріплення і розповсюдження інноваційних засобів комунікації, що постійно поповнюють і видозмінюють комунікативні форми [17].

Цілком погоджуємося з думкою О.Ю. Усачевої [17, с. 61], що, досліджуючи феномен інтернет-комунікації, доцільно ввести поряд із поняттям «жанр» додатковий термін «комунікативний формат», який було введено західними дослідниками [23; 24]. За визначенням Й. Дитера, комунікативний формат виникає на перехресті зовнішнього (тип або канал зв'язку, екстралінгвістичні умови) і внутрішнього (лінгвістичне оформлення комунікативного продукту) форматів. Прикладом комунікативних форматів є телефонна розмова, чат, інтернет-розмова або безпосереднє спілкування, внутрішній формат яких залежить від зовнішнього формату – телефонного або інтернет-зв'язку, розмови під час безпосереднього спілкування. Для комунікативного формату релевантними є як зовнішні, так і внутрішні параметри. Саме тому вищезазначені форми спілкування утворюють різні комунікативні формати.

За думкою О.Ю. Усачевої, поняття «формат» доцільно використовувати на позначення тієї екстралінгвістичної сторони веб-спілкування, яка представляє специфічну технологічну організацію інформаційного і комунікативного контенту [18, с. 62]. Виходячи із цього, інтернет-формат – це технічний канал для формування, структурування і розміщення інформації, а також інтеракції [18, с. 62]. Таким чином, комунікативний формат протистоїть:

1) мовленнєвому жанру, тому що не є текстовою формою організації спілкування, а тільки структурою для впорядкування текстів;

2) комунікативній події за критерієм процесуальності (формат не є динамічним);

3) комунікативній ситуації за параметрами комунікації: формат – технічний канал зв'язку, а ситуація – соціально-комунікативна;

4) жанру комунікативної події, оскільки формат є зовнішньою стороною процесу комунікації.

Виходячи з такого трактування формату, інтернет-жанр оголошення про знайомства (далі – ОЗ), електронна пошта, чати, інтернет-форуми, електронні дошки повідомлень, комп'ютерні конференції, інтерактивні курси, банери, веб-сайти і т. ін. відносимо до форматів інтернет-комунікації.

Формат інтернет-комунікації АУ об'єднує деякі жанрові ознаки таких функціонально суміжних жанрів, як самопрезентація й ОЗ. Спільність інтернет-формату АУ із жанрами самопрезентації проявляється у реалізації стратегії самопрезентації, яка є доміантною в обох жанрах. Утім інтернет-формат АУ, зокрема обов'язковою стратегії самопрезентації, об'єднує стратегії партнера і майбутніх відношень. Крім того, відмінність торкається специфіки реалізації фактора адресата: якщо за жанру самопрезентації адресат комунікації – потенційно конкретна особа або не визначена за кількістю та гендерною приналежністю група осіб, то за інтернет-формату АУ – це одна людина певної статі. Основною функцією жанру самопрезентації є інформативна, проте на перший план АУ як інтернет-формат жанру ОЗ виступає інформативно-директивна функція. Іntenція автора спрямована на те, щоб спонукати адресата прийняти автора до проекту. Таким чином, самопрезентацію відносимо до інформативного жанру, а АУ – до директивного.

Жанр ОЗ реалізується у різних формах – друкованих і електронних. Залежно від каналу зв'язку, за допомогою яких транслюються ОЗ, можлива трансформація деяких його жанротвірних ознак (Є.В. Акулова). Таким чином, електронні ОЗ сайту знайомств, віртуальних веб-сайтів знайомств становлять невід'ємну частину віртуального жанру ОЗ. Відмінність диференційних ознак жанру ОЗ залежно від каналу зв'язку – друковані чи електронні – досліджено Є.В. Акуловою, яка стверджує, що незмінною залишається ментальна схема ОЗ «Х познайомиться з Y для Z».

Для формату інтернет-комунікації АУ ментальна схема має такий вигляд «Х прийме участь у S для Z». Якщо порівнювати суміжні віртуальні жанри ОЗ і АУ дейтинг-шоу, то відмінність торкається комунікативної мети. Для віртуального жанру АУ дейтинг-шоу інтенція автора спрямована на те, щоб: 1) познайомитися і 2) привернути до себе увагу. Отже, у роботі розглядаємо АУ як інваріант формату інтернет-комунікації ОЗ.

Аналіз АУ німецькомовного дейтинг-шоу “Bachelor” дозволяє стверджувати, що для них характерні тексти нестандартної форми із заголовком, ускладненою прототипною структурою тексту, для яких притаманне включення інших мовленнєвих жанрів, використання експресивних мовних засобів, стилістичних прийомів, розповідь від другої особи, наприклад: *Caroline (28), Sozialversicherungsfachangestellte aus Chemnitz (2017). Körper ist ihr Kapital, ihn zieren diverse Tattoos und Piercings (F., 2017). Inci ist ein echter Sonnenschein (I., 2017). Sie ist ein Sonnenschein, spontan, verrückt, aber vor allem lebenslustig (J., 2017). Bildhübsch und selbstbewusst & Die 21-Jährige weiß, was sie will (J., 2016). Die temperamentvolle Südamerikanerin hat nicht nur Modelmaße, sondern auch richtig was im Köpfchen (K., 2017).*

Фреймова модель німецьких анкет для шоу (далі – АШ) представлена трьома елементами: Самопрезентація (С), Партнер (П) і Відношення (В). Як свідчать отримані дані, для німецьких АШ фрейми П і В ієрархічно підпорядковані фрейму С. Німецькі АШ реалізовано за трьома моделями: С+В, С+П+В і С+В+С. Найбільш частотною є модель С+В (56,2%), наприклад:

(1) (3) *Caroline (28), Sozialversicherungsfachangestellte aus Chemnitz*

(1) *Die Sozialversicherungsfachangestellte arbeitet im Kundendienst einer Krankenkasse. (2) In ihrer Freizeit geht sie gern auf abenteuerliche Reisen und hält sich mit Tanz und Polo Dance fit. (3) Nach 1.5 Jahren Single-Dasein möchte sich Caroline endlich wieder neu verlieben und hofft, dass sie das Herz des Bachelors erobern kann.*

У прикладі (1) С включає в себе власне заголовок (далі – 3), який дуже стисло надає найбільш важливу інформацію учасника: ім'я *Caroline*, вік (28), професійна приналежність *Sozialversicherungsfachangestellte* і місто народження *Chemnitz*. Речення (1), (2) розширюють дані про *Caroline*: де працює *im Kundendienst einer Krankenkasse*, хобі *geht sie gern auf abenteuerliche Reisen und hält sich mit Tanz und Polo Dance fit*. Обов'язковою складовою частиною німецьких анкет учасниць дейтинг-шоу “Bachelor” є інформація про термін її самотності *Nach 1.5 Jahren Single-Dasein*. І тільки друга частина речення (3) відноситься до фрейму В і роз'яснює бажані відношення *möchte sich Caroline endlich wieder neu verlieben und hofft, dass sie das Herz des Bachelors erobern kann*.

Модель С+П+В має місце у 33,3% від загальної кількості досліджуваних анкет учасниць дейтинг-шоу “Bachelor”, наприклад:

(2) (3) *Erika (25), BWL-Studentin aus Geislingen*

(1) *Die gelernte Industriekauffrau studiert Betriebswirtschaft und kommt aus Geislingen. (2) Beruflich sieht sich die 25-Jährige in Zukunft in einer Führungsposition. (3) Dass sie seit zwei Jahre Single ist, erklärt sich Erika damit, dass sie auf Männer zu selbstbewusst wirkt und viele sich nicht trauen die junge Frau anzusprechen. (4) Die junge Frau mit puppenhaften Gesichtszügen ist auf der Suche nach einem charmanten und liebevollen Mann, der sich mit ihr einige gemeinsame Zukunft aufbauen möchte.*

У прикладі (2) фрейм С складається із 3, який є типовим за змістом для німецьких анкет учасниць дейтинг-шоу: ім'я *Erika*, вік (25), соціальна приналежність *BWL-Studentin*, місто народження *aus Geislingen*. Речення (1)–(4) доповнюють інформацію про студентку. Так, речення (1), з одного боку, розширює інформацію, надану у 3 стосовно соціальної/професійної приналежності *Die gelernte Industriekauffrau studiert Betriebswirtschaft*, з іншого – дублює місто народження *und kommt aus Geislingen*. Речення (2) формулює мету *Beruflich sieht sich die 25-Jährige in Zukunft in einer Führungsposition*. Речення (3) вказує термін самотності Ерики *seit zwei Jahre Single ist*. Власне професійна мета (див. речення (2)) і те, як пояснює Ерика свою самотність (див. речення (3)) *sie auf Männer zu selbstbewusst wirkt und viele sich nicht trauen die junge Frau anzusprechen* характеризує її як цілеспрямовану, амбітну жінку. Зовнішні риси відображено у першій частині речення (4) *Die junge Frau mit puppenhaften Gesichtszügen*. Фрейм П складається із двох слів (див. речення (4)) *einem charmanten und liebevollen Mann*. Бажані відношення фрейму В формуються як спільне майбутнє *einige gemeinsame Zukunft*.

Поодинокими прикладами представлено модель С+В+С (10,5%):

(3) (3) *Anna (24), BWL-Studentin aus Wolfsburg*

(1) *Anna möchte sich endlich wieder neu verlieben und ist überzeugt davon, dass sie hierfür die richtigen Ideale mitbringt. (2) Die Wolfsburgerin lebt aufgrund ihres Studiums in Magdeburg. (3) In ihrer Freizeit trifft sich Anna am liebsten mit ihren besten Freundinnen und geht fast täglich laufen oder ins Fitnessstudio. (4) Seit einem Jahr ist sie nun Single und ist es leid alleine zu sein.*

Фрейм С у прикладі (3) представлено З, у якому надано інформацію про ім'я *Anna*, вік (24), соціальну приналежність *BWL-Studentin*, місто народження *aus Wolfsburg*. Зазначимо, що інформація про соціальну/професійну приналежність і місто проживання, що міститься у З, повторюється і розширюється у першому реченні (див. приклади (1) і (2)). Це свідчить про релевантність цієї інформації для адресата. Речення (1) розриває фрейм С і надає інформацію про бажані відношення *Anna möchte sich endlich wieder neu verlieben und ist überzeugt davon, dass sie hierfür die richtigen Ideale mitbringt*, тобто входить до фрейму В. Речення (2) деталізує інформацію фрейму С, надаючи в З, і уточнює причину її проживання в іншому місті *lebt aufgrund ihres Studiums in Magdeburg*. Речення (3) продовжує фрейм С і описує хобі Анни, через яке імпліцитно надано інформацію щодо її характеру (товариська, приязна) *In ihrer Freizeit trifft sich Anna am liebsten mit ihren besten Freundinnen* і спортивної статури *geht fast täglich laufen oder ins Fitnessstudio*. Тривалість самотності наведено у реченні (4) *Seit einem Jahr ist sie nun Single*.

Українські АУ дейтинг-шоу «Холостяк» відрізняються, на противагу німецьким, чіткою структурованістю поданої інформації за певним шаблоном: вік, знак зодіаку, місто народження, сім'я, освіта, чим займається, хобі, ідеал чоловіка, мета в житті. Таким чином, у всіх випадках реалізовано модель С+П+В, на противагу німецьким АУ, де має місце реалізація трьох моделей: С+В, С+П+В і С+В+С. За результатами дослідження встановлено, що модель С+В є найбільш частотною для АУ німецькомовного дейтинг-шоу «Bachelor». Специфіка реалізації цих фреймів на мовленнєвому рівні у німецькій етнокulturі полягає у можливій відсутності фрейму П, що свідчить про його іррелевантність під час досягнення комунікативної мети.

Висновки. Порівнюючи щільність наповнення інформацією фреймів С, П, В у німецьких і українських АУ, можливо зазначити, що для німецьких АУ фрейм С є найбільш інформативним. В українських АУ, на противагу німецьким, фрейм П характеризується більшою інформативною наповненістю порівняно з С і В.

На рівні тексту німецькі та українські АУ дейтинг-шоу «Холостяк» діаметрально протилежні: німецьким АУ притаманна експресивність, діалогічність; українським АУ – шаблонність і монологічність. Така відмінність може бути пов'язана з тим, що дейтинг-шоу в українському медіа-просторі є ще новим явищем.

Перспективою подальшого дослідження є встановлення етнокulturної специфіки реалізації фреймів Самопрезентація, Партнер і Відношення на матеріалі АУ дейтинг-шоу «Bachelor» і його українського аналога.

Література:

- Акулова Е.В. Жанр «объявление о знакомстве»: гендерная и этнокультурная специфика : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Е.В. Акулова. – Саратов, 2010. – 20 с.
- Амурская О.Ю. Изоморфизм и алломорфизм вербально-семантического уровня языковой личности русскоязычного и немецкоязычного чат-коммуниканта (на материале чатов общей тематики) : дисс. ... канд. филол. наук / О.Ю. Амурская. – Казань, 2008. – 194 с.
- Андрианова Н.С. Жанры интернет-коммуникации: о некоторых подходах / Н.С. Андрианова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nbu.gov.ua/portal/Natural/Vdpu/Movozn/2008_14/article/3.pdf.
- Галичкина Е.Н. Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках : дисс. ... канд. филол. наук / Е.Н. Галичкина. – Астрахань, 2001.
- Горошко Е.И. Теоретический анализ интернет-жанров / Е.И. Горошко // Жанры речи. – Вып. 5 : Жанр и культура. – Саратов : Наука, 2007. – С. 370–389.
- Горошко Е.И. Интернет-жанр и функционирование языка в Интернете: попытка рефлексии // Жанры речи. – Вып. 6 : Жанр и язык. – Саратов : Наука, 2009. – С. 11–127.
- Горошко Е.И. Виртуальное жанроведение: устоявшееся и спорное / Е.И. Горошко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т. 24 (63). – № 1. – Ч. 1. – С. 105–124.
- Громова В.М. Объявление о знакомстве как жанр компьютерной коммуникации / В.М. Громова // Вестник Удмуртского университета. Серия «Филологические науки». – 2006. – № 5 (2). – С. 15–20.
- Денисов А.В. Веб-сайт как жанр интернет-коммуникаций (на материале региональных телекомпаний) / А.В. Денисов // Лингвистический ежегодник Сибири. – Красноярск : Красноярский ГУБ, 2004. – С. 184–193.
- Иванов В.Е. Интернет в формировании диалогического пространства в социокультурной среде / В.Е. Иванов // Мир психологии. – 2000. – № 2. – С. 52–56.
- Иванов Л.Ю. Язык интернета: заметки лингвиста / Л.Ю. Иванов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.ivanoff.ru/rus/.
- Капанадзе Л.А. Структура и тенденции развития электронных жанров / Л.А. Капанадзе [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rus.lseptember.ru/2002/21/7.htm>.
- Компанцева Л.Ф. Интернет-коммуникация: когнитивно-прагматический и лингвокультурологический аспекты / Л.Ф. Компанцева. – Луганск : Знание, 2007. – 444 с.
- Литневская Е.И. Психолингвистические особенности Интернета и некоторые языковые особенности чата как исконно сетевого жанра / Е.И. Литневская, А.П. Бакланова // Вестник МГУ. Серия «Филология». – 2005. – № 6. – С. 46–61.
- Матвеева С.А. Сайт как жанр интернет-коммуникации (на материале персональных сайтов ученых) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / С.А. Матвеева. – Луганськ, 2006. – 212 с.
- Северина Е.А. Жанры коммуникации в интернет-среде / Е.А. Северина. – С. 206–215.
- Ульянова М.А. Классификация жанров интернет-дискурса / М.А. Ульянова // Lingua mobilis. – 2014. – № 3 (49). – С. 102–110.
- Усачева О.Ю. К вопросу о жанрах интернет-коммуникации / О.Ю. Усачева // Язык и культура. – 2007. – Вып. 9. – Т. VII (95). – С. 83–90.
- Усачева О.Ю. Коммуникативная специфика виртуального текста (на материале интернет-форумов) / О.Ю. Усачева // Предложение, Текст. Речевое функционирование языковых единиц : Межвуз. сб. науч. тр. – Елецк : Елец. гос. ун-т им. И.А. Бунина, 2003. – С. 142–150.
- Ушакова Г.Д. Особенности виртуального общения посредством чатов / Г.Д. Ушакова // Филологический журнал. – 2004. – Вып. 12. – С. 59–61.
- Щипицина Л.Ю. Дигитальные жанры: проблема дифференциации и критерии описания / Л.Ю. Щипицина // Коммуникация и конструирование социальных реальностей : сборник научных статей. – Ч. 1. – СПб., 2006. – С. 377–378.
- Augell D. The Elements of E-mail Style. Communicate Effectively via Electronic Mail / D. Augell, H. Brent. – Boston : Addison-Wesley Longman Publishing Co., 1994. – 157 p.
- Cheung C. A home on the web: presentations of self on personal homepages / C. Cheung // Web Studies: Rewiring Media Studies for the Digital Age. – London : Edward Arnold, 2000. – P. 43–51.
- Dieter J. Webliteralität. Lesen und Schreiben im Wort Wide Web : Diss. F/M, 2006-291 S [Elektronische Ressource]. – Zugang : <http://www.webrhetorik.de/Arbeit/arbeit.html>.
- Hasse M. Internetkommunikation und Sprachwandel / M. Hasse, M. Huber, A. Krumeich, G. Rehm. – Institut für

Ступак И. В. Фреймовые модели анкет участников дейтинг-шоу в немецкой и украинской лингвокультурах

Аннотация. Статья посвящена описанию особенностей реализации фреймовых моделей анкет участников дейтинг-шоу «Холостяк» в немецкой и украинской лингвокультурах. Интернет стал неотъемлемой частью современного общества, что приводит к появлению новых интернет-жанров или к видоизменению существующих речевых жанров. В работе анкеты участников дейтинг-шоу рассматриваются как инвариант формата интернет-жанра объявления о знакомстве.

Ключевые слова: формат интернет-коммуникации, фреймовая модель, интернет-жанр.

Stupak I. Frame models of the questionnaires of the dating show participants in the German and Ukrainian linguistic cultures

Summary. The article is devoted to the description of the peculiarities of the realization of the frame models in the questionnaires of the participants of the dating show “Bachelor” in German and Ukrainian linguistic cultures. The Internet has become an integral part of the modern society, this results in the appearance of the new internet-genres or to the change of the existing speech genres. The article deals with the dating show participants’ questionnaires as the invariant of the internet-genre format “Personal advertisements”.

Key words: format of the internet-communication, frame model, internet-genre.

ЗМІСТ

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

<i>Бабакова О. В.</i> КОГНІТИВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ <i>БАТЬКО</i> В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	4
<i>Беценко Т. П.</i> ТЕКСТОВО-ОБРАЗНІ УНІВЕРСАЛІЇ-ЗАКІНЧЕННЯ ЯК КОМПОНЕНТИ АРХІТЕКТОНІКИ НАРОДНИХ ДУМ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, ПОЕТИКА.....	7
<i>Волошук Л. В.</i> КОЛЬОРОВІ ТА ЗВУКОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ.....	10
<i>Гурдуз А. І., Жарюк О. Ю.</i> ЧАС І ПРОСТІР У СИСТЕМІ ФЕНТЕЗІЙНОЇ ЛОГІКИ РОМАНУ ДАРИ КОРНІЙ «ГОНІХМАРНИК».....	13
<i>Бойко В. М., Давиденко Л. Б.</i> ФРАЗЕМОТВІРНА АКТИВНІСТЬ СЛІВ-КОМПОНЕНТІВ У СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ ЛЮДИНИ».....	16
<i>Дьячок Н. В.</i> ЯВИЩЕ УНІВЕРБАЦІЇ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА СЛОВ'ЯНСЬКОГО ЛІНГВАЛЬНОГО ПРОСТОРУ.....	19
<i>Євтушенко С. О.</i> МИНУЛЕ ЯК ТЕПЕРІШНЄ У ТВОРЧОСТІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНИХ АВТОРІВ.....	22
<i>Жиленко І. Р.</i> ПУШКІН У ТВОРАХ МАЛОЇ ПРОЗИ РОСІЙСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ-ЕМІГРАНТІВ ПЕРШОЇ ХВИЛІ.....	26
<i>Івко А. С.</i> ОСОБЕННОСТИ ГЛАГОЛЬНОЙ УНИВЕРБАЦИИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ.....	29
<i>Козирева Н. Ю.</i> НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ІНОЗЕМНА», ЙОГО СКЛАДНИКИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	32
<i>Коробко Т. О.</i> ПОДІЙНО-ТЕМПОРАЛЬНА СЕМАНТИКА НАЗВ РЕЛІГІЙНИХ СВЯТ.....	35
<i>Литвин Л. М.</i> БІБЛІЙНІ КОНЦЕПТИ В ЗАГОЛОВКАХ: ІНТЕНЦІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ.....	38
<i>Лопушан Т. В.</i> РУСТИКАЛЬНІ ІНТЕНЦІЇ У ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА.....	41
<i>Льохарт Д. О.</i> СВОЄРІДНІСТЬ ЖАНРУ МОЛИТВІ В ПОЕЗІЇ ВІРИ ВОВК.....	45
<i>Маркова О. І.</i> ЕКСПЛІКАЦІЯ КОНЦЕПТУ <i>ПАТРІОТИЗМ</i> У МОВНІЙ КАРТИНІ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ.....	50
<i>Новиков А. О.</i> УКРАЇНСЬКА ІСТОРІЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДРАМАТУРГІЇ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА.....	53
<i>Погребняк І. В.</i> СЕМІОТИЧНА ТРАДИЦІЯ: ГЕНЕЗА І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ.....	56
<i>Римар Н. Ю.</i> ЧАСОВИЙ МОДУС В АРХІТЕКТОНІЦІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ НІНИ БІЧУЇ.....	59
<i>Серебрянська І. М.</i> НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ОЧИМА СТУДЕНТІВ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОНЦЕПТУ В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОГО ІНТЕРНЕТ-ЖУРНАЛУ.....	63
<i>Сіроштан Т. В.</i> ЛЕКСИКО-СЛОВОВІРНІ ТИПИ НАЗВ УЗАГАЛЬНЕНИХ ОЗНАК У ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ.....	66
<i>Смольницька О. О.</i> МІФОЛОГЕМИ ЖІНКИ-ЗМІЇ І ВОДЯНОГО БОЖЕСТВА У ВИБРАНІЙ ПОЕЗІЇ ВІРИ ВОВК.....	69

<i>Степанов Е. Н.</i> ТЮРКИЗМЫ В РУССКИХ БЫТОВЫХ ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ.....	73
<i>Тендітна Н. М.</i> ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПОМІШКАНЬ У ТВОРАХ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА.....	78
<i>Холявко І. В.</i> НАУКОВИЙ ТЕКСТ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОСТІ.....	81
<i>Шарова Т. М., Міюц А. С.</i> ТВОРЧИСТЬ ІВАНА МАСЛОВА: ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА ФІЛОСОФІЯ, ЖИТТЄВИЙ ТА ЕСТЕТИЧНИЙ ДОСВІД...85	85
<i>Шарова Т. М., Богдан О. В.</i> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ 20–30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ.....	88
<i>Шестакова С. О.</i> ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (ХІ – ХVІІІ СТ.).....	91

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

<i>Гаджиева А. А.</i> СКАЗАНИЯ О КОРАНЕ В ТВОРЧЕСТВЕ КАРАБАХСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ XIX ВЕКА.....	96
<i>Годжатурк Нарман</i> ФИЛОСОФСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ОБРАЗА ХЫЗЫРА В НАРОДНОЙ ПАМЯТИ.....	100
<i>Касумлу Г. В.</i> ТЕМА ПАТРИОТИЗМА В СОВРЕМЕННОЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПОЭМЕ.....	105
<i>Нестерук С. М.</i> ФЛІРТ ЯК ЛЮБОВНА ГРА У КОМЕДІЇ «СЕРЦЕЇД» БЕРНАРДА ШОУ.....	108
<i>Пашиева Г. Б.</i> ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА В СОВРЕМЕННОМ АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ.....	112
<i>Фока М. В.</i> ПРИРОДА МАГІЧНОГО У ТВОРЧОСТІ Г. ГАРСІА МАРКЕСА.....	116
<i>Ханальева А. Ф.</i> СОЗДАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ВАРИАНТОВ ПУТЕМ ЛЕКСИЧЕСКОЙ ЗАМЕНЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ...120	120

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

<i>Покулевська А. І.</i> ЕЛЕМЕНТИ КІНОПОЕТИКИ В РОМАНІ В. ВИННИЧЕНКА «СОНЯЧНА МАШИНА».....	124
---	-----

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Медвідь Н. О.</i> МІЖЛІТЕРАТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ: ПРОБЛЕМА ВЛАДИ ГРОШЕЙ У ТВОРАХ М. КРОПІВНИЦЬКОГО («ГЛИТАЙ, АБО Ж ПАВУК»), І. КАРПЕНКА-КАРОГО («СТО ТИСЯЧ»), Ч. ДІККЕНСА («РІЗДВЯНА ПІСНЯ У ПРОЗЬ»).....	128
--	-----

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

<i>Amichba D. P.</i> “FIELD” – “MUZHİK” – “DRAY HORSE” – METAPHORICALLY STRUCTURED “UNIVERSAL” TEXT OF CULTURE.....	132
--	-----

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ФІЛОЛОГІЯ

Науковий збірник

№ 26 том 1, 2017

Серію засновано у 2010 р.

Коректор – Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка – Кузнєцова Н.С.

Підписано до друку 15.05.2017 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 23,44, ум.-друк. арк. 19,99.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 1505-17.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua